

ISSN 2617-9660

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6\(12\)](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6(12))

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
З ПИТАНЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION

№ 6 (12) – грудень 2020

ISSN 2617-9660

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6\(12\)](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6(12))

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР СУДОВОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ З ПИТАНЬ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ

ЕКСПЕРТ: ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

**EXPERT: PARADIGM OF LAW AND PUBLIC
ADMINISTRATION**

№ 6 (12) – грудень 2020

Електронне наукове видання
підготовлене у науковому партнерстві
із Всеукраїнською Асамблеєю
докторів наук з державного управління

Київ
Видавництво Ліра-К
2020

Редакція

Головний редактор

Романенко Євген Олександрович,
доктор наук з державного управління, професор,
проректор Міжрегіональної Академії управління
персоналом, Президент Асамблеї докторів наук
з державного управління України, Академік
Міжнародної Кадрової Академії, Академії наук
вищої школи та Української Технологічної
Академії, Почесний доктор Національного інсти-
туту економічних досліджень Грузії,
Заслужений юрист України. Заступники головного
редактора:

Федоренко Владислав Леонідович,
доктор юридичних наук, професор,
DrHb-доктор хабілітований наук правничих,
заслужений юрист України

Кислий Анатолій Михайлович,
доктор юридичних наук, професор
Жукова Ірина Віталіївна,
кандидат наук з державного управління,
доцент

Видається з листопада 2018 року
Періодичність: 6 разів на рік + спецвипуск
Друкується за рішенням Вченої ради
Науково-дослідного центру судової експертизи
з питань інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України
(Протокол № 24/2020 від 21.12.2020)

Згідно Наказу Міністерства освіти і науки
України від 28.12.2019 № 1643 (Додаток 4)
журналу присвоєно категорію "Б"
в галузях юридичних наук та державного
управління

Видання включено до Google Scholar, а також,
до міжнародних наукометричних баз: Turkish
Education Index (Турція), Polish Scholarly
Bibliography (Польща), Eurasian Scientific Journal
Index, ResearchBib.

Відповідальність за зміст, достовірність фактів,
цитат, цифр несуть автори матеріалів. Редакція
залишає за собою право на незначне редагування
і скорочення (зі збереженням авторського
стилю та головних висновків). Редакція не
завжди поділяє думки авторів та не несе
відповідальність за надану ними інформацію.
Матеріали подано в авторській редакції.
Передрук – тільки з дозволу редакції.

Адреса редакційної колегії: вул. Фрометівська, 2,
м. Київ, 03039 E-mail: irina_pravo@ukr.net
<http://maup.com.ua/ua/ekspert.html>

Адреса видавництва:
«Видавництво Ліра-К»
Свідоцтво № 3981, серія ДК.
03142, м. Київ, вул. В. Стуса, 22/1
тел./факс (044) 247-93-37; 228-81-12
Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net

Editorial

Editorial in Chief

Romanenko Yevgen Oleksandrovych,
Doctor of Science in Public Administration,
Professor, Vice-Rector of the Interregional
Academy of Personnel Management, President
of the Assembly of Doctors of Science in Public
Administration of Ukraine, Academician of
International Personnel Academy, Academy of
Higher Schools and Ukrainian Technological
Academy, Honorary Doctor of Economics and
National Studies of Ukraine
Honored Lawyer of Ukraine Deputy Editors:
Fedorenko Vladislav Leonidovich,
Doctor of Law, Professor, DrHb-Doctor Habilitated
Law Sciences, Honored Lawyer
of Ukraine
Kisliy Anatoliy Mikhailovich,
Doctor of Law, Professor
Iryna Vitaliivna Zhukova,
Candidate of Sciences in Public Administration,
Associate Professor

Published from november 2018
Pereodisity: 6 times on a year + one
Published according to the decision
of the Academic Council of the Research Center
for Forensic Examination on Intellectual
Property of the Ministry of Justice of Ukraine
(Protocol No 24/2020 from 21.12.2020)

According to the Order of the Ministry of
Education and Science of Ukraine dated December
28, 2019 № 1643 (Annex 4), to the magazine was
assigned category "B" in the fields of legal sciences
and public administration.

The publication is included in Google Scholar,
as well as in international scientific databases:
Turkish Education Index (Turkey), Polish Scholarly
Bibliography (Poland), Eurasian Scientific Journal
Index, ResearchBib.

The authors are responsible for the content,
accuracy of the facts, quotes, numbers. The editors
reserves the right for a little change and reduction
(with preservation of the author's style and main
conclusions). Editors can not share the world views
of the authors and are not responsible
for the information provided. Materials filed
in the author's edition.
Reprinting – with the editorial's permission strictly.

Address of the editorial board: street Frometov-
skaya, 2, Kiev, 03039 mail: irina_pravo@ukr.net
<http://maup.com.ua/ua/ekspert.html>

Address of the editorial:
«Publishing Lira-K»
Certificate number 3981, series DK.
03142, Kyiv, street. V. Stusa, 22/1
tel / fax (044) 247-93-37; 228-81-12
Website: lira-k.com.ua, editorial: zv_lira@ukr.net

Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління : електронне наукове видання : збірник. – 2020. – № 6 (12) – грудень. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. – 239 с.

Головний редактор:

Романенко Євген Олександрович – доктор наук з державного управління, професор, проректор Міжрегіональної Академії управління персоналом, Президент Асамблеї докторів наук з державного управління України, Академік Міжнародної Кадрової Академії, Академії наук вищої школи та Української Технологічної Академії, Почесний доктор Національного інституту економічних досліджень Грузії, Заслужений юрист України.

Заступники головного редактора:

Федоренко Владислав Леонідович – доктор юридичних наук, професор, DrHb-доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

Кислий Анатолій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Жукова Ірина Віталіївна – кандидат наук з державного управління, доцент, заступник директора з навчально-виховної роботи Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Члени редакційної колегії з державного управління:

1. **Акімова Людмила Миколаївна** – доктор наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

2. **Воротін Валерій Євгенович** – доктор наук з державного управління, професор, завідувач відділу комплексних проблем державотворення Інституту законодавства Верховної Ради України.

3. **Гурковський Володимир Ігорович** – доктор наук з державного управління, старший дослідник, професор кафедри інформаційної політики та цифрових технологій Національної академії державного управління при Президентіві України, перший заступник директора ВГО «Центр дослідження проблем публічного управління».

4. **Кіслов Денис Васильович** – доктор наук з державного управління, доцент, член-кореспондент Української академії наук, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

5. **Кринична Ірина Петрівна** – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України.

6. **Міхальський Томаш** доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету, Гданськ, Польща.

7. **Мотренко Тимофій Валентинович** – доктор філософських наук, професор, Академік Національної академії педагогічних наук України, професор кафедри публічного ад-

міністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

8. **Новак-Каляєва Лариса Миколаївна** – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України.

9. **Орлова Наталія Сергіївна** – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Київського національного торговельно-економічного університету.

10. **Рябцев Геннадій Леонідович** – доктор наук з державного управління, кандидат технічних наук, професор, професор Києво-Могилянської школи врядування, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень, директор спеціальних проектів Науково-технічного центру «Псіхея», член Експертної ради Міністерства енергетики України, член Комітету з питань розвитку економічної конкуренції Торгово-промислової палати України, експерт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

11. **Сурай Інна Геннадіївна** – доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та публічної служби Національної академії державного управління при Президентіві України.

12. **Тимощик Лілія Павлівна** – кандидат економічних наук, Вчений секретар Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, судовий експерт, оцінювач.

13. Хаджирадева Світлана Костянтинівна – доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного управління та публічної служби Національної академії державного управління при Президентові України.

14. Якимчук Аліна Юріївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного уні-

верситету водного господарства та природокористування.

15. Яровой Тихон Сергійович – кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Члени редакційної колегії з права:

16. Ануфрієв Микола Іванович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

17. Берназюк Ян Олександрович – доктор юридичних наук (конституційне право; муніципальне право), професор кафедри конституційного та міжнародного права, Заслужений юрист України, професор кафедри Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

18. Вечорек Лешик – доктор хабілітований, доцент, завідувач кафедри кримінального права, кримінології та криміналістики Відділення права та соціальних наук Університету Яна Кохановського в м. Кельце (Польща).

19. Дорохіна Юлія Анатоліївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

20. Заросило Володимир Олексійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

21. Кайдашев Роман Петрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

22. Кислий Анатолій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

23. Коваленко Валентин Васильович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

24. Козаченко Олександр Іванович – кандидат юридичних наук, старший науковий

співробітник, професор кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

25. Литвиненко Віктор Іванович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжрегіональної Академії управління персоналом.

26. Муравйов Кирило Володимирович – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

27. Нестерович Володимир Федорович – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

28. Ніколас Шмітт – кандидат наук, старший науковий співробітник Інституту федералізму Університету Фрібургу (Швейцарія).

29. Скрипнюк Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, Заступник директора Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

30. Титко Анна Василівна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ.

31. Фатхутдінов Василь Гайнулович – доктор юридичних наук, начальник головного управління Пенсійного фонду України у Київській області.

32. Яблонская-Бонса Йоланта – професор, доктор юридичних наук, керівник кафедри теорії, філософії та історії права Академії Леона Козьмінського в Варшаві, головний редактор часопису «Критика права» (Республіка Польща).

33. Яскернія Єжі – доктор хабілітований наук правничих, професор звичайний, декан відділення права, адміністрування та управління Університету Яна Кохановського в Кельце (Польща).

Editor in Chief:

Romanenko Yevgen Oleksandrovykh – Doctor of Science in Public Administration, Professor, Vice-Rector of the Interregional Academy of Personnel Management, President of the Assembly of Doctors of Science in Public Administration of Ukraine, Academician of International Personnel Academy, Academy of Higher Schools and Ukrainian Technological Academy, Honorary Doctor of Economics and National Studies of Ukraine.

Deputy Editors:

Fedorenko Vladislav Leonidovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Scientific Research Center of Forensic Examination from the questions of Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine.

Kisliy Anatoliy Mikhailovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

Zhukova Iryna Vitaliivna – Candidate of Science in Public Administration, Associate Professor, Deputy Director from the Educational Work of the Educational and Scientific Institute of Management and Psychology of the State Institution of Higher Education UNIVERSITY OF EDUCATIONAL MANAGEMENT.

Members of the editorial board of Public Administration:

1. **Akimova Liudmyla Nikolaevna** – Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

2. **Vorotin Valery Yevgenyovych** – Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Head of the Department of Complex Problems of State Building of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine.

3. **Gurkovsky Volodymyr Igorevich** – Doctor of Sciences in Public Administration, Senior Researcher, Professor of the Department of Information Policy and Digital Technologies of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, First Deputy Director of the Center for Research on Public Administration Problems. vladimir.

4. **Khadzhyradieva Svitlana Kostiantynivna** Doctor of Science in Public Administration, Professor Head of the Department of Public Administration and Public Service of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

5. **Kislov Denis Vasilievich** – Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Corresponding Member of the Ukrainian Academy of Sciences, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Human Resources Management.

6. **Krynichna Iryna Petrivna** – Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Local Self-Government of Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

7. **Michalski Tomasz** Doctor of Science, Associate Professor, Department of Geography, Regional Development, Gdansk University, Gdansk, Poland.

8. **Motrenko Tymofii Valentinovich** – Doctor of Philosophy, Professor, Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

9. **Novak-Kalyaeva Larisa Nikolaevna** – Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration of the Lviv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

10. **Orlova Nataliia Sergeevna** – Doctor of Sciences in Public Administration, professor, professor of the Department of Public Administration and Management of Kyiv National Trade and Economics University.

11. **Riabtsev Gennadii Leonidovych** – Doctor of Science (Dr. Hab.) in Public Administration, Candidate of Sciences (PhD) in Chemical Engineering, Professor, Professor of the Kyiv-Mohyla School of Governance; Chief Researcher of the National Institute for Strategic Studies; Special Projects Director of Scientific and Technical Centre PSYCHEMA; Member of the Expert Board of Ministry of Energy of Ukraine, Member of the Committee on Economic Competition Development of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine; Expert of the National Agency for Higher Education Quality Assurance.

12. Suray Inna Gennadyevna – Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of Public Administration and Public Service at the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

13. Timoschik Liliya Pavlivna – Candidate of Economic Sciences, Scientific Secretary, Scientific and Research Center for Shipboard Expertise, Power Supply and Telecommunications Ministry of Justice of Ukraine, Shipboard Expert.

14. Yakymchuk Alina Yurievna – Doctor of Economics, professor, professor of the Department of Public Administration, Documentation and Information Activity of the National University of Water Management and Nature Management.

15. Yarovoi Tikhon Sergeevich – Ph.D. in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

Members of the editorial board:

16. Anufriev Nikolai Ivanovich – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

17. Bernaziuk Ian Alexandrivich – Doctor of Law (constitutional law; municipal law), Professor of the Department of Constitutional and International Law, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the department V.I. Vernadsky Taurida National University.

18. Dorokhina Juliia Anatolievna – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Security Management, Law Enforcement and Anti-corruption Activities of the Interregional Academy of Personnel Management.

19. Fatkhutdinov Vasyl Hajnulovitch – Doctor of Law, Head of the Main Department of the Pension Fund of Ukraine in the Kyiv region.

20. Jabłońska-Bonca Jolanta – Prof., dr hab., Head of the Department of Theory, Philosophy and History of Law of the Leon Kozminski Academy in Warsaw, Editor-in-Chief of the journal Critique of Law (Republic of Poland).

21. Kaydashev Roman Petrovich – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

22. Kisly Anatoly Mikhailovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

23. Kisly Anatoly Mikhailovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

24. Kozachenko Oleksandr Ivanovich – Candidate of Legal Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department of the Department of Security Management, Law Enforcement and Anti-corruption Activities of the Interregional Academy of Personnel Management.

25. Kovalenko Valentin Vasilevich – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Corresponding member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Leading Researcher of the

Copyright and Related Rights Sector of the Laboratory of Copyright and Information Technologies of the Scientific and Research Center of Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine.

26. Muraviov Kyrylo Volodymyrovych – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

27. Nesterovych Volodymyr Fedorovych – Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of State and Legal Disciplines of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko.

28. Nicolas Schmitt – PhD, Senior Research Fellow of the Institute of Federalism of the University of Fribourg (Switzerland).

29. Skrypniuk Oleksandr Vasylovych – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director of the Institute of State and Law. V.M. Koretsky NAS of Ukraine.

30. Tytko Anna Vasylivna – Candidate of Law, Leading Researcher at the National Academy of Internal Affairs.

31. Vychorek Lesik – doctor habilitated, Associate Professor, Head of The Department of Criminal Law, Criminology and Criminalistics, The Faculty of Law and Social Sciences, Jan Kochanowski University in Kielce (Poland).

32. Yaskernia Jerzy – Dr. Hab. poff. zw., dean of law department, administration and management of the University of Yana Kokhanovsky in Kielce (Poland).

33. Zarosylo Volodymyr Olexijovych – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Management of Security, Law Enforcement and Anti-Corruption Activity of the Interregional Academy of Personnel Management.

ЗМІСТ

Судова експертиза об'єктів інтелектуальної власності

Тимощик Лілія Павлівна

Методика визначення матеріальних збитків, які нанесені правовласнику в результаті неправомірного використання об'єктів інтелектуальної власності 11

Калініченко Михайло Михайлович, Струк Іван Олексійович

Специфіка дослідження об'єктів дизайну інтер'єрів, створених за допомогою технологій 3d друку..... 36

Кривоножко Галина Євгенівна, Заїкіна Тетяна Василівна, Зубач Олена Іванівна

Щодо оптимізації часових витрат під час проведення судових експертиз (експертних досліджень) 43

Криміналістика і судова експертиза

Fedorenko Vladyslav Leonidovych, Arkhipov Viktor Vitaliiiovych

The peculiarities of applying the main methodical approaches to evaluation in determining the value of antiques during forensic examination 49

Бісаренко Анастасія Олександрівна, Бурхович Ярослава Олександрівна

Деякі проблеми втручання в приватне спілкування під час зняття інформації з електронних систем та телекомунікаційних мереж..... 64

Бондар Володимир Сергійович, Соколов Олексій Сергійович

Проблемні питання обігу нарізної мисливської вогнепальної зброї в Україні: шляхи вдосконалення нормативного регулювання 75

Кралоук Марина Олександрівна, Крупка Анатолій Антонович, Дузь Людмила Євгенівна, Черемнова Антоніна Іванівна

Актуальність створення судової експертизи подій на водному транспорті..... 90

Проблеми сучасного конституціоналізму

Берназюк Ян Олександрович

Конституційно-правовий статус Верховного Суду як суду права ... 101

Чехівський Ярослав Олегович, Починок Олександр Вікторович

Адвокатська монополія в Україні через призму практики європейського суду з прав людини, а також законодавства зарубіжних країн ... 116

Питання публічного права

Іванченко Елла Ігорівна

Обмеження права на вільне пересування громадян ЄС у період пандемії 125

Кравцова Тетяна Миколаївна

Поняття та особливості адміністративно-правових відносин у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання 132

Шкляр Іванна Володимирівна
Дослідження права на медичну
допомогу із застосуванням
трансплантації у вітчизняних та
зарубіжних наукових працях 140

Питання приватного права

Ткаченко Віта Віталіївна
Питання колізійного регулювання
договірних зобов'язань 151

**Бабійчук Валентина Сергіївна,
Шуміло Інеса Анатоліївна**
Інтернет речей: нові напрями
модернізації законодавства 159

Міжнародне право

**Восканян Патвакан Степанович,
Титанян Емілія Левонівна**
Щодо особливостей транскордонної
невловимої передачі чутливих
технологій 167

Серьогіна Наталія Олексіївна
Ефективна політика зайнятості
європейського союзу як засіб
реалізації стратегії
«Європа-2020» 176

Сучасні технології управління в державі

Литвинова Лариса Володимирівна
Інтегративна модель
комунікативної культури
в публічному управлінні
сучасної України 188

Прокopenко Максим Ігорович
Реформування державної
політики у галузі ресторанного
бізнесу: аналіз загальних
тенденцій 200

Функціонування і розвиток механізмів державного управління

Олійник Володимир Вікторович
Форми та методики розробки
стратегій боротьби з корупцією
в Україні 209

Державне управління в галузі освіти

**Мірошниченко Олексій
Валентинович,
Притоманов Сергій Олексійович,
Щокін Ростислав Георгійович,
Романенко Євген Олександрович,
Дацій Олександр Іванович**
Управління закладом професійної
освіти як проектно орієнтованою
організацією 218

Федоренко Владислав Леонідович
Рецензія на колективну монографію
Р.О. Стефанчука, О.В. Совгирі та
Ю.Ю. Ремінської
«Вплив конституційного
судочинства на формування
інституту народовладдя
в умовах глобалізації» 233

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Вітаю із виходом № 6(12) фахового (категорія Б) журналу із права та державного управління «Експерт: парадигми юридичних наук та державного управління»!

За роки свого існування, журнал проявив себе як солідне наукове видання, що підтримує високий науковий рівень та професіоналізм своїх авторів і публікацій.

Все це стало можливим завдяки тому, що, з самого початку історії журналу, його авторами були видатні вчені. До складу редколегії журналу, впродовж усього часу, також, входили і входять лідери вітчизняної науки.

**З повагою,
Головний редактор, доктор наук
із державного управління, професор,
Заслужений юрист України**

Також, користуючись нагодою, вітаю Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України із 16-річчям. Від компетентності і високого професіоналізму судових експертів залежать людські долі, віра громадян у перемогу закону і справедливості. Сподіваюся, що працівники судової експертизи і надалі будуть з повною відповідальністю і самовіддачею вирішувати поставлені завдання.

У номері видання ви ознайомитеся із: дослідженнями порушення права людини на приватне спілкування під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а саме при знятті інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем; актуальними інноваціями у здійсненні державного регулювання діяльності закладів гостинності в Україні; основними напрямками формування ефективної політики зайнятості Європейського Союзу як засобу реалізації стратегії «Європа-2020» тощо.

Бажаю журналу та авторам творчого довголіття, нових звершень, цікавих і змістовних публікацій, нових ідей, глибоких обґрунтувань і безпомилкових відповідей на виклики часу.

Є.О. Романенко

ШАНОВНІ ДРУЗІ ТА КОЛЕГИ!

Прийміть щирі вітання з виходом чергового випуску наукового електронного видання «Експерт: парадигми юридичних наук та державного управління». 31 грудня 2020 року Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (далі – Центр), що виступив фундатором цього часопису, відзначає 16-ліття з дня свого заснування. То ж, користуючись нагодою, висловлюю слова поздоровлення та шани трудовому колективу Центру!

Завдяки самовідданій і якісній судово-експертній, науково-дослідній і організаційній роботі всіх працівників Центру, за всі роки його діяльності, Центр посів гідне місце в системі державних науко-

**З повагою,
заступник Головного редактора,
доктор юридичних наук, професор,
директор НДЦСЕ з питань
інтелектуальної власності Мін'юсту,
Заслужений юрист України**

во-дослідних установ судової експертизи, налагодив конструктивну взаємодію з судами, органами досудового розслідування, підприємствами, установами і організаціями усіх форм власності як в Україні, так і за кордоном. При цьому, головною цінністю і основним «замовником» послуг центру залишається людина, яка захищає свої законні інтереси, права і свободи. І в Центрі головним «актором» є людина – судовий експерт, науковець, бухгалтер, економіст та ін. Ми пишаємось нашим нинішнім кредо: «Люди проводять експертизи і дослідження для людей!».

Важливим компонентом діяльності Центру є й цей знаковий часопис. У № 6(12) розміщені актуальні публікації, присвячені судовій експертизі об'єктів інтелектуальної власності, іншим видам судової експертизи, проблемам кримінології, криміналістики і процесуального законодавства. Цей номер часопису також охоплює увагою проблематику щодо форм та методів розробки стратегій боротьби з корупцією в Україні; визначення конституційно-правового статусу Верховного Суду в Україні, як суду права; сучасного стану та перспективи вдосконалення нормативно-правового регулювання обігу нарізної мисливської зброї та ін.

Бажаю колективу редакції, читачам та авторам міцного здоров'я, благополуччя та успіхів у наступаючому 2021 Новому році!

A handwritten signature in blue ink, consisting of stylized, cursive letters that appear to be 'V.L. Fedorenko'.

В.Л. Федоренко

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

УДК 343.148 (477) +347.77/78 (444)

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6\(12\)-11-35](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6(12)-11-35)

Тимоцик Лілія Павлівна, кандидат економічних наук, учений секретар Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; torof@ukr.net; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0002-7695-2169>

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ ЗБИТКІВ, ЯКІ НАНЕСЕНІ ПРАВОВЛАСНИКУ В РЕЗУЛЬТАТІ НЕПРАВОМІРНОГО ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Анотація. В останні роки спостерігається посилення позовної сили прав, що випливають з володіння авторським правом. Збільшується кількість судових справ про їх порушення. У науковому співтоваристві зростає кількість виявлених порушень авторських прав. У розглянутих судових справах, що стосуються компенсації за порушення авторських і суміжних прав, не існує єдиної методики розрахунку винагороди, що належить авторам на цьому рахунку. У статті автор описує різні методи розрахунку вартості авторського права і обговорює їх застосування на обраних прикладах. Питання оцінки авторських прав стосується і наукової спільноти, все більше і більше цивільних і кримінальних справ, що стосуються наукового плагіату, розглядаються в судах. У той же час не існує єдиної методики, що дозволяє оцінити збиток автора від незаконного використання його робіт. У статті розглядаються наступні методи оцінки авторських майнових прав і похідних прав : стандартний, ринковий метод (також відомий як метод порівняння продажів), прибутковий метод, вартісний (витратний) метод.

Ринковий підхід передбачає, що на вільному ринку закони попиту і пропозиції приведуть до так званої ринкової рівноважної ціни. Застосовуючи ринковий метод до оцінки авторських прав, слід пам'ятати, що робота, захищена авторським правом, по суті унікальна, і власник авторських прав має свого роду монополію на неї. Робота, захищена авторським правом, повинна бути оригінальною, і ринкові порівняння з роботами інших авторів можуть бути небезпечні через цю унікальність.

Методи отримання доходу засновані на оцінці активів на базі прогнозу майбутніх доходів. Їх можна використовувати, коли можна точно розрахувати дохід, пов'язаний з використанням певних авторських прав, або створити надійний прогноз доходу. Методи отримання доходу часто використовуються для оцінки компенсації від людей, які незаконно поширюють фільми, комп'ютерні ігри або музику.

Витратний метод визначає вартість активу на основі витрат, необхідних для заміни ідентичного або аналогічного активу в певний момент часу, але не дуже важливий для оцінки нематеріальних активів.

У разі авторського права існує обмежена залежність між вартістю виробництва певних активів і розміром доходу, який вони приносять. Використання цього методу може бути виправдано при визначенні розміру винагороди або упущеної вигоди від авторських робіт, пов'язаних з науковими дослідженнями.

Ключові слова: інтелектуальна власність; об'єкти інтелектуальної власності, матеріальні збитків; порушення права власності; визначення збитків.

Tymoshchuk Liliia Pavlivna, Candidate of Economic Sciences, Scientific Secretary of the Research Center for Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 26 L. Ukrainka Boulevard, Office 501, Kyiv, 01133; mopof@ukr.net; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0002-7695-2169>

METHOD OF DETERMINATION OF MATERIAL DAMAGES INFLUENCED TO THE OWNER AS A RESULT OF ILLEGAL USE OF INTELLECTUAL PROPERTY OBJECTS

Abstract. In recent years, there has been an increase in the enforceability of rights arising from copyright ownership. The number of court cases on their violation is increasing. The number of detected copyright violations is growing in the scientific community. There is no uniform method for calculating the remuneration due to authors on this account in court cases concerning compensation for infringement of copyright and related rights. In the article, the author describes various methods for calculating the cost of copyright and discusses their application using selected examples. The issue of copyright assessment also concerns the scientific community, and more and more civil and criminal cases concerning scientific plagiarism are being considered in the courts. At the same time, there is no single methodology for assessing the author's damage from the illegal use of his works. The article discusses the following methods for evaluating copyright and derivative rights:

standard, market method (also known as the sales comparison method), revenue method, cost (cost) method.

The market approach assumes that in a free market, the laws of supply and demand will lead to a so-called market equilibrium price. When applying the market method to evaluating copyrights, keep in mind that a copyrighted work is inherently unique, and the copyright owner has a kind of monopoly on it. A copyrighted work must be original, and market comparisons with other authors' work can be dangerous because of this uniqueness.

Revenue generation methods are based on asset valuation based on a forecast of future revenue. You can use them when you can accurately calculate the revenue associated with the use of certain copyrights, or create a reliable revenue forecast. Revenue-generating methods are often used to assess compensation from people who illegally distribute movies, computer games, or music.

The cost method determines the value of an asset based on the costs required to replace an identical or similar asset at a given time, but is not very important for evaluating intangible assets.

In the case of copyright, there is a limited relationship between the cost of producing certain assets and the amount of revenue they generate. The use of this method may be justified in determining the amount of remuneration or lost profits from copyrighted works related to scientific research.

Key words: intellectual property; intellectual property, material damage; violation of property rights; determination of losses.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. І в світі, і в Україні не існує єдиної методології визначення шкоди від посягань на об'єкти інтелектуальної власності, в тому числі для цілей судочинства. Однак це не заперечує можливості використання існуючих різних підходів до обчислення суми збитку при розслідуванні.

При порушенні авторських прав важливе значення має визначення розміру збитків, завданих Правовласнику виняткових прав. Згідно з чинним цивільним законодавством, в збитки можуть бути включені реальний збиток, а також упущена вигода. При цьому визначення величини збитків істотно впливає на практику притягнення не тільки до цивільної, а й до адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення авторських прав. Тому підбір методики визначення матеріальних збитків, які нанесені правовласнику в результаті неправомірного використання об'єктів інтелектуальної власності є актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проблемі щодо визначення матеріальної

шкоди від злочинів, що посягають на право інтелектуальної власності, неодноразово приділяли увагу науковці П.П. Андрушко, П.С. Берзін, Н.О. Гурова, О.О. Дудоров та ін.

При роботі над цією статтею взято до уваги роботи учених які займалися питаннями відшкодування майнової шкоди як спосіб захисту авторського права: Штефан А, Лавровська І.Б., докторів юридичних наук Андреева Ю. М. та Попондопуло В. Ф., проаналізовано ряд авторефератів дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук українських та російських дослідників Євтеєва В. С., Крисань Т. Є., Кучерової О. І., Подколзіна І. В., Уваркіна Г. І. та інших.

Питанням визначення збитків внаслідок порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності присвячені наукові праці О.Б. Бутнік–Сіверського, А.Н. Єфимова, Н.В. Линнік, С. Й. Максимова.

Формулювання мети статті (постановка завдання) . Метою даної статті є висвітлення окремих положень методики визначення матеріальних збитків, які нанесені правовласнику в результаті неправомірного використання об'єктів інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В першій частині цієї статті ми розберемо основні поняття, пов'язані

з методикою визначення матеріальних збитків, які нанесені правовласнику в результаті неправомірного використання об'єктів інтелектуальної власності.

Що таке інтелектуальна власність? В своєму існуванні люди використовують різні категорії об'єктів, як матеріальні, так і нематеріальні. І якщо право на володіння матеріальним об'єктом стало основою первісного суспільства, то право інтелектуальної власності виникло значно пізніше і є, здебільшого, правом на першість використання інтелектуальної власності (ІВ). Це означає, що коли справа стосується винаходів, або вигаданих персонажів, воно не передає ІВ в вічне володіння певному суб'єкту, а лише надає йому право на користування власністю на певний термін.

Найвідомішою, певно, справою про термін володіння авторськими правами на об'єкт інтелектуальної власності стала справа мишеняти Міккі Мауса, що є власністю компанії «Дісней».

Згідно з законом про копірайт 1909 року (він давав право на 56 років володіння об'єктами інтелектуальної власності для їх авторів) Міккі Маус міг залишатися під протекцією Діснея до 1984 року, після чого будь-який бажаючий міг би створювати власні твори за участю популярного персонажу. Але в 1976-му, Конгрес прийняв поправки до Акту про копірайт: тепер будь-який американський автор володів правами на створені ним твори протягом всього свого життя, а коли помирав, твір не переходило в загальне надбання ще 50 років. При цьому колективна творчість вела 50-річний відлік з моменту смерті останнього співавтора.

Ці поправки стосувалися не тільки майбутніх творів, а також заднім

числом прописували нові правила для опублікованих. Так Міккі Маус, що з'явився в 1928-му, залишався у власності Disney до 2003 року.

Ще тоді заговорили про те, що «Дісней» пролобіював нові правила. За п'ять років до закінчення нового терміну дії авторських прав Конгрес знову їх продовжив. Документ, який увійшов в історію як «Акт Сонні Боно про продовження термінів копірайту» оперував новими цифрами: для індивідуальних авторів – довічний копірайт плюс 75 років посмертного, для групового авторства – 95 років від дня першої публікації або 120 років з моменту створення конкретного твору. Це продовжило права на Міккі до 2023 року. Проте 2023 рік вже близько, і в найближчі два роки можна очкувати спроби чергового продовження дії авторських прав.

Право інтелектуальної власності – у найширшому розумінні означає закріплені законом права на результат інтелектуальної діяльності в промисловій, науковій, художній, виробничій та інших галузях. [4, С. 88]

Коротко наведемо класифікацію об'єктів ІВ:

- авторські права (літературні, художні, аудіо-, відео- твори, комп'ютерні програми, бази даних, карти, фотографічні твори);
- суміжне право;
- право промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, товарні знаки);
- фірмові та комерційні найменування;
- географічні зазначення;
- сорти рослин та породи тварин;

- топографії інтегральних мікросхем;

- комерційна таємниця;

Право інтелектуальної власності складають дві групи прав суб'єкта:

1. Особисті немайнові права:

- право на визнання творцем;
- право зазначати чи не зазначати, дозволяти зазначати чи не дозволяти зазначати своє ім'я (псевдонім) при використанні об'єкта права інтелектуальної власності;

- інші особисті немайнові права;

2. Майнові права:

- право на використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- право перешкоджати використанню об'єкта права інтелектуальної власності;

- право на розпорядження правом інтелектуальної власності;

- інші майнові права.

В Україні сьогодні діють такі законодавчі акти по захисту інтелектуальної власності, як закони України

- «Про авторське право і суміжні права»

- «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»

- «Про охорону прав на промислові зразки»

- «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»,

- «Про охорону прав на зазначення походження товарів»

- «Про охорону прав на сорти рослин»

- «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем»

Норми щодо регулювання відносин інтелектуальної власності містяться також в інших законах, наприклад законах України

- «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних»

- «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування»

- «Про племінну справу у тваринництві»

- «Про науково-технічну інформацію»

- «Про лікарські засоби» тощо.

Суб'єкти права інтелектуальної власності – це творці об'єкта права інтелектуальної власності та інші особи, яким належать особисті немайнові та майнові права інтелектуальної власності. Серед суб'єктів права інтелектуальної власності особливе місце належить творцям: автору, виконавцю, винахіднику, раціоналізатору. Саме від творців це право може передаватися юридичній особі. Якщо охоронний документ на об'єкт права інтелектуальної власності втратив юридичну силу, то цим об'єктом може скористатися будь-яка фізична чи юридична особа, тобто він стає суспільним надбанням.

Суб'єктами авторського права можуть бути як громадяни України, так і іноземці. Іноземні громадяни – автори користуються захистом авторського законодавства в Україні якщо створені ними твори знаходяться в якійсь об'єктивній формі на території України, а якщо ні – то відповідно до міжнародних договорів України і спільних конвенцій по авторському праву (Женевської, Бернської). Суб'єктами авторського права можуть бути співав-

тори, якщо твір створений спільною творчою працею двох або більш осіб.

Суб'єкти авторських і суміжних прав підрозділяються на дві групи:

- суб'єкти з початковими правами (автори, виконавці, виробники фонограм, організації віщання) – Волт Дісней, наприклад;

- правонаступники (спадкоємці, організації– правонаступники, держава) – компанія «Дісней».

Суб'єктами суміжних прав також є:

- виконавці (актори, музиканти, режисери, диригенти і т.д.);

- виробники фонограм (особи, котрі першими виконали звуковий запис виконання);

- організації ефірного або кабельного віщання (ті, що самі або за замовленням створили передачу і за рахунок яких створена передача).

Суб'єкти суміжних прав повинні мати договір з автором твору, а виробники фонограм і організації ефірного і кабельного віщання – ще й договір з виконавцем. Всі суб'єкти суміжних прав мають виключне право на використання твору (виконання, постановки, фонограми, передачі).

Охорона прав авторів діє в строки, установлені ст.24 Закону України «Про авторське право і суміжні права». По загальному правилу, охорона, надана дійсним Законом, діє протягом усього життя автора і 50 років після його смерті.

Строк охорони творів, створених у співавторстві, діє протягом усього життя і 50 років після смерті останнього автора.

Для творів, обнародуваних анонімно або під псевдонімом, строк охорони минає через 50 років після того, як твір був обнародований. Якщо узятий

автором псевдонім не викликає сумніву у відношенні особистості автора або якщо автор твору, обнародованого анонімно або під псевдонімом, розкриє свою особистість протягом 50 років, то застосовуються загальні правила о термінах охорони. Термін охорони творів посмертно реабілітованих авторів діє протягом 50 років після їхньої реабілітації. Авторське право на твір, опублікований протягом 30 років після смерті автора, діє протягом 50 років від дати його правомірного опублікування. Дія строку охорони починається з 1 січня року, що іде за роком, у якому мали місце вищевказані юридичні факти. Право авторства, право на ім'я і право протидіяти перекручуванню, спотворюванню або іншому змінюванню твору або якому–небудь іншому зазіханню на твір, що може завдати шкоди честі і репутації автора, охороняються безстроково.

В контексті міркувань про користування правом інтелектуальної власності варто згадати про так звані «аморальні» марки, які не мають правової охорони. «Аморальність» знака визначається під час проведення експертизи наявності у складі знака позначень порнографічного характеру та/або антидержавних расистських лозунгів, емблем та найменувань екстремістських організацій, нецензурних слів і висловлювань тощо.

Перевірка на «аморальність» проводиться під час реєстрації торгового знаку чи марки, і, як правило, такі торгові марки не потрапляють в реєстр. Як приклад, за заявкою на знак «ЮрFUCK!» (m201721427), що був заявлений для юридичних послуг, заклад експертизи прийняв рішення про відмову в реєстрації. Ще один при-

клад – було відмовлено в реєстрації позначення «фуфлау» (m201504582), заявленого для юридичних послуг, оскільки заявлене позначення спрямоване на порушення етичних норм, що склалися в суспільстві, шляхом застосування мови використанням жаргонів, що містять дискредитуючу інформацію щодо послуг, стосовно яких позначення має використовуватися.

Повертаючись до висвітлення теми користування інтелектуальною власністю, потрібно закінчити її переліком випадків, при яких використання об'єкту ІВ дозволяється.

Вільне використання авторських прав у деяких випадках, що допускаються законом, можливо і при житті автора – при цитуванні, використанні в навчальних цілях у якості ілюстрацій, при відтворенні в засобах масової інформації для загального розголосу статей по поточних економічних, політичних, соціальних, релігійних питаннях, використання привселюдно вимовлених політичних промов, виступів, доповідей і в інших випадках. При цьому повинні дотримуватися такі умови:

- це можливо тільки у випадках, зазначених у законі;
- тільки у відношенні правомірно опублікованих творів;
- з обов'язковим зазначенням імені автора;
- з зазначенням джерела (визначення);
- із дотриманням недоторканності твору.

Під неправомірним використанням слід розуміти будь-яке використання ІВ як у межах договору, так і поза договором, що порушує майнові права суб'єктів права інтелектуальної

власності. Причому, якщо йдеться про неправомірне використання ІВ у межах договору, то право, передбачене пп. 3 п. 1 ст. 424 ЦК України – не право первинних суб'єктів права інтелектуальної власності. У разі, коли неправомірне використання ІВ відбувається поза договором, тобто с наявним деліктом, суб'єктом права, який може перешкоджати неправомірному використанню, є будь-який суб'єкт права інтелектуальної власності як первинний, так і вторинний – як автор, так і інша особа, яка набула майнових прав інтелектуальної власності на підставі договору чи закону. [9] Перешкоджати неправомірному використанню ІВ всі суб'єкти права інтелектуальної власності можуть і неюрисдикційними способами (наприклад, лист-попередження, адресований порушнику), і юрисдикційними способами – шляхом звернення до відповідних органів державної влади. У разі, коли неправомірне використання ІВ вже відбулось, суб'єкт права інтелектуальної власності може вимагати від правопорушника припинення незаконного використання ІВ і тим самим – припинення порушення належних йому майнових прав інтелектуальної власності, що також, окрім правової, є і економічною складовою ІВ.

До порушень права інтелектуальної власності відносять:

1. **Плагіат.** Основні форми плагіату:

- викрадення ідеї або слів іншої людини і видача їх за власні;
- використання результатів роботи іншої людини без вказання джерела, звідки вони були взяті;
- повне або часткове викрадення мистецького, наукового або іншого

твору чи роботи та видача їх за свою працю;

- представлення вже існуючих ідей або продуктів як нових та оригінальних.

Плагіат в усіх випадках розглядається як шахрайство, суть якого – у крадіжці чужої роботи або її частини і представленні її як власної.

Як приклад останнього випадку плагіату можна висвітлити резонансну справу «Ревізор» проти «Інспектор Фреймут».

Новий канал протягом двох років судився з каналом «1 + 1» про порушення прав інтелектуальної власності на формат телевізійної передачі «Ревізор» при виробництві і трансляції телепередачі «Інспектор Фреймут». За цей час відбулося чотири судових слухання справи.

У першій інстанції суд міста Києва прийняв рішення про повне задоволення позовних вимог Нового каналу і зобов'язав відповідача (телеканал «1 + 1») не створювати телепередач аналогічного формату, а також зобов'язав виплатити позивачеві компенсацію, яка становила 1 200 000 грн. Після судових слухань в судах апеляційної і касаційної інстанцій рішення суду першої інстанції було залишено без змін.

2. Піратство.

Попри те, що і піратство, і плагіат є прикладами протиправного використання об'єктів інтелектуальної власності, мета цих двох порушень є різною. У випадку піратства порушник в першу чергу має на меті отримання матеріальної вигоди, мета створення у свідомості споживача зв'язку між порушником та об'єктом інтелектуальної власності або зовсім відсутня, або

є вторинною. Дуже часто порушник може навіть запобігати ідентифікації через страх понести відповідальність за свої дії.

У випадку із плагіатом порушник в першу чергу має на меті створення у свідомості споживача зв'язку між ним та об'єктом інтелектуальної власності, права на який порушуються. Він бажає аби споживачі ідентифікували його. Мета отримання матеріальної вигоди у цьому випадку може бути присутньою але вона є другорядною адже порушник бажає отримати цю вигоду саме завдяки тому, що його ідентифікують із незаконно використаним об'єктом інтелектуальної власності.

3. Несумлінна реєстрація.

Несумлінна реєстрація – один із видів порушень прав інтелектуальної власності, при якому відбувається реєстрація певного об'єкту, що характеризується відсутністю відповідальності перед оточенням за виконання цих дій у суб'єкта реєстрації (тієї людини або організації яка(і) реєструють). Передбачає недобросовісну конкуренцію, крадіжку чужих ідей та видачу їх за свої як цілком легальні та власні, маючи на це певні права. [10]

4. Недобросовісна конкуренція.

У Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції»: недобросовісною конкуренцією вважаються будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності.

Як приклад недобросовісної конкуренції шляхом несумлінної реєстрації можна представити справу з юридичної практики Юрія Трачука, патентного повіреного, коли до нього, як представника у справах інтелекту-

альної власності, звернулася компанія з Туреччини, яка виробляє з 1984 року продукцію фармацевтичної галузі під певним маркуванням (знаком). Вона, як експортер, уклала договір із українським представником щодо поставок цієї продукції до України для потреб вітчизняного ринку. Бізнес успішно розвивався, ... аж доки український партнер не надіслав у 2008 році повідомлення про припинення дилерського договору. [10]

В 2009 році турецька фірма повернулася на український ринок із новим партнером і виявила, що колишній партнер, користуючись тимчасовою їх відсутністю ринку, зареєстрував власний фармацевтичний продукт з аналогічною назвою і дизайном, видаючи його за імпортовані раніше ліки з Туреччини, і навіть почав перешкоджати реалізації оригінальних ліків, посилаючи вимоги в аптеки з закликом зупинити продаж продукції особи, яка мала пріоритет на використання позначення.

Після розгляду справи в суді було прийнято рішення на користь власника оригінального фармацевтичного препарату – імітація зовнішнього вигляду товару, його упаковки, використання чужого позначення особи, яка має на нього пріоритет у користуванні, визнається актом недобросовісної конкуренції, – а справа компанії–порушника була передана в Антимонопольний комітет України.

5. Підроблення та зміна інформації.

6. Розмиття торговельної марки.

Розмиття торговельної марки – концепція права інтелектуальної власності, суть якої полягає у забороні

ні такого використання відомої торговельної марки, яке призводить до втрати унікальності цієї марки. У більшості випадків розмиття торговельної марки полягає у її використанні для товарів та послуг, що не конкурують та не мають особливого зв'язку із товарами та послугами, для яких ця марка зазвичай використовується.

Наприклад, використання марки «Кока-кола» для взуття, або марки «Світоч» для надання юридичних послуг може бути кваліфіковане як розмиття відповідних «добре відомих» марок.

В якості ще одного прикладу розмиття торговельної марки можна згадати справу щодо визнання торговельної марки «ROLLS ROYCE» добре відомою та заборони її використання третій особі в оголошенні щодо продажу алкогольних напоїв та надання послуг ресторану в 1983 році.

У 1983 році Федеральний Верховний Суд Німеччини надав посилений захист добре відомій торговельній марці «ROLLS ROYCE», визнаній такою для машин та автомобілів, від її використання в оголошенні щодо продажу алкогольних напоїв (віскі) та надання послуг ресторану. Відповідний позов компанії BGN було задоволено судом і відповідачу заборонено використання добре відомої торговельної марки «ROLLS ROYCE» в оголошенні щодо продажу алкогольних напоїв (віскі) та надання послуг ресторану, незважаючи на неочевидність конкурентних відносин між світовим автомобільним виробником та місцевим рекламодавцем алкогольних напоїв і послуг ресторанів. Федеральний суд дійшов висновку, що відповідач використав добре відому торговельну марку

«ROLLS ROYCE» задля паразитування на репутації компанії позивача, не беручи до уваги те, може це призвести до фактичного змішуванні їхньої діяльності чи ні. Суд відзначив, що це є класичним прикладом «розмиття» бренду і такі дії підлягають забороні. [7]

Якщо, незалежно від способу, порушення права власності відбулось, то одним із обов'язкових етапів їх захисту стає експертиза, покликана з'ясувати наявність факту порушення, і оцінити розмір завданої шкоди, інакше кажучи, збитків.

На загальних підставах: «збитки» – це:

1) непередбачені витрати, втрата майна і грошей, недоотримана вигода;

2) шкода, завдана діями одного господарського суб'єкта іншим суб'єктам або довкіллю, людям.

Розрізняють: збитки майнові (втрата майна юридичними і фізичними особами внаслідок заподіяння шкоди або невиконання взятих на себе зобов'язань) і моральні (ущемлення прав, образа честі й гідності, підрив репутації, заподіяні протиправними діями інших осіб); «прибутковість» – отримання прибутку від інвестування фінансових ресурсів; «прибуток» – перетворена, похідна форма додаткової вартості, яка згідно з кількісним аспектом є різницею між ціною продажу товару і витратами капіталу на її виробництво. Як перетворена форма додаткової вартості прибуток – результат усього авансованого капіталу, факторів виробництва.

Особливістю матеріальної шкоди при порушенні прав на об'єкти інтелектуальної власності є те, що вона не включає пряму дійсну шкоду, оскільки при порушенні прав об'єкт інтелекту-

альної власності, який обліковується на балансі підприємства, у дійсності не зникає, на відміну від матеріальних об'єктів, які можуть бути знищені або пошкоджені. Саме тому при визначенні матеріальної шкоди вартість виключних майнових прав, що обліковується на балансі, не співвідноситься на пряму з виявленими фальсифікованими товарами.

Експертиза об'єктів інтелектуальної власності – це процедура, що включає ряд досліджень, спрямованих на вивчення промислових зразків, комерційних моделей, торговельних марок, яка проводиться з кількома цілями.

Як правило, експертиза інтелектуальної власності виконується:

- для встановлення законного власника інтелектуальної власності;
- для забезпечення правової охорони об'єктів інтелектуальної власності;
- для компенсації збитків, завданих несанкціонованим використанням об'єктів інтелектуальної власності.

Нас цікавить третя із зазначених цілей, компенсація збитків, яка можлива лише за умови визначення їх розміру. Вона має кілька складових, зокрема, найперше, – визначення вартості майнових прав інтелектуальної власності.

Оцінка вартості майнових прав інтелектуальної власності, яка регламентується Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» і здійснюється згідно із національними стандартами.

Відповідно до ст. 3 Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність

в Україні» під оцінкою майна та майнових прав розуміється процес визначення їх вартості за процедурою, встановленою нормативно-правовими актами з оцінки майна, а саме в національних стандартах оцінки майна, методиках та інших нормативно-правових актах, і є результатом практичної діяльності суб'єкта оціночної діяльності та оцінювачів. Професійна оціночна діяльність полягає в організаційному, методичному та практичному забезпеченні оцінювачами та суб'єктами оціночної діяльності проведення оцінки майна, розгляді та підготовці висновків вартості майна. Сама діяльність оцінювачів і суб'єктів оціночної діяльності підлягає ліцензуванню.

Із теоретичних позицій вартість є однією з основних ознак товару. Щоб комерціалізувати ІВ чи використати їх у власному виробництві, необхідно визначити (оцінити) їхню вартість. Ця складність обумовлюється:

- різномірністю об'єктів, кожний із яких відповідно до законодавства має свою специфіку за суттю та призначенням;
- різними засобами їх прояву на підприємстві та в установі;
- різними формами їх практичного використання на підприємстві;
- вірогідністю отримання результатів вартісної оцінки.

Методологічно за економічним змістом прийоми, що застосовуються для визначення вартості ІВ, поділено на три групи: підходи, методи і методики. Підходи дають принципи визначення вартості. Методи визначають процедуру розрахунку вартості. Методики розглядають застосування того чи іншого методу стосовно конкрет-

них ІВ і конкретних цілей розрахунку. [3, С. 37]

Оцінка прав ІВ – це процес визначення їх вартості, який ураховує такі етапи:

1. Визначення мети і завдання оцінки.
2. Складання плану та програми оцінки.
3. Збір та аналіз інформації, яка обмежується її відсутністю.
4. Узагальнення.
5. Складання звіту.

Оцінка ІВ проводиться з дотриманням принципів корисності, попиту і пропонування, заміщення, очікування, граничної продуктивності внеску, найбільш ефективного використання. [4, С. 91]

Складність оцінки ІВ обумовлена тією обставиною, що принципово неможливо розробити її єдину універсальну методику. Практика свідчить, що вартісна оцінка ІВ частіше за все здійснюється шляхом використання вузького кола методів (підходів) у межах загально визначених: дохідного, витратного та ринкового (порівняльного). Не тільки кожний об'єкт інтелектуальної власності є оригінальним (за визначенням), але й умови практичного використання результатів творчої діяльності на різних підприємствах теж, зазвичай, значно відрізняються один від одного. Практично при уточненні цілі оцінки в кожному окремому випадку розробляють індивідуальну для кожного конкретного об'єкта методологію розрахунків, котра дозволила б найбільш повно врахувати всі ціноутворюючі фактори, що впливають на його ринкову вартість. Ця методологія може враховувати минулі витрати на створення і придбання об'єкта, ринко-

ву кон'юнктуру і, крім того, може бути основана на здатності та можливості інтелектуальної власності приносити додатковий дохід підприємству.

Проблема оцінки вартості майнових прав є складною і теоретично ще не до кінця розв'язаною з теоретичних та методологічних позицій. Наукові

дослідження в цьому напрямі мають різні аспекти.

Загальновизнано, що для оцінки вартості різних об'єктів інтелектуальної власності та нематеріальних активів існує щонайменше три основні альтернативні підходи – дохідний, витратний і ринковий.

Рис. 1. Класифікація методичних підходів до визначення збитків у зв'язку з порушенням виключних прав

Підхід «ціна на кількість». Методи цього підходу базуються на тому припущенні, що введення в цивільний обіг однієї одиниці контрафактної продукції зупиняє аналогічне введення в цивільний обіг, принаймні, однієї одиниці легальної продукції. За таких умов вартісне вираження збитку може визначатися шляхом множення ціни ліцензійної продукції на кількість контрафакту. Таким методом, як правило, визначається упущена вигода правовласника. Для розрахунку доходу, що отримав правопорушник, користуються другим методом цього підходу, знаходять добуток від ціни контрафакту на його кількість. Це найпростіші способи для визначення збитків, завданих у зв'язку з порушенням авторського права на комп'ютерні програми. Варто зазначити, що за умов визначення матеріаль-

ної шкоди використання методу «за ціною контрафакту на його кількість», тобто реального доходу, який отримав правопорушник, на нашу думку є цілком доцільним. [2, С. 54]

По-перше, цей метод не ускладнений трудомісткими розрахунками, по-друге, практично завжди в матеріалах кримінальної справи є необхідні документи для визначення матеріальної шкоди в рамках цього методу і, по-третє, дохід правопорушника є реальний, такий який вже здійснився. Окрім цього, сама наявність доходу правопорушника є тим юридичним фактом, який прямо пов'язаний з порушенням, і у вартісному вираженні показує нижню межу матеріальної шкоди, яка нанесена правовласнику.

Оціночні підходи. Відповідно до п. 26 Національного стандарту № 4

«Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», розмір збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності визначається станом на дату оцінки із застосуванням оціночної процедури накопичення прибутку (доходу), який не отримав суб'єкт права інтелектуальної власності та/або ліцензіат внаслідок неправомірного використання об'єкта права інтелектуальної власності, виходячи з обсягів виробництва та/або реалізації контрафактної продукції. Оціночний підхід передбачає визначення розміру тієї частини доходу, що отримана у зв'язку з наявністю в юридичної або фізичної особи майнових прав інтелектуальної власності. При цьому грошовим потоком чи доходом може бути:

- для методів переваги у прибутку і розподілу прибутків – різниця між прибутком суб'єкта права інтелектуальної власності, отриманого в результаті використання об'єкта права інтелектуальної власності, та прибутком, отриманим без використання такого об'єкта;
- для методу додаткового прибутку – додатковий прибуток, який отримано суб'єктом права інтелектуальної власності в результаті використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- для методу роялті – ліцензійний платіж за надання прав на використання об'єкта права інтелектуальної власності.

При цьому побудований грошовий потік, за одним з вищевказаних методів, не потребує подальшого дисконтування або капіталізації на певну дату, оскільки це не оцінка майнових прав, а розрахунок матеріальної шкоди

Стверджувати про схожість цього способу з методами «ціна на кількість» можна лише на перший погляд, оскільки поняття «оціночні процедури накопичення прибутку (доходу)» охоплює всі наявні методи дохідного підходу, зокрема такі як пряма та непряма капіталізація. В рамках класичних оціночних підходів (ринковий, дохідний та витратний) використовуються найбільш поширені три методи розрахунку збитку та упущеної вигоди у зв'язку з порушенням прав інтелектуальної власності, у тому числі і комп'ютерних програм, а саме:

- метод вартості «до і після» порушення;
- метод «якби не порушення»;
- метод фактичних витрат/втрат упущених можливостей.

Метод вартості «до і після» порушення. За допомогою методу, що базується на вартості «до і після» порушення, збиток розраховується через порівняння вартості майнових прав на комп'ютерну програму до події, що спричинила збитки, та вартістю майнових прав на комп'ютерну програму після цієї події. Різниця, зрозуміло, являє собою економічний ефект від події, що спричинила збиток. Цей метод потребує оцінки вартості майнових прав комп'ютерної програми безпосередньо перед подією, що спричинила збиток та, власне, після неї.

Метод «якби не порушення». За допомогою методу, що базується на правилі «якби не порушення», величина збитку розраховується безпосередньо шляхом вирахування суми економічного доходу, який отримав би власник майнових прав на комп'ютерну програму «якби не» настання події, яка спричинила збитки. Як правило, цей

метод складається з ретроспективного та перспективного прогнозів економічного доходу, який би отримав власник.

Ретроспективний прогноз починається з моменту настання першої події, яка спричинила збитки, і закінчується датою аналізу. Перспективний прогноз охоплює період з дати аналізу до моменту завершення події, яка спричинила збитки, та відсутності залишкового ефекту від цієї події. Зазвичай результат ретроспективного прогнозу приводиться до майбутньої вартості на дату аналізу, а результат перспективного аналізу – до поточної. Загальна величина збитку становить суму цих вартостей.

Метод фактичних витрат/втрат упущених можливостей. Цей метод оснований на минулих витратах на розробку та комерціалізацію комп'ютерної програми до дати аналізу, минулих втрат упущених можливостей по комерціалізації комп'ютерної програми до дати аналізу та майбутніх втрат упущених можливостей по комерціалізації комп'ютерної програми після дати аналізу. Минулі витрати на розробку комп'ютерної програми охоплюють всі прямі та непрямі витрати, а також витрати на комерціалізацію та просування на ринку і підприємницький стимул (наприклад, справедливий ставку доходності). Всі ці фактичні минулі витрати приводяться до поточної вартості на дату аналізу, як правило з врахуванням індексів інфляції.

Минулі втрати упущених можливостей включають дохід, який отримав би власник за відсутності події, яка спричинила збитки. Майбутні втрати упущених можливостей включають дохід, що отримав би власник

в майбутньому за відсутності події, котра спричинила збитки.

Загальна величина збитку, розрахована за допомогою цього методу дорівнює сумі трьох складових: минулих витрат на розробку, минулих та майбутніх втрат упущених можливостей.

В усіх перерахованих методах визначення збитку в рамках оціночних підходів, економічний дохід може бути визначений багатьма різними способами. Так, дохід може бути визначений на основі збільшення/зменшення кількості проданих примірників комп'ютерних програм, ціни за одиницю, ринкової частки, об'єму ринку і т.д. Також економічний дохід може бути визначений на основі збільшення/зменшення постійних та змінних виробничих втрат, постійних та змінних збутових та адміністративних витрат або постійних та змінних витрат на наукові дослідження. Окрім цього, економічний дохід може бути визначений на основі збільшення/зменшення капітальних витрат, інвестицій в оборотний капітал або витрат на виплату процентів.

Тепер розглянемо більш конкретний приклад розрахунок розміру збитків, завданих правовласнику через неправомірне використання торгової марки (ТМ), і визначимо основні проблеми і перешкоди здійснення оцінки завданих збитків.

Офіційна затверджена експертна методика з визначення матеріальної шкоди внаслідок порушення прав на ТМ на сьогоднішній день в Україні відсутня. Єдиним нормативним документом, який містить положення щодо розрахунку матеріальної шкоди (збитків) внаслідок неправомірного використання об'єктів права інтелек-

туальної власності є Національний стандарт № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», який був прийнятий відповідно до ст. 9 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність». Як відомо, судово-експертна діяльність з визначення матеріальної шкоди при порушенні прав на ТМ нерозривно пов'язана з таким інститутом як оцінка майна та майнових прав. Проте, враховуючи відмінності судово-експертної та оціночної діяльності, а також низку спеціальних процесуальних вимог, які висуваються до проведення судової експертизи виникає потреба у розробці самостійної експертної методики з визначення розміру матеріальної шкоди внаслідок порушення прав на ТМ.

Застосування конкретного методу розрахунку матеріальної шкоди залежить від вихідних даних. Ураховуючи диспозитивність та договірні відносини на ринку комерціалізації торговельних марок, власник майнових прав на ТМ на свій розсуд вирішує як використовувати свій об'єкт – самостійно чи надавати його також у користування, заробляючи на цьому додаткові кошти. Тому в залежності, яким чином ТМ використовувалась власником і, які документи, у тому числі щодо розпоряджання майновими правами на ТМ є в наявності, обирається метод розрахунку

Нашій судовій практиці відомі три варіанти визначення розміру упущеної вигоди:

- витрати, які правовласник поніс в зв'язку з встановленням факту правопорушення та його припиненням, втрати частини ринку збуту, покупців, ліцензіатів. Це – перша

складність на шляху відшкодування завданих збитків, адже потрібно довести сам факт їх існування, що вимагає первісного збору даних про діяльність порушника;

- дохід, отриманий порушником від реалізації товару з використанням ТМ правовласника;

- дохід, від «неукладеного» ліцензійного договору. Якби порушник поведив себе добросовісно із дотримання законодавства, то для використання ТМ уклав би з її власником ліцензійний договір і виплатив винагороду, тому можлива (справедлива) ліцензійна винагорода вважається упущеною вигодою.

Найпершим кроком в процесі відшкодування збитків стає доведення факту порушення. Для застосування такої міри відповідальності, як відшкодування збитків, потрібна наявність усіх елементів складу цивільного правопорушення: [9]

1. Протиправна поведінка боржника, яка проявляється у невиконанні або неналежному виконанні ним зобов'язання;

2. Наявність збитків;

3. Причинний зв'язок між протиправною поведінкою та завданими збитками, тобто збитки мають бути наслідком саме даного порушення боржником зобов'язання, а не якихось інших обставин, зокрема дій самого кредитора або третіх осіб;

4. Вина боржника.

За відсутності хоча б одного з цих елементів відповідальність не настає.

Першою перешкодою відшкодування є те, що ті, хто використовує чужі ТМ, намагаються не копіювати їх повністю, а «творче» переробити, що ускладнює доведення факту неправо-

мірного використання ТМ. Запозичуючи відому на весь світ назву або фірмовий дизайн, вони трішки змінюють їх, як це показано на Рис. 2 далі.

Рис. 2. Приклади неправомірного використання брендового дизайну та добре відомої назви ТМ ADIDAS

Проте, потрібно зазначити, що існує ряд спільних слів, які не можуть бути використані ексклюзивно однією компанією, – це так звані слова, що не мають розрізняльних значень. Вони загальноживані і вже міцно асоціюються в уяві споживача з певним явищем. Торговельна марка визнається такою, що не має розрізняльної здатності, якщо вона складається із звичайного словесного позначення й не має необхідного ступеня оригінальності. До таких позначень належать надзвичайно прості, повсякденні найменування чи зображення, які є загальноживаними та не придатні для того, щоб відігравати роль спеціального розрізняльного засобу. [8]

Більше того, якщо певний праволоділець торговельної марки отримує право на перевагу у використанні вказаних слів, то він стане монополістом слів, необхідних й іншим для характеристики своїх товарів.

На противагу таким словам існують дистинктивні ТМ, котрі вирізняють продукт з решти завдяки оригінальній назві чи незвичайному візуальному зображенню.

Так, Апеляційною палатою розглядалося заперечення проти рішення про відмову в реєстрації об'ємного знака для товарів і послуг, що являє собою реалістичне зображення кухонної поролонової гумки. Підставою для відмови в наданні правової охорони було те, що позначення не має розрізняльної здатності, оскільки відображає лише форму, обумовлену необхідністю отримання певного технічного результату, притаманного господарським засобам, а саме поролоновим гумкам з хвилястою поверхнею. Хвиляста поверхня забезпечує покращення піноутворення та підвищує якість миття посуду, раковин і кухонних меблів: очищення поверхонь відбувається значно ефективніше й швидше.

Апелянт звернув увагу колегії на те, що знак може одержати правову охорону, набувши індивідуальність через використання, і зазначив, що саме завдяки такій хвилястій поверхні ці товари набули розрізняльної здатності в якості оригінальної торговельної марки, оскільки протягом тривалого часу (з 2006 року) виключно апелянт виготовляє й розповсюджує на ринку України губки, які мають вказану відмітну ознаку. Заявлена хвиляста форма губки є оригінальною, створена виключно для надання товару – губці побутової – власної індивідуальності.

За результатами розгляду матеріалів справи колегією Апеляційної палати було встановлено, що губки з хвилястою поверхнею на ринку України розповсюджується низкою компаній,

мають спільну якість (виготовлені з поролону), певну характеристику (хвилясту поверхню) і тому втратили розрізняльну здатність як індивідуальні знаки щодо відповідних товарів.

Такі губки однакові за формою й відрізняються за розмірами, реалізуються в упаковках, на які нанесений знак відповідного підприємства. Так само здійснюється й рекламування відповідних товарів.

Заявлене на реєстрацію об'ємне позначення, що являє собою форму побутової губки, заявлене саме для товару губка побутова.

Спираючись на визначення поняття «знак» та на основну функцію знака – відрізнити товари і послуги одних осіб від товарів і послуг інших осіб, – урахувавши специфіку такого виду знака, як об'ємний знак, а також за результатом всебічного розгляду наданих апелянтом документів і матеріалів колегія Апеляційної палати дійшла висновку про те, що заявлене позначення не є оригінальним настільки, щоб споживач сприймав його саме як знак для товарів певного виробника й не має таких індивідуальних ознак, завдяки яким споживач зможе відрізнити товар – губка побутова – підприємства заявника від таких самих товарів інших осіб.

В Україні об'єктами копіювання зазвичай стають назви чи візуальний дизайн ТМ відомих фірм і компаній, але в США та Європі ця тенденція значно розвинулась (хоча в останній час схожі випадки можна зустріти і в нас) – в Америці, де можна зареєструвати як торгову марку своє ім'я та загальний імідж, і в рамках цієї ТМ випускати різноманітну продукцію (косметику, приміром), батьки називають

своїх новонароджених дітей на честь знаменитостей, щоб, коли вони вирости, мали змогу використовувати власне ім'я як торговий бренд і опиратись на репутацію тезок. Проте така практика визнана протиправною – відомо ряд випадків, коли такі ТМ програвали справи про порушення прав на інтелектуальну власність в суді і отримували штраф і вимогу про зміну назви. В якості прикладів наводимо дві справи: судову заборону комерційного використання власного імені Шанель Джонс для салонів краси та блокування Інстаграм-профілю молоді блогерши Шанель Бонін. [6]

Іноді трапляється ситуація, коли дві ТМ двох фірм мають схожу назву і дизайн, аж до змішування. Цікавим у цьому контексті є спір виробників пива. «Перша приватна броварня» володіє правами на словесну ТМ «Різдвяний», у «Карлсбергу» ж є права на ТМ «Різдвяне». Проте торговельна марка «Карлсбергу» комбінована: містить не лише словесну частину, а й цілий ряд зображень.

«Перша приватна броварня» спробувала визнати недійсним свідоцтво на знак для товарів і послуг конкурента через схожість аж до змішування. Суди всіх інстанцій дійшли висновку, що торговельні марки не схожі, бо в «Карлсбергу» вона містить низку зображень, що роблять її відмінною. Ця історія може спричинити нівелювання ролі словесних торговельних марок: додайте зображень (якомога більше) – і ваші знаки уже не схожі.

Визначення матеріальної шкоди внаслідок порушення прав на торгову марку, неможливе без з'ясування:

- фактичного використання ТМ власником;

- витрат на створення, розробку, маркетингові дослідження та рекламу ТМ;

- витрат на виробництво і реалізацію продукції, що виготовляється з використанням ТМ;

- обсягу переданих прав та інших умов ліцензійних договорів про використання ТМ;

- розміру та умов виплати ліцензійних платежів (роялті, винагороди) за використання ТМ.

В основі процесу визначення величини збитку від порушень прав на ТМ лежать п'ять основних принципів:

1. Кожна реалізована одиниця товару, незаконно маркована чужою ТМ, витісняє на ринку одну одиницю товару, яка належить власникові цієї ТМ.

2. Правовласник не несе витрати на виготовлення одиниці товару, незаконно маркованого належною йому ТМ, тому ці витрати не враховуються при визначенні величини нанесеного матеріального збитку.

3. Розмір завданих правовласнику збитків складається з величини частки прибутку, принесеного ТМ.

4. Порушник, що свідомо здійснює випуск контрафактної продукції, зацікавлений в приховуванні інформації про реальні доходи.

5. Порушник, що свідомо здійснює випуск контрафактної продукції, прагне отримати максимальний прибуток, використовуючи виробничі потужності з максимальною віддачею.

Завдані збитки відшкодовуються в повному обсязі, але відшкодування збитків не може бути спрямовано на збагачення потерпілого, він не повинен отримати більше, ніж мав би, якби правопорушення не відбулося.

Розмір і вид збитків в кожному конкретному випадку залежить від порушення і відомості знаку. Два найгірші наслідки, які можуть настати для власника ТМ після продажу підробок:

- споживачі втратять лояльність до бренду і перестануть його купувати через низьку якість;

- знак втратить розрізняльну здатність через те, що декілька осіб будуть одночасно його використовувати і споживач не буде асоціювати бренд з конкретним виробником.

Якщо незаконне використання знаку відбулось щодо товарів, власник знаку застосовує методикку кількості контрафакту. Це означає, що позивач має здійснити ретельний збір даних про кількість контрафактної продукції (не лише реалізованої, а й тієї, що зберігається на складах), ціну, за якою вона була продана, аналіз втраченої вигоди, – адже кожний проданий підроблений продукт замінив оригінал. Зібрати дані складно – порушник навряд чи представить доступ до власних записів і намагатиметься приховати інформацію, тож звертатись доведеться до багатьох побічних джерел. Досить часто сам процес збору інформації дорожчий за представлену компенсацію, тому більшість компаній дуже обережно ставляться до ідеї відшкодування таких втрат. [11]

Крім того, суд висовує вимогу – позивачу необхідно довести, що дохід дійсно мав би бути отриманий правовласником, якби не дії правопорушника. Позивач має довести, що особи, які продавали контрафакт, дійсно відмовилися купувати у нього товар, оскільки порушник запропонував більш вигідні умови, – встанови-

ти причинно–наслідковий хід подій, який призвів до втрати ним прибутку.

У Франції, Італії, Бельгії, Іспанії, Німеччині та Австрії стягнення доходу порушника в справах про захист виключних прав інтелектуальної власності є звичайною практикою. В Німеччині 75 % всіх позовів про порушення виключних прав – це позови про витребування незаконного доходу порушника.

Етичний аспект підходу базується на принципі неприпустимості збагачення від вчинення правопорушення. В економічному плані він спрямований на позбавлення порушника стимулів до вчинення правопорушення. Якщо потенційний порушник буде розуміти, що вся вигода, отримана від порушення буде відібрана, стимули для вчинення порушення мають зникнути.

Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, розмір упущеної вигоди на користь потерпілого не може бути меншим від доходів, одержаних порушником. Ця норма закріплює універсальне застосування *disgorgement of profits* і запозичена з ЦК Нідерландів.

Іноді для визначення розміру збитків використовують метод гіпотетичного роялті. Використання ТМ генерує дохід (або опосередкований – через збільшення продажів товару, або прямий – через надання платної ліцензії на використання третій особі), тому метод гіпотетичного роялті є розповсюдженим. Цей метод застосовується в США та європейських країнах, а найсвіжіший приклад – Італія.

В ст. 125 Закону про промислову власність вказано, що суд повинен врахувати всі важливі обставини: негативні економічні наслідки (в т.ч.

упущену вигоду власника порушених прав); вигоду, отриману порушником; нематеріальні збитки (шкода репутації компанії та бренду).

Упущена вигода власника знаку чи патенту не може бути менше, ніж розмір роялті, який порушник мав би сплатити для отримання ліцензії на використання об'єкта.

Ідентична ситуація із використання ТМ без згоди власника: порушник, використовуючи ТМ без згоди власника, позбавляє його права одержати дохід у вигляді ліцензійного платежу, який він міг би отримувати, якби його право надавати згоду не було порушено.

Відшкодування завданої шкоди здійснюється в різних формах – в формі повного відшкодування збитків або компенсації.

Належність компенсації до форми відшкодування майнової шкоди безпосередньо впливає з п. г) ч. 1 ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права», згідно з яким суб'єкти авторського права і/або суміжних прав можуть вимагати в судовому порядку відшкодування збитків, включаючи упущену вигоду, або стягнення доходу, отриманого порушником внаслідок порушення ним авторського права і/або суміжних прав, або виплату компенсації.

Розмір компенсації залежить від форми вини порушника. У ч. 1 ст. 614 ЦК України передбачається дві форми вини, умисел та необережність. На основі цього положення здійснено диференціацію розрахунку суми компенсації: за наявності умислу в порушенні – у потрібному розмірі, при необережності – у подвійному розмірі винагороди, яка була б сплачена у разі надання суб'єктом авторського права

і/або суміжних прав дозволу на використання об'єкта, що був неправомірно використаний порушником.

Основою для розрахунку компенсації є сума винагороди або комісійні платежі, які були б сплачені, якби порушник звернувся із заявою про надання дозволу на використання оспорюваного авторського права або суміжних справ.

Останньою проблемою, яку зустрічають правласники в Україні при процесі визначення розміру завданих збитків від неправомірного використання права на ІВ є рівень розвитку інституту оцінки інтелектуальної власності – зрозуміло, що займатись оцінкою розміру завданої шкоди має незалежний, ліцензійний експерт. Зараз проводиться розробка правових і інституційних засад становлення професії оцінювача – Фондом державного майна України (ФДМУ) було встановлено спеціалізації напрямку:

- 2 – «Оцінка цілісних майнових комплексів, паїв, цінних паперів, майнових прав та нематеріальних активів, у тому числі прав на об'єкти інтелектуальної власності»:

- 2.1 – «Оцінка цілісних майнових комплексів, паїв, цінних паперів, майнових прав та нематеріальних активів (крім прав на об'єкти інтелектуальної власності)»;

- 2.2 – «Оцінка прав на об'єкти інтелектуальної власності».

З метою упорядкування діяльності фахівців з оцінки майнових прав інтелектуальної власності та прав інтелектуальної власності ФДМУ веде Державний реєстр оцінювачів, які отримали кваліфікаційне свідоцтво. У Державному реєстрі оцінювачів зазначається така інформація про оці-

нювачів: прізвище, ім'я та по батькові оцінювача, дата видачі та номер кваліфікаційного свідоцтва, назва навчального закладу, який здійснював підготовку оцінювача, дата і номер протоколу рішення Екзаменаційної комісії про видачу кваліфікаційного свідоцтва, напрями оцінки майна, що зазначені у кваліфікаційному свідоцтві, інформація про підвищення кваліфікації за зазначеними напрямами, інформація про зупинення дії чи позбавлення кваліфікаційного свідоцтва, місце роботи оцінювача.

У Державному реєстрі оцінювачів станом на 27 листопада 2020 року зареєстровано 13183 оцінювача, у тому числі 3454 оцінювачів, які мають право оцінювати майнові права інтелектуальної власності, в тому числі ті, у яких призупитені документи. Кількість оцінювачів, які мають право оцінювати майнові права інтелектуальної власності на підставі чинних документів становить 1163 осіб.

В Таблиці 1 представлений регіональний аспект наявних оцінювачів.

У Реєстрі атестованих судових експертів станом на 27 листопада 2020 року зареєстровано 25 судових експертів, які мають право здійснювати судову експертизу та експертні дослідження за експертною спеціальністю «13.9 Економічні дослідження у сфері інтелектуальної власності».

В Таблиці 2 представлений аналіз наявних судових експертів за органами державної влади.

В Таблиці 3 представлений регіональний аспект наявних судових експертів.

Таблиця 1

Назва	Кількість, осіб	Питома вага, %
Всього оцінювачів, які мають право оцінювати майнові права інтелектуальної власності на підставі чинних документів, осіб	1163	100,0
в тому числі за регіонами:		
м.Київ	424	36,5
Дніпропетровська обл.	76	6,5
Харківська обл.	75	6,4
Львівська обл.	58	5,0
Київська обл.	56	4,8
Одеська обл.	55	4,7
Запорізька обл.	47	4,0
Донецька обл.	39	3,4
Вінницька обл.	30	2,6
Черкаська обл.	29	2,5
Миколаївська обл.	28	2,4
Полтавська обл.	25	2,1
Житомирська обл.	23	2,0
Чернігівська обл.	22	1,9
Херсонська обл.	18	1,5
Хмельницька обл.	19	1,6
Сумська обл.	19	1,6
Рівненська обл.	20	1,7
Луганська обл.	17	1,5
Закарпатська обл.	15	1,3
Тернопільська обл.	14	1,2
Волинська обл.	13	1,1
Івано-Франківська обл.	13	1,1
Чернівецька обл.	13	1,1
Кіровоградська обл.	10	0,9
АРК	5	0,4

Таблиця 2

Назва	Кількість, осіб	Питома вага, %
1 Всього судових експертів оцінювачів, які мають право здійснювати судову експертизу та експертні дослідження за експертною спеціальністю «13.9 Економічні дослідження у сфері інтелектуальної власності» на підставі чинних документів, осіб	25	100,0
1.1 Фахівець держ. спец. установи	20	80,0
1.1.1 МЮУ	10	50,0
1.1.2 МВС	10	50,0
1.2 Не є фахівцем держ. спец. установи	5	20,0

Назва	Кількість, осіб	Питома вага, %
Всього судових експертів оцінювачів, які мають право здійснювати судову експертизу та експертні дослідження за експертною спеціальністю «13.9 Економічні дослідження у сфері інтелектуальної власності» на підставі чинних документів, осіб	25	100,0
Дніпропетровська обл.	1	4,0
Запорізька обл.	1	4,0
Київська обл.	1	4,0
Львівська обл.	1	4,0
м.Київ	17	68,0
Одеська обл.	1	4,0
Тернопільська обл.	1	4,0
Харківська обл.	1	4,0
Черкаська обл.	1	4,0

Висновки. Проблеми оцінювання збитків від незаконного використання інтелектуальної власності виникають у зв'язку з недостатнім обсягом вірної інформації про ринкову ситуацію під час прогнозу конкурентоспроможності оцінюваного об'єкта та циклу його життя. Важливо відзначити, що всі розрахунки необхідно вести виходячи з реальних для практичного здійснення планів.

Найважливіша складність оцінки збитків від незаконного використання об'єктів інтелектуальної власності полягає в труднощі кількісного визначення результатів комерційного використання конкретного об'єкта, який знаходиться в розробці, на стадії промислового освоєння або експлуатації. Це пов'язано з великою кількістю факторів, які впливають на нього.

При оцінці «компонентів» збитку застосовуються різні методи:

для визначення суми витрат при відновленні порушеного права – витратний і порівняльний методи.

для встановлення реального збитку-прибутковий і порівняльний.

для визначення непрямого збитку – упущеної вигоди – прибутковий і/або порівняльний.

На практиці, не використовується якийсь один метод. Оцінювачі застосовують поєднання і комплекс способів, щоб отримати результат, відповідний дійсності.

Також фахівцем враховуються економічні показники. Серед них:

витрати компанії-порушника на виробництво контрафактної продукції та її реалізацію;

термін, протягом якого порушник використовував об'єкт, що знаходиться під юридичним захистом;

обсяги виготовленої та реалізованої контрафактної продукції.

Розмір збитку може бути значним. Особливо часто це відбувається, коли єдиною конкурентною перевагою бізнесу є виключне право на інтелектуальну власність, і він отримує левову частку прибутку, завдяки реалізації цього права.

Проведене дослідження свідчить про те, що під час визначення збитків від порушення виключних прав, в основному, використовуються методичні підходи, засновані на кількості контрафактної або фальсифікованої продукції. Такий стан пояснюється тим, що дані підходи розроблено в рамках класичних оціночних методів, які широко використовуються для вартісної оцінки об'єктів інтелектуальної власності і є, по-перше, загальновідомими, по-друге, загальнодоступними.

В Україні відшкодування завданих матеріальних збитків через неправомірне використання об'єктів ІВ ускладнене через ряд обставин:

- Для отримання відшкодування потрібно довести факт порушення, що може бути досить складно.

- Відшкодування за завдану шкоду може не покрити розмір витрат на судовий процес, тому велика кількість компаній тільки добиваються заборони на використання власного об'єкту ІВ.

- Збір інформації для суду – достатньо складний процес, потрібно визначити розмір заподіяної шкоди і встановити причино-наслідковий хід подій.

- Інститут оцінки об'єктів ІВ не досить розвинений. Немає ні достатньої кількості регулюючих норм, ні достатньої кількості виконавців – оцінювачів.

Проте можна відзначити, що в будь-якому випадку інститут оцінки об'єктів ІВ розвивається і набуває досвіду.

Перспективи подальших досліджень: у подальших дослідженнях необхідно розглянути проблеми, які

виникають з різними об'єктами авторських прав, більшості з яких часом неможливо дати кількісних оцінок якісних характеристик. Деякі об'єкти унікальні і не мають аналогів, або їх параметри кардинально відрізняються від подібних об'єктів, представлених на ринку. Це стосується порівняльного підходу. У витратному підході важко розрахувати внесок автора, а саме вартісну оцінку його трудових витрат, вкладених у твір. А в дохідному підході спрогнозувати майбутні потоки платежів.

Оцінка авторських прав, які виникають у всесвітній павутині, ще не розвинена і є окремою проблемою для наукових досліджень для складання методології проведення оцінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Національний стандарт № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 03.10.2007 р. № 1185 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 75 (15.10.2007). – Ст. 2792.

2. Бутнік–Сіверський О.Б. Підходи до визначення збитків від використання піратського програмного забезпечення (передумови методики судової експертизи) / О.Б. Бутнік–Сіверський // Інтелектуальна власність. – 2011. – № 11. – С. 51–60.

3. Бутнік–Сіверський, О. Б. Теоретичні передумови визначення розміру збитків від порушення майнових прав інтелектуальної власності / О. Б. Бутнік–Сіверський // Інтелектуальна власність в Україні – 2013. – № 6. – С. 32–42.

4. Гусаковська Т. О. Підходи до визначення розміру збитків від неправомірного використання об'єктів інтелектуальної власності / Т. О. Гусаковська // Науковий вісник Полтавського університету еконо-

міки і торгівлі. Серія : Економічні науки. – 2014. – № 3. – С. 86–91. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2014_3_14.

5. Максимов С. Й. Підходи та методи визначення розміру збитків внаслідок порушення авторських прав на комп'ютерні програми / С. Й. Максимов, І. Ю. Поліщук // Криміналістика і судовая експертиза. – 2013. – Вып. 58(1). – С. 391–399.

6. Ім'я особи як торговельна марка або чому дочка Бейонсе спричинила судовий спір, за матеріалами сайту IPStyle, 2018 [Електронний ресурс] URL: <https://ipstyle.ua/ua/im-ja-osobi-jak-torgovelnna-marka-abo-chomu-dochka-bejonse-sprichinila-sudovij-spir/> (дата звернення 16.10.2020).

7. Коваль А. Практика: Тріумфальна марка, 2016 [Електронний ресурс] Сайт журналу Український Юрист, № 05 URL: <http://jurist.ua/?article/1078> (дата звернення 16.10.2020).

8. Костенко І.А., Про розрізняльну здатність торговельної марки [Електронний ресурс] URL: <https://ukrpatent.org/uk/articles/kostenko-290413> (дата звернення 16.10.2020).

9. Томаров І. Доведення збитків за незаконне використання торговельної марки, за матеріалами сайту LegalShift 2019 [Електронний ресурс] URL: <http://www.legalshift.com.ua/?p=1383> (дата звернення 16.10.2020).

10. Трачук Ю. М. Недобросовісна реєстрація позначення як акт недобросовісної конкуренції, 2011 р. [Електронний ресурс] URL: <https://blog.liga.net/user/ytrachuk/article/6054> (дата звернення 16.10.2020).

11. Шабаровський Б. Тенденції розгляду спорів про захист прав на торговельну марку, 2019 [Електронний ресурс] Сайт газети «Закон і Бізнес» URL: <https://zib.com.ua/ua/139987-tendencii-rozglyadu-sporiv-pro-zahist-prav-na-torgovelnnu-mar.html> (дата звернення 16.10.2020).

REFERENCES:

1. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Natsionalnyi standart № 4 «Otsinka mainovykh prav intelektualnoi vlasnosti” : vid 03.10.2007 r., № 1185 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “National standard № 4 «Valuation of intellectual property rights» from 03.10.2007 № 1185]. (2007). Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine, 75. Art. 2792 [in Ukrainian].

2. Butnik–Siverskyi, O.B. (2011). Pidkhody do vyznachennia zbytkiv vid vykorystannia piratskoho prohramnoho zabezpechennia (peredumovy metodyky sudovoi ekspertyzy) [Approaches to determining losses from the use of pirated software (prerequisites for the methodology of forensic examination)]. Intelektualna vlasnist – Intellectual property, 11, 51–60 [in Ukrainian].

3. Butnik–Siverskyi, O.B. (2013). Teoretychni peredumovy vyznachennia rozmiru zbytkiv vid porushennia mainovykh prav intelektualnoi vlasnosti [Theoretical preconditions for determining the amount of losses from the violation of property rights of intellectual property]. Intelektualna vlasnist v Ukraini – Intellectual property in Ukraine, 6, 32–42 [in Ukrainian].

4. Husakovska, T.O. (2014). Pidkhody do vyznachennia rozmiru zbytkiv vid nepravomirnoho vykorystannia obektiv intelektualnoi vlasnosti [Approaches to determining the amount of losses from misuse of intellectual property]. Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Serii: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Series: Economic Sciences, 3, 86–91. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2014_3_14 [in Ukrainian].

5. Maksymov, S.Ye., Polishchuk, I.Yu. (2013). Pidkhody ta metody vyznachennia rozmiru zbytkiv vnaslidok porushennia avtorskykh prav na kompiuterni prohramy [Approaches and methods for determining

the amount of losses due to copyright infringement on computer programs]. *Kriminalistika i sudebnaia ekspertiza – Criminalistics and Forensic Examination*, 58(1), 391-399 [in Ukrainian].

6. Imia osoby yak torhovelna marka abo chomu dochka Beionse sprychynyla sudovyi spir [Name of a person as a trademark or why Beyonce's daughter caused a lawsuit]. (2018). *ipstyle.ua*. Retrieved from <https://ipstyle.ua/ua/im-ja-osobi-jak-torgoveln-marka-abo-chomu-dochka-bejonse-sprichinila-sudovij-r/#:~:text=%E2%80%8BТа%20не%20завжди%20наявність,дочки%20Бейонсе%20—%20Blue%20Ivy%20Carter.&text=Наслідком%20умовиводів%20пані%20Моралес%20стало,Carter%20до%20Патентного%20відомства%20США> [in Ukrainian].

7. Koval, A. (2016). *Praktyka: Triumfalna marka* [Practice: Triumphal Mark]. *Ukrainskyi Yuryst – Ukrainian Lawyer*, 05. Retrieved from <http://jurist.ua/?article/1078> [in Ukrainian].

8. Kostenko, I.A. (n.d.). *Pro rozriznialnu zdatnist torhovelnoi marky* [On the

distinctiveness of the trademark]. *ukrpatent.org*. Retrieved from <https://ukrpatent.org/uk/articles/kostenko-290413> [in Ukrainian].

9. Tomarov, I. (2019). *Dovedennia zbytkiv za nezakonne vykorystannia torhovelnoi marky* [Proof of damages for illegal use of the trademark]. *www.legalshift.com.ua*. Retrieved from <http://www.legalshift.com.ua/?p=1383> [in Ukrainian].

10. Trachuk, Yu.M. (2011). *Nedobrosovisna reiestratsiia poznachennia yak akt nedobrosovisnoi konkurentsii* [Unfair registration of a designation as an act of unfair competition]. *blog.liga.net*. Retrieved from <https://blog.liga.net/user/ytrachuk/article/6054> [in Ukrainian].

11. Shabarovskiy, B. (2019). *Tendentsii rozghliadu sporiv pro zakhyst prav na torhovelnu marku* [Trends in trademark disputes]. *zib.com.ua*. Retrieved from https://zib.com.ua/ua/139987-tendencii_rozglyadu_sporiv_pro_zahist_prav_na_torgoveln_mar.html [in Ukrainian].

Калініченко Михайло Михайлович, кандидат філологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник Рівненського відділення Львівського НДІСЕ; Львівський НДІСЕ, 79024, м. Львів, вул. Липинського, 54; тел.: 067-451-8542; email: kalina.ua1980@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5275-4715>

Струк Іван Олексійович, завідувач лабораторії дослідження об'єктів інформаційних технологій та інтелектуальної власності Львівського НДІСЕ; Львівський НДІСЕ, 79024, м. Львів, вул. Липинського, 54; тел.: 0322 317 613; email: park.i@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-5275-4715>

СПЕЦИФІКА ДОСЛІДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ДИЗАЙНУ ІНТЕР'ЄРІВ, СТВОРЕНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕХНОЛОГІЙ 3D ДРУКУ

Анотація. У статті розглянуті й критично проаналізовані, на основі матеріалів закордонних фахівців, деякі можливі аналітичні стратегії та науково-методичні засоби, що можуть бути застосовані українськими фахівцями судової експертизи в процесі дослідження фактів використання та відтворення шляхом переробки творів дизайну внутрішнього простору приміщень (інтер'єрів), а також їхніх елементів, що можуть використовуватися самостійно як об'єкти авторського права власності. Стрімке розповсюдження цих технологій в сучасному глобалізованому світі, а також відсутність належної уваги з боку законодавства до проблеми несанкціонованого використання об'єктів дизайну інтер'єру шляхом відтворення за допомогою тривимірного друку (із використанням вже існуючих креслень, або ж шляхом сканування поверхні твору з метою його подальшої репродукції), спроможне суттєво ускладнити процес дослідження матеріалів справ щодо таких порушень у професійній практиці судових експертів. Провідна роль в процесі доведення фактів порушення авторських прав на ці об'єкти відводиться професіоналам судової експертизи. В цьому контексті відтворення та / або переробка окремих елементів творів дизайну інтер'єрів є, найімовірніше, найбільш розповсюдженою формою порушення авторських прав. У представленому матеріалі оглядово подані деякі з ключових принципів аналізу творів дизайну інтер'єрів як об'єктів авторського права у експертній практиці фахівців судової експертизи зарубіжних фахівців. В процесі оглядового дослідження та критичної оцінки методичних матеріалів закордонних судових експертів можливо виділити та адаптувати випробувані часом і продуктивні аналітичні практики. Разом з тим, їхнє ефективне застосування вітчизняними професіоналами судової експертизи вимагає об'єктивного критичного ставлення, відповідної апробації, застосування ширшого спектру дослідницьких і методичних підходів. Подальші дослідження у цьому напрямку мають бути проведені на рівнях вивчення та систематизації науково-методичних засобів порівняння творів дизайну інтер'єрів як об'єктів авторського права у справах щодо порушень, котрі відбулися внаслідок несанкціонованого відтворення та відтворення шляхом переробки.

Ключові слова: дизайн, інтер'єр, авторське право, судова експертиза.

Kalinichenko Mykhailo Mykhailovych, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Leading Researcher of the Lviv NDISE; Lviv Research Institute of Forensic Science, Lviv, Lypynskogo str, 54; tel.: 067-451-8542; email: kalina.ua1980@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5275-4715>

Struk Ivan Oleksiyovych, Head of the Laboratory for Research of Information Technologies and Intellectual Property of Lviv NDISE, Research Institute of Forensic Science, Lviv, Lypynskogo str, 54; tel.: 0322 317 613; email: park.i@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-5275-4715>

SPECIFICS OF RESEARCH OF INTERIOR DESIGN OBJECTS CREATED USING 3D PRINTING TECHNOLOGIES

Abstract. The present article is an attempt to evaluate and critically analyze, on the base of the materials of foreign experts, some possible analytical strategies and scientific and methodological tools that can be implemented by Ukrainian forensic experts in the process of researching of the facts of use and reproduction of works of interior design, as well as their elements that can be used independently, as objects of copyright. The rapid spread of 3D printing technologies in modern globalized world, as well as the lack of proper legal attention to the problem of unauthorized use of interior design objects used as reproductions of three-dimensional printing (using existing drawings, or by scanning the surface of the work for its further reproduction), can significantly complicate the process of research of case materials concerning such violations in the professional practice of forensic experts. Professionals of forensic science undoubtedly play a leading role in the process of evaluation of the facts of copyright infringement of such objects. In this context, reproduction and / or reworking of individual elements of interior design is probably the most common form of copyright infringement. The presented material provides an overview of some of the key principles of analysis of works of interior design as objects of copyright in the expert practice of foreign forensic experts. In the process of review research and critical evaluation of methodological materials of foreign forensic experts, it is possible to identify and adapt several time-tested and productive analytical practices. At the same time, their effective application by domestic professionals of forensic examination requires an objective critical attitude, appropriate practical testing and application of a wider range of research and methodological approaches. Further research in this direction should be conducted at the levels of study and systematization of scientific and methodological tools for comparing works of interior design as objects of copyright in cases of violations that occurred as a result of unauthorized reproduction and reproduction by processing.

Keywords: design, interior, copyright, forensic examination.

Постановка проблеми. Розглянути в контексті обраної теми даної розвідки, сучасні технології тривимірного (3D) друку є порівняно недорогими, доступними для широкого загалу технічними засобами відтворення різноманітних тривимірних об'єктів, які можуть бути захищені авторськими правами, зокрема як твори дизайну інтер'єрів, або ж їхні оригінальні елементи, що можуть бути використані самостійно [1].

Як наслідок, стрімке розповсюдження цих технологій в сучасному глобалізованому світі, а також відсутність належної уваги з боку законодавства до проблеми несанкціонованого використання об'єктів дизайну інтер'єру шляхом відтворення за допомогою тривимірного друку (із використанням вже існуючих креслень, або ж шляхом сканування поверхні твору з метою його подальшої репродукції), спроможне суттєво ускладнити процес дослідження матеріалів справ щодо таких порушень у професійній практиці судових експертів.

Розробники дизайнів інтер'єрів в процесі свідомої творчості проєктують та увиразнюють в матеріальній формі неповторні художні образи найрізноманітніших приміщень та їхніх декоративних елементів. Важко назвати це суто технічною працею, адже створені за індивідуальними замовленнями оригінальні дизайни приміщень наділені очевидними мистецькими якістьми. Отже, як вважає більшість закордонних фахівців, самобутній дизайн інтер'єрів — оформлення внутрішнього простору будівель в цілому та його оригінальні складові елементи, із перспективи захисту об'єктів інтелектуальної власності

визнається твором, в той час як розробники таких дизайнів наділені не меншими правами ніж інші митці — художники та скульптори .

Варто зазначити, що найбільш ефективним засобом активного захисту дизайну інтер'єрів як об'єктів авторського права є, поза сумнівом, судові позови із вимогою матеріальної компенсації. В цьому випадку, провідна роль в процесі доведення фактів порушення прав відводиться професіоналам судової експертизи. Необхідно акцентувати, що експертизи таких об'єктів авторського права як дизайн інтер'єрів в нашій країні на даний час належать до числа тих справді рідкісних досліджень, що трапляються далеко не кожен рік. Втім, у переважній більшості випадків експертизи інтер'єрів приміщень є дослідженнями високого рівня складності, їхнє проведення вимагає значних витрат часу на ознайомлення та аналіз численних фотографічних матеріалів, будівельних планів, схем і креслень. Як наслідок, вартість проведення подібних досліджень може компенсувати усі витрати, необхідні для відповідного підготовки науково-методичного інструментарію. Водночас, з огляду на відсутність офіційної методики дослідження дизайну інтер'єрів як об'єктів авторського права, фахівці, які вже зустрічалися із дослідженнями дизайнів внутрішнього простору приміщень як об'єктів авторського права, змушені щоразу витрачати час та зусилля на пошуки тих науково-методичних засобів та фахової довідкової літератури, які потрібні для проведення дослідження. Певна річ, досвід закордонних фахівців в цьому випадку становить чималу практичну цінність.

Окремо необхідно зауважити, що на переконання фахівців Європейського союзу, технології тривимірного друку повинні розглядатися в складному й багатоаспектному контексті, серед основних факторів якого є авторське право, сучасні технології, економіка, захист навколишнього середовища та багато інших чинників. Ці технічні пристрої спроможні не лише помітно збільшити кількість контрафактних, підроблених товарів, завдавши значних збитків власникам творів дизайну, але також можуть призвести до появи численних технологічних вдосконалень, які народжуватимуться в процесі відтворення шляхом творчої переробки (спеціалісти пропонують використовувати термін кастумізація «customization») [2; 3, 164] окремими власниками тривимірних друкувальних засобів, й сприятимуть загальному розвитку індустрії дизайну через появу оновлених версій творів, створених на основі вже існуючих, але вдосконалених, наділених новими естетичними й ергономічними якостями.

Втім, досить важко відповісти на питання, де завершується несанкціоноване використання й починається технічна творчість, що сприяє прогресу науки й економіки. Так само нез'ясованим залишається й питання щодо того, у який спосіб, або ж за допомогою яких науково-методичних засобів професіонали судової експертизи мають аналізувати матеріали справ з метою ідентифікації можливих порушень авторських прав на твори дизайну, відтворені або перероблені за допомогою технологій тривимірного друку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно акцентувати, що на даний час проблематика експертних

досліджень творів дизайну як об'єктів авторського права, відтворених засобами тривимірного друкування, залишається на маргінесах наукових й практичних зацікавлень не лише українських фахівців, але й світового експертного загалу. Разом з тим, на теренах Європейського союзу вже існує декілька науково-методичних публікацій, призначених для юристів та авторів, котрі працюють у галузі дизайну інтер'єрів. Середи них варто виділити розвідки Браяна Райдаута (Brian Rideout) «Printing the Impossible Triangle: The Copyright Implications of Three-Dimensional Printing (2012); Гаріти Дасарі (Haritha Dasari) «Assessing Copyright Protection and Infringement Issues Involved With 3D Printing and Scanning» (2013); Едварда Лі (Edward Lee) «Digital Originality» (2012); Майкла Вейнберга (Michael Weinberg) «What's the Deal with copyright and 3D printing?» (2013); Лукаса Осборна (Lucas Osborn) «Of PhDs, Pirates, and the Public: Three-Dimensional Printing Technology and the Arts» (2014); Дейвіс Дореptі (Davis Doherty) «Downloading infringement: patent law as a roadblock to the 3D printing revolution» (2012) й ряд інших.

Хоча провідною тезою вищеназваних наукових праць є необхідність визнання фактів порушення авторських прав на твори дизайну як об'єкти інтелектуальної власності (звісно, коли мова не йде про суто приватне використання творів шляхом відтворення та / або переробки без очевидної комерційної мети; разом з тим, в останні роки в Європейському союзі правовласники творів дизайну вимагають запровадження додаткових зборів на технічні засоби тривимірного друку щоб хоч якось компенсувати власні по-

тенційні втрати від «приватного» некомерційного копіювання) й надання адекватної правової охорони, фахівці лише приступають до формування адекватного наукового-методичного інструментарію досліджень матеріалів справ щодо таких порушень.

Такими чином, **мета дослідження** полягає у оглядовому вивченні та критичному аналізі існуючих науково-методичних засобів та аналітичних стратегій дослідження, що можуть бути застосовані для вивчення матеріалів справ щодо творів дизайну інтер'єрів як об'єктів авторського права на основі досвіду закордонних експертів за матеріалами висвітлених у спеціалізованих виданнях фахових публікацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попри значні досягнення у сфері сучасних засобів тривимірного сканування й пристроїв для тривимірного друку, цифрове «копіювання» та відтворення цілого комплексу дизайну певного інтер'єру — оформлення внутрішнього простору будівлі із усіма її оригінальними складовими елементами, що можуть використовуватися самостійно, все ще залишається практично нездійсненим технічним завданням для більшості виробників й користувачів. Втім, відтворення та / або переробка окремих елементів творів дизайну інтер'єрів є цілком можливою формою порушення авторських прав.

Вельми цікавою й ефективною в цьому контексті видається методика визначення (з метою адекватної правової кваліфікації частин твору дизайну в якості самостійних об'єктів авторського права) такої специфічної якості тривимірних об'єктів дизайну як «достатній рівень творчого уви-

разнення» (кожен виокремлений та відтворений складовий елементи дизайну здатен оприявнити достатній рівень оригінальності та засвідчити своїми зовнішніми атрибутами, що його створення вимагало помітних творчих зусиль з боку автора).

Другорядні елементи, так би мовити складові частини «другого плану», позбавлені виразних ознак творчої індивідуальності, не вважаються «достатньо розробленими» (у творчому аспекті) для висновків щодо можливості їхнього правового захисту за межами твору-джерела. Формування кінцевих висновків згідно даної методики залежить також від результатів аналітичного дослідження експертів, котрі мають з'ясувати, чи може досліджуваний елемент дизайну інтер'єру сприяти візуальній ідентифікації твору в цілому, а також чи є він істотною складовою частиною, котра, навіть у випадку самостійного використання, окремо від загального твору дизайну, незмінно асоціюється із конкретним твором дизайну.

Для прикладу, певні вироби, відтворені на тривимірному принтері, у свідомості широких верств споживачів незмінно викликають стійкі психологічні асоціації (семантичний контекст) із їхнім «джерелом» — твором дизайну інтер'єру, частиною якого вони були від початку. З огляду на популярність цього твору дизайну, будь-які вироби, міцно пов'язані з ним у свідомості пересічних покупців, матимуть величезну комерційну цінність та користуватимуться незмінним попитом.

Ще наприкінці 1940-х років дана методика була успішно застосована для захисту різноманітних об'єктів

авторського права, й згодом отримала назву «тест на достатній рівень творчого вираження» (The distinctive delineation test), котрий увійшов до арсеналу експертних досліджень у справах захисту об'єктів інтелектуальної власності [4, 125]. У наш час подібними методичними засобами послуговуються професіонали судової експертизи у багатьох англосовітських країнах світу. Їхня ефективність підтверджена багаторічною практикою.

Іншою ефективною аналітичною методикою дослідження відтворених та / або перероблених елементів творів дизайну інтер'єрів, яка ще не отримала офіційного визнання у царині експертних студій дизайну інтер'єрів серед експертів Європейського союзу, проте вже неодноразово була випробувана в минулому в інших сферах досліджень об'єктів авторського права, є тест із назвою «ідентифікація складових, що втілюють сутнісні ознаки твору» [5, 327]. Згідно настанов цієї методики, в процесі вивчення матеріалів справи експерти встановлюють, чи твір-джерело зазнає непоправних якісних втрат, якщо вилучити з його цілісної візуальної структури досліджувані об'єкти (відтворений засобами тривимірного друку), котрий може бути визнано таким, що відповідає умовам правової охорони. Самі ці складові частини інтер'єру є провідними засобами художнього вираження, саме через них автор дизайну демонструє оригінальну форму й доносить до споживачів та внутрішній зміст свого творіння. Отже, за їхньої відсутності твір втрачає значну частину своєї оригінальності.

Варто наголосити на тому, що у дослідницькій практиці закордонних

судових експертів використовуються обидва вищезгадані «тести». Фінальні висновки дослідження залежать, головним чином, від позитивної відповіді на питання щодо відповідності досліджуваних об'єктів авторського права вимогами лише одного з цих «тестів», хоча найчастіше судді вимагають надати їм обґрунтовані висновки на основі використання обох аналітичних методик. З одного боку, подібний аналітичний підхід дозволяє адекватно та всебічно дослідити усі аспекти матеріалів справи. Втім, як неодноразово наголошували фахівці-теоретики судової експертизи, такі підходи є радше взаємовиключними, ніж такими, що можуть продуктивно доповнювати один-одного.

Неважко припустити, що складний комплекс дизайну інтер'єру містить кілька сотень найрізноманітніших складових елементів. Чимало з них мають достатньо індивідуалізовані візуальні атрибути, але, разом з тим, вони цілком очевидно належать до числа «другорядних». Отже, вони достатньо оригінальні, їхнє створення вимагало творчих зусиль — саме тому вони підлягають правовій охороні як самостійні об'єкти авторського права. Втім, їхнє штучне вилучення (в процесі аналізу) із візуальної структури дизайну інтер'єру навряд чи може істотно вплинути на його художню цілісність. Вони є досить оригінальними, можливо навіть дещо впізнаваними, але не мають помітної ваги для інтер'єру в цілому. До того ж, окремі елементи дизайну інтер'єру належать до традиційних видів дизайну, які неодноразово з'являлися у творах інших розробників інтер'єрів впродовж в минулому.

Таким чином, в процесі оглядово-го дослідження та критичної оцінки методичних матеріалів закордонних судових експертів можливо виділити та адаптувати випробувані часом і продуктивні аналітичні практики. Разом з тим, їхнє ефективне застосування вітчизняними професіоналами судової експертизи вимагає об'єктивного критичного ставлення, відповідної апробації, застосування ширшого спектру дослідницьких і методичних підходів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У представленому матеріалі були оглядово подані деякі з ключових принципів аналізу творів дизайну інтер'єрів як об'єктів авторського права у експертній практиці закордонних фахівців судової експертизи. Подальші дослідження у цьому напрямку мають бути проведені на рівнях вивчення та систематизації науково-методичних засобів порівняння творів дизайну інтер'єрів як об'єктів авторського права у справах щодо порушень, котрі відбулися внаслідок несанкціонованого відтворення та відтворення шляхом переробки. Також вважаємо за доцільне поєднувати аналітичний інструментарій з інших сфер судової експертизи із тими напрацюваннями, котрі існують у сфері досліджень сумірних за мистецькою сутністю об'єктів (із урахуванням сутнісних відмінностей), як то образотворче мистецтво та література.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Scapolo, F., Churchill, P., Castillo, H. C. G., Viaud, V. (2015) In relation to the challenges and opportunities presented by 3D printing in the EU region. Opinion of the European Economic and Social Committee on Living tomorrow. 3D printing – a tool

to empower the European economy. CCMi Additive manufacturing / #131, 258.

2. Legal review on industrial design protection in Europe Under the contract with the Directorate General Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs (2016). (MARKT2014/083/D) Ref. Ares 2582936-03/06/2016. Retrieved from: <http://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol57/iss1/4>

3. Rideout B., Printing the Impossible Triangle: The Copyright Implications of Three-Dimensional Printing (2012). J. Bus. Entrepreneurship & L. 161. P. 163–64.

4. Kaplan B. (1967) An Unhurried View of Copyright. New York: Legal Publishers – 254 p.

5. Said. Z. K. (2013) Fixing Copyright in Characters. New York: Barnes and Noble.

REFERENCES

1. Scapolo, F., Churchill, P., Castillo, H. C. G., Viaud, V. (2015) In relation to the challenges and opportunities presented by 3D printing in the EU region. Opinion of the European Economic and Social Committee on Living tomorrow. 3D printing – a tool to empower the European economy. CCMi Additive manufacturing / #131, 258.

2. Legal review on industrial design protection in Europe Under the contract with the Directorate General Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs (2016). (MARKT2014/083/D) Ref. Ares 2582936-03/06/2016. Retrieved from: <http://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol57/iss1/4>

3. Rideout B., Printing the Impossible Triangle: The Copyright Implications of Three-Dimensional Printing (2012). J. Bus. Entrepreneurship & L. 161. P. 163–64.

4. Kaplan B. (1967) An Unhurried View of Copyright. New York: Legal Publishers – 254 p.

5. Said. Z. K. (2013) Fixing Copyright in Characters. New York: Barnes and Noble.

Кривоножко Галина Євгенівна, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектором інформаційних технологій лабораторії авторського права та інформаційних технологій, Науково-дослідний центр судових експертиз з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, тел.: +38 044 5921401, e-mail: kr_galina@ukr.net.

Заїкіна Тетяна Василівна, судовий експерт сектору інформаційних технологій лабораторії авторського права та інформаційних технологій, Науково-дослідний центр судових експертиз з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України. тел.: +38 044 5921401, e-mail: zaikina.tv@ukr.net.

Зубач Олена Іванівна, судовий експерт лабораторії економічних досліджень, Науково-дослідний центр судових експертиз з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України. тел.: +38 044 5921401, e-mail: zelena1094@gmail.com.

ЩОДО ОПТИМІЗАЦІЇ ЧАСОВИХ ВИТРАТ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ (ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Анотація. В статті запропонований напрямок щодо удосконалення та оптимальності розподілу задач (етапів) під час проведення судових експертиз (експертних досліджень) з метою оптимізації часових та кількісних (статистичних) показників.

Розглянуто можливість послідовного вирішення і реалізації завдань у вигляді блок-схеми за допомогою симплекс методу з метою отримання оптимального результату.

Розроблено пропозицію щодо використання симплекс-методу для проведення судових експертиз (експертних досліджень) за оптимальних умов часових та кількісних (статистичних) показників.

Ключові слова: кількісні (статистичні) показники, оптимальні умови, проведення експертиз судових експертиз (експертних досліджень), симплекс-метод, судова експертиза, часові показники.

Kryvonozhko Halyna, Candidate of Technical Sciences, Senior Researcher, Head of Information Technology Sector, Laboratory of Copyright and Information Technology, Research Center for Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine (044) 592-14-01, e-mail: kr_galina@ukr.net.

Zaikina Tatiana, Forensic Expert of the Information Technology Sector, Laboratory of Copyright and Information Technology, Research Center for Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, (044) 592-14-01, e-mail: zaikina.tv@ukr.net.

Zubach Olena, Forensic Expert of the Laboratory for Economic Research, Research Center for Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, (044) 592-14-01, e-mail: zelena1094@gmail.com.

ON OPTIMIZATION OF TIME COSTS DURING TRIAL EXAMINATION (EXPERT RESEARCH)

Abstract. The article proposes a direction for improving and optimizing the distribution of tasks (stages) during forensic examinations (expert research) in order to optimize time and quantitative (statistical) indicators.

The possibility of sequential solution and implementation of problems in the form of a block diagram using the simplex method in order to obtain the optimal result is considered.

A proposal for the use of the simplex method for conducting forensic examinations (expert studies) under optimal conditions of time and quantitative (statistical) indicators has been developed.

Key words: quantitative (statistical) indicators, optimal conditions, forensic examinations (expert researches), simplex method, forensic examination, time indicators.

Постановка задачі. У даній статті здійснено розгляд актуального питання – можливість використання симплекс-методу для проведення судових експертиз (експертних досліджень). Так як при проведенні судових експертиз (експертних досліджень) може виникати численна кількість підзадач ідентифікаційного, діагностичного та ситуаційного характеру у широкому їх розумінні. Крім того, через унікальність об'єктів дослідження також можливе вирішення так званих нестандартних (евристичних) задач, які потребують від експерта самостійного пошуку. Саме вирішення нестандартних задач дає підстави вважати її

науковим дослідженням, однак проведення якого чітко регламентовано процесуальним законодавством. У зв'язку із відсутністю уніфікованого підходу щодо впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, декларативності та недостатньою обґрунтованістю в цій сфері, з метою подальшої розробки алгоритму, рекомендацій, в якому здійснюється скерований рух по опорних планах до знаходження оптимального розв'язку оптимізаційних за часом дій експерта, розроблено пропозицію використання симплекс-методу для проведення судових експертиз (експертних досліджень).

Аналіз основних досліджень і публікацій. Важливість та актуальність даного питання полягає у Порядку (послідовності, алгоритмі) проведення комісійних експертиз [1, 2]. Взаємозв'язок поняття експертної технології з категоріями предмета, об'єкта, задач судової експертизи, а також врахування інтегрованого характеру предмета судової експертизи в експертній технології розглянуто у роботах [3, 4]. Про методи складання опорного плану розв'язування транспортної задачі та обрання найбільш ефективного алгоритму розглянуто в [5]. Проведений аналіз судово-експертної практики свідчить, що неоптимальна послідовність вирішення задач експертних дій в перебігу експертного дослідження конкретного об'єкту, матеріалів справи, об'єктів призводить до втрати часу у процесі застосування експертних методик чи залишенні важливих трудозатрат поза увагою експерта [4]. Оптимізаційне застосування наявних експертних засобів та підходів з метою забезпечення повного та ефективного розв'язання експертних задач визначається як експертна технологія, яка має бути оптимізована за показниками часу, ефективність.

Виклад основного матеріалу.

Перш за все слід визначити поняття судової експертизи. Відповідно до ст. 1 «Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [1].

Як відомо, у своїй діяльності судовому експерту потребується не тільки розроблення та застосування нових

методик експертного дослідження, а й удосконалення процедури їх застосування. Тому при вирішенні завдань судовий експерт потребує конкретної форми їх вирішення, мається на увазі різновид судових експертиз (первинна, комісійна, комплексна, додаткова, повторна), також використання певних методів вирішення експертних задач. Процес проведення судових експертиз (експертних досліджень) є дуже складним та важливим, характеризуються низкою проблем, організаційного характеру.

Відповідно до п. 1.4 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 №53/5: «Під час проведення експертиз (експертних досліджень) з метою виконання певного експертного завдання експертами застосовуються відповідні методи дослідження, методики проведення судових експертиз, а також нормативно-правові акти та нормативні документи (міжнародні, національні та галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановчі документи Держспоживстандарту України), а також чинні республіканські стандарти колишньої УРСР та державні класифікатори, галузеві стандарти та технічні умови колишнього СРСР, науково-технічна, довідкова література, програмні продукти тощо. Визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, (методів дослідження)) належить до компетенції експерта» [3]. Особливос-

ті проведення судових експертиз (експертних досліджень) полягають у системі робочих операцій, які складають раціональні дії з оптимального використання судовим експертом наявних ресурсів (матеріальних, технічних, трудових, інтелектуальних, нормативно-правових тощо) для забезпечення достовірного, науково-обґрунтованого та аргументованого результату судової експертизи, що є «експертною технологією» [3].

Слід зазначити: можливість послідовного покращення і реалізації поставленої задачі (експертного завдання) за допомогою методів лінійного програмування, зокрема симплекс методу як алгоритму вирішення оптимізаційної задачі – рекомендацій, щодо задачі лінійного програмування, в якому здійснюється оптимізований рух по опорних планах (маршруту) дій до знаходження оптимального розв'язку сценаріїв.

Слід зазначити, що симплекс метод – це універсальний метод вирішення задач лінійного програмування. Ідея методу заключається в наступному: по визначеному правилу знаходиться «першочерговий план» дій експерта. Послідовно здійснюється, перевіряється, чи є план оптимальним. Якщо так, то задача вирішена. Якщо ні, то є перехід до другого, більш удосконаленого плану – до іншої вершини алгоритму дій. Значення цільової функції в цьому плані (на даній вершині) завідомо кращий, ніж попередній. Алгоритм переходу здійснюється за допомогою мінімального вирахованого кроку, який необхідно записувати у вигляді таблиць, що мають назву «симплекс-таблиці». Так як вершин – злічуване число, то за злі-

чуваним числом кроків ми приходимо до оптимального рішення, такого, що відповідає визначеному критерію оптимізації – час, якість.

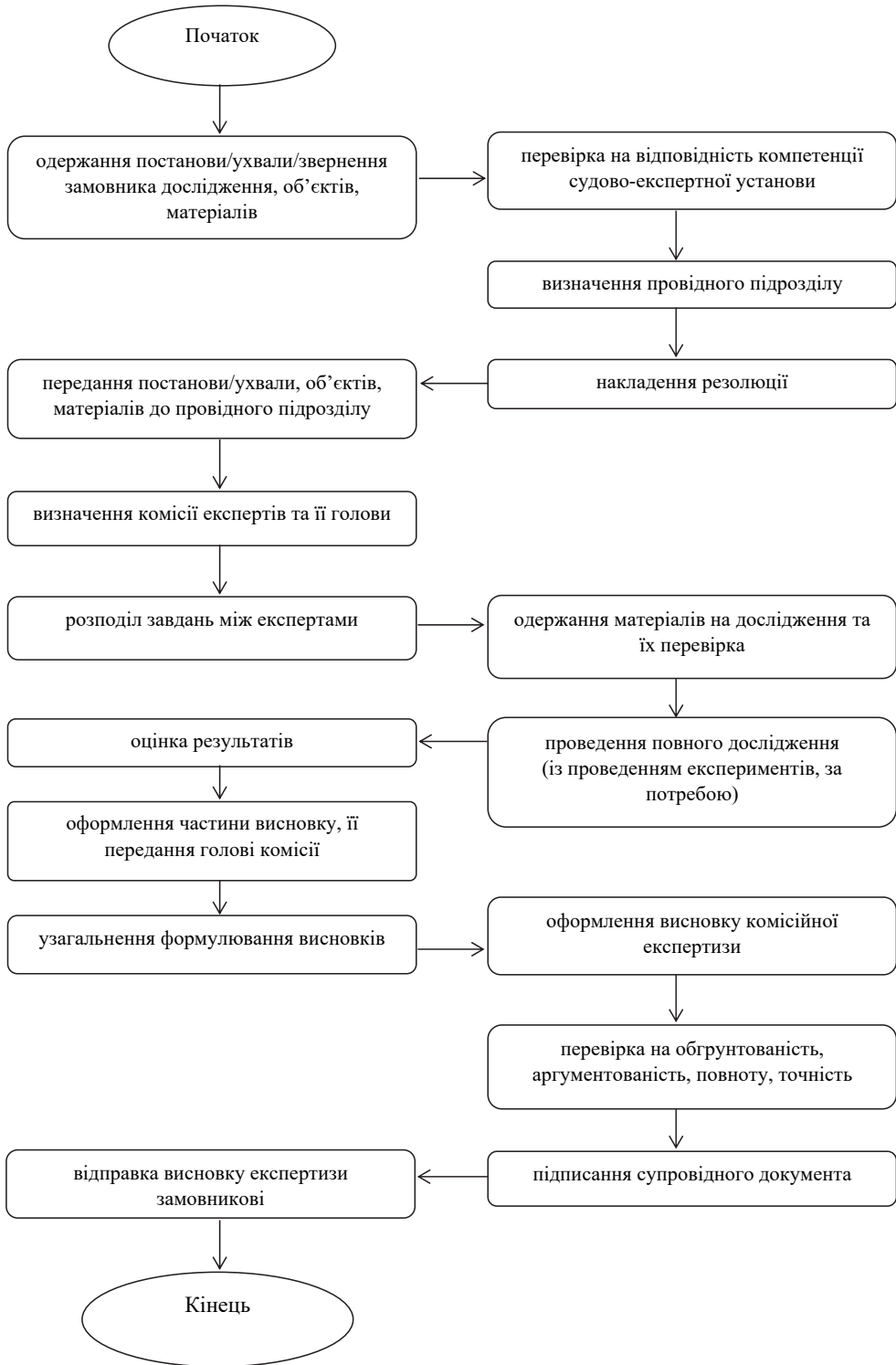
Пропонується для оптимізації часових витрат при проведенні судових експертиз (експертних досліджень) використання симплекс-методу у вигляді блок-схеми 1.

Таким чином, запропонована блок-схема, складена за визначеною формою, відображає перебіг судової експертизи (експертного дослідження) в науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вище викладене, дійшли висновку, що в даній статті проаналізовано особливості проведення судових експертиз (експертних досліджень), розглянуто можливість та доцільність використання симплекс-методу як способу вирішення оптимізаційної задачі під час проведення судових експертиз (експертних досліджень) для збільшення числа виконаних робіт судовими експертами.

Тематика проведених досліджень відноситься до галузі судової експертизи та спрямована на підвищення ефективності судово-експертної діяльності. Узагальнення та висновки, надані за результатами дослідження, сприятимуть проведенню об'єктивних та науково обґрунтованих досліджень за напрямком «Інформаційні управляючі системи та технології спеціального призначення», експертиза ПАК.

Перспективою подальших досліджень є завдання із опрацювання методичних рекомендацій застосування симплекс-методу як алгоритму вирішення оптимізаційної задачі під час

проведення комісійних судових експертиз (експертних досліджень), орієнтованими на максимальне використання досягнень науки та техніки, створенням і удосконаленням науково-методичної бази у галузі судової експертизи із застосуванням таких цілей як оптимізація часових витрат із одночасним забезпеченням максимальної кількості проведених судових експертиз (експертних досліджень) із дотриманням вимог чинного законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про судову експертизу» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

2. Наказ Міністерства юстиції України Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : прийнятий 8 жовт. 1998 року № 53/5. *Офіційний вісник України*. 1998. № 46.

3. Технологія комісійних експертиз (методичні рекомендації для експертів). Методичні рекомендації. Донецьк: ДонНДІСЕ. 2011. 64 с.

4. Моїсєєв О.М. Експертна технологія та предмет, об'єкт задачі судової експертизи. *Право і безпека*. 2005. № 2. С. 26-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2005_4_2_10.

5. Іваницька О.В., Рощина Н.В., Сербул Р.С. Транспортна задача лінійного програмування. Агросвіт. Київ, 2015. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/14_2015/8.pdf.

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy «Pro sudovu ekspertyzu» [Law of Ukraine «On Forensic Examination»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua.

Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> [in Ukrainian].

2. Nakaz Ministerstva yustytstsiyi Ukrainy Pro zatverdzhennya Instrukttsiyyi pro pryznachennya ta provedennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen' ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsiy z pytan' pidhotovky ta pryznachennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen' : pryynaty 8 zhovt. 1998 roku № 53/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine On Approval of the Instruction on the Assignment and Conduct of Forensics and Expert Research and Scientific and Methodological Recommendations on the Issues of Preparation and Assignment of Judicial Expertise and Expert Research from October 8 1998, № 53/5]. *Official Bulletin of Ukraine – Voice of Ukraine*, 46 [in Ukrainian].

3. Tekhnolohiya komisiynykh ekspertyz (metodychni rekomendatsiyyi dlya ekspertiv). *Metodychni rekomendatsiyyi*. Donetsk: DonNDISE. 2011. 64 s.

4. Moiseyev O.M. Ekspertna tekhnolohiya ta predmet, ob'yekt zadachi sudovoyi ekspertyzy. *Pravo i bezpeka*. 2005. № 2. S. 26-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2005_4_2_10.

5. Ivanyts'ka O.V., Roshchyna N.V., Serbul R.S. *Transportna zadacha liniynoho prohramuvannya*. Ahrosvit. Kyiv, 2015. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/14_2015/8.pdf.

УДК 339

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6\(12\)-49-63](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6(12)-49-63)

Fedorenko Vladyslav Leonidovych, Doctor of Law, Professor, Director of the Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, 26, Lesi Ukrainky Blvd, office 501, Kyiv, 01133; fedorenko900@gmail.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

Arkhipov Viktor Vitaliiovych, Candidate of Technical Sciences, Forensic Expert, Research Center for Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, 26 Lesi Ukrainky Blvd; (044) 592-14-01, Email: exavv@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-9594-6314>.

THE PECULIARITIES OF APPLYING THE MAIN METHODOLOGICAL APPROACHES TO EVALUATION IN DETERMINING THE VALUE OF ANTIQUES DURING FORENSIC EXAMINATION

Abstract. The article determines the peculiarities of applying market-based, profit-based and cost-based approach in determining the value of antiques. It specifies that expert practice has always been dominated by comparative (market-based) methodology. Market-based approach does not take into account the total cost of the acquisition of the object, maintaining it in proper physical condition and its operation; therefore, the valuation of antiques only on the basis of market indicators often does not match the real or market value of cultural goods. The comparative method is relatively simple and convenient in terms of practical use, does not require detailed planning and economic calculations, long-time forecasting, accumulation and analysis of large amounts of data. It relies on the principle of substitution; allows to disregard the pricing of individual elements of items or fragments of the whole (e.g., clothing details), types of wear in the preparation of the final conclusion; takes into account the ratio of supply and demand, the competition factor; is based on the expert's experience and academic standing.

It is recognized that, as a rule, the cost-based method is used when assessing specific types of work (for example, exhibition, educational, advertising and publishing) and for the compilation of business plans for financial investments in the development and implementation of projects.

The article establishes that the appropriateness of profit-based approach must be justified economically in each case, taking into account, to the highest possible degree, different aspects of the use of the object in question, the financial side of the agreement between the parties, such as the museum or gallery sending the exhibition and the host represented by an organization, sponsor, etc.

It is ascertained that most experts lack information and analytical materials for the assessment founded on the profit-based and cost-based approaches and the fundamental issue regarding the legality of their use is not always resolved.

Keywords: antiques, forensic examination, evaluation of antiques, museums, galleries, museum collections, methodical approaches to evaluation.

Федоренко Владислав Леонідович, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; fedorenko900@gmail.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

Архівов Віктор Віталійович, кандидат технічних наук, судовий експерт Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; +38 044 5921401, e-mail: exavv@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-9594-6314>.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ОСНОВНИХ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ОЦІНКИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ВАРТОСТІ ПРЕДМЕТІВ АНТИКВАРІАТУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Анотація. Визначено особливості застосування порівняльного, прибуткового та витратного підходу при визначенні вартості антикваріату. Відзначено, що в експертній практиці завжди переважало застосування порівняльної (ринкової) методики. Ринковий підхід не враховує сукупність всіх витрат на придбання предмета, підтримання його фізичного стану та експлуатацію, тому визначення вартості предметів антикваріату тільки на основі ринкових показників часто не відповідає реальній та ринковій вартості культурних цінностей. Метод порівняння відносно простий і зручний на практиці, не вимагає докладного планово-економічного обґрунтування і довгочасового прогнозування, накопичення та аналізу великого обсягу даних. Він заснований на принципі заміщення, дозволяє при підготовці підсумкового висновку знехтувати розрахунком ціни окремих елементів предметів або фрагментів комплексу (наприклад, деталей одягу), видів зносу; враховує співвідношення попиту і пропозиції, фактор конкуренції, спирається на досвід і науковий авторитет експерта.

Встановлено, що витратний метод, як правило, використовується при оцінці конкретних видів робіт (наприклад, виставкової, просвітньої, рекламно-видавничої) і для складання бізнес-планів по фінансових вкладеннях в розробку і впровадження проектів.

Визначено, що доцільність застосування дохідного підходу має бути економічно обґрунтована в кожному випадку з максимально можливим урахуванням умов обігу предметів, домовленості про фінансову сторону угоди між учасниками, наприклад музеєм, галереєю, що надсилає виставки, та приймаючою стороною в особі організації, спонсора та ін.

Встановлено, що для проведення оцінки на основі дохідного і витратного підходів у більшості експертів відсутні інформаційні та аналітичні матеріали, не завжди принципово вирішене питання про правомірність їхнього використання.

Ключові слова: антикваріат, судова експертиза, оцінка антикваріату, музеї, галереї, музейні зібрання, методичні підходи оцінки.

Problem overview. One of the features of civilization, traditionally understood as a coherent, complete, harmonious and original combination of culture, art, architecture, literature, science and technology, as well as the theory and practice of state-building and lawmaking serving as a model for various peoples and regions which have created and are using these and other achievements of civilization, is the desire to establish a connection between the existing civilization and the preceding ones.

As H. Ahrens wrote in his *Legal Encyclopedia* (1855): “In the legal and state-building progress of nations, as in human development overall, the following kind of law is observed: that of *continuity*. ... The ultimate unity of humankind and peoples is evidenced by the fact that the precious capital acquired by one nation is not lost, even if this nation leaves the world arena, but is rather inherited, as a legacy, by another nation, facilitating the latter’s further development and increase of inheritable capital. With the progress of history, this process of assimilation becomes fuller and wider” [1, p. 93].

Western civilization is a striking example of the implementation of the *continuity law* mentioned by H. Ahrens; beginning with the first translations of Aristotle’s works from Arabic into Latin by T. Aquinas in the 13th century and the Renaissance culture, it has been searching for and discovering its origins, which date back to antiquity.

Historical studies constitute a recognized scholarly tool for identifying the basis of civilizational continuity of evolution and a given civilization’s connections to pre-existing civilizations and cultures. As far back as the start of the 19th century,

I. Kaidanov stated: “A person enlightened by history can be likened to someone who has lived for several millennia and seen all the upheavals that took place in the world. Such a person knows all the figures who have acted on the world stage, whatever the age or the nation. For such a person, the great men who lived a few centuries ago become, through the power of history, contemporaries. ... In this sense, Cicero compares a person who does not know history to a new-born baby” [2, p. xi].

Historical research helps to determine the preconditions for the emergence of peoples and states, including those that preceded the establishment of the Principality of Kyiv in the 9th century. However, we must agree with Voltaire, who once argued that there is only one way to reliably learn something from ancient history, and it involves examining “several indisputable artifacts, if they have survived” [3, p. 8].

The material artifacts of culture, art, architecture, literature, science and technology are what allow us, in our opinion, to draw objective conclusions about specific historical events, processes and personalities, to separate historical myths from reality. As a rule, the abovementioned artifacts, which in one way or another reach posterity, have historical and cultural value and can be classified as antiques (from the Latin *antiquus* – “old”); they range from Sumerian clay tablets to works belonging to different strands of contemporary art.

Collecting various old works of art, manuscripts, etc. was known as far back as ancient Greece. During the heyday of absolutism, in the 18th century, collecting artifacts of art and culture underwent a revival among European elites. It was during this epoch that the first museums

appeared [4, p. 5]. However, the systematic collection of historical and cultural artifacts, along with their scientific authentication, began much later, in the 19th century. At this time, according to B. Platonov, “a textbook on precious stones and antique jewelry was already written” [5, p. 31].

As the practice of identifying and storing 19th–20th century antiques in national (state) museum and private collections demonstrates, the most complete and valuable collections are concentrated in economically developed countries with a long and continuous civilizational history. These are represented by the Louvre in Paris (France), the British Museum in London (UK), the Metropolitan Museum in New York (USA), the Uffizi Gallery in Florence (Italy), the Vatican Museum and others. The UK, the USA and other countries also have world-renowned art auctions, including auctions of antiques such as Christie’s and Sotheby’s, which dominate the market (their market share amounted to UAH 63.8 billion in 2015) and whose incomes increased sevenfold between 2000 to 2015 [6, p. 45–46].

This suggests that today ancient objects of culture, art, architecture, literature, science and technology are an important component of modern Western civilization; in addition, they form a segment of world economy. As P. Dossi writes: “Each era has its own collectors. Under globalized capitalism, hedge-fund managers have become the most active sellers and buyers in the art world. They compete in what is called wall power – in the price power of works that are being bought” [7, p. 15]. This statement about works of art also applies to world-class antiques.

Due to their value (including the material one) antiques are often subjected to forensic examination. Such examinations are appointed during criminal investigations related to the theft of art works and antiques; fraud; smuggling; failure to return objects of artistic, historical and archaeological value to Ukraine; destruction or damage of historical and cultural artifacts, *etc.*

Along with the examination of antiques which are of historical and cultural value, the issue of their evaluation must be addressed. Resolving this question is important when buying and selling the items, insuring them, determining the amount of collateral, classifying the abovementioned offenses, *etc.*

Obviously, determining the value of antiques is a problematic task whose implementation requires fundamental knowledge in the field of evaluation and significant practical experience in conducting examinations and expert research. This work should also be underpinned by the correct use of current legislation and methodological framework for property valuation in Ukraine. We can also agree with foreign experts that “expert assessment essentially consists of two interrelated parts. The first is devoted to the study of qualitative characteristics of the object (technological and art valuation expertise) and the second may contain an economic appraisal of its value” [4, p. 50].

In Ukraine, property valuation is regulated by the Special Law of Ukraine “On Property Valuation, Property Rights and Professional Valuation Activities in Ukraine”. In accordance with Art. 8 of this Law, in Ukraine the methodological regulation of property valuation is based on laws and regulations regarding prop-

erty valuation: provisions (national standards) on property valuation approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine, methodological frameworks and other laws and regulations developed in line with the requirements of the abovementioned national standards and approved by the Government of Ukraine or the State Property Fund of Ukraine [8].

Furthermore, Art. 4 of the Law of Ukraine “On Property Valuation, Property Rights and Professional Valuation Activities in Ukraine” establishes that the activities of forensic experts related to property valuation are to be carried out in accordance with terms and procedures prescribed by the Law of Ukraine “On Forensic Expertise” [9], with reference to the norms outlined in the Law “On Property Valuation, Property Rights and Professional Valuation Activities” as regards the methodological regulation of the valuation of property.

Thus, the legislature establishes that a forensic examination of antiques shall make use of main methodological approaches to valuation. At the same time, analysis of scholarly and methodological literature uncovers divided opinions on this issue among evaluators and forensic experts.

Analysis of recent research and publications. The question of examination and evaluation of various antiques has been explored by such Ukrainian and foreign scholars and experts as V. Bockhanska [10], S. Bratko [11], L. Burdo [12], V. Indutnyi [13], F. Petriakova [14], B. Platonov [5], M. Postnikova-Loseva [15], N. Romanova [4], L. Serebrin [16], V. Soloviov [17, 18], L. Tymoshchuk [6], L. Khaukha [19], Y. Cherniavska [20] and others. Additionally, the issue is covered in general-audience educational litera-

ture, for example, in P. Dossi’s “Hype! Art and Money” [7] and other works.

Some of the abovementioned experts have authored expert research methodologies included into the Register of Forensic Examination Methodologies managed by the Ministry of Justice of Ukraine. These are, in particular, “A Guide to Determining Paintings’ Value” (registered under No 15.1.01) (V. Soloviov), “Methodology of Assessing Cultural Values” (registered under No 15.1.04) (V. Indutnyi, E. Cherniavska and others), “Methodology of Evaluating Antique Russian Samovars” (registered under No 15.1.06) (L. Burdo), “Methodology of Evaluating Antique Diamond Jewelry” (registered under No 15.1.07) (L. Serebrin), “Methodology of Evaluating Antique Garnet Jewelry” (registered under No 15.1.08) (L. Serebrin), “Methodology of Authentication of Cyrillic Early-Printed Publications” (registered under No 15.1.11) (S. Chycheryna) and others [21]. However, these methodologies often contain provisions conflicting with the National Standard No 1 “General Principles of Property Valuation and Property Rights” [22].

Today, the Department of Expert Support of Justice of the Ministry of Justice of Ukraine is updating the methodologies included into the Register of Forensic Examination Methodologies in order to bring the methodological support of forensic activities in line with the requirements of current Ukrainian laws and regulations. Accordingly, this article summarizes, analyzes and identifies ways to improve methodological approaches to conducting forensic examinations aimed at determining the value of antiques.

The **general purpose** of this study is to determine the peculiarities of applying

comparative, profit-based and cost-based approach while conducting forensic examinations aimed at determining the value of antiques in present-day Ukraine.

Presentation of main findings. As already mentioned, paragraph 35 of the National Standard No 1 “General Principles of Property Valuation and Property Rights” establishes that property valuation in Ukraine is to be carried out based on methodological approaches, evaluation methods that are part of methodological approaches or represent the result of combining several methodological approaches, as well as evaluation procedures [22]. The National Standard envisages the following basic methodological approaches for the assessment of property: 1) comparative 2) cost-based; 3) profit-based. Thus, we will define the peculiarities of applying these methodical approaches while determining the cost of antiques.

Comparative approach constitutes a set of methods for estimating the value of the object of evaluation based on the comparison of the object of evaluation with comparable objects whose prices are known. An object is declared comparable to the object of assessment for the purposes of assessment if it is similar to the object of assessment in terms of basic economic, material, technical and other characteristics, which determines its value.

In expert practice, the use of comparative (market-based) method has always prevailed. Market-based approach does not take into account the total cost of the acquisition of the object, maintaining it in proper physical condition and its operation, so determining the value of antiques solely on the basis of market indicators often does not match the real

and market value of cultural values. This usually leads to underestimating the value of museum and private collections.

Comparative approach to evaluation is based on several key indicators which can be applied in diachronic and synchronic dimensions, taking into account the presence of similar objects in the cultural space of society (or in a museum or private collection), their cultural and historical value, quantity (presence of variants), preservation, value, etc.

In essence, this approach is market-oriented, governed by market laws, by the ratio of supply and demand, as well as by competition, fashion, individual motivation of sellers and buyers, and other factors. The value of the object, determined by the expert in the position of a purchaser, must be no higher than a similar value determined with allowance for circumstances which call for its adjustment. Sometimes, the initially overstated price of an antique item is not an obstacle to its purchase on the antique market if the item is needed to replenish (complete, enlarge) a collection or an exhibition, for research purposes, etc.

With a high degree of individualization of art works and handicrafts, the value of similar objects, even when they share quantitative parameters, is not the same. This does exclude the possibility of arriving at average figures if the conditions and characteristics of objects are equivalent, as is done, for example, in the valuation of property, business, financial instruments, etc. A single information database with appropriate software could become a precondition for this process. Such an information database would allow, *firstly*, to legalize the presence of antique cultural and historical values in Ukraine; *secondly*, to help owners and

acquirers operating in the market of antiques to form an idea about quantitative parameters, the relative values of antiques based on classification groups and introduce correction coefficients.

In the Ukrainian antique market, the accepted practice is to use time coefficients; depending on the age of the object, its value automatically increases by a certain percentage of the original figure. Well-known foreign auction houses regularly publish auction catalogs, and the prices for works of art indicated there serve as a guide when buying and selling antiques.

In the past, in the USSR, attempts were also made to compile comparative tables on the value of certain groups of art works. Thus, in 1983 "Guidelines for the evaluation of works of fine and decorative arts of religious significance; book collections and antique books", approved by the Ministry of Culture of the USSR, were published; a brief description of state awards and a comparative table of prices for Soviet and foreign badges used in preceding decades at foreign auctions, in the USSR and even on the "black market" was compiled [23]. In the following years, almost no new methodological literature of this nature was published in the former USSR and later in the independent Ukraine.

Comparative approach is based mainly on the results of quantitative and qualitative analysis of comparable items and involves the study of an object based on comparable criteria, including the average cost at the date of evaluation of information on the sales of similar objects. The market-based method of comparison may consider the following features that affect the assessment of the object:

- time of manufacture and use (with data on the item's value at the same date as the time of assessment);
- place of manufacture (country, region, district, etc.);
- history of use;
- authorship;
- individual or mass nature of the product;
- material characteristics of the product;
- the object's dimensions (linear and three-dimensional);
- the object's condition (wear, loss, appearance, etc.);
- balance of supply and demand on the market and in the museum environment;
- the best option in terms of the market and terms of purchase;
- nature of the source;
- liquidity.

The fuller the scale of comparative parameters of similar objects, the easier it is to draw analogies and determine the object's value objectively and adequately.

Applying this approach while determining the value of an antique item, the expert must:

- a) select the units of comparison and conduct a comparative analysis of the object of evaluation and each comparable object, for all elements of comparison. For each comparable object, it is possible to select several indicators for the purposes of comparison, provided their choice is well-founded;
- b) adjust the value of the unit of comparison for comparable objects (for each element of comparison between the characteristics of the evaluated object and the comparable object) based on the scale and procedure of adjustment, the conditions of their introduction);
- c) regulate the results of adjustment for the units of comparison of selected

comparable objects, substantiating the scheme of coordination of the adjusted units of comparison and the prices of comparable objects, adjusted respectively.

As a source of information, the expert may use financial data on previous acquisitions of similar items by an institution (individuals), as well as catalogs and collections of museums, galleries and exhibition firms.

Thus, comparative (market-based) methodology is the most frequently used method of antiques evaluation conducted for the purpose of their acquisition, insurance. The methodology is applied by the expert during the study of the object based on reliable and accessible information about prices and characteristics of comparable objects. Within its framework, various indicators (material, technological, artistic, economic) are also analyzed, which is especially important for determining the object's value as a total consisting of different parts.

The market approach has a number of advantages, as it reflects the actual current market value of the object, which is the weighted average of buyers' and sellers' opinion about comparable objects and specifically about the given antique; moreover, it incorporates expert opinion.

In addition, comparative method belongs to traditional methods of formal logic; is easy to master and apply; it does not require detailed planning, economic calculations, strategic forecasting, or the accumulation and analysis of a significant amount of data. It relies on the principle of substitution, allows to disregard the pricing of individual elements of items or fragments of the whole (e.g., clothing details), types of wear in the

preparation of the final conclusion; takes into account the ratio of supply and demand, the competition factor; is based on the expert's experience and academic standing.

However, some advantages of this approach may also act as its disadvantages. First, the information about comparable objects and their value (in other states, museums, private collections) may be limited or unavailable; accordingly, the results of the method's application can be incorrect in general. Furthermore, the methodology depends on the expert's subjective opinion, based on his or her individual experience of working with antiques. Besides, the evaluation results can be undermined by changes (aging) of market information, as well as the specific nature of antiques market in Ukraine.

Cost-based approach. One of the most economically sound and effective methods of assessment is represented by cost-based approach. When applying it, we can take into account all the resources spent on the manufacture of the object, its maintenance in required physical condition, its sale and other physical, material and intellectual costs.

Thus, cost-based approach constitutes a system of methods for estimating the value of the object of evaluation based on determining the costs necessary to reproduce or replace the object of evaluation, taking into account wear and tear (aging). The costs of *reproducing* the object of evaluation are the costs necessary to create an exact copy of the object of evaluation using the materials and technologies used in the creation of the object of evaluation. The costs of *replacing* the object of evaluation are the costs necessary to create a similar object

using materials and technologies used at the date of evaluation.

When establishing the costs, we determine the monetary value of resources needed to create or produce the object of evaluation, or the price paid by the buyer for the object of evaluation, and take into account the object's physical condition (wear, functional, economic (external) aging, etc.). This approach is widely used to evaluate various objects in modern market conditions. It enables us to determine the degree of wear and tear of items in general and their individual parts. The owner of the antique item, especially if he or she was responsible for organizing (if needed) the object's professional restoration, considers many parameters when determining the price. In particular, such factors can be related to the restoration process, raw materials (materials) used during restoration, complexity and technological nature of restoration, even the name of the conservation professional, etc. The same applies to the professional authentication of the antique or its conservation. These parameters provide the ground for the agreement regarding the antique item's value between the seller and the buyer.

The object's price largely depends on its physical condition. The buyer, in case of purchasing a badly preserved object, visually assesses the degree of wear, destruction, loss of fragments (parts), etc., with a view to restoring it to its original state, which involves the subsequent costs of restoration. Sometimes these costs are significant and may exceed the value of the antique item at the time of purchase (for example, in case of restoring porcelain produced in the 2nd half of the 20th century.). The assessment of the antique by the buyer and the seller may

differ, but the implementation of the purchase agreement indicates that the parties have achieved an agreement.

Cost-based valuation methodology, like other methods, has certain shortcomings. These are tied to the forecasts concerning future benefits brought by continued ownership of the antique item underlying the methodology, as well as aspects like comparing the price category of the antique item at the initial stage of its acquisition, the cost of its authentication, restoration, conservation, etc. The use of cost-based method requires the expert to analyze a significant amount of information and involves spending a substantial amount of time on establishing the cultural and historical value of the object, the study of its physical condition. However, this methodology allows to calculate the total cost combining all expenses related to the purchase of antiques.

At the same time, this method is rarely used when determining the value of antiques. In some cases, this leads to underestimating the financial performance of collections, in contrast to private museums, where the value of objects (therefore, their insurance value as well) is rated much higher, as museums take into account the maximum cost of acquisition, authentication, storage, restoration, operation, etc. Yet, comparing analogous objects located in institutions of different forms of ownership, and based on current prices for comparable items and museum costs (authentication, storage, transportation, restoration, conservation, etc.), one can get comparable figures in terms of prices.

Price indices used when determining the value of an antique item often act as increasing or decreasing coefficients, but

their specific values are not regulated; rather, they are based on the practice of selling cultural values through various structures (auction, market, pawnshop, commission shop, museum, etc.). For example, the cost of antiques can be increased based on the time of manufacture, the exclusivity of the product, the name of the artisan, the material and so on. Antiques tend to increase in value over time. However, while any antique item is “old” by definition, not every old item is considered an antique and increases in price over the years.

Experts also take into account special cost structure indicators which have to be verified and adjusted at the date of valuation. For instance, the preliminary cost of an antique item can be reduced by a certain percentage, based on the results of technical and technological analysis, because of the wear (loss, damage, etc.) or the discrepancy between the initially indicated and actual raw material (e.g., assay), or because the analysis has refuted the object’s connection to a specific historical figure or to well-known historical events, etc. All the expert’s conclusions are corroborated by concrete digital indices, formed as a result of long-term practice of assessing different types of sources.

The insurance value of an antique is always higher than the sum of the costs of its acquisition and authentication. At the same time, it cannot exceed the established size of insurance assessments of comparable objects determined by insurance companies and relevant state organizations. Moreover, the amount of insured value may not exceed the item’s market value, which is always a variable. When these conditions are violated, the laws of competition come into force. Fixed limits imposed on the amount of

insurance coverage objectively lead to the underestimation of museum items’ value, as this significantly affects the payment of insurance premiums.

Cost-based approach is sometimes regarded as the most cost-effective one, especially for museums and galleries. It addresses various indicators related to the acquisition, authentication, use of museum objects; to the change in their market value. Today, Ukrainian state museums document procurement costs in invoices, acts, etc., but these documents only record the initial value of antiques, while other costs associated with the process of their acquisition (delivery) are not considered. In our opinion, such a procedure does not ensure adequate determination of antiques’ value.

Cost-based approach is often used when collectors (correspondents) bring items to the museum from other regions, with a view to selling such items. Naturally, their cost includes overhead costs associated with delivery, often with authentication, photographing their use or using other media to reflect it, etc. Consequently, the price of the same ethnographic antique differs depending on where it is bought: in the place of its manufacture and previous use, the price is different from that at which the item can be purchased in another area, often located at a distance. When buying objects at a lower price during expedition, a museum employee does not include other types of expenses into the cost. This creates the illusion of a profitable purchase.

In some cases, it is possible to purchase an antique item at a dumping price (for example, if the item’s market exposure is limited in time), but this involves a fundamentally different approach to eval-

uation, due to subjective factors. In each case, establishing the value of the antique should include the projected calculation looking into the economic justification of an agreement beneficial to both parties. As a rule, in Ukraine the cost-based method is used in the evaluation of specific types of work (e.g., exhibition, educational, advertising and publishing) and for drawing up business plans for financial investments in the development and implementation of projects.

Profit-based approach is in fact investment-based, as makes use of the analysis of valuation data on comparable objects and their expected profitability. In other words, profit-based approach is a system of methods for estimating the value of the object of evaluation which focus on determining the expected revenue from the use of the object of evaluation, represented in our case by antiques.

The application of profit-based methodology largely depends on the scope of marketing policy and management implemented by public or private museums, gallery owners. The degree of their effectiveness and strategic direction enable us to reliably predict economic benefits gained from the museums' and galleries' participation in promising projects. To ensure good results, it is important to combine the expertise of specialists and experts engaged in various fields of museum and gallery activities. The quality and quantity of scholarly and practical information about the main characteristics and the potential of antiques also influence the effectiveness of their use.

The appropriateness of profit-based approach must be justified economically in each case, taking into account, to the highest possible degree, different aspects of the use of the object in question, the

financial side of the agreement between the parties, such as the museum or gallery sending the exhibition and the host represented by an organization, sponsor, etc.

Exhibitions are different in content, number, nature of exhibits. Sometimes exhibitions with only one exhibit, an antique, are arranged (organized), the object on display being a rare (well-known, little-known, etc.) work of art, a historical and cultural artifact. In this case, profit-based method can be applied both to the object and to the set of exhibition events around it. It should be noted that exhibition activities mainly pursue cultural goals. However, other factors also come into play. Museums cannot always count on making a profit by displaying rarities during such exhibitions. On the other hand, exhibition activities undertaken by museums improve their standing and, among other things, bring publicity to the antiques they own.

Profit-based approach is applied when there is reliable information allowing to predict the future revenue which the antique is potentially able to generate as well as costs associated with the estimated object. Using this approach, the appraiser determines the amount of future revenues and expenses and when they will be generated or incurred.

Applying this approach, the expert should:

a) establish a forecasting period (a period in the future, commencing after the date of evaluation, involved in predicting the quantitative characteristics of factors affecting the amount of future profit);

b) explore the estimated object's ability to generate profit during the forecasting period and after its end.

Object assessment performed in line with this methodology is based on the recognition of the object's significance as a historical and cultural artifact, considers the possible aspects of its use by a museum or a gallery at present and anticipates the possible prospects of its use, taking into account various factors (economic, cultural, ideological). Thus, the evaluation of museum objects acts as an investment mechanism, with the price seen as an investment. In general, this can become a basic indicator in calculating the added value of different museum projects – related to exhibitions, publishing, education, etc.

The method is difficult to apply in terms of conducting analytical studies regarding the prospects of project implementation; collecting and processing various kinds of information regarding factors which directly or indirectly affect the assessment of the value of the antique, etc.

Conclusions and prospects for further development. Thus, when evaluating antiques, three main methods can be used; the choice depends primarily on the expert's decision. Each of the methods has its own peculiarities. At the same time, they have much in common: applied in the evaluation process, they analyze the object from a temporal standpoint:

cost-based approach represents the past: the antique costs as much as has been invested into it (the aggregate of the whole complex of museum works);

market-based (comparative) approach centers on the present: the antique costs as much as its counterpart in the current art market;

profit-based approach focuses on the future, predicting the economic benefits

associated with the manner and conditions of the antique's use (turnover) in the short and long term.

When evaluating antiques, we can either use some of these techniques, depending on the expert's mastery of this or that method, or combine all of them, arriving as a result at an average cost.

Today, experts mainly use the comparative approach, as the simplest and most convenient one. This is confirmed by experienced evaluators and experts. In particular, L. Tymoschyk, taking the evaluation of icons as an example, writes about the comparative approach that “[t]he priority given to comparative approach in the evaluation of icons can be decisive, as the method relies on a set of factors such as age, rarity, religious and cultural significance, etc.” [24, p. 245].

Most experts lack information and analytical materials for the assessment founded on the profit-based and cost-based approaches and the fundamental issue regarding the legality of their use is not always resolved. Currently, these methodologies are used only by experts who have substantial practical experience, free access to museum and gallery environment in Ukraine and abroad and attend antique auctions.

The development and implementation of innovative unified methods for the forensic examination of antiques, based on existing Ukrainian legislation and the general methodological property-valuation basis, constitutes a highly topical task; their development will lead to their use in expert practice, which in its turn could reduce the share of questionable forensic examinations.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аренс Г. Юридическая энциклопедия. Л. 1-22. Философия права, философский обзор истории права и история положительного права у народов Востока, Греков, Римлян, Германцев и других Европейских народов. Пер. с нем. Москва: В типографии А. Семена, 1862. IV с., 524 с.
2. Кайданов И. Руководство к познанию всеобщей политической истории. Изд-е четвертое. Часть первая. Древняя история. В Санктпетербурге: У книгопродавца Сленина, 1831. XXIII с., 206 с.
3. История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера. Пер. и прим. Н.В. Ревуненковой. Под ред. А.Д. Люблинской. Ленинград: «Наука», 1978. 312 с.
4. Романова Н.М., Александрова М.А., Михайлова Е.А., Фомичева Н.М. Экспертиза, оценка и страхование музейных предметов: вопросы теории и практики. С.-Петербург: Изд-во «Нестор-История», 2011. 192 с.
5. Платонов Б.О. Основи оціночної діяльності: підручник Київ: НАКККіМ, 2013. 227 с., іл.
6. Тимошик Л. Особливості оцінки холодної зброї. *Оцінювач*. 2016. №4. С. 45-48.
7. Досси П. Продано! Искусство и деньги. С.-Петербург: Лимбус Пресс, ООО «Изд-во К. Тублина», 2017. 288 с., іл.
8. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 липня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 47. Ст. 251.
9. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.
10. Бочковська В.Г., Хауха Л.В., Адамович В.А. Каталог видань Почаївського та Унівського монастирів XVIII-XX ст. з колекції Музею книги і друкарства України. Київ: Видавн. дім «Киево-Могилянська академія», 2008. 359 с.
11. Древние иконы и прикладное искусство в частных собраниях Украины: альбом-каталог. Авт.-составители: С.В.Братко, Г.В. Гусаков. Харьков: Изд-во «НТМТ», 2016. 176 с., іл.
12. Бурдо Л. Оценка антикварных российских самоваров. *Антиквариат*. 2005. № 12. С. 34-49.
13. Індутний В.В. Оцінка пам'яток культури. Київ: СПД Моляр С.В., 2009. 537 с.; Оцінка культурних цінностей / Індутний В.В., Чернявська Е.В. та ін. Київ: ТОВ «АЯКС ПРІНТ», 2006. 608 с., іл.
14. Петрякова Ф.С. Украинский художественный фарфор (Конец XVIII – начало XX ст.). Киев: Наукова думка, 1985. 221 с.
15. Постникова-Лосева М.М. Русское ювелирное искусство, его центры и мастера XVI-XIX вв. [Текст]. Москва: Наука, 1974. 371 с.
16. Серебрин Л. Оценка антикварных ювелирных изделий с бриллиантами. *Антиквариат. Предметы искусства и коллекционирования*, 2005. №4. С.32-37.
17. Соловьев В.Д. Определитель стоимости живописи. Днепропетровск: АП «Пороги», 1996. 605 с.;
18. Соловьев В.Д. Определитель стоимости живописи Quick Price 2005. Издание третье, дополн. и исправл. Москва: Эксперт-Клуб, 2005. 1440 с.
19. Зібрання українських стародруків XVI-XVIII ст. Передмова В. Бочковська-Мартинювич, Л. Хауха. Київ: АДФУ-Україна, 2012. 482 с.
20. Оцінка культурних цінностей / Індутний В.В., Чернявська Е.В. та ін. Київ: ТОВ «АЯКС ПРІНТ», 2006. 608 с., іл..
21. Реєстр методик проведення судових експертиз / офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search>
22. Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. № 1440. *Офіційний вісник України*. 2003. № 37. Ст. 1995.
23. Методические рекомендации по оценке произведений изобразительного и

декоративно-прикладного искусства культурного назначения: утв. Мин-вом культуры СССР от 10 мая 1983 г. *Культурные ценности. Понятия, порядок приобретения, хранения и обращения*: справ. пособие. Москва, 1989. Вып.1-2.

24. Тимошик Л.П. Оцінка рухомих речей, що становлять культурну цінність, на прикладі ікон. *Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics»*. 2019. № 13. С. 240-245

REFERENCES:

1. Ahrens, H. (1862). *Yuridicheskaya entsiklopediya*. L. 1-22. *Filosofiya prava, filosofskiy obzor istorii prava i istoriya polozhitel'nogo prava u narodov Vostoka, Grekov, Rimlyan, Germantsev i drugikh Evropeyskikh narodov [Legal encyclopedia. L. 1-22. Philosophy of law, philosophical review of the history of law and the history of positive law among the peoples of the East, Greeks, Romans, Germans and other European peoples]*. Moscow: V tipografii A. Semena [in Russian].

2. Kaydanov, I. (1831). *Rukovodstvo k poznaniyu vseobshchey politicheskoy istorii. Chast pervaya. Drevnyaya istoriya [Guide to the knowledge of general political history. Part one. Ancient history]*. (4th ed.). Saint Petersburg: U knigoprodavtsa Slenina [in Russian].

3. Lyublinskaya, A.D. (Eds.). (1978). *Istoriya v Entsiklopedii Didro i D'Alamberta [History in the Encyclopedia of Diderot and D'Alembert]*. (N.V. Revunenкова, Trans). Lenigrad: «Nauka» [in Russian].

4. Romanova, N.M., Aleksandrova, M.A., Mikhaylova, E.A., Fomicheva, N.M. (2011). *Ekspertiza, otsenka i strakhovanie muzeynykh predmetov: voprosy teorii i praktiki [Expertise, appraisal and insurance of museum items: theory and practice]*. Saint Petersburg: Izd-vo «Nestor-Istoriya» [in Russian].

5. Platonov, B.O. (2013). *Osnovy otsinочноi diialnosti [Fundamentals of evaluation activities]*. Kyiv: NAKKKiM [in Ukrainian].

6. Tymoshchuk, L. (2016). *Osoblyvosti otsinky kholodnoi zbroi [Features of the assessment of cold weapon]*. *Otsiniuvach – Appraiser*, 4, 45-46 [in Ukrainian].

7. Dossi, P. (2017). *Prodano! Iskustvo i dengi [Hype! Kunst und Geld]*. Saint Petersburg: Limbus Press, ООО «Izd-vo K. Tublina» [in Russian].

8. Zakon Ukrainy “Pro otsinku maina, mainovyykh prav ta profesiinu otsinочно diialnist v Ukraini” : vid 12 lypnia 2001 [Law of Ukraine “On Valuation of Property, Property Rights and Professional Valuation Activity in Ukraine” from July 12, 2001]. (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 47. Art. 251 [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy “Pro sudovu ekspertyzu” : vid 25 liutoho 1994 [Law of Ukraine “On forensic examination” from February 25, 1994]. (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 28. Art. 232 [in Ukrainian].

10. Bochkovska, V.H., Khaukha, L.V., Adamovych, V.A. (2008). *Kataloh vydan Pochayivskoho ta Univskoho monastyriv XVIII-XX st. z koleksii Muzeiu knyhy i drukarstva Ukrainy [Catalog of publications of Pochaiv and Univ monasteries of the XVIII-XX centuries from the collection of the Museum of Books and Printing of Ukraine]*. Kyiv: Vydavn. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].

11. Bratko, S.V., Gusakov, G.V. (2016). *Drevnie ikony i prikladnoe iskusstvo v chastnykh sobraniyakh Ukrainy [Ancient icons and applied art in private collections in Ukraine]*. Kharkov: Izd-vo «NTMT» [in Russian].

12. Burdo, L. (2005). *Otsenka antikvarnykh rossiyskikh samovarov [Evaluation of antique Russian samovars]*. *Antikvariat – Antiques*, 12, 34-49 [in Russian].

13. Indutniy, V.V. (2009). *Otsinka pamyatok kultury [Evaluation of culture memorials]*. Kyiv: SPD Molyar S.V. [in Ukrainian].

14. Petryakova, F.S. (1985). *Ukrainskiy khudozhestvennyy farfor (Konets XVIII – nachalo XX st.) [Ukrainian art porcelain (Late*

XVIII – early XX century)]. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].

15. Postnikova-Loseva, M.M. (1974). *Russkoe yuvelirnoe iskusstvo, ego tsentry i mastera XVI-XIX vv [Russian jewelry art, its centers and masters of the 16th-19th centuries]*. Moscow: Nauka [in Russian].

16. Serebrin, L. (2005). Otsenka antikvarnykh yuvelirnykh izdeliy s brilliantami [Evaluation of antique diamond jewelry]. *Antikvariat: Predmety iskusstva i kolleksiionirovaniya – Antiques. Objects of art and collectibles*, 4, 32-37 [in Russian].

17. Solovyev, V.D. (1996). *Opredelitel stoimosti zhivopisi [Determinant of the cost of painting]*. Dnepropetrovsk: AP «Porogi» [in Russian].

18. Solovyev, V.D. (2005). *Opredelitel stoimosti zhivopisi Quick Price 2005 [Determinant of the cost of painting Quick Price 2005]*. (3rd ed., rew.). Moscow: Ekspert-Klub [in Russian].

19. *Zibrannia ukrainskykh starodrukiv XVI-XVIII st [Collection of Ukrainian old prints of the XVI-XVIII centuries]*. (2012). Kyiv: ADEF-Ukraina [in Ukrainian].

20. Indutniy, V.V., Chernyavska, E.V., et al. (2006). *Otsinka kulturnykh tsinnostei [Evaluation of cultural values]*. Kyiv: TOV «AYaKS PRINT» [in Ukrainian].

21. Reiestr metodyk provedennia sudovykh ekspertyz [Register of forensic methods]. *rmpse.minjust.gov.ua*. Retrieved from <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> [in Ukrainian].

22. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Natsionalnyi standart № 1 «Zahalni zasady otsinky maina i mainovykh prav»” : vid 10 veresnia 2003 r. № 1440 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “National Standard № 1 “General Principles of Property Valuation and Property Rights” from September 10 2003, № 1440]. (2003). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 37. Art. 1995 [in Ukrainian].

23. Metodicheskie rekomendatsii po otsenke proizvedeniy izobrazitel'nogo i dekorativno-prikladnogo iskusstva kul'tovogo naznacheniya: utv. Min-vom kultury SSSR ot 10 maya 1983 g. [Methodical recommendations for the assessment of works of fine and decorative arts for cult purposes: approved by Ministry of Culture of the USSR from May 10, 1983]. (1989). *Kulturnye tsennosti. Ponyatiya, poryadok priobreteniya, khraneniya i obrashcheniya – Cultural values. Concepts, order of acquisition, storage and handling, 1-2* [in Russian].

Бісаренко Анастасія Олександрівна, студентка 4 курсу Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, rezaher979@gmail.com; +380981703717, <https://orcid.org/0000-0001-7555-556>

Бурхович Ярослава Олександрівна, студентка 4 курсу Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, yaroslavakpk@gmail.com; +380952080405, <https://orcid.org/0000-0001-6423-1703>

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВТРУЧАННЯ В ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ ПІД ЧАС ЗНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ З ЕЛЕКТРОННИХ СИСТЕМ ТА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ МЕРЕЖ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню порушення права людини на приватне спілкування під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а саме при знятті інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, таких як iMessage, WhatsApp, Viber, Telegram, Instagram тощо. Проаналізовано закріплення понять «приватне спілкування» та «приватне життя» відповідно до положень міжнародного та національного законодавства. Проаналізовано низку аспектів щодо дотримання прав і свобод людини, конфіденційності її приватного життя під час зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та інформаційних систем. Досліджено зміст відповідної негласної слідчої (розшукової) дії та її унормування в міжнародно – правових актах, в Конституції України, законах України. Також проведено дослідження міжнародної та національної судової практики стосовно втручання у приватне спілкування з огляду неприпустимості порушення права особи на приватне життя під час досудового розслідування. Визначено необхідність дотримання міжнародних стандартів, які встановлені рішеннями Європейського суду з прав людини, а також Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, під час розв'язання питання про надання дозволу на втручання в приватне спілкування. На підставі викладеного встановлено практичне порушення норм кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) у частині доступу правоохоронних органів до приватного спілкування особи через норми іншої глави КПК, що значно спрощує відповідний доступ і перетворює незаконну діяльність в унормовані кодексом дії. Автори відстоюють позицію, що за умови відсутності юридично закріплених та документально підтверджених правових зв'язків між споживачем послуг рухомого (мобільного) зв'язку та оператором таких послуг зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж є прямим порушенням конституційних прав людини і громадянина на таємницю телефонних розмов. Також автори відстоюють позицію, що за умови відсутності юридично закріплених та документально підтверджених правових зв'язків між споживачем послуг рухомого (мобільного) зв'язку та оператором таких послуг зняття інформації з транспорт-

них телекомунікаційних мереж є прямим порушенням конституційних прав людини і громадянина на таємницю телефонних розмов.

Ключові слова. Негласні слідчі (розшукові) дії, приватне життя, особисте листування, права людини, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, тимчасовий доступ до речей та документів.

Bisarenko Anastasia Aleksandrovna, 4th year student of Institute of Public Prosecutor and Criminal Justice of Yaroslav Mudryi National Law University, 77 Pushkinskaya Street, Kharkiv, 61024, rezaher979@gmail.com; +380981703717, <https://orcid.org/0000-0001-7555-556>

Burkhovich Yaroslava Aleksandrovna, 4th year student of Institute of Public Prosecutor and Criminal Justice of Yaroslav Mudryi National Law University, 77 Pushkinskaya Street, Kharkiv, 61024, yaroslavakpk@gmail.com; +380952080405, <https://orcid.org/0000-0001-6423-1703>

SOME PROBLEMS OF INTERFERENCE IN PRIVATE COMMUNICATION DURING THE WITHDRAWAL OF INFORMATION FROM ELECTRONIC SYSTEMS AND TELECOMMUNICATIONS NETWORKS

Annotation. The article is devoted to the study of violation of the human right to private communication during covert investigative (search) actions, namely the removal of information from transport telecommunications networks and electronic information systems such as iMessage, WhatsApp, Viber, Telegram, Instagram and more. The consolidation of the concepts of «private communication» and «private life» in accordance with the provisions of international and national law is analyzed. A number of aspects concerning the observance of human rights and freedoms, the confidentiality of his private life during the withdrawal of information from transport telecommunication networks and information systems are analyzed. The content of the relevant covert investigative (search) action and its standardization in international legal acts, in the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine is investigated. A study of international and national case law on interference with private communication was also conducted, given the inadmissibility of violating a person's right to privacy during the pre-trial investigation. It is necessary to comply with international standards established by the decisions of the European Court of Human Rights, as well as the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, when deciding on the granting of permission to interfere in private communication. Based on the above, a practical violation of the Criminal Procedure Code (hereinafter – CPC) in terms of law enforcement access to private communication through the rules of another chapter of the CPC, which greatly simplifies access and turns illegal activities into actions regulated by the code. The authors argue that in the absence of legally established and documented legal links between the consumer of mobile services and the operator of such services, the withdrawal of information from transport telecommunications networks is a direct violation of the constitutional rights of man and citizen to secrecy of telephone conversations. The authors also argue that in the absence of legally established and documented legal ties between the consumer of mobile (mobile) services and the operator of such services, the withdrawal of information from transport

telecommunications networks is a direct violation of the constitutional rights of man and citizen to secrecy of telephone conversations.

Key words. Covert investigative (search) actions, private life, personal correspondence, human rights, removal of information from transport telecommunication networks and electronic information systems, temporary access to things and documents.

Постановка питання в загальному вигляді. Стаття 3 Конституції України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Обмеження прав і свобод окремих осіб здійснюється в передбачених законом випадках [1; с.141]. На основі наведених конституційних положень кримінальним процесуальним законодавством визначено систему правових норм, якими встановлено чіткий порядок проведення слідчих (розшукових) дій, у ході виконання яких відбувається обмеження прав людини. На нашу думку, особливої уваги потребує аналіз порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), а саме втручання у приватне спілкування в частині зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, адже стрімкий розвиток інформаційних технологій зумовив появу нових способів швидкого спілкування осіб між собою, можливість обміну значною за кількістю та обсягом інформацією. Завдяки такому розвитку стало зручним спілкуватися з іншими особами, надсилаючи SMS-повідомлення, голосові повідомлення, відео повідомлення, електронні листи, а також здійснювати листування за допомогою різноманітних соціальних мереж. Більшість із таких засобів спілкування є по-

стійно ввімкненими на смартфонах, робочих вкладках на ПК та планшетах. Однак, така велика кількість засобів для приватного спілкування особи та відносна «доступність» їх змісту, у разі отримання доступу безпосередньо до технічного засобу, породжує питання про належне забезпечення таємниці приватного спілкування, особливо тоді, коли доступ до технічного засобу отримують представники правоохоронних органів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Науково – практичному аналізу проблем, пов'язаних з обмеженням права особи на приватне спілкування присвячено багато праць як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Серед них: М.Є.Шумило, В.А.Колеснік, О.А.Білічак, С.С.Чернявський, О.М.Ларін, О.Б.Комарницька, М.Л.Грібов, В.А.Сас, М.А.Погорецький, Є.Д.Лук'янчиков, Ю.В.Лисюк, О.В.Сачко, Д.Б.Сергеева, О.В. Соколов, А.С. Омеляненко, А.О.Ляш, О.Г.Ковальов, Б.Г.Розовський, А.В. Шило та інші науковці.

Мета статті – опис проблематики застосування таких негласної слідчої (розшукових) дій, як доступ до телекомунікаційних мереж та інформаційних систем. Розгляд міжнародного та національного законодавства в частині захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, що порушуються при втручанні у приватне спілкування осіб. Аналіз міжнародної та національної практики з метою

впровадження прецеденту у виниклі спірні питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У параграфі 2 Глави 21 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) закріплено систему негласних слідчих (розшукових) дій та загальні положення щодо втручання у ході ведення досудового розслідування у приватне спілкування окремих осіб.

Вважаємо за необхідне зупинитися на понятті приватності спілкування, а також її межі на основі міжнародного та національного законодавства.

Нормами міжнародно-правових актів також встановлюється заборона втручання органів державної влади у приватне життя та спілкування осіб. Так, у ст. 12 Загальної Декларації прав людини зазначено, що ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань [2]. Статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод встановлено, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [3].

Проте текст Конвенції не дає тлумачення термінів «приватне життя», «приватне спілкування» та вичерпного переліку суспільних відносин, що включаються до вказаних термінів і є предметом захисту Конвенції, що в свою чергу зумовлює необхідність у їх тлумаченні з урахуванням прецедентної практики ЄСПЛ, який в своїх рішеннях, визначив сферу застосування статті 8 Конвенції у широкому розумінні, навіть якщо конкретне право не встановлено у статті. Так, наприклад, в рішенні ЄСПЛ по справі «Класс та інші проти Німеччини» від 06.09.1978 року вказав, що хоча в пункті 1 статті 8 Конвенції телефонні розмови прямо не згадуються, Суд, як і Комісія вважає, що такі розмови охоплюються поняттями «приватне життя» та «кореспонденція», які містяться в цьому положенні [4].

Відповідно до положень статті 31 Конституції України, кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочину чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Слід зазначити, що порядок втручання в приватне життя, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції під час проведення кримінального провадження врегульовано також нормами чинного КПК України. Так, статтею 14 КПК України закріплено, що під час кримінального провадження кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної

та іншої кореспонденції, інших форм спілкування. За змістом статті 15 КПК України, під час кримінального провадження кожному гарантується невтручання у приватне (особисте і сімейне) життя [5].

Статтею 258 КПК України регламентовано, що спілкування є приватним, якщо інформація передається та зберігається за таких фізичних чи юридичних умов, при яких учасники спілкування можуть розраховувати на захист інформації від втручання інших осіб [5].

Спілкування за допомогою засобів телефонного зв'язку, звичайного листування, електронного листування та документообігу в Україні регламентовано Законами України «Про поштовий зв'язок» [6], «Про електронні документи та електронний документообіг» [7], «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [8], «Про телекомунікації» [9]. Системний аналіз вказаних нормативно-правових актів, дозволяє дійти висновку, що до засобів передання інформації відносяться всі існуючі засоби зв'язку: як технічне обладнання (телефони, смартфони, ПК, планшети тощо), у тому числі й комп'ютер, так і програмне забезпечення (iMessage, WhatsApp, Viber, Telegram, Instagram тощо), яке також підлягає захисту в розумінні статті 8 Конвенції, окремо від технічного обладнання. Тобто, отримання в рамках кримінального провадження доступу до обладнання, наприклад, комп'ютеру, не означає отримання доступу до програмного забезпечення, яке використовується як засіб комунікації.

У доктрині кримінального процесуального права та в судовій практиці

зарубіжних країн загальним правилом є те, що вилучення технічних пристроїв (мобільних телефонів, планшетів, ПК тощо) не дає права правоохоронним органам безперешкодного доступу, зокрема до приватного листування особи, без відповідного судового дозволу [10, с.33]. Таким чином, звичайні SMS-повідомлення, MMS-повідомлення, а також електронні листи, текстові і голосові повідомлення, цифрові зображення, які передаються за допомогою соціальних мереж iMessage, WhatsApp, Viber, Telegram, Instagram також є об'єктом захисту статті 8 Конвенції, адже вказані месенджери захищено шифруванням, що дає підстави вважати, що існують умови, за яких особи, спілкуючись, розраховують на захист переданої інформації від втручання інших осіб, а втручання до них з боку органів державної влади дозволяється тільки у виключних випадках та потребує відповідності двом критеріям, зазначеним вище [3].

Також, аналізуючи Закон України «Про поштовий зв'язок», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про телекомунікації», можна зробити висновок, що при особистому листуванні з іншими особами, за допомогою будь-яких засобів зв'язку та будь-якого програмного забезпечення, особа, яку не повідомлено про те, що її спілкування може бути піддано втручанням з боку державних органів, в будь-якому випадку, має право обґрунтовано сподіватись на приватність свого спілкування, яке підлягає захисту ст.8 Конвенції.

Проблемним питанням сьогодні є охорона особистого листування

в різних соціальних мережах. Аналізуючи судові рішення на офіційному веб-сайті «Єдиний реєстр судових рішень», варто зазначити, що досить часто слідчі судді під час розгляду клопотань слідчого або прокурора про надання тимчасового доступу до речей і документів, фактично порушують гарантовані права особи та надають дозвіл на доступ до листування в месенджерах із зазначенням в резолютивній частині рішення приблизно однаковий текст: «надати право на тимчасовий доступ (можливість ознайомитися, зняти їх копії та вилучити їх) до оригіналів інформації, що містяться в електронному вигляді в мобільному терміналі на якому встановлено програмне забезпечення, а саме: Viber, WhatsApp, Google, Facebook, Messenger, iMessages, Instagram, Однокласники, Вконтакте, СМС за увесь період використання власником вказаного мобільного терміналу, що містяться в електронному вигляді та становлять охоронювану законом таємницю спілкування особи» [11].

З огляду на вказане залишається відкритим питання, що до доказового значення відомостей, які отримані слідчим внаслідок перегляду листування особи в різних телекомунікаційних системах в порядку тимчасового доступу до речей і документів. Є очевидним, що докази, які отримані після втручання у приватне спілкування особи в порядку, передбаченому параграфом 2 глави 21 Розділу III КПК України, є недопустимими, адже процесуальні дії внаслідок яких вони отримані, проведено з порушенням норм чинного КПК України, а дозвіл на їх проведення отримано з суттєвим порушенням умов встановлених КПК

України для отримання дозволу слідчого судді. Тобто, під час вирішення питання про недопустимість доказів, отриманих органом досудового розслідування, в кожному конкретному випадку необхідно враховувати обставини справи. Проте докази, отримані в результаті втручання в приватне спілкування без отримання ухвали слідчого судді апеляційного суду області, є такими, що отриманні з істотним порушенням прав, свобод та інтересів особи, закріплених Конституцією та законами України, а також низкою міжнародно-правових актів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а тому такі докази не відповідають критерію допустимості.

Втручання у приватне спілкування може бути не лише під час НС(Р)Д. Наприклад, під час обшуку. Представники правоохоронних органів, приходячи на обшук, в пошуках доказу, можуть переходити межу та здійснювати втручання у приватне спілкування особи, вилучаючи під час проведення відповідної слідчої дії її засоби зв'язку, тим самим порушуючи право особи на приватність та вимоги процесуального законодавства. Проте, станом на сьогодні під час проведення огляду особи вона не може в будь-якому разі сподіватися на приватність свого спілкування, так як Верховний Суд Касаційний кримінальний суд у Постанові від 09.04.2020 у справі № 727/6578/17, визнав безпідставним твердження захисника про те, що під час досудового розслідування було здійснено незаконний (без постанови слідчого судді) доступ до відомостей з електронних інформаційних мереж, який оформлений як протокол огляду предмета – телефону і вказав, що зняття інфор-

мації з електронних інформаційних систем або їх частин можливо без дозволу слідчого судді, якщо доступ до них не обмежується їх власником або держателем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту. Що ж стосується інформації, яка була присутня в мобільному телефоні підозрюваного, то вона була досліджена шляхом включення телефону і огляду текстових повідомлень, які в ньому знаходилися, і доступ до яких не був пов'язаний з наданням дозволу відповідного власника сервера (оператором мобільного зв'язку) доступу до електронних інформаційних системам. В даному випадку орган досудового розслідування провів огляд телефону і оформив його відповідним протоколом, який складено з дотриманням вимог кримінального процесуального закону. При таких обставинах Верховний Суд не побачив ніяких порушень вимог кримінального процесуального закону при розгляді даної кримінальної справи [12]. Така позиція є досить спірною, оскільки вважаємо, відсутність необхідності отримання дозволу відповідного власника сервера (оператором мобільного зв'язку) доступу до електронних інформаційних системам жодним чином не нівелює приватність.

Подібна ситуація, хоча і не щодо дозволу оператора, а з точки зору наявності пароля, розглядалася Шило А.В. в дисертаційному дослідженні, і тому доречно звернутися до наступного висловлювання науковця: «у даній ситуації можна провести аналогію із проникненням до житла та іншого володіння, вказавши наступне: як незамкнені двері до будинку не свідчать про надання власником добровільної

згоди на проникнення до житла, так і відсутність паролю для доступу до інформації на електронному пристрої не свідчить про те, що доступ до такої інформації не обмежується її власником, володільцем або утримувачем» [13, с. 109].

Чинний КПК України передбачає декілька процесуальних дій, які стосуються втручання в приватне життя особи (листування, особисте спілкування, охоронювану законом таємницю). Положеннями глави 15 Розділу II КПК України закріплено можливість, на підставі ухвали слідчого судді, отримання доступу до особистого листування особи та інші записи особистого характеру (п.6 ч.1 ст.162 КПК України) та інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо (п.7 ч.1 ст.162 КПК України) [5]. При цьому в КПК України не закріплено обсяг втручання в поставлену під охорону законом таємницю в порядку здійснення забезпечення кримінального провадження. Через це на практиці, під час такої процесуальної дії як тимчасовий доступ до речей та документів, фактично також відбувається втручання у приватне спілкування, шляхом зняття та копіювання інформації, яка міститься в програмному забезпеченні технічного обладнання, хоча ці дії відрізняються за метою, предметом на який направлена дія, способом та порядком.

Тимчасовий доступ до речей і документів, як захід забезпечення кримінального провадження, має на меті забезпечення дієвості цього прова-

дження, направлений на електронні інформаційні системи або їх частин, мобільні термінали систем зв'язку та пов'язаний в першу чергу з обмеженням права приватної власності, проводиться відкритим способом. Володілець речей або документів, зазначений в ухвалі слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів, зобов'язаний надати, вказаний у відповідній ухвалі, особі тимчасовий доступ до зазначених в ухвалі речей і документів особі.

Втручання у приватне спілкування, в порядку НС(Р)Д, направлене на збирання доказів шляхом зняття інформації з телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, пов'язане з обмеженням права на приватне спілкування і проводиться таємно, так як ч.1 ст. 263, 264 регламентовано, що зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, а також пошук, виявлення і фіксація відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі або їх частин, доступ до електронної інформаційної системи або її частини проводиться без відома власників, осіб, які використовують засоби телекомунікацій для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді.

Таким чином, можемо дійти висновку, що незважаючи на схожість процесуальних дій, передбачених Главою 15 та параграфом 2 Глави 21 КПК України, при тимчасовому доступі до речей і документів не здійснюється зняття інформації, а відбувається її копіювання з дозволу особи, яка є володільцем, а отже обмежується в першу чергу право власності, а не право на приватне спілкування. Заслуговує уваги позиція Шило А.В., що: «інфор-

мація, яка міститься на електронних пристроях, не може ототожнюватися із самим електронним пристроєм як її фізичним носієм. Відповідно, така інформація є окремим об'єктом права власності та об'єктом охорони таємниці приватного життя, а відтак її вилучення/копіювання має відбуватися на підставі судового рішення, проте не в режимі застосування НСРД» [13, с.109]. Це і є головною відмінністю між зазначеними процесуальними діями – спосіб їх проведення адже при втручаннях у приватне спілкування, особа не знає, що здійснюється вилучення інформації з її засобів зв'язку та об'єкт, на який направлено таке втручання.

Але чи завжди це значить, що у вищеописаному випадку насправді проводяться дії, передбачені статтями 263, 264 КПК України, що регламентують зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (мереж, забезпечують передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та зображень та звуків або повідомлень будь-якого виду між підключеними до неї телекомунікаційними мережами доступу) та зняття інформації з електронних інформаційних систем? На сьогодні думки розходяться і, до того ж, на відповідь має вплив безліч факторів, таких як: рівень захищеності інформації, статус повідомлень та переписки (прочитана чи не прочитана отримувачем), характер волевиявлення власника, рівень його обізнаності щодо зняття інформації, взагалі підхід до визначення права на приватне спілкування і що таке приватність та інформація та інше.

Виходячи з вищевикладеного, потребує вирішення і дослідження питання, а в якому саме порядку має

бути проведено втручання в приватне спілкування, якщо за своїм характером і природою воно не підпадає під НС(Р)Д. Наприклад, Скрипник А. розглядає, як один з шляхів усунення прогалин: «розроблення нової слідчої (розшукової) дії, спеціально призначеної для отримання доказової інформації з електронних носіїв» [14, с.189], а Шило А.В. вважає: «більш правильним у даному випадку залучати експерта для проведення комп'ютерно-технічної експертизи, під час якої відповідно до поставлених експерту питань слідчий, прокурор мають отримати необхідну для досудового розслідування інформацію» [13, с.110].

Підсумовуючи вище викладене у цій статті, зробимо **висновки**. По-перше, особа, яку не повідомлено про те, що її спілкування може бути піддано втручанням з боку державних органів, в будь-якому випадку, має право обґрунтовано сподіватись на приватність свого спілкування, яке підлягає захисту ст.8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Використання особою програмного забезпечення, яке захищається шифруванням означає, що особа бажає обмежити доступ третіх осіб до свого листування, а тому отримання доступу до технічного обладнання не включає в себе доступ до програмного забезпечення, а переписка осіб у таких соціальних мережах, як IMessage, WhatsApp, Viber, Telegram, Instagram, СМС є приватним спілкуванням. Такий доступ вважається не обмеженим його володільцем або утримувачем та не потребує наявності відповідного судового рішення тільки у випадку наявності його письмового дозволу. Також для того, щоб втручання в приват-

не спілкування не порушувало вимоги ст.8 Конвенції, воно має бути здійснено в порядку, встановленому законом. У КПК України закріплено виключний перелік слідчих дій, під час яких можливе втручання в приватне спілкування, а порядок їх здійснення визначений параграфом 2 глави 21 Розділу III КПК України, проте на практиці вказані часто норми не в змозі забезпечити ефективне досудове розслідування та дотримання прав особи. Таким чином, –потребує подальших досліджень питання процесуальної форми втручання у приватне спілкування для отримання доказової інформації з електронних носіїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення 30.04.2020).
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року // Офіційний вісник України. – 2008. – №93. – Ст.3103
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : з поправками, внесен. відповідно до положень Протоколів №№ 11 та 14 з Протоколами №№ 1, 4, 6, 7, 12 та 13) // Право України. – 2010. – № 10. – С. 215–233; URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
4. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Класс та інші проти Німеччини»: від 06.09.1978. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Про поштовий зв'язок: Закон України від 04.10.2001 № 2759–III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-14>.

7. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.

8. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80>.

9. Про телекомунікації: Закон України від 18.11.2003 № 1280-IV. URL:

<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>.

10. Adam M. The iPhone meets the fourth amendment. *UCLA Law Review*. 2008 Vol. 27. P. 27-58.

11. Ухвала слідчого судді Новозаводського районного суду м. Чернігова від 08.11.2018 р. по справі № 751/7438/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77709858>.

12. Постанова Верховний Суд Касаційний кримінальний суд від 09.04.2020 № 727/6578/17, 51-4494км19. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/view/C012794>

13. Шило А.В. Використання в кримінальному провадженні відомостей, отриманих у результаті проведення негласних слідчих(розшукових дій): дис... канд. юр. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 241 с.

14. Скрипник А. Забезпечення права на таємницю кореспонденції при отриманні доказів з електронних телекомунікаційних пристроїв. *Вісник Конституційного Суду України*. 2019. № 1. С. 176-189

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy : vid 28 chervnia 1996 [The Constitution of Ukraine from June 28, 1996]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

2. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10 hrudnia 1948 roku [Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948]. (2008).

Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine, 93. Art. 3103 [in Ukrainian].

3. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod : z popravkamy, vnesen. vidpovidno do polozhen Protokoliv ## 11 ta 14 z Protokolamy №№ 1, 4, 6, 7, 12 ta 13) [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: with amendments in accordance with the provisions of Protocols №№ 11 and 14 with Protocols №№ 1, 4, 6, 7, 12 and 13]. (2010). *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 10, 215-233 [in Ukrainian].

4. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny po spravi “Klass ta inshi proty Nimechchyny” : vid 06.09.1978 [Judgment of the European Court of Human Rights in the case “Class and Others vs. Germany” from 06.09.1978]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093 [in Ukrainian].

5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : vid 13.04.2012, № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of 13.04.2012, № 4651-VI]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy “Pro poshtovyi zviatok” : vid 04.10.2001 № 2759-III [Law of Ukraine “On postal service” from 04.10.2001, № 2759-III]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-14> [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy “Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih” : vid 22.05.2003, № 851-IV [On electronic documents and electronic document management: Law of Ukraine of 22.05.2003, № 851-IV]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15> [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy “Pro zakhyst informatsii v informatsiino-telekomunikatsiinykh systemakh” : vid 05.07.1994, № 80/94-VR [Law of Ukraine “On protection of information in information and telecommunication systems” from 05.07.1994, № 80/94-VR]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua>.

gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy "Pro telekomunikatsii" : vid 18.11.2003, № 1280-IV [Law of Ukraine "On telecommunications" from 18.11.2003, № 1280-IV]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15> [in Ukrainian].

10. Adam, M. (2008). The iPhone meets the fourth amendment. *UCLA Law Review*, 27, 27-58 [in English].

11. Ukhvala slidchoho sudu m. Novozavodskoho raionnoho sudu m. Chernihova vid 08.11.2018 r. po spravi № 751/7438/18 [Decision of the Investigating Judge of the Novozavodsky District Court of Chernihiv of November 8, 2018 in the case № 751/7438/18]. *www.reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77709858> [in Ukrainian].

12. Postanova Verkhovnyi Sud Kasatsiinyi kryminalnyi sud vid 09.04.2020 № 727/6578/17, 51-4494km19 [Resolution of

the Supreme Court of the Criminal Court of Cassation dated 09.04.2020 № 727/6578/17, 51-4494km19]. *ips.ligazakon.net*. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/view/C012794> [in Ukrainian].

13. Shylo, A.V. (2019). Vykorystannia v kryminalnomu provadzhenni vidomostei, otrymanykh u rezultati provedennia nehlasnykh slidchykh(rozshukovykh dii) [Use of information obtained as a result of covert investigative (investigative actions) in criminal proceedings]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

14. Skrypnyk, A. (2019). Zabezpechennia prava na taiemnytsiu korespondentsii pry otrymanni dokaziv z elektronnykh telekomunikatsiinykh prystroiv [Ensuring the right to secrecy of correspondence in obtaining evidence from electronic telecommunications devices]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy – Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 1, 176-189 [in Ukrainian].

Бондар Володимир Сергійович, кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, адреса місця роботи, тел.: Луганська область, м. Сєвєродонецьк, вул. Донецька, 1 тел.: (0652) 7-094-7, e-mail: bondarlivd@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-1552-4555>

Соколов Олексій Сергійович, завідувач відділу досліджень зброї лабораторії досліджень, сертифікації зброї та обліку Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України, адреса місця роботи: м. Київ, вул. Академіка Богомольця, 10, тел.: (044) 254-34-33, e-mail: ballistekc@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7613-1590>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОБІГУ НАРІЗНОЇ МИСЛИВСЬКОЇ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ: ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. У статті досліджено сучасний стан та перспективи вдосконалення нормативно-правового регулювання обігу нарізної мисливської зброї. Здійснено правовий аналіз нормативно-правової бази з цього питання. У результаті дослідження, на підставі комплексного науково-правового аналізу, виявлено низку проблем теоретичного та практичного характеру щодо нормативно-правового регулювання обігу нарізної мисливської вогнепальної зброї в Україні, котрі, у тому числі, не дозволяють визначити чітку межу між мисливською зброєю, яка дозволена для володіння й зберігання за місцем проживання власника, та іншими видами зброї (бойовою, спортивною, багатоцільовою, самозахисту тощо), цивільний обіг яких є забороненим або обмеженим в Україні. Запропоновано комплекс заходів щодо його вдосконалення. Зокрема, увагу акцентовано на відсутності спеціалізованого закону, який контролюватиме це питання, обґрунтовано доречність урегулювання обігу мисливської нарізної вогнепальної зброї на законодавчому рівні. Систематизовано криміналістичні ознаки мисливської вогнепальної зброї та обґрунтовано висновок, що значна кількість зброї, котра реалізується на території України як мисливська зброя, їм не відповідає. Проведено експериментальну стрільбу, за результатами якої доведено, що окремі зразки зареєстрованої мисливської вогнепальної зброї, призначеної для стрільби пістолетними патронами калібру 9x21 ІМІ, не забезпечують гарантоване ураження тварин під час полювання через низькі показники купчастості стрільби. Сформульовано висновок, що чинні державні стандарти, які регламентують вимоги до нарізної вогнепальної зброї та боєприпасів до неї, потребують доопрацювання.

Ключові слова: балістичні властивості вогнепальної зброї, вогнепальна зброя, експлуатаційні характеристики зброї, криміналістичні ознаки вогнепальної зброї, купчастість стрільби, нарізна мисливська зброя, патрони калібру 9x21 ІМІ, цивільна зброя.

Bondar Vladimir Sergeevich, Candidate of Law, Associate Professor, Dean of the Faculty of Training Specialists for the National Police of Ukraine, Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko, address of the place of work, tel. : Luhansk region, Severodonetsk, street Donetsk, 1 tel. : (0652) 7-094-7, e-mail: bondarlivd@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-1552-4555>

Sokolov Oleksii Serhiyovych, Head of the Weapons Research Department of the Research, Weapons Certification and Accounting Laboratory of the State Research Expert Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, address of work: Kyiv, vul. Akademika Bogomolets, 10, tel. : (044) 254-34-33, e-mail: ballistekc@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7613-1590>

PROBLEMATIC ISSUES OF CIRCULATION OF HUNTING FIREARMS IN UKRAINE: WAYS TO IMPROVE REGULATORY REGULATION

Abstract. The article considers the problematic issues of circulation in the country of rifled hunting weapons as the only type of rifled firearms allowed for possession and storage at the place of residence of all categories of citizens of Ukraine who have reached a certain age and have no criminal record or medical contraindications. The normative documents which, in the absence of the corresponding Law, regulate the order of circulation of civilian firearms in the state are analyzed. Forensic features of hunting firearms are formulated and it is concluded that a significant number of samples of weapons sold on the territory of Ukraine as hunting weapons do not correspond to them. Citing specific examples from his own expert practice, the author argues that due to the lack of effective legal regulation of arms trafficking in the state, in fact, it is impossible to define a clear line between hunting weapons that are allowed to possess and store at the owner's residence and other weapons (combat, sports, multi-purpose, self-defense, etc.), the civil circulation of which is prohibited or restricted in Ukraine. Based on the experimental shooting, it is proved that some samples of registered hunting firearms intended for firing with 9x21 IMI pistol cartridges do not provide guaranteed damage to animals and birds during hunting due to low rates of fire. It is concluded that the current standards governing the requirements for rifled firearms and ammunition are imperfect and contain technical and logical inconsistencies with other regulations, and therefore need to be revised. The article also proposes ways to improve the regulatory framework for the circulation of rifled hunting firearms in the country in compliance with the requirements of legislation and policy documents on the adaptation of Ukrainian legislation to the legislation of the European Union.

Keywords: reconstructed neutralized weapons, signs of restoration of weapons, traces on fired bullets and cartridge cases, a Leica FS C comparative microscope, a multifunctional BalScan bullet and cartridge identification complex.

Постановка проблеми. Відповідно до положень чинних нормативно-правових документів, що регулюють обіг зброї в Україні, усім категоріям громадян України, які досягли певного віку та не мають судимостей і медичних протипоказань, дозволено володіння та зберігання за місцем проживання нарізної мисливської вогнепальної зброї.

За останні декілька років на дослідження до національних судово-експертних установ надходять зразки нарізної вогнепальної зброї, що зареєстрована дозвільною системою як мисливська, яка через свої балістичні властивості та експлуатаційні характеристики є не ефективною для полювання на тварин, унаслідок чого її класифікаційна належність викликає сумніви. Натомість такі вироби мають ознаки, які притаманні бойовій зброї, а саме: маневреність та можливість прихованого носіння, які зумовлені компактними габаритами; можливість легкої модернізації зброї (стрільба зі складеним прикладом або заміна ложі на пістолетне руків'я, встановлення гільзоуловлювача, пристрою для зменшення рівня звуку пострілу, магазину більшої ємності тощо), використання пістолетного патрона, ефективного для стрільби на близьких дистанціях та в приміщенні тощо.

Як показують результати аналізу експертної практики, така зброя, унаслідок своїх балістичних властивостей та експлуатаційних характеристик, не користується значним попитом у мисливців, натомість усе частіше стає предметом, знаряддям чи засобом учинення кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним питан-

ням обігу вогнепальної зброї в Україні присвячено достатньо наукових розробок вітчизняних науковців та практиків. Окремі аспекти цього питання було висвітлено в роботах П.П. Андрушка, А.А. Вознюка, Д.Ю. Гамова, В.В. Голубоша, І.Л. Горбачова, А.В. Кофанова, О.О. Книженко, М.М. Майстренка, А.В. Мартинюка, С.А. Матвієнка, Н.Є. Міняйло, Ю.А. Пономаренка, В.М. Плескачевського, В.В. Рибачука, В.А. Робака А.О. Терещука, В.П. Тихого, М.І. Хавронюка, Н.В. Ченшової, В.В. Шаблістого та інших учених.

Проте більшість зазначених авторів досліджували питання щодо незаконного обігу зброї в державі, однак досі відсутній повноцінний аналіз проблемних питань, пов'язаних із обігом зареєстрованої вогнепальної зброї, яка допущена до цивільного обігу в Україні.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз сучасного стану й визначення перспектив удосконалення нормативно-правового регулювання цивільного обігу нарізної мисливської вогнепальної зброї в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні Україна залишається єдиною державою у Європі, яка не має спеціального закону, що регулював би обіг цивільної вогнепальної зброї, натомість відповідні правові норми контролюються, переважно, на відомчому нормативному рівні. Так основним регулюючим документом, що визначає порядок обігу вогнепальної зброї в державі, є Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв ві-

тчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затверджена наказом МВС України від 21.08.1998 № 622 (далі – Інструкція, затверджена Наказом МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622). Частково відносини у сфері обігу зброї врегульовано законами України «Про мисливське господарство та полювання», «Про фізичну культуру і спорт» тощо.

Згідно з чинними національними нормативно-правовими документами, що регулюють відповідні правовідносини, громадянам України, які не мають судимостей, медичних протипоказань та досягли 21-річного віку, дозволено володіти гладкоствольною мисливською вогнепальною зброєю, а з 25 років – нарізною мисливською вогнепальною зброєю з правом зберігання її за місцем проживання.

Окрім того, членам спортивних команд зі стендової стрільби може бути дозволено володіння та зберігання за місцем проживання гладкоствольної спортивної вогнепальної зброї.

Спортсмени, за якими закріплено спортивну нарізну вогнепальну зброю, мають право нею користуватися лише в межах стрілецьких тирів і стрільбищ без права зберігання її за місцем проживання.

Окремих категорій громадян (працівникам суду та органів правопорядку, журналістам, депутатам, військовослужбовцям тощо) може бути дозволено володіння пристроями, призначеними для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогіч-

ними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії (травматичною зброєю).

Також відомчими нормативними документами регламентовано порядок обігу «Іменної (нагородної) вогнепальної зброї» (у тому числі бойової), яка є заохочувальною державною відзнакою та видається за видатні заслуги перед державою.

Отже, фактично дозволеною для володіння та зберігання за місцем проживання всіх категорій громадян України, які досягли певного віку та не мають судимості і медичних протипоказань, є лише довгоствольна мисливська зброя.

Як об'єкт судово-балістичної експертизи вогнепальної зброї, мисливська вогнепальна зброя характеризується комплексом наступних ознак [1, 4]:

- техніко-конструктивні характеристики: загальна довжина, довжина ствола, наявність прикладу для упору в плече, ємність магазину, наявність запобіжника, міцність та надійність деталей та механізмів;
- балістичні властивості: достатність уражуючих властивостей та купчастість бою зброї на певній відстані від дульного зрізу, які забезпечуватимуть ефективність полювання на певних тварин або птахів та мінімізують ризики утворення «підранків»;
- експлуатаційні характеристики: зручність носіння та утримання під час полювання, можливість прицілювання на визначену відстань, сила віддачі при пострілі тощо.

Однак, чинними нормативними документами, які регламентують цивільний обіг зброї в державі [3, 16], до мисливської вогнепальної зброї фактично встановлені лише вимоги щодо її техніко-конструктивних характеристик (загальна довжина, довжина

ствола, ємність магазину тощо), без урахування балістичних властивостей та експлуатаційних характеристик.

Автори вважають, що через відсутність дієвого правового врегулювання обігу зброї в державі виникла парадоксальна ситуація, коли в цивільному обігу перебуває нарізна вогнепальна зброя, що зареєстрована як мисливська, котра не є ефективною для полювання на тварин унаслідок своїх балістичних властивостей та експлуатаційних характеристик. Мова іде про цивільну нарізну вогнепальну зброю, яка, згідно з інформацією виробника, призначена для спорту, самозахисту, охоронної діяльності, розважальної стрільби тощо.

Треба визнати, що формально між поняттями «мисливська зброя» та «цивільна зброя» відсутня чітка межа через окремі положення Інструкції, затвердженої наказом МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622 (зі змінами, внесеними наказом МВС України від 16.06.2020 № 459), якими акцентовано, що мисливською є вогнепальна зброя, що відповідає вимогам, установленим відповідним технічним регламентом, а за його відсутності – національним (галузевим) стандартом, які, в свою чергу, містять лише вимоги щодо техніко-конструктивні характеристик зброї.

У результаті маємо ситуацію, коли, з формальної точки зору, мисливською зброєю може вважатися будь-яка зброя, що має певні техніко-конструктивні характеристики, незважаючи на її цільове призначення, а також балістичні властивості та експлуатаційні характеристики.

Підтвердженням даної тези є конкретні приклади з експертної практики.

Зокрема, до багатьох національних судово-експертних установ для експе-

риментального відстрілу та огляду технічного стану неодноразово надходила зброя, зареєстрована дозвільною системою як нарізні мисливські карабіни моделі «ЕМ-А-10» (рис. 1), виготовлені шляхом модернізації фірмою «Ерма-Інтер» 5,6-мм пістолетів Марголіна (МЦ). Модернізація зазначених виробів полягала в заміні штатних полімерних накладок руків'я пістолета на дерев'яний приклад із пістолетним руків'ям, подовження ствола та нанесення відповідних маркувальних позначень. Притому, з формальної точки зору, техніко-конструктивні характеристики зазначеного виробу відповідають вимогам чинних нормативних документів, що регламентують обіг нарізної мисливської зброї в державі, однак її балістичні та експлуатаційні характеристики роблять її не ефективною для полювання та гарантованого ураження тварин.

Рис. 1. Карабін «ЕМ-А-10», виготовлений шляхом модернізації фірмою «Ерма-Інтер» 5,6-мм пістолета Марголіна (МЦ).

Отож, виникає закономірне питання, що саме робить карабіни «ЕМ-А-10» привабливими для покупців, адже їх роздрібна вартість у магазинах зброї сягає 70 000 гривень [12], що в декілька разів перевищує вартість класичної мисливської вогнепальної зброї аналогічного калібру.

Насправді, такі та аналогічні вироби користуються великим попитом через особливість їх конструкції, яка допускає (без внесення незворотних змін, із застосуванням інструментів загального

вжитку) їх переробку у короткоствольну вогнепальну зброю, обіг якої, за деякими винятками, заборонений для фізичних осіб. Конструкція таких виробів дозволяє змінювати приклад на пістолетне руків'я та навпаки, не утворюючи при цьому будь-яких слідів переробки і, як наслідок, дає можливість уникати відповідальності за такі дії.

Ще одним прикладом недосконалості правового врегулювання обігу зброї є реалізація так званої «мисливської» вогнепальної зброї під пістолетний патрон калібру 9x21 ІМІ, виготовленої на базі відомих пістолетів-кулеметів, як-от: «Taurus СТ» «Kriss Vector SMG», «Česká Zbrojovka Scorpion EVO 3», «MP-38» тощо.

Патрон 9x21 ІМІ – ізраїльський пістолетний унітарний патрон із безфланцевою гільзою циліндричної форми, розроблений у 1984 році ізраїльським концерном «Israel Military Industries» на основі патрона 9x19 Parabellum, шляхом збільшення гільзи на 2 мм, для експорту на італійський ринок цивільної зброї (в Італії заборонено володіти цивільною зброєю під стандартний бойовий патрон італійської армії 9x19 Parabellum) (рис. 2).

Рис. 2. Зображення пістолетного патрону калібру 9x19 mm Parabellum (ліворуч) та пістолетного патрону калібру 9 × 21 mm ІМІ (праворуч).

Варто зазначити, що зброя та патрони калібру 9x21 ІМІ, через особливості балістичних властивостей та експлуатаційних характеристик не є ефективними під час полювання й, відповідно, не користуються популярністю серед мисливців. Усе частіше така зброя, зареєстрована як мисливський карабін, стає предметом одного з елементів кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень. Популярність такої зброї як предмета, знаряддя та засобу кримінального правопорушення пояснюється наступними чинниками: можливістю законної реєстрації та зберігання за місцем проживання, компактними розмірами зброї та можливістю прихованого носіння, можливістю легкої модернізації зброї (стрільба зі складеним прикладом або заміна ложі на пістолетне руків'я, встановлення гільзоуловлювача, пристрою для зменшення рівня звуку пострілу, магазину більшої ємності тощо), використання пістолетного патрона, ефективного для стрільби на близьких дистанціях та в приміщенні тощо.

Так, наприклад, у 2019 році підрозділами Національної поліції України була викрита незаконна діяльність угруповання, яке обґрунтовано підозрювалося в скоєнні низки злочинів, на озброєнні якого перебувала виключно зареєстрована вогнепальна зброя. Під час затримання у її учасників було вилучено та направлено на дослідження до експертної установи цілий арсенал зареєстрованої мисливської вогнепальної зброї. Серед зазначеної зброї особливу увагу привертав «мисливський карабін» моделі «TP-9N» калібру 9x21, виробництва фірми Bruggner & Thomet (рис. 3).

Рис. 3. Карабін «TP-9N» калібру 9x21, виробництва фірми Brugger & Thomet.

Зазначена зброя була надана на дослідження зі встановленим пристроєм для зниження звуку пострілу, складаним прикладом, гільзоуловлювачем та коліматорним прицілом.

Питання ефективності застосування вогнепальної зброї під пістолетний патрон калібру 9x21 ІМІ як мисливської вогнепальної зброї раніше досліджувалося О. С. Коломійцевим, провідним науковим співробітником Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса [6]. За результатами проведених експериментальних досліджень автор роботи дійшов висновку, що карабіни калібру 9x21 придатні для полювання на таких тварин, як: зайці (маса 4–7 кг), косулі (маса 30–60 кг), сайгаки (маса 37–40 кг), лисиці (маса 5–10 кг), вовки (маса до 65–70 кг), а також на інших звірів масою від 4–5 кг до 60–70 кг, у залежності від дистанції стрільби та типу куль, якими споряджені патрони.

Заразом, слід зазначити, що вищевказане дослідження обмежено лише перевіркою достатності уражуючих властивостей зброї та патронів калібру 9x21 ІМІ для полювання на тварин, одночасно як однією з основних балістичних властивостей мисливської вогнепальної зброї є купчастість стрільби на певній відстані, яка безпосередньо впливає на ефективність

полювання, адже відомо, що дикі тварини підпускають людину на відстань не ближче 50-100 метрів [4]. Під час полювання важливим є, насамперед, недопущення утворення «підранків» та страждання тварин.

З метою перевірки ефективності застосування зброї та пістолетних патронів калібру 9x21 ІМІ для полювання на тварин, було проведено експериментальну стрільбу, під час якої перевірялися параметри купчастості стрільби на відстані 100 м від дулового зрізу зброї та порівнювалися з аналогічними показниками класичної нарізної мисливської вогнепальної зброї, призначеної для стрільби гвинтівковими та проміжними патронами.

Експериментальна стрільба проводилася з використанням карабінів калібру 9x21, зареєстрованих як нарізна мисливська вогнепальна зброя, а саме: карабін «Taurus СТ9» виробництва бразильської фірми «Taurus» (довжина ствола 307 мм), карабін «Kris Vector SBR Gen II» виробництва американської фірми «Transformational Defense Industries» (довжина ствола 203 мм) та карабін «M.P.38» (довжина ствола 250 мм). Стрільба велася патронами калібру 9x21 ІМІ виробництва чеської фірми «Sellier & Bellot». З метою визначення купчастості стрільби на відстані 100 метрів від дулового зрізу зброї була встановлена мішень. Почат-

кова швидкість відстріляних куль визначалася за допомогою вимірювального комплексу моделі «ІВХ-731.3», встановленого на відстані 1 метра від дулового зрізу зброї. Перед експери-

ментальною стрільбою зброя фіксувалася за допомогою станка для пристрілки вогнепальної зброї (рис. 4). З кожної моделі зброї було проведено

Рис. 4. Спосіб фіксації зброї калібру 9х21 мм перед проведенням експериментальної стрільби (ліворуч – «Taurus ST9», праворуч – «М.Р.38», по центру – «Kriss Vector SBR Gen II»).

Метою проведення експерименту є визначення наступних балістичних характеристик зброї:

- купчастість стрільби – середній поперечник розсіювання куль із п'яти серій по десять пострілів на відстані 100 м;
- середня швидкість польоту кулі;
- питома кінетична енергія відстріляних снарядів.

За результатами проведеної експериментальної стрільби встановлено наступне:

- балістичні характеристики відстріляних снарядів наведені в Таблиці 1;

купчастість стрільби з карабіну «Taurus ST9» (довжина ствола 407 мм), на відстані 100 метрів від дулового зрізу складає 330 мм (рис. 5);

- купчастість стрільби з карабіну «Kriss Vector SBR Gen II» (довжина ствола 203 мм), на відстані 100 метрів від дулового зрізу складає 330 мм (рис. 6);

- купчастість стрільби з карабіну «М.Р.38» (довжина ствола 250 мм), на відстані 100 метрів від дулового зрізу складає 370 мм (рис. 7);

Результати проведених експериментів свідчать про те, що досліджувані зразки вогнепальної зброї та пістолетних патронів калібру 9х21 ІМІ, які реалізуються в Україні як мисливська вогнепальна зброя та боеприпаси до неї, мають показники купчастості стрільби на відстані 100 метрів від дулового зрізу в межах 330 – 370 мм.

Таблиця 1.

Балістичні характеристики відстріляних снарядів патронів 9 × 21 ІМІ

Маса кулі, гр	Швидкість V, м/с		Питома кінетична енергія E, Дж/мм ²	
	Min.	Max.	Min.	Max.
8,00	360	375	8,15	8,84

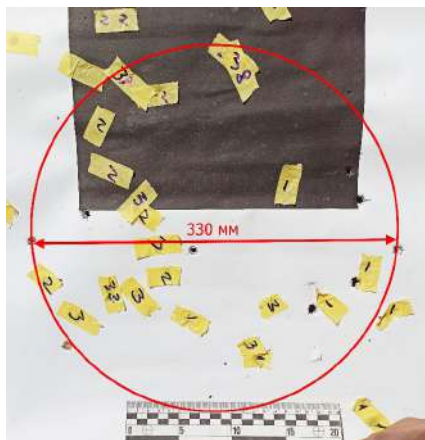

Рис. 5. Купчастість стрільби з карабіну «Taurus CT9».

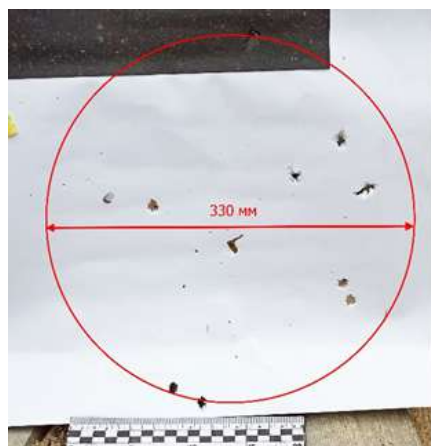

Рис. 6. Купчастість стрільби з карабіну «Kriiss Vector».

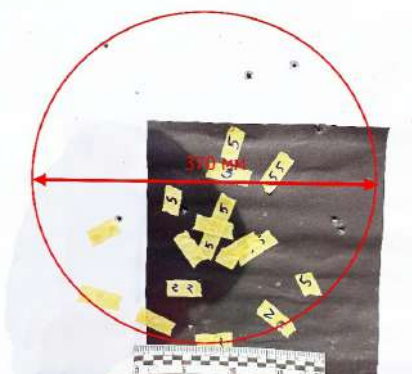

Рис. 7. Купчастість стрільби з карабіну «М.Р.38»

З метою оцінки отриманих результатів купчастості стрільби окремих зразків вогнепальної зброї та пістолетних патронів калібру 9x21 ІМІ, вони порівнювалися за аналогічними балістичними характеристиками класичної нарізної мисливської вогнепальної зброї, призначеної для стрільби гвинтівковими та проміжними патронами.

Відповідно до інформації в довідковій літературі [7-11], під час випробування класичної нарізної мисливської зброї, задовільними вважаються наступні показники купчастості стрільби на відстані 100 метрів від дулового зрізу:

- карабін калібру .308 Win (7,62x51) моделі «MP-221» – 100 мм;
- карабін калібру .223 Rem моделі «Сайга» – 100 мм;
- карабін калібру 7,62x39 моделі «Сайга» – 100 мм;
- карабін калібру .308 Win моделі «Сайга» – 100 мм;
- карабін калібру .30-06 Spr моделі «Сайга» – 100 мм;
- карабін калібру .270 Win моделі «Сайга» – 100 мм;
- карабін калібру .243 Win моделі «Сайга» – 100 мм;
- карабін калібру 7,62x54 моделі «КО-91/30ПС» – 75 мм.

Як бачимо, показники купчастості стрільби окремих зразків вогнепальної зброї та пістолетних патронів калібру 9x21 ІМІ більше ніж утричі гірші за аналогічні балістичні характеристики, які є допустимими для класичної нарізної мисливської вогнепальної зброї, призначеної для стрільби гвинтівковими та проміжними патронами.

На думку авторів, застосування вогнепальної зброї та пістолетних патронів калібру 9x21 ІМІ не забезпечує прицільне влучення в життєво важливі органи тварин під час полювання та підвищує ризик утворення «подранків». Ураховуючи те, що купчастість

стрілби є однією з основних балістичних характеристик вогнепальної зброї, що впливає на її ефективність під час полювання, чинні нормативні документи, які установлюють технічні вимоги до мисливської вогнепальної зброї в державі, повинні регламентувати її конкретні показники.

Варто сказати, що згідно з положеннями стандарту СОУ 78-19-007:2015 «Патрони до мисливської та спортивної нарізної зброї. Загальні технічні вимоги», до переліку основних технічних вимог, які висуваються до патронів для нарізної мисливської зброї, належать відповідність середньої швидкості польоту кулі та купчастості бою (середній поперечник розсіювання куль з п'яти серій по десять пострілів на відстані 100 м) параметрам зазначеного стандарту та нормативної документації.

Однак, слід зазначити, що вищевказаний стандарт, а також будь-який інший чинний національний стандарт, не регламентують конкретні параметри купчастості бою та інших балістичних характеристик патронів до нарізної мисливської зброї, через що не зрозуміло, які саме відповідні показники є допустимими для таких патронів і як їх перевіряти.

На думку авторів, при розробці стандарту СОУ 78-19-007:2015 «Патрони до мисливської та спортивної нарізної зброї. Загальні технічні вимоги», норма щодо переліку основних технічних вимог, які висуваються до патронів для нарізної мисливської зброї, була лише частково запозичена із Державного стандарту колишнього СРСР, а саме: ГОСТ 23128-78 «Патрони охотничьи для нарезного оружия. Основные параметры и общие требова-

ния», оскільки цей стандарт містив ще конкретні параметри купчастості бою (середнього розсіювання куль з 5 серій по 10 пострілів на відстані 100 м) для кожного виду патронів до нарізної мисливської зброї (для патронів калібру 5,6x39 купчастість бою має складати не більше 5,5 см; 7,62x51 – 8 см; 9x53 – 8 см тощо).

За результатами проведеного аналізу чинних стандартів, які установлюють технічні вимоги до вогнепальної зброї та боєприпасів, що допускаються до обігу в Україні, автори дійшли висновку, що вони не відповідають вимогам часу, адже більшість цих положень запозичено із стандартів колишнього СРСР. Також слід зазначити, що до таких стандартів регулярно вносяться зміни стосовно технічних вимог до зброї та боєприпасів. Причому, вони вносяться локально, без приведення у відповідність суміжних нормативних документів. Такі дії призводять до появи технічних та логічних неузгодженостей у стандартах та інших нормативних документах, які регламентують обіг зброї у державі.

Як приклад, можна навести положення стандарту ГСТУ 78-41-002-97 «Зброя спортивна та мисливська. Вимоги безпеки. Методи випробувань на безпеку», згідно з якими зброя з довжиною ствола менше 200 мм не відповідає вимогам до мисливської вогнепальної зброї, адже вважається короткоствольною. Однак, відповідно до положень національного стандарту ДСТУ 7717:2015 «Зброя спортивна та мисливська. Загальні технічні вимоги», короткоствольною вважається зброя з довжиною ствола менше 300 мм.

Ще одним наслідком неналежного правового врегулювання обігу зброї

в Україні є відсутність чітких критеріїв розмежування забороненої до цивільного обігу бойової вогнепальної зброї з іншими категоріями вогнепальної зброї, обіг яких дозволений в Україні (мисливської, спортивної тощо).

Коротке визначення терміну «бойова вогнепальна зброя» міститься в Інструкції, затвердженій Наказом МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622, згідно з якою бойовою вважається вогнепальна зброя, призначена для ураження людини та/або техніки. Будь-яких інших роз'яснень щодо критеріїв визначення бойової вогнепальної зброї (розмірні та конструктивні характеристики) не містить жодний національний нормативно-правовий документ.

На практиці це призводить до того, що на території України під виглядом мисливської зброї реалізуються снайперські комплекси, які стоять на озброєнні у військових підрозділах та підрозділах органів правопорядку України і світу.

Так, наприклад, на дослідження до ДНДЕКЦ МВС надійшла гвинтівка калібру 12,7 мм (.50 BMG) моделі «НТІ» виробництва фірми «Desert Tech» (США), яка зареєстрована як нарізний мисливський карабін. Відповідно до інформації на офіційному веб-сайті виробника, зазначений снайперський комплекс розроблений на замовлення військових та призначений для високоточної стрільби на далеких відстанях (понад 2 000 метрів), а також забезпечує при тім гарантоване ураження живої сили та легкоброньованої техніки (рис. 8).

У більшості випадків вирішення подібних правових колізій повністю або частково лягає на плечі судових експертів, які під час експертного

Рис. 8. Гвинтівка калібру 12,7 мм (.50 BMG) моделі «НТІ» виробництва фірми «Desert Tech» (США).

дослідження мають класифікувати зброю та розв'язати проблему щодо можливості її допущення чи подальшого перебування в цивільному обігу. Однак на практиці експерти все частіше відмовляються від вирішення класифікаційних питань, мотивуючи це недосконалістю правового врегулювання обігу зброї в державі, адже на сьогоднішній день зброя однієї моделі може перебувати на озброєнні правоохоронних підрозділів та класифікуватися як бойова або перебувати в цивільному обігу та бути зареєстрована як мисливська чи спортивна вогнепальна зброя.

Окрім того, існуючі пробіли й неузгодженості положень нормативних документів, що регулюють обіг зброї в державі, дають можливість трактувати їх по-різному, через що однотипні об'єкти дослідження можуть бути класифіковані експертами різних експертних установ інакше. Як наслідок, неодноразово траплялися випадки, коли зброя, допущена до обігу на підставі класифікаційних висновків однієї експертної установи, вилучалася з обігу для перевірки її класифікаційної належності експертами інших експертних установ, які, своєю чергою, класифікували її інакше.

Як бачимо, механізм правового врегулювання обігу зброї в Україні потребує термінового удосконалення. Найбільш ефективним способом розв'язання зазначеної проблеми

є розробка та реалізація законопроектів, направлених на правове регулювання обігу зброї в державі. Причому, необхідно визначитися з класифікацією зброї, яка складатиме основу нового законодавства, а саме: застосувати класифікацію, яка історично склалася в Україні, або використати європейський досвід та поділити зброю на категорії відповідно до її техніко-конструктивних характеристик.

На думку авторів, найбільш оптимальним варіантом для України є поєднання у єдиному законі про зброю обох вищевказаних концепцій. Мається на увазі те, що до основних класифікаційних ознак зброї мають бути віднесені не лише техніко-конструктивні характеристики, але також під час поділу зброї на категорії пропонується враховувати її балістичні властивості та експлуатаційні характеристики, вимоги до яких мають бути чіткими та не допускати подвійного тлумачення. Саме такий поділ зброї забезпечуватиме дотримання вимог законодавчих актів і програмних документів з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу та дозволить уникнути потрапляння до цивільного обігу вогнепальної зброї, яка з великою долею вірогідності складатиме предмет, засіб чи знаряддя системи кримінальних правопорушень.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна стверджувати, що через недосконалість правового врегулювання обігу зброї в Україні на сьогодні неможливо визначити чітку межу між нарізною мисливською зброєю, як єдиного виду нарізної вогнепальної зброї, дозволеного для володіння та зберігання

за місцем проживання всіх категорій громадян України, що досягли певного віку та не мають судимостей і медичних протипоказань, та іншими категоріями зброї, обіг яких є забороненим або обмеженим у державі (бойова, спортивна тощо).

Як наслідок, однотипні об'єкти дослідження можуть бути класифіковані експертами різних судово-експертних установ по-різному. Причому, зброя однієї моделі може перебувати на озброєнні підрозділів правопорядку та класифікуватися як бойова або перебувати в цивільному обігу та бути зареєстрована як мисливська чи спортивна вогнепальна зброя.

Найбільш ефективним способом розв'язання зазначеної проблеми є розробка та реалізація законопроектів, направлених на правове регулювання обігу зброї в державі. Зокрема, під час їх розробки, до основних класифікаційних ознак зброї мають бути віднесені не лише техніко-конструктивні характеристики, але також повинні бути враховані її балістичні властивості та експлуатаційні характеристики, вимоги до яких мусять бути чіткими і такими, що не допускають подвійного тлумачення. Саме така класифікація зброї забезпечуватиме дотримання вимог законодавчих актів і програмних документів із питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу та дозволить уникнути потрапляння до цивільного обігу вогнепальної зброї, яка з великою долею вірогідності складатиме предмет, засіб чи знаряддя системи кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондарь В. С. Общесметодические проблемы криминалистического исследования огнестрельного оружия и следов его применения. *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Экономика. Управление. Право.* Том 14. 2014. № 1-2. С. 234-238.
2. Зеленко В. К., Брызжев А. В., Злобин В. В., Королёв В. М. Пистолетные и снайперские патроны. Гранатометные выстрелы. Учебное пособие. Тула: Инфра, 2008. 120 с.
3. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металічними снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів, затвердженої наказом МВС України від 21.08.1998 № 622 URL:<https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>. (дата звернення: 15.09.2020).
4. Каледин А. И. Научно-теоретическое обоснование критериев дифференциации гладкоствольных ружей и обрезов из них. *Экспертная техника.* Москва, 1981. № 69. 27 с.
5. Кокин А. В. Уголовно-правовое и криминалистическое понятие обрезов гладкоствольных ружей. *Судебная экспертиза.* 2008. № 2. С. 30-39.
6. Коломійцев О. В. Експериментальні дослідження балістичних характеристик та уражаючих властивостей комплексів «зброя + патрон» калібру 9x21 мм. *Інформаційний лист ХНДІСЕ ім. Засл. Проф. М.С. Бокаріуса.* Харків, 2020. 29 с.
7. Нарезной охотничий карабин калибра .223 Rem (5,56x45) моделі «Вепр-1В». *Паспорт.* Вятско-Полянский машиностроительный завод «Молот», 2001. 29 с.
8. Нарезной охотничий карабин калибра .308 Win (7,62x51) модели «Вепр-308 Супер С». *Паспорт.* Вятско-Полянский машиностроительный завод «Молот», 1999. 34 с.
9. Нарезной охотничий карабин калибра 5,6x39 модели «Барс-4». *Паспорт.* Ижевский машиностроительный завод, 1993. 27 с.
10. Нарезной охотничий карабин калибра 7,62x54 модели «КО-91/30ПС». *Паспорт.* Вятско-Полянский машиностроительный завод «Молот», 2001. 29 с.
11. Нарезной охотничий карабин калибра модели «Сайга». *Паспорт.* Ижевский машиностроительный завод, 1999. 19 с.
12. Офіційний сайт магазину зброї «Кречет» URL:<https://krechet.lg.ua/karabin-pareznoy-em-a-10-k-56mm/>. (дата звернення: 21.09.2020)
13. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26.04.2002 «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами». *«Законодавство України» / ВР України.* URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02/> (дата звернення 21.09.2020).
14. Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, затвердженого Резолюцією 55/255 Генеральної Асамблеї від 31.05.2001. *«Законодавство України» / ВР України.* URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792. (дата звернення: 21.09.2020).
15. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів: навч.-практ. посіб. / [Б. І. Бараненко, В. С. Бондар, О.В. Бочковий, М. В. Кривонос та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.М. Комарницького; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка.

Северодонецьк: ПВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідо-ренка, 2019. 799 с.

16. Стандарт ГСТУ 78-41-002-97 «Зброя спортивна та мисливська. Вимоги безпеки. Методи випробувань на безпеку». Київ, 1997. 16 с.

17. Стандарт СОУ 78-19-001:2007 «Пістолети, револьвери та інші короткоствольні пристрої несмертельної дії». Київ, ДНДЕКЦ МВС, 2007. 37 с.

18. Стандарт СОУ 78-19-007:2015 «Патрони до мисливської та спортивної нарізної зброї. Загальні технічні вимоги». Київ, ДНДЕКЦ МВС, 2015. 53 с.

19. Стандарт СОУ 78-41-016:2013 «Патрони несмертельної дії. Загальні технічні вимоги». Київ, ДНДЕКЦ МВС, 2013. 16 с.

20. Ченшова Н. В. Сучасний стан та перспективи вдосконалення нормативно-правового регулювання обігу зброї й вибухових речовин. *Право і суспільство*. № 1. 2016. С. 187-193.

21. Шаблистий В. В. Незаконний обіг зброї в Україні: міф і реальність. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції ДДУВС*, 30.10.2018). С. 249-252.

REFERENCES:

1. Bondar, V. S. (2014) *Obshchemetodicheskie problemy kriminalisticheskogo issledovaniya ognestrel'nogo oruzhiya i sledov ego primeneniya* [General methodological problems of forensic research of firearms and traces of their use] *Izvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Seriya Ekonomika. Upravlenie. Pravo – Bulletin of the Saratov University. New episode. Series Economics. Control. Right. (Vols. 14), (pp. 234-238)*. [in Russian].

2. Zelenko, V. K., Bryzzhev, A. V., Zlobin, V. V., & Korolyov, V. M. (2008) *Pistoletnye i snajperskie patrony. Granatometnye vystrely*. [Pistol and sniper cartridges. Grenade shots. Tutorial] *Uchebnoe posobie*. Tula: Infra. [in Russian].

3. Instruksiiia pro poriadok vyhotovlennia, prydbannia, zberihannia,

obliku, perevezennia ta vykorystannia vohnepalnoi, pnevmatychnoi i kholodnoi zbroi, prystroiv vitchyznianoho vyrobnytstva dlia vidstrilu patroniv, sporiadzhennykh humovymy chy analogichnymy za svoimy vlastyvostiamy metalnymy snariadamy nesmertelnoi dii, ta zaznachennykh patroniv, a takozh boieprypasiv do zbroi ta vybukhovyykh materialiv, zatverdzhenoї nakazom MVS Ukrainy vid 21.08.1998 № 622 URL:<https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/> [in Ukrainian].

4. Kaledin A. I. *Nauchno-teoreticheskoe obosnovanie kriteriev differenciacii gladkostvol'nyh ruzhej i obrezov iz nih* [Scientific and theoretical substantiation of the criteria for the differentiation of smooth-bore guns and sawn-off shotguns from them] *Jekspertnaja tehnika- Expert technique*, Moskva [in Russian].

5. Kokin, A. V. (2008) *Ugolovno-pravovoe i kriminalisticheskoe ponyatie obrezov gladkostvolnyh ruzhej* [Criminal law and forensic concept of shotguns of smooth-bore guns]. *Sudebnaya ekspertiza – Forensic examination*, 2, 30-39. [in Russian].

6. Kolomiitsev O. V. *Eksperymentalni doslidzhennia balistychnykh kharakterystyk ta urazhaiuchykh vlastyvostei kompleksiv «zbroia + patron» kalibru 9x21 mm* [Experimental improvement of the ballistic characteristics and power of the complex «zbroia + cartridge» caliber 9x21 mm] *Informatsiyni lyst KhNDISE im. Zasl. Prof. M. S. Bokariusa*. Kharkiv [in Ukrainian].

7. Nariznyi myslyvskiy karabin kalibru .223 Rem (5,56kh45) modeli «Vepr-1V». (2001) [Rifled hunting carbine caliber .223 Rem (5,56x45) model «Vepr-1V»] *Pasport – The passport*. Viatsko-Polianskyi mashynobudivnyi zavod «Molot» [in Russian].

8. Nariznyi myslyvskiy karabin kalibru .308 Win (7,62kh51) modeli «Vepr-308 Super S» (1999) [Rifled hunting carbine of .308 Win (7.62x51) caliber of the Vepr-308 Super S model.] *Pasport – The passport*. Viatsko-Polianskyi mashynobudivnyi zavod «Molot». [in Russian].

9. Nariznyi myslyvskiy karabin kalibru 5,6kh39 modeli «Bars-4» (1993) [Rifled hunting carbine of 5,6x39 caliber of the Bars-4 model] *Pasport – The passport*. Izhevskiy mashynobudivnyi zavod. [in Russian].

10. Nariznyi myslyvskiy karabin kalibru 7,62kh54 modeli «KO-91/30PS» (2001) *Pasport – The passport*. Viatsko-Polianskiy mashynobudivnyi zavod «Molot». [in Russian].

11. Nariznyi myslyvskiy karabin kalibru modeli «Saiha» (1999) [Rifled hunting carbine, caliber 7.62x54, model “KO-91 / 30PS”] *Pasport – The passport*. Izhevskiy mashynobudivnyi zavod. [in Russian].

12. Ofitsiyniy sait mahazynu zbroi «Krechet». N. d. N. p. URL: <https://krechet.lg.ua/karabin-nareznoy-em-a-10-k.56mm/>. [in Ukrainian].

13. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 3 vid 26.04.2002r. Pro sudovu praktyku v spravakh pro vykradennia ta inshe nezakonne povodzhennia zi zbroieiu, boiovymy prypasamy, vybukhovymy rechovynamy, vybukhovymy prystroiamy chy radioaktyvnymy materialamy. «*Zakonodavstvo Ukrainy*» / *VR Ukrainy – “Legislation of Ukraine”* / *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02/>. [in Ukrainian].

14. Protokol proty nezakonnogo vyhotovlennia ta obihu vohnepalnoi zbroi yii skladovykh chastyn i komponentiv, a takozh boieprypasiv do nei, yakiy dopovniue Konventsiiu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti, zatverdzhеноho Rezoliutsiieiu 55/255 Heneralnoi Asamblei vid 31.05.2001. «*Zakonodavstvo Ukrainy*» / *VR Ukrainy – “Legislation of Ukraine”* / *Verkhovna Rada of*

Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792. [in Ukrainian].

15. Rozsliduvannia zlochyniv, shcho vchyniautsia u sferi obihu vohnepalnoi zbroi ta boieprypasiv: navch. prakt. posib. (2019) B. I. Baranenko, V. S. Bondar, O. V. Bochkovy, M. V. Kryvonos (Eds.) et al. V. M. Komarnytskyi (Ed.). Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E. O. Didorenka. Sievierodonetsk: LDUVS im. E. Didorenka. [in Ukrainian].

16. Standart HSTU 78-41-002-97 «Zbroia sportyvna ta myslyvska. (1997) Vymohy bezpeky. Metody vyprobuvan na bezpeku». Kyiv. [in Ukrainian].

17. Standart SOU 78-19-001:2007 «Pistolety, revolvery ta inshi korotkostvolni prystroi nesmertelnoi dii» (2007). Kyiv: DNDEKTs MVS. [in Ukrainian].

18. Standart SOU 78-19-007:2015 «Patrony do myslyvskoi ta sportyvnoi nariznoi zbroi. Zahalni tekhnichni vymohy». (2015) Kyiv: DNDEKTs MVS. [in Ukrainian].

19. Standart SOU 78-41-016:2013 «Patrony nesmertelnoi dii. Zahalni tekhnichni vymohy». (2013) Kyiv: DNDEKTs MVS. [in Ukrainian].

20. Chenshova, N. V. (2016) Suchasnyi stan ta perspektyvy vdoskonalennia normatyvno-pravovoho rehuliuвання obihu zbroi y vybukhovyykh rechovyn. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 1, 187-193. [in Ukrainian].

21. Shablysty, V. V. (2018) Nezakonnii obih zbroi v Ukraini: mif y realnist. *Materialy Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii DDUVS, 30.10.2018 – Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference of the State Department of Internal Affairs, October 30, 2018, 249-252*. [in Ukrainian].

Кралу́к Марина Олександрівна, завідувачка відділу, Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз, вул. Успенська, 83/85, м. Одеса, 65011, тел. +380-48-722-44-66, e-mail: m-kraluk@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0693-9508>.

Крупка Анатолій Антонович, кандидат технічних наук, вул. Успенська, 83/85, м. Одеса, 65011, тел. +380-48-722-44-66, e-mail: krupka666@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1897-065X>.

Дузь Людмила Євгенівна, кандидат технічних наук, вул. Успенська, 83/85, м. Одеса, 65011, тел. +380-48-722-44-66, e-mail: duz.ludmila1946@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8217-7808>.

Черемнова Антоніна Іванівна, кандидат юридичних наук, доцент, вчений секретар, Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз, вул. Успенська, 83/85, м. Одеса, 65011, тел. +380-48-722-44-66, e-mail: cheremnova2506@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0221-6337>.

АКТУАЛЬНІСТЬ СТВОРЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПОДІЙ НА ВОДНОМУ ТРАНСПОРТІ

Анотація. Метою статті є розгляд актуальності створення нового виду судової експертизи – інженерно-технічної експертизи дослідження порушень вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці, безпеки руху або експлуатації водного транспорту. Для вирішення цієї проблеми Міністерством України створено новий вид судової експертизи – «Водно-технічна» та судово-експертну спеціальність: 10.24 «Дослідження подій на водному транспорті». Методологічну основу дослідження становлять закони і категорії теорії пізнання, зокрема, положення матеріалістичної діалектики, що сприяли усвідомленню об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження в контексті взаємообумовленості здобутків і потреб практики. При цьому, методи формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) дали змогу детальніше усвідомити зміст досліджуваних питань, системно-структурним методом з'ясовано сутність досліджуваних категорій і явищ. Визначено основні завдання, які стоять при створенні теоретичного базису даного виду судової інженерно-технічної експертизи «Водно-технічної». Приведено формулювання визначень: водний, морський, річковий транспорт. Розглянуто основні небезпеки при експлуатації водного транспорту та причини і наслідки порушень вимог нормативно-правових актів, які діють на водному транспорті. Наведено порядок розслідування і обліку транспортних подій на внутрішніх водних шляхах України. Визначено в системі загальної теорії судової експертизи: зміст, предмет, об'єкти, задачі та питання інженерно-технічної експертизи дослідження порушень вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці, безпеки руху або експлуатації водного транспорту. Визначено основні завдання, предмет, об'єкти, основні питання судової експертизи з оцінки судноплавних засобів та їх деталей.

Ключові слова: безпека руху, водний транспорт, завдання, казуальність, надзвичайна ситуація, об'єкт, питання, подія, предмет, судова експертиза.

Kraliuk Maryna Alexandrovna, Head of Department, Odessa Research Institute of Forensic Science, st. Uspenska, 83/85, Odessa, 65011, tel. + 380-48-722-44-66, e-mail: m-kraluk@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0693-9508>.

Krupka Anatoliy Antonovich, Ph.D in Technical Sciences, st. Uspenska, 83/85, Odessa, 65011, tel. +380-48-722-44-66, e-mail: krupka666@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1897-065X>.

Duz Ludmyla Eevgenievna, Ph.D in Technical Sciences, st. Uspenska, 83/85, Odessa, 65011, tel. +380-48-722-44-66, e-mail: duz.ludmila1946@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8217-7808>.

Cheremnova Antonina Ivanovna,

Ph.D of Law, professor assistant, scientific secretary, Odessa Research Institute of Forensic Science, st. Uspenska, 83/85, Odessa, 65011, tel. +380-48-722-44-66, e-mail: cheremnova2506@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0221-6337>.

ACTUALITY OF CREATION OF FORENSIC EXAMINATION OF EVENTS ON WATER TRANSPORT

Abstract. The purpose of the article is to consider the relevance of creating a new type of forensic examination – engineering and technical examination of the study of violations of the requirements of life safety and labor protection, traffic safety or the operation of water transport. To solve this problem, the Ministry of Justice of Ukraine has created a new type of forensic examination – «Water-technical» and forensic specialty 10.24 «Investigation of events in water transport». The methodological basis of the research is formed by the laws and categories of the theory of knowledge, in particular, the provisions of materialistic dialectics, which contributed to the awareness of the object, subject, goal and objectives of research in the context of the interdependence of the achievements and needs of practice. At the same time, the methods of formal logic (analysis, synthesis, deduction, induction, analogy, abstraction) made it possible to understand in more detail the content of the issues under study, the essence of the studied categories and phenomena was clarified by the system-structural method. The main tasks that stand in the creation of the theoretical basis for this type of forensic engineering and technical expertise «Water-technical» are determined. The formulations of definitions are given: water, sea, river transport. The main dangers in the operation of water transport and the causes and consequences of violations of the requirements of regulatory legal acts in force in water transport are considered. The order of investigation and accounting of transport accidents on the inland waterways of Ukraine is given. Defined in the system of the general theory of forensic examination: content, subject, objects, tasks and issues of engineering and technical examination of the study of violations of the requirements of life safety and labor protection, traffic safety or operation of water transport. The main tasks, subject, objects, main issues of forensic examination for the assessment of shipping facilities and their details have been determined.

Keywords: traffic safety, water transport, tasks, causality, emergency, object, issue, event, subject, forensic examination.

Постановка питання в загальному вигляді. Судноплавство має стратегічне значення для кожної країни, яка має доступ до відкритих морів. На галузь міжнародного судноплавства припадає 60 % світової торгівлі. Територіальне розташування України, а саме, наявність Чорного і Азовського морів та судноплавних річок дає велику можливість використовувати водні шляхи для перевезення як пасажирів так і вантажу. Небезпечна природа морів та річок наражає судна та мореплавців на значні фізичні ризики. При масштабному використанні водних транспортних засобів складно уникнути виникнення різного роду надзвичайних ситуацій (далі – НС).

Найбільш характерні злочини, що порушують вимоги безпеки життєдіяльності та охорони праці, безпеки руху або експлуатації водного транспорту, відображені в Кримінальному Кодексі України в новелах: ст. 271 «Порушення вимог законодавства про охорону праці», ст. 272 «Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою», ст. 276 «Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту», ст. 277 «Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів», ст. 284 «Ненадання допомоги судну та особам, що зазнали лиха», ст. 291 «Порушення чинних на транспорті правил» [1].

Актуальність судових експертних досліджень в сфері водного транспорту обумовлюється запитом правоохоронних органів при розслідуванні злочинів з порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці, безпеки руху або експлуатації водного транспорту. Для вирішення цієї про-

блеми Міністерством України створено новий вид судової експертизи – «Водно-технічна» та судово-експертну спеціальність: 10.24 «Дослідження подій на водному транспорті».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми створення теоретичного базису нових судових інженерно-технічних експертиз (визначення змісту, предмета, об'єктів, питань та завдань судової експертизи) досліджували такі науковці, як: Авер'янова Т. В., Ароцкер Л. Ю., Арсеньєв В. Д., Белкін Р. С., Вінберг А. І., Клименко Н. І., Лисиченко В. К., Малаховська Н. Т., Мирський Д. Я., Надгорний Г. М., Петрухін І. Л., Полупанов О. М., Росинська О. Р., Селиванов М. О., Шляхов О. Р., Щербаковський М. Г. та ін.

Формулювання мети; постановка завдання дослідження. Метою статті є розгляд актуальності створення нового виду судової експертизи – інженерно-технічної експертизи дослідження порушень вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці, безпеки руху або експлуатації водного транспорту. Для вирішення цієї проблеми Міністерством України створено новий вид судової експертизи – «Водно-технічна» та судово-експертну спеціальність: 10.24 «Дослідження подій на водному транспорті» (далі – СВТЕ).

Для досягнення зазначених цілей необхідно вирішення наступних задач [2]: провести аналіз та узагальнення експертної практики; удосконалити правове й організаційно-методичне забезпечення судово-експертної діяльності з призначення, організації і проведення СВТЕ; проаналізувати сучасні можливості використання науково-технічних засобів і спеціальних знань при проведенні СВТЕ; визначи-

ти в системі загальної теорії судової експертизи зміст, предмет, об'єкти, задачі та питання СВТЕ; розробити загальну концепцію, науково-теоретичну і прикладну основи нового виду судової експертизи – СВТЕ; оптимізувати понятійний апарат СВТЕ; розробити рекомендації щодо удосконалення використання експертних технологій у практиці проведення СВТЕ; створити автоматизоване робоче місце та розробити програму підготовки судового інженерно-технічного експерта СВТЕ.

Методологічну основу дослідження становлять закони і категорії теорії пізнання, зокрема, положення матеріалістичної діалектики, що сприяли усвідомленню об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження в контексті взаємообумовленості здобутків і потреб практики. При цьому, методи формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) дали змогу детальніше усвідомити зміст досліджуваних питань, системно-структурним методом з'ясовано сутність досліджуваних категорій і явищ.

Виклад основного матеріалу дослідження. В своїй роботі автори [3] вказують, що водний транспорт – вид транспорту, що виконує перевезення вантажів і пасажирів водними шляхами, як природними (ріки, озера, моря, океани, протоки), так і штучними (канали, водосховища тощо) та поділяється на морський та річковий.

Морський транспорт – вид транспортної сфери матеріального виробництва, який здійснює перевезення вантажів та пасажирів морськими суднами. Морський транспорт широко застосовується для міжнародних та внутрішніх перевезень. До складу

морського транспорту входять: підприємства морського транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, порти і пристані, судна, судноремонтні заводи, морські шляхи сполучення, а також підприємства зв'язку, промислові, торгівельні, будівельні і постачальницькі підприємства, навчальні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури, науково-дослідні, проектно-конструкторські організації та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу морського транспорту. До земель морського транспорту належать землі, надані в користування під: морські порти з набережними, майданчиками, причалами, вокзалами, будівлями, спорудами, устаткуванням, об'єктами загальнопортового і комплексного обслуговування флоту; гідротехнічні споруди і засоби навігаційної обстановки, судноремонтні заводи, майстерні, бази, склади, радіоцентри, службові та культурно-побутові приміщення та інші споруди, що обслуговують морський транспорт [4].

Річковий транспорт – вид транспорту, що здійснює перевезення пасажирів та вантажів в основному по внутрішніх водних шляхах, як природних, так і штучних (канали, водосховища, шлюзовані ділянки річок). Для функціонування водного транспорту потрібні плавзасоби, порти і водні шляхи. До складу річкового транспорту входять підприємства річкового транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, порти і пристані, судна, суднобудівно-судноремонтні заводи, ремонтно-експлуатаційні бази, підприємства шляхового господарства, а також підприємства зв'яз-

ку, промислові, торгівельні, будівельні та постачальницькі підприємства, навчальні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, культури, проектно-конструкторські організації та інші підприємства, установи і організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу річкового транспорту. До земель річкового транспорту належать землі, надані в користування під: порти, спеціалізовані причали, пристані і затони з усіма технічними спорудами та устаткуванням, що обслуговують річковий транспорт; пасажирські вокзали, павільйони і причали; судноплавні канали, судноплавні, енергетичні та гідротехнічні споруди, службово-технічні будівлі; берегоукріплювальні споруди й насадження; спеціальні насадження для вирощування деревини; вузли зв'язку, радіоцентри і радіостанції; будівлі, берегові навігаційні знаки та інші споруди для обслуговування водних шляхів, майстерні, судноверфі, відстійно-ремонтні пункти, склади, матеріально-технічні бази, інженерні мережі, службові та культурно-побутові приміщення, інші об'єкти, що забезпечують роботу річкового транспорту. Для робіт, пов'язаних із судноплаванням і сплавом на внутрішніх водних шляхах, поза населеними пунктами, виділяється у встановленому порядку берегова смуга [5].

Згідно з аналізом Державної служби морського та річкового транспорту України (Морська адміністрація), наведеному на офіційному веб-сайті: <http://marad.gov.ua/>, протягом 2019 року на морському і річковому транспорті України, у тому числі з маломірними (малими) суднами, сталося 30 аварійних подій, в яких 10 осіб заги-

нуло, 10 осіб зникло безвісти та 16 осіб отримали травми (переважна кількість загиблих та зниклих безвісти (8 осіб) трапилось з маломірними суднами). За аналогічний період 2018 року відбулося 13 аварійних подій, в яких: 1 особа загинула, 1 особа зникла безвісти та 6 осіб отримали травми.

Морською адміністрацією виявлені характерні системні помилки або недоліки, що призвели або сприяли виникненню аварійних подій. Основними причинами аварійних подій на морському та річковому транспорті, які сталися протягом 2019 року, є:

- неврахування капітанами та командним складом суден рекомендацій морської практики та маневрених елементів судна, а також невиконання вимог Резолюції ІМО А. 741 (18) (МКУБ) щодо несення вахтової служби та забезпечення ефективної підготовки екіпажу до дій в аварійних ситуаціях, а також своєчасних та адекватних дій щодо забезпечення безаварійного плавання судна [6];

- незадовільна підготовка судна, у тому числі технічна, для плавання в обмежених умовах акваторії порту та під час плавання річковими внутрішніми водними шляхами;

- порушення судноводіями Правил судноплавання на внутрішніх водних шляхах України [7];

- незабезпечення належної організації несення вахтової служби капітанами суден на ходовому містку та невиконання командним складом та екіпажем судна правил технічного обслуговування і експлуатації головних, допоміжних двигунів, рульового та якірного пристрою судна тощо;

- недотримання капітанами суден та морськими лоцманами вимог обов'язкових постанов морських портів та відповідних Правил плавання щодо використання буксирного забез-

печення, а також порядку правил радіозв'язку, зокрема, в умовах обмеженої видимості;

- незадовільна підготовка екіпажу судна до дій в позаштатних ситуаціях;

- порушення правил використання маломірних (малих) суден на водних об'єктах областей України (використання плавзасобів без належного технічного огляду, реєстрації та у невідповідних районах і умовах плавання, у стані алкогольного сп'яніння тощо);

- порушення правил техніки безпеки, охорони праці при використанні трапу-сходні під час спуску у машинно-котельне відділення;

- керування маломірним (малим) судном без відповідного посвідчення на право управління маломірним (малим) судном;

- відсутність у судоводіїв необхідних навичок управління судном, а також відповідних дій у відповідних ситуаціях, які диктуються звичайною морською практикою.

За результатами проведених розслідувань аварійних подій, що трапилися протягом 2019 року, встановлено, що причинами їх виникнення були:

1) організаційні причини – 10 випадків (неналежна організація бункерування судна, несення вахтової служби на ходовому містку для забезпечення безаварійного плавання судна, неврахування маневрених елементів судна під час плавання в обмежених річних умовах та на акваторії портів, порушення вимог відповідних Правил плавання);

2) технічні причини – 7 випадків (неналежна організація виконання правил технічного обслуговування і експлуатації головних та допоміжних двигунів, рульового пристрою судна,

використання саморобного незареєстрованого плавзасобу (типу плоскодонка) з незареєстрованим двигуном без належного технічного огляду);

3) навігаційні причини – 11 випадків (потрапляння на міліну, зіткнення маломірних суден, навал лоцбота на причал, порушення вимог відповідних Правил плавання у частині права пріоритету руху суден);

4) психофізіологічні – 2 випадки (порушення правил техніки безпеки (потрапляння за борт), охорони праці при використанні трапу-сходні, управління човном у стані алкогольного сп'яніння).

Розслідування і облік транспортних подій на внутрішніх водних шляхах України проводиться згідно з Положенням [8], дія якого поширюється на транспортні події, що трапились із суднами внутрішнього плавання, суднами змішаного плавання «ріка-море» та морськими суднами під час їх прямування річковими внутрішніми водними шляхами України, а також з малими суднами під час їх прямування внутрішніми водними шляхами України. Під транспортною подією в цьому Положенні розуміються дуже серйозні аварії (катастрофи), серйозні аварії (аварії), серйозні інциденти (інциденти), порушення вимог безпеки судноплавства, дуже серйозні аварії (катастрофи) з малими суднами, серйозні аварії (аварії) з малими суднами, серйозні інциденти з малими суднами, що виникли під час руху судна та призвели до загибелі та травмування людей, загибелі, затоплення або пошкодження судна, пошкодження причальних, шляхових, гідротехнічних та інших споруд, дезорганізації руху, забруднення довкілля.

Розслідування транспортних подій залежно від класифікації проводять Міністерство інфраструктури України або Морська адміністрація та її структурні підрозділи [9]. При розслідуванні транспортних подій із суднами мають бути з'ясовані всі обставини і причини, через які відбулася транспортна подія, її наслідки, установлені особи, які допустили порушення вимог діючих нормативних документів з безпеки судноплавства, розроблені рекомендації та заходи щодо попередження транспортних подій. Матеріали розслідування транспортних подій оформлюють Актом розслідування [10].

Інженерно-технічна експертиза НС на водному транспорті проходить класичний шлях створення нових видів експертиз: а) спочатку з'являються запити слідчих / суду щодо необхідності призначення та проведення експертиз; б) слідчими з участю експертів розробляється коло питань, які вирішуються в рамках судових експертиз; в) проводиться цілий ряд експертиз, як правило комплексних, експертами різних судових спеціальностей.

З метою підвищення ефективності та об'єктивності розслідувань злочинів на водному транспорті Мін'юстом України введено новий вид судової експертизи «Водно-технічна» та судово-експертну спеціальність: 10.24 «Дослідження подій на водному транспорті». Але, на жаль, теоретичні питання судової інженерно-технічної експертизи на водному транспорті не досліджувалися.

Часто наслідками НС та аварій є нещасні випадки. Це відбувається в результаті отримання травм, утоплення, гіпертермії (переохолодження) в холодній воді, отруєння шкідливими речовинами при пожежах тощо. Початок проведення інженерно-технічних ек-

спертиз надзвичайних ситуацій на водному транспорті відноситься до кінця ХХ століття. За цей час, судовими експертами Одеського та Донецького НДІ-СЕ проведено біля 50 таких експертиз, були створені «Методичні рекомендації з проведення судової експертизи з дослідження причин та наслідків порушень вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці у морських (річкових) портах» [11].

Методологія судової інженерно-технічної експертизи у сфері безпеки на водному транспорті має базуватися на загальній теорії судових експертиз (судовій експертології) [12]. Новому роду (виду) судової експертизи треба визначити місце в класифікаційній експертній системі, для чого необхідно окреслити предмет, об'єкт, методи дослідження, коло спеціальних знань, якими повинен володіти експерт даної судово-експертної спеціальності. Відзначені ознаки мусять розглядатися в сукупності, тому що жодна з цих ознак, узята окремо, ізольовано, не дозволяє зрозуміти сутність судової експертизи, а також відмежувати один її рід (вид) від іншого [13].

Складні проблеми, які стоять перед слідством (судом), обумовлюють розробку теоретичного базису нового виду судової експертизи – «Водно-технічна» та судово-експертної спеціальності: 10.24 «Дослідження подій на водному транспорті». Коротко сформулюємо основні тези щодо теоретичного базису СВТЕ.

Метою СВТЕ є встановлення із залученням спеціальних знань фактичних обставин виникнення й розвитку надзвичайної ситуації на водному транспорті, її наслідків для аварійного об'єкта й людей, а також вивчення каузальності [14].

Предметом СВТЕ є зафіксовані слідами-відображеннями фактичні дані, обставини події, які досліджуються й установлюються на базі методів загальної теорії судової експертизи, спеціальних наукових знань у сфері водного транспорту, прикладних наук з метою виявлення причинних залежностей, і зумовлені сукупністю інформації про діяльність або бездіяльність працівників і посадових осіб у процесі нормального функціонування підприємства та при виникненні на ньому НС, про недотримання трудової й виробничої дисциплін, невиконання вимог нормативно-правових актів з охорони праці, безпеки руху або експлуатації водного транспорту, порушення технологічних процесів, технічний стан суден, споруд, комунікацій, транспорту, приладів контролю, машин, механізмів, устаткування, інструментів й інших знарядь праці, а також засобів протиаварійного, колективного та індивідуального захисту. Вказані обставини, факти встановлюються на основі спеціальних знань на базі методів загальної теорії судової експертизи, загально-технічних наукових методів, спеціальних наукових знань у сфері безпеки водного транспорту, прикладних наук з метою виявлення відповідності дій посадових осіб, а також причин і умов, що сприяли виникненню події НС.

Об'єктами дослідження СВТЕ є сліди-відображення у вигляді матеріальних і матеріалізованих джерел інформації, що містяться в матеріалах кримінальних проваджень, цивільних, господарських або адміністративних справах та інших матеріалах, наданих на дослідження органом, який призначив проведення експертизи; нормативно-правові документи, які регламентують правила технічної експлуатації суден, плавання та попере-

дження зіткнення суден, судноводіння і перевезення вантажів і пасажирів, а також судна, навігаційні та спеціальні споруди тощо.

Колом завдань, які можуть бути вирішені шляхом проведення СВТЕ є вирішення наступних основних питань: як відповідно до вимог Правил, нормативів та інших нормативних документів, які діють на водному транспорті, повинні були діяти відповідальні особи в ситуації, що розглядається? у якому технічному стані на момент НС знаходилися судна, машини, механізми, обладнання? чи відповідав технічний стан суден, машин, механізмів, обладнання нормативним вимогам? яка технічна та організаційна причина НС? чи могли відповідальні особи, виконуючи вимоги Правил, нормативів та інших нормативних документів, які діють на водному транспорті, своїми діями попередити виникнення НС? чи були в діях відповідальних осіб невідповідності вимогам Правил, нормативів та інших нормативних документів, які діють на водному транспорті? якщо так, то чи перебувають вони в причинному зв'язку з виникненням НС?

При вирішенні ряду питань, які привели до матеріальних збитків при купівлі / продажу судноплавних засобів та їх деталей, проведення проектних, ремонтних та відновлювальних робіт, необхідні дослідження і визначення їх технічного стану, без якого не можливо об'єктивно оцінити їх вартість. Основними завданнями даної експертизи є ідентифікація об'єкта, оцінка морехідних властивостей судових засобів в цілому, визначення технічного стану окремих їх складових, технічне дослідження ушкоджень, дослідження змісту судових документів на предмет відповідності їх вимогам нормативно-правових актів,

вирішення питань щодо відповідності проектування, будівництва (реконструкції і модернізації) як судна в цілому, так і окремих його складових, технічної документації тощо.

Міністерство юстиції України в 1997 році ввело судову експертну спеціальність 12.3. «Оцінка судноплавних засобів», завданнями якої є визначення вартості суден та їх складових, а саме: суден, корпусів суден, двигунів, редукторів, гвинтів, такелажу, виконання або не виконання робіт з ремонту суден. Тому після вирішення питань експертизи технічного стану судноплавних засобів та їх деталей, з урахуванням фізичного зносу судноплавних засобів та їх деталей, можлива оцінка їх вартості.

Предметом судової експертизи з оцінки судноплавних засобів та їх складових є: суднова документація, нормативно-правова база експлуатації флоту, міжнародні Угоди, Конвенції, Директиви тощо.

Об'єктами судової експертизи з оцінки судноплавних засобів та їх складових є: сліди-відображення у вигляді матеріальних і матеріалізованих джерел інформації, що містяться в матеріалах кримінальних проваджень, цивільних, господарських або адміністративних справах та інших матеріалах, наданих на дослідження органом, який призначив проведення експертизи; судна, понтони, бони, навігаційні знаки, окремі комплектуючі плавзасобів, вузли, агрегати та механізми, інше плавуче і берегове обладнання тощо.

На вирішення експертизи технічного стану судноплавних засобів та їх деталей можуть бути поставлені такі основні питання: чи ідентифікується об'єкт експертизи взагалі, якщо так, то, що це за об'єкт? яким способом (заводським або кустарним) виготовлений об'єкт експертизи? чи відпові-

дає фактичне найменування об'єкта тому, що зазначено в супровідних технічних документах? чи відповідає об'єкт експертизи технічними характеристиками, що вказані у технічній документації? чи відповідає супровідна технічна документація вимогам законодавства? чи є даний об'єкт новим або таким, який був у використанні? чи відповідає об'єкт своїй назві і іншим ідентифікаційним ознаками? чи є комплексним даний об'єкт, якщо ні, то, які вузли (агрегати, частини) відсутні? до яких об'єктів належать пред'явлені запчастини (вузли, агрегати)? чи відповідає об'єкт експертизи або його реконструйована (модернізована) частина технічному проекту? чи відповідає об'єкт вимогам Державного Регістру судноплавства або Судновій книзі України? чи відповідають технічні характеристики об'єкту умовам експлуатації? який фізичний знос судноплавних засобів та їх деталей?

На закінчення слід навести декілька концептуальних зауважень щодо алгоритму створення теоретичного базису СВТЕ. СВТЕ повинна вирішувати поставлені перед нею слідчими органами (судом) завдання на основі спеціальних знань, які визначають предмет експертного пізнання, обумовленого колом фактичних обставин, які підлягають встановленню по справі. В рамках першого етапу розробки теоретичного базису СВТЕ необхідно визначити її основні поняття, які становлять фундамент будь-якого виду (підвиду) судової експертизи як процесу пізнання. На другій стадії створення теоретичного базису СВТЕ, з огляду на результати першого етапу, слід розробити універсальну прикладну методiku призначення, організації та її проведення.

Висновки. Складні проблеми, які стоять перед слідством (судом), обумовлюють доцільність займатися широким спектром актуальних питань на науковій базі з урахуванням особливостей водного транспорту. З метою підвищення ефективності та об'єктивності розслідувань злочинів на водному транспорті слідчим органам (судом) слід проводити судові експертизи із залученням судових інженерно-технічних експертів в галузі водного транспорту, для чого потрібно розробити науково-теоретичні та практичні основи нового виду судової експертизи «Водно-технічної» та судово-експертної спеціальності: 10.24 «Дослідження подій на водному транспорті».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х.: ТОВ «Одісей», 2007. – 1184 с.

2. Артем Рипенко. Судебная экспертиза в сфере водного транспорта в Украине: современное состояние и перспективы развития / А. И. Рипенко // Материалы XV международного конгресса «Криминалистика и судебная экспертология: наука, обучение, практика» / 19-21 сентября 2019 г. (г. Каунас, Литва).

3. Клименко Л. П., Соловйов С. М., Норд Г. Л. Системи технологій: Навчальний посібник. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 600 с.

4. Транспорт морський. Митна енциклопедія : у 2 т. / І. Г. Бережнюк (відп. ред.) та ін. – Хм. : ПП Мельник А. А., 2013. – Т. 2 : М – Я. – С. 416. – 536 с.

5. Транспорт річковий // Митна енциклопедія : у 2 т. / І. Г. Бережнюк (відп. ред.) та ін. – Хм. : ПП Мельник А. А., 2013. – 536 с.

6. Резолюція А.741 (18). (1993). Международный кодекс по управлению безопас-

ной эксплуатацией судов и предотвращением загрязнения.

7. Правила судноплавства на внутрішніх водних шляхах України: Затверджені наказом Міністерства транспорту України від 16.02.2004 № 91.

8. Положення про порядок розслідування і обліку транспортних подій на внутрішніх водних шляхах України: Затверджене наказом Міністерства транспорту України від 05.11.2003 № 857.

9. Положення про систему управління безпекою судноплавства на морському і річковому транспорті: Затверджено наказом Міністерства транспорту України від 20 листопада 2003 р. № 904.

10. Положення про Державну службу морського та річкового транспорту України: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 6 вересня 2017 р. № 1095.

11. Методичні рекомендації з проведення судової експертизи з дослідження причин та наслідків порушень вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці у морських (річкових) портах / РК 10.5.11 на сайті Мінюста України // Одеський НДІСЕ – 2014.

12. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій: навч. посібник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н. І. Клименко. – К.: Ін Юре, 2007. – 528 с.

13. Основы судебной экспертизы : в 2 ч. / под ред. Ю. Г. Корухова. – М.: РФЦСЭ, 1997. – Ч. 1: Общая теория. – 430 с.

REFERENCES:

1. Stashys, V.V. & Tatsiy, V.YA. (Ed.). (2007). Kryminalnyy kodeks Ukrayiny: Naukovo-praktychnyy komentar [Criminal Code of Ukraine: Scientific and practical commentary]. Kharkiv: TOV «Odissey» [in Ukrainian].

2. Ripenko, A. (2019). Sudebnaya ekspertiza v sfere vodnogo transporta v Ukraine: sovremennoye sostoyaniye i perspektivy razvitiya. [Forensic expertise in the area of water transport in Ukraine: Modern state and development perspective]. Kriminalistika i sudebnaya ekspertologiya: nauka, obucheni-

ye, praktika – Forensic Science and Forensic Expertology: Science, Education, Practice: Proceedings of the XV International Congress. Kaunas [in Russian].

3. Klymenko, L. P., Solovyov, S. M. & Nord, H. L. (2007). Systemy tekhnolohiy [Systems of technologies]. Mykolayiv: Vyd-vo MDHU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].

4. Berezhenyuk, I. H. (Ed.). (2013). Transport morskyy. Mytna entsyklopediya [Maritime transport. Customs encyclopedia]. (Vol. 2). Khmelnytskyi: PP Melnyk A. A. [in Ukrainian].

5. Berezhenyuk, I. H. (Ed.). (2013). Transport morskyy. Mytna entsyklopediya [Maritime transport. Customs encyclopedia]. (Vols. 1-2). Khmelnytskyi: PP Melnyk A. A. [in Ukrainian].

6. Rezolyutsiya A.741(18) Mezhdunarodnyy kodeks po upravleniyu bezopasnoy ekspluatatsiyey sudov i predotvrashcheniem zagryazneniya (Mezhdunarodnyy kodeks po upravleniyu bezopasnost'yu (MKUB): Prinyata 4 noyabrya 1993 goda [I Resolution A.741 (18) International Management Code for the Safe Operation of Ships and for Pollution Prevention (International Safety Management (ISM) Code): from 4 November 1993]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_304#Text [in Russian].

7. Nakaz Ministerstva Transportu Ukrainy "Pro zatverdzhennia Pravyl sudnoplavstva na vnutrishnikh vodnykh shliakhakh Ukrainy" : vid 16.02.2004, № 91 [Order the Ministry of Transport of Ukraine "On the statement of Rules of navigation on inland waterways of Ukraine" from 16.02.2004, № 91]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0872-04#Text> [in Ukrainian].

8. Nakaz Ministerstva Transportu Ukrainy "Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok rozsliduvannia i obliku transportnykh podii na vnutrishnikh vodnykh shliakhakh Ukrainy" : vid 05.11.2003, № 857 [Order the Ministry of Transport of Ukraine "On approval of the Regulations on the procedure for investigation and accounting of transport

events on the inland waterways of Ukraine" from 05.11.2003, № 857]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0084-04#Text> [in Ukrainian].

9. Nakaz Ministerstva Transportu Ukrainy "Pro zatverdzhennia Polozhennia pro systemu upravlinnia bezpekoiu sudnoplavstva na morskomu i richkovomu transporti" : vid 20.11.2003, № 904 [Order the Ministry of Transport of Ukraine "On the statement of the Situation on system of management of safety of navigation on sea and river transport" from 20.11.2003, № 904]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1193-03#Text> [in Ukrainian].

10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro utvorennia Derzhavnoi sluzhby morskoho ta richkovoho transportu Ukrainy" : vid 6 veresnia 2017, № 1095 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the establishment of the State Service for Maritime and River Transport of Ukraine" from September 6, 2017, № 1095]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1095-2017-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

11. Metodichni rekomendatsiyi z provedennya sudovoyi ekspertyzy z doslidzhennya prychnyn ta naslidkiv porushen vymoh bezpeky zhyttyediyalnosti ta okhorony pratsi u morskyykh (richkovyykh) portakh [Methodical recommendations for conducting a forensic examination to investigate the causes and consequences of violations of life safety and labor protection requirements in sea (river) ports]. rmpse.minjust.gov.ua. Retrieved from <https://rmpse.minjust.gov.ua/page/6> [in Ukrainian].

12. Klymenko, N. I. (2007). Sudova ekspertyzha [Forensic expertise]. Kyiv: In Yure. [in Ukrainian].

13. Korukhov, Yu. G. (1997). Osnovy sudebnoy ekspertyzy. Ch. 1: Obshchaya teoriya [Fundamentals of forensic examination. Part 1: General theory]. Moscow: RFTSSE [in Russian].

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

УДК 342.41

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6\(12\)-101-115](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6(12)-101-115)

Берназюк Ян Олександрович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри публічного та приватного права Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, ул. Джона Маккейна, 33, Київ, 02000, тел.: +380(44)-529-05-16, email: bern1979@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2353-4836>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВЕРХОВНОГО СУДУ ЯК СУДУ ПРАВА

Анотація. У статті висвітлено деякі питання щодо визначення конституційно-правового статусу Верховного Суду в Україні як суду права в аспекті дослідження проблеми співвідношення необхідності дотримання Верховним Судом процесуальних обмежень під час відкриття касаційного провадження та виконанням головного завдання цього суду щодо формування та забезпечення єдиної судової практики. Визначено поняття, мету та види «процесуальних фільтрів», що передбачені у Кодексі адміністративного судочинства України. Проведено аналіз процесуального законодавства у сфері регулювання «процесуальних фільтрів» в адміністративному судочинстві, а також виокремлено позицію Конституційного Суду України на основі аналізу його практики щодо питання забезпечення права на касаційний перегляд судових рішень.

Автором досліджено роль та значення забезпечення сталості та єдності судової практики як важливого конституційного завдання Верховного Суду та, відповідно, механізми забезпечення виконання основної функції суду касаційної інстанції як суду права. Аргументовано важливість застосування у діяльності Верховного Суду зваженого підходу до використання «процесуальних фільтрів» під час прийняття рішення про відкриття або відмову у відкритті касаційного провадження в адміністративній справі.

Узагальнено висновки про конституційно-правовий статус Верховного Суду як суду права. Зокрема, аргументовано, що призначенням Верховного Суду як найвищої судової установи в Україні є формування обґрунтованої правової позиції щодо застосування надалі всіма судами конкретної норми матеріального права або дотримання норми процесуального права і таким чином, спрямування судової практики в єдине та узгоджене правозастосування.

Автором доведено, що, обираючи між необхідністю дотримання процесуальних обмежень у відкритті касаційного провадження та виконанням свого основного завдання щодо забезпечення єдності судової практики, пріоритетне значення має виконання Верховним Судом останнього.

Ключові слова: Верховний Суд, суд права, єдність судової практики, процесуальні фільтри.

Bernaziuk Jan Oleksandrovysh, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Public and Private Law, Tavrida National V.I. Vernadsky University, st. John McCain, 33, Kiev, 02000, tel .: +380(44)-529-05-16, email: bern1979@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2353-4836>

THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF THE SUPREME COURT AS A COURT OF LAW

Abstract. The article highlights some issues related to determining the constitutional and legal status of the Supreme Court in Ukraine as a court of law in terms of studying the problem of the need for the Supreme Court to comply with procedural restrictions in opening cassation proceedings and fulfilling the main task of this court. The concepts, purpose and types of «procedural filters» contained in the Code of Administrative Procedure of Ukraine are defined. An analysis of procedural legislation in the field of regulation of «procedural filters» in administrative proceedings; the position of the Constitutional Court of Ukraine is determined on the basis of the analysis of its practice in the field of ensuring the right to cassation review of court decisions.

The author explores the role and importance of ensuring the unity and sustainability of judicial practice as the main constitutional task of the Supreme Court. It is substantiated that the formation and ensuring the unity of judicial practice is the main task of the Supreme Court as a court of law. The importance of applying a balanced approach to the application of «procedural filters» in the activities of the Supreme Court when deciding whether or not to open cassation proceedings in an administrative case has been argued.

The conclusions summarize the constitutional and legal status of the Supreme Court as a court of law. In particular, it is argued that the purpose of the Supreme Court as the highest judicial institution in Ukraine is to form a reasonable legal position on the further application by all courts of a specific rule of substantive law or compliance with procedural law, which was misused by the court, and thus direct jurisprudence law enforcement.

The author proves that, choosing between the need to comply with procedural restrictions in the opening of cassation proceedings and the task of ensuring uniform case law, the Supreme Court should give priority to the latter.

Key words: Supreme Court, court of law, unity of case law, procedural filters.

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 3 ст. 125 Конституції України Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України [1]. Законом України «Про судоустрій і статус суддів» (ч. 1 ст. 36) також передбачено, що Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом [2].

Таким чином, призначення Верховного Суду як найвищої судової установи в Україні – це, у першу чергу, сформувані обґрунтовану правову позицію стосовно способу застосування всіма судами конкретної норми матеріального права або дотримання норми процесуального права і таким чином, спрямувати судову практику в єдине та узгоджене правозастосування (вказати напрямок, у якому слід здійснювати вибір норми права); на прикладі конкретної справи роз`яснити зміст акта законодавства в аспекті його розуміння та реалізації на практиці в інших справах з вказівкою на обставини, які потрібно враховувати при застосуванні тієї чи іншої правової норми, але не нав`язуючи, при цьому, нижчестоящим судам результат вирішення конкретної судової справи.

Разом з тим, 8 лютого 2020 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ» від 15 січня 2020 року [3], яким, зокрема, ст. 328 Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України) доповнено новими «процесуальними

фільтрами», які уточнили перелік підстав, за наявності яких суд касаційної інстанції відкриває провадження в адміністративній справі.

Важливо, що у пояснювальній записці до проекту зазначеного Закону вказано, що Верховний Суд – виконує функцію «суду права», що розглядає спори, які мають найважливіше (принципове) значення для суспільства та держави, та не є «судом фактів», а отже, у касаційному порядку підлягає розгляду справа за касаційною скаргою, що стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики [4].

Водночас, на практиці застосування «процесуальних фільтрів» обумовлює виникнення деяких проблемних питань, зокрема, одним з них є співвідношення необхідності дотримання Верховним Судом процесуальних обмежень при відкритті касаційного провадження та виконанням основного завдання щодо формування та забезпечення єдиної судової практики. Вирішення зазначеної прикладної проблеми потребує проведення наукового дослідження окремих аспектів та особливостей статусу Верховного Суду як суду права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання, пов`язані з визначенням ролі Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики в адміністративному судочинстві висвітлені у роботах автора цієї наукової праці [5; 6; 7]. Окремі аспекти проблеми забезпечення єдності судової практики в адміністративному судочинстві та ролі у цьому процесі Верховного Суду досліджували такі науковці, як М. О. Борисевич, М. О. Де-

менчук, О. Р. Кібенко, В. С. Князев, О. В. Константи́й, С. О. Короєд, Д. Д. Луспєник та ін. Водночас, недостатньо розкритими у вітчизняній правовій науці залишаються питання співвідношення необхідності дотримання Верховним Судом процесуальних обмежень при відкритті касаційного провадження та виконанням цим судом свого головного завдання щодо формування та забезпечення єдиної судової практики.

Формування цілей. Стаття спрямована на визначення особливостей статусу Верховного Суду в Україні як суду права в аспекті вирішення проблеми співвідношення необхідності застосування «процесуальних фільтрів» та виконанням завдання щодо забезпечення єдиної судової практики.

Виклад основного матеріалу. Статтями 24 та 327 КАС України встановлено, що Верховний Суд переглядає судові рішення місцевих та апеляційних адміністративних судів у касаційному порядку як суд касаційної інстанції [8].

Отже, лише право касаційного перегляду дозволяє Верховному Суду повною мірою гарантувати дотримання імперативних вимог ч. 5 ст. 242 КАС України, згідно яких при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду (певним винятком є порядок розгляду Верховним Судом зразкових справ відповідно до ст. 290 КАС України).

Водночас, незважаючи на те, що процедура перегляду судових рішень чітко визначена у процесуальному законодавстві України, у наукових колах триває дискусія про компетенцію (повноваження) Верховного Суду, зо-

крема, про відмежування завдань, що впливають з перегляду, від завдань, що впливають з розгляду справ (через призму підстав звернення до суду першої інстанції та підстав звернення до суду вищих інстанцій) [9].

Так, деякі науковці зауважують, що останні тенденції нормативно-правового регулювання національної моделі касаційного оскарження свідчать про перехід на конституційному рівні до моделі обмеженої касації, що реалізується за допомогою введення низки процесуальних фільтрів з метою підвищення ефективності касаційного перегляду. Якщо раніше ст. 129 Конституції України передбачала як одну із засад судочинства забезпечення апеляційного та касаційного перегляду судових рішень, то наразі вона гарантує забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках — на касаційне оскарження судового рішення [10].

Як зазначає з цього приводу Д. Луспєник, фільтри касаційного перегляду – це обов’язковий елемент самообмеження юрисдикції Верховного Суду, інакше суд касаційної інстанції як екстраординарна стадія процесу перетвориться в ординарну (звичайну) процесуальну діяльність. Крім того, на думку науковця, касаційні фільтри повинні допомагати, а не перешкоджати, виконувати основне завдання судочинства – ефективний захист порушених прав і одночасно забезпечити доступ до правосуддя, а право на подачу і розгляд касаційної скарги це і є тим самим доступом до суду [11].

Слід зазначити, що запровадження «процесуальних фільтрів» сприяє розвантаженню судів касаційної інстанції, що дає змогу Верховному Суду

виконувати властиву йому функцію як суду права. Високе навантаження на суддів Верховного Суду обговорюється багатьма науковцями. Так, за даними, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, у 2019 році суддями Верховного Суду до реєстру внесено більше 50 тис. постанов, якими закінчено касаційний перегляд справ. Для порівняння, Верховний Суд Великобританії (12 суддів) розглядає за рік до 76 справ; Верховний Суд США (9 суддів) – 69 справ; Верховний Суд Канади (9 суддів) – 70 справ; Європейський Суд з прав людини (49 суддів) – 1900 справ [12].

У цьому контексті важливо згадати зауваження І. Черногоренка, керівника проекту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні», спостерігача від Ради Європи у Комісії з питань правової реформи при Президентові України, який, з посиланням на позицію судді ЄСПЛ від Ісландії Роберта Спано, підкреслив, що наразі розвиток практики ЄСПЛ можна охарактеризувати як перехід від «матеріального» до «процедурного» впровадження Конвенції, оскільки практика ЄСПЛ, вироблена десятиліттями, сформована та у 95 відсотків застосовується ЄСПЛ під час розгляду нових справ, а тому відповідна практика має поширюватись у державах — учасницях Конвенції, тобто основна роль у системі захисту прав людини має перейти саме до національних судів [13].

Отже, запровадження «процесуальних фільтрів» для їх застосування при відкритті касаційного провадження в цілому відповідає світовій практиці та є необхідним з огляду на те, що це сприяє «розвантаженню» суду каса-

ційної інстанції, однак для того, щоб такі процесуальні обмеження виконували свої завдання та були ефективними, Верховний Суд як суд касаційної інстанції повинен зважено підходити до їх застосування.

Так, ч. 4 ст. 328 КАС України регламентовано, що підставами касаційного перегляду судових рішень є, зокрема, такі випадки:

1) суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку;

2) скаргник вмотивовано обґрунтував необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні;

3) відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах.

Крім того, ст. 333 КАС України підставою для відмови суду касаційної інстанції у відкритті провадження визначено, зокрема, випадок, за якого Верховний Суд уже викладав у своїй постанові висновок щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах, і суд апеляційної інстанції переглянув судове рішення відповідно до такого висновку (крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку або коли Верховний Суд вважатиме за необхідне відступити від

висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах) [8].

У ст. 339 КАС України підставою для закриття касаційного провадження передбачено, зокрема, випадки, за яких після відкриття такого провадження виявилось, що Верховний Суд у своїй постанові вже викладав висновки щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах, порушеного в касаційній скарзі, або відступив від свого висновку щодо застосування норми права, наявність якого стала підставою для відкриття касаційного провадження, і суд апеляційної інстанції переглянув судові рішення відповідно до такого висновку (крім випадку, коли Верховний Суд вважає за необхідне відступити від такого висновку); після відкриття касаційного провадження судом встановлено, що висновок щодо застосування норми права, який викладений у постанові Верховного Суду та на який посилався скажник у касаційній скарзі, стосується правовідносин, які не є подібними [8].

Встановлення окремих процесуальних обмежень у касаційному провадженні на практиці зумовило виникнення деяких проблемних питань.

Приміром, О. Ткаченко зазначає, що одним із процесуальних нововведень 2017 року стало запровадження інституту малозначних (незначної складності) справ. Проте застосування цього критерію як касаційного фільтра призводить до свавільного його тлумачення і, як наслідок, до відмови в доступі до правосуддя [14].

Крім цього, деякі науковці звертають увагу, що унесення змін до статей, що регулюють межі перегляду судом касаційної інстанції, істотним чином

обмежує принцип «*jura novit curia*» («суд знає закони»). Він полягає в тому, що суд зобов'язаний застосувати норму матеріального права, яка підлягає застосуванню, навіть за умови, якщо учасники справи помилились у юридичній кваліфікації [15].

Однією з практичних проблем, що можуть виникнути під час прийняття Верховним Судом рішення про відкриття або відмову у відкритті касаційного провадження, є співвідношення необхідності дотримання процесуальних обмежень у відкритті провадження та виконанням завдання щодо забезпечення єдиної судової практики.

Ця проблема виникає, зокрема, у зв'язку з тим, що фактично процесуальне законодавство містить нечіткі положення. На це звертає увагу Д. Луспеник, зазначаючи, що з однієї сторони КАС України та Закон України «Про судоустрій і статус суддів» зобов'язує Верховний Суд забезпечити єдність судової практики, а з іншої – зазначені законодавчі акти забороняють Верховному Суду у певних випадках відкривати касаційне провадження [11].

Означена проблема також посилюється тим, що різниця судової практики в адміністративному судочинстві є непоодинокую.

Зокрема, як справедливо зауважує з цього приводу М. О. Борисевич, про ефективність судової системи в контексті обмеження права на касаційне оскарження мала б свідчити позитивна статистика правильного застосування адміністративними судами апеляційної інстанції норм матеріального та процесуального права, однак в реальності статистика свідчить про інше [16, с. 158].

Отже, виникає певна суперечність між застосуванням «процесуальних фільтрів» та необхідністю виконання Верховним Судом завдання щодо забезпечення єдності судової практики. Така суперечність має вирішуватися у кожному конкретному випадку, виходячи із доводів касаційної скарги, однак при цьому слід враховувати те значення, яке має єдність судової практики для утвердження верховенства права у державі.

Забезпечення єдності судової практики є реалізацією принципу правової визначеності, що є одним із фундаментальних аспектів верховенства права та гарантує розумну передбачуваність судового рішення. Крім того, саме така діяльність Верховного Суду забезпечує дотримання принципу рівності всіх громадян перед законом, який втілюється шляхом однакового застосування судом тієї самої норми закону в однакових справах щодо різних осіб.

На важливість забезпечення єдності судової практики як основної функції Верховного Суду вказує й факт утворення та функціонування в структурі останнього за прикладом деяких європейських держав Великої Палати Верховного Суду [17].

У Звіті на тему «Забезпечення більшої єдності практики в Україні», підготовленому у межах реалізації проекту Європейської Комісії «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні», зазначається, що застосування доктрини обов'язкового або переконливого прецеденту доводить, що застосування закону є не просто механічним процесом, заснованим на аристотелівському силлогізмі, але включає в себе творчі та дискурсивні елементи. Якщо

суд не проявляє поваги до своїх власних рішень, то навряд чи можна очікувати, що до них будуть ставитися з більшою повагою суб'єкти владних повноважень, щодо яких ці рішення були винесені. Крім того, у Звіті вказується, що єдність судової практики: 1) сприяє зменшенню побоювань у корупції; 2) зумовлює подолання «анархії» у процедурі винесення судових рішень; 3) привносить деперсоналізацію та нейтралітет, а отже, більшу наочність принципу неупередженості, що, зокрема, означає, що суддя не може притягатися до відповідальності за винесене рішення, якщо воно ґрунтується на попередньо винесеному рішенні; 4) підвищує прозорість судової системи; 5) привносить рівність та прогнозованість, яка у свою чергу переконує людей покладатися на правову систему та посилює упевненість громадськості в фундаментальну компетентність судової влади [18].

Таким чином, з огляду на фундаментальне значення виконання функції щодо забезпечення єдності судової практики, суд касаційної інстанції не може відмовити у відкритті провадження, якщо виникає потреба у перегляді судового рішення, винесеного без урахування сталої судової практики Верховного Суду. В обґрунтування цієї думки слід зазначити наступне.

Відповідно до ч. 3 ст. 341 КАС України суд не обмежений доводами та вимогами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено необхідність врахування висновку щодо застосування норм права, викладеного у постанові Верховного Суду після подання касаційної скарги [8].

Таким чином, використовуючи всі наявні процесуальні механізми, Вер-

ховний Суд має можливість реагувати на будь-які випадки винесення судами рішень, які не відповідають принципу сталості та єдності практики.

При цьому, як слушно зазначає з цього приводу Д. Луспеник, завданням Верховного Суду має бути не лише формування єдиної судової практики застосування законодавства, а й забезпечення єдності національного права та однакового застосування законів усіма судами [9].

Деякі науковці обґрунтовують, що ознаками фактичного забезпечення єдності судової практики є: 1) узгодженість у застосуванні норм права судами при вирішенні судових справ; 2) послідовність у застосуванні норм права; 3) однаковість у вирішенні подібних судових справ; 4) високий рівень довіри та поваги судів нижчої інстанції до судів вищої інстанції, особливо Верховного Суду, які формують судову практику; 5) незначна кількість оскаржених рішень до вищестоящих інстанцій через неоднакове застосування норм матеріального або процесуального права; 6) високий рівень довіри населення до судової влади, особливо до Верховного Суду [19, с. 4].

Важливо також врахувати позицію Конституційного Суду України щодо касаційного перегляду судових рішень, яка відображена, зокрема, у пункті 2.2. мотивувальної частини Рішення (у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171-2 КАС України) від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015 [20], яка в цілому залишається актуальною і на сьогодні (таке застереження буде

правильним з огляду на нову редакцію статті 129 Конституції України), та полягає у наступному:

1. Верховна Рада України, визнаючи законом судоустрій та судочинство, повинна встановлювати такий обсяг права учасників судового провадження на інстанційне оскарження рішення місцевого суду, який би забезпечував ефективний судовий захист. Обмеження доступу до апеляційної чи касаційної інстанцій можливе лише у виняткових випадках з обов'язковим дотриманням конституційних норм і принципів. Встановлюючи обмеження права на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень, законодавець повинен керуватися такою складовою принципу верховенства права, як пропорційність. За правовою позицією Конституційного Суду України обмеження прав і свобод людини і громадянина є допустимим виключно за умови, що таке обмеження є домірним (пропорційним) та суспільно необхідним (абзац шостий підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009).

2. Згідно з Конституцією України допускається можливість обмеження права на апеляційне та касаційне оскарження рішення суду (пункт 8 частини третьої статті 129), однак воно не може бути свавільним та несправедливим; таке обмеження має встановлюватися виключно Конституцією та законами України; переслідувати легітимну мету; бути обумовленим суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційним та обґрунтованим; у разі обмеження права на оскарження судових рішень законодавець зобов'язаний запровадити таке

правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію права на судовий захист і не порушувати сутнісний зміст такого права.

З цього приводу також обґрунтовано видається думка Д. Луспеніка про те, що гарантоване Конституцією України право на судовий захист має на увазі створення державою необхідних умов для ефективного і справедливого розгляду справи саме в суді першої інстанції, де підлягають вирішенню всі суттєві для визначення прав і обов'язків сторін питання. Допущені судом першої інстанції помилки повинні усуватися судом другої (апеляційної) інстанції в процедурах, найбільш приближених до провадження в суді першої інстанції. Також слід зазначити, що право на справедливий судовий розгляд в розумні строки незалежним і неупередженим судом має на увазі кінцевість і стабільність судових актів, а також їх виконання: саме цим обумовлено перенесення основного тягаря перегляду рішень суду першої інстанції в ординарну (звичайну) судову інстанцію – апеляційну; касаційний перегляд судових рішень, що набрали законної сили, як додатковий спосіб забезпечення правосудності судових рішень, має на увазі можливість його використання лише у випадку, коли заінтересованою особою були вичерпані всі звичайні (ординарні) способи оскарження судового рішення до набрання ним законної сили [11].

При цьому, важливо врахувати положення п. 32 Копенгагенської декларації, схваленої 12–13 квітня 2018 року в Комітеті міністрів Ради Європи, згідно з яким схвалюється суворе

та послідовне застосування критеріїв стосовно прийнятності заяви у судовому процесі та в повному обсязі використання можливості оголосити заяву неприйнятною, якщо заявники не постраждали від значної шкоди, а також позицію Європейського суду з прав людини, згідно з якою умови прийнятності касаційної скарги, відповідно до норм законодавства, можуть бути суворішими, ніж для звичайної заяви; зважаючи на особливий статус суду касаційної інстанції, процесуальні процедури в суді касаційної інстанції можуть бути більш формальними, особливо якщо провадження у справах здійснюється судом після їх розгляду судом апеляційної інстанції [21].

Висновки. Таким чином, проведене у статті дослідження дає підстави зробити наступні висновки.

КАС України встановив «процесуальні фільтри» з метою попередження перевантаження судової системи, зокрема, судів касаційної інстанції, до яких можна віднести: наявність передбачених законом справ, що не підлягають розгляду в судах; обов'язок сторони сплатити судовий збір (за виняткових обставин скористатися встановленими законом пільгами); обов'язок заявника належним чином оформити касаційну скаргу; обов'язок учасників справи дотримуватися строків звернення до суду та вчинення певних процесуальних дій; обов'язковість попереднього апеляційного оскарження судового рішення; встановлена законом заборона зловживання процесуальними правами; визначення категорій справ, що не підлягають касаційному оскарженню.

Основними завданнями запровадження «процесуальних фільтрів»

у касаційному провадженні є: 1) розумне спрощення (підвищення ефективності) судового процесу для сторін за критерієм економії часу, фінансових та інших ресурсів; 2) запобігання зловживанням правом (процедурою) касаційного оскарження судових рішень; 3) захист права особи, на користь якої винесено судові рішення, від можливої затримки у добровільному або примусовому виконанні відповідачем такого рішення; 4) зменшення навантаження на Верховний Суд як суд касаційної інстанції та відповідно, забезпечення підвищення якості рішень Верховного Суду 5) спрямування діяльності Верховного Суду на виконання функції «суду права»: а) усунення фундаментальних правових помилок, допущених судами нижчих інстанцій; б) забезпечення єдності судової практики.

Правовий статус Верховного Суду визначається тим, що він є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість, тобто визначає порядок застосування правової норми, та єдність судової практики, тобто забезпечує перегляд рішень судів першої та апеляційної інстанції, які не відповідають сформованим позиціям Верховного Суду, а також, у випадку наявності неузгоджених позицій Верховного Суду, забезпечує їх єдність, зокрема, шляхом відступу.

Верховний Суд за своєю природою є судом права, а не доказів (з'ясування обставин справи), у зв'язку з чим право на подачу касаційної скарги (звернення до суду касаційної інстанції) – це допоміжна, додаткова гарантія захисту прав особи, котра звертається до суду. При цьому рішення Верховного Суду як правові інструменти: забезпечують не лише формальне вирішення

певної справи, а виступають формою врегулювання конкретного правового питання та, відповідно, гарантують правову визначеність (дотримання принципу *res judicata*) для всіх суб'єктів права; спрямовані, головним чином, на виявлення можливої «системної помилки» у судових рішеннях щодо застосування певних положень законодавства; завдання Верховного Суду – це, фактично, у межах розгляду конкретної справи, здійснення тлумачення норми законів та інших нормативно-правових актів в розрізі певних правовідносин; містять правові позиції (виступають орієнтиром) для всіх судів (в т.ч. і для самого Верховного Суду), що дозволяє в загальному забезпечити на належному рівні конституційне право кожного на судовий захист; приймаються не оперативно, а лише після всебічного вивчення проблеми і, відповідно, формування правової позиції «на роки».

Для утвердження конституційно-правового статусу Верховного Суду як суду права важливим є формування у суспільстві розуміння, що: 1) мета касаційного перегляду справи – це вирішення проблеми, яка виходить за межі конкретної справи та приватного інтересу; 2) касаційний розгляд – це виняток, а не правило; 3) касаційний перегляд справи Верховним Судом – це, головним чином, вирішення в межах одиначної справи «виключної правової проблеми»; 4) всі справи Верховного Суду – це «зразкові справи», тобто приклад для вирішення інших аналогічних спорів; 5) не повинно існувати такого поняття як «пріоритетність» розгляду певної категорії справ (зумовлене сьогодні наявністю перевантаження Верховного Суду десятками

тисяч справ), яке має зникнути, а всі прийняті Верховним Судом касаційні скарги повинні стати пріоритетними; б) Верховний Суд повинен спрямовувати свою діяльність, в першу чергу, на забезпечення загального (суспільного) інтересу, як інтересу, що охоплює та спрямований на захист прав необмеженої кількості осіб.

Основне призначення Верховного Суду як найвищої судової установи в Україні – це насамперед, у межах касаційного провадження конкретної справи сформуванню обґрунтованої правової позиції щодо застосування надалі всіма судами певної норми матеріального права або дотримання норми процесуального права і таким чином, спрямувати судову практику в єдине та узгоджене правозастосування (вказати напрям, в якому у майбутньому слід здійснювати вибір та застосування правової норми).

Межі конституційного права особи на «касаційне оскарження судового рішення у визначених законом випадках» не забороняють Верховному Суду здійснити касаційний перегляд судового рішення при наявності очевидної мети «забезпечити сталість та єдність судової практики», а, навпаки, зобов'язує суд здійснювати у такій ситуації касаційний перегляд для гарантування того, що якість судової практики в Україні (її сталість та єдність, дотримання всіма судами позиції Верховного Суду) в абсолютній більшості випадків виключатиме необхідність касаційного перегляду певних видів судових рішень. Відмова Верховного Суду від забезпечення сталості та єдності судової практики (через здійснення, у виключних випадках, касаційного перегляду судових рішень,

які викликають обґрунтований сумнів у своїй законності) може впливати на авторитет Верховного Суду та довіру до судової системи в цілому, а також до України як суб'єкта міжнародного права.

Враховуючи правовий статус, а також основну свою функцію забезпечення сталості та єдності судової практики), Верховний Суд може здійснювати касаційний перегляд рішень судів апеляційної інстанції, за наявності обґрунтованих мотивів необхідності такого касаційного перегляду, крім випадків, коли такий перегляд прямо заборонений законом.

Саме такий підхід дає змогу: забезпечувати дотримання в Україні гарантованих, зокрема, статтями 8, 129 Конституції України та статтями 2, 6 КАС України, основних засад (принципів) адміністративного судочинства, а саме верховенства права та його невід'ємного елементу – принципу правової визначеності; досягнути вищого рівня єдності практики як однієї з основних форм реалізації принципу правової визначеності, що є одним із фундаментальних аспектів верховенства права та гарантує розумну передбачуваність судових рішень; гарантувати дотримання принципу рівності всіх громадян перед законом і судом, який втілюється шляхом однакового застосування судом тієї самої норми закону в однакових справах щодо різних осіб, а також є запорукою довіри громадян до судової влади. Цей підхід також дозволяє реалізувати призначення Верховного Суду як «суду права», що розглядає справи, що мають найважливіше (принципове) значення для суспільства та держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ: Закон України від 15 січня 2020 року № 460-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-20#n232>.

4. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку» реєстр. № 2314 від 25.10.2019. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2314&skl=10.

5. Берназюк Я. О. Співвідношення необхідності забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). Судово-юридична газета. 2020. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/986409/>.

6. Берназюк Я. О. Особливості забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2020. Вип. 2(90). С. 77-89.

7. Берназюк Я. О. Вирішення ключової правової проблеми як спосіб забезпечення однакового застосування норм права. Судово-юридична газета. 2019. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/136144->

[virishennya-viklyuchnoyi-pravovoyi-problemi-yak-sposib-zabezpechennya-odnakovogo-zastosuvannya-norm-prava](https://sud.ua/ru/news/blog/136144-virishennya-viklyuchnoyi-pravovoyi-problemi-yak-sposib-zabezpechennya-odnakovogo-zastosuvannya-norm-prava).

8. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV в ред. Закону від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

9. Луспенник Д. Завдання Верховного Суду як суду касаційної інстанції. Судово-юридична газета. 2018. URL: <https://sud.ua/ru/news/sud-info/130875-zavdannya-verkhovnogo-sudu-yak-sudu-kasatsiynoyi-instantsiyi>.

10. Луспенник Д. Система перегляду судових рішень у цивільному судочинстві: відповідність міжнародним стандартам та ефективність. Судово-юридична газета. 2019. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/145015-sistema-pereglyadu-sudovikh-rishen-u-tsilivnomu-sudochinstvi-vidpovidnist-mizhnarodnim-standartam-ta-efektivnist-fd3c67>.

11. Луспенник Д. Касаційні фільтри у цивільних справах: проблемні питання судового правотлумачення та правозастосування. Судово-юридична газета. 2020. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/171319-kasatsiyni-filtri-u-tsilivnikh-spravakh-problemni-pitannya-sudovogo-pravotlumachennya-ta-pravozastosuvannya>.

12. Адамська-Ґаллант А. Апеляції та відбір справ Верховними Суди – європейський підхід. Програма із застосування прецеденту. К., 2017.

13. Черногоренко І. Ера трансформації Європейського суду з прав людини: погляд з середини. Судово-юридична газета. 2020. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/155735-era-transformatsiyi-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-poglyad-z-seredini>.

14. Ткаченко О. Безмежна малозначність. Закон і бізнес. 2020. № 38 (1492). URL : https://zib.com.ua/ua/print/144554-kcs_uzmozhliviv_formalni_vidmovi_v_oskarzhenni_dlya_zmenshenn.html.

15. Гвоздецький А. У новій процесуальній реальності може не залишитися

місяця для касаційного перегляду справи у звичному розумінні. Закон і бізнес. 2020. № 7 (11461). URL : https://zib.com.ua/ua/141571-u_noviy_procesualniy_realnosti_mozhe_ne_zalishitsya_misca.html.

16. Борисевич М. О. «Процесуальні фільтри» у целерантних справах в адміністративному судочинстві України. «Young Scientist». 2019. № 1 (65). С.157-160.

17. Князев В. Велика Палата Верховного Суду: ліквідувати не можна залишити. Судово-юридична газета. 2020. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/181907-velika-palata-verkhovno-go-sudu-likviduvati-nemozhna-zalishiti>.

18. Забезпечення більшої єдності практики в Україні: Звіт, підготовлений експертами: Доктор Рімвидас Норкус, Голова Верховного Суду Литви та Доктор Аурімас Браздейкіс, Радник Голови Верховного Суду Литви 30 травня 2016 р. у межах реалізації проєкту Європейської Комісії «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні». Вільнюс, 2016. 53 с.

19. Деменчук М. О. Роль Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики в Україні: автореф. канд. юрид. наук: 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура. Одеса, 2018. 25 с.

20. Рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15#Text>.

21. Понзель М. Г. Верховний Суд як суд права переглядає рішення, що мають найважливіше (принципове) значення для суспільства та держави. Юридичний Інтернет-ресурс Протокол. 2018. URL : [https://protocol.ua/ua/verhovniy_sud_yak_sud_prava_pereglyadae_rishennya_shcho_mayut_nayvaglivishe_\(printsipove\)_znachennya_dlya_suspilstva_ta_derzavi/](https://protocol.ua/ua/verhovniy_sud_yak_sud_prava_pereglyadae_rishennya_shcho_mayut_nayvaglivishe_(printsipove)_znachennya_dlya_suspilstva_ta_derzavi/).

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy : vid 28.06.1996, № 254k/96-VR [The Constitution of Ukraine from 28.06.1996 № 254k/96-VR].

zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy “Pro sudoustrii i status suddiv” : vid 02.06.2016, № 1402-VIII [Law of Ukraine “On the Judiciary and the Status of Judges” from June 2 2016, № 1402-VIII]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy “Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy shchodo vdoskonalennia poriadku rozghliadu sudovykh sprav” : vid 15 sichnia 2020 roku, № 460-IX [Law of Ukraine “On amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine to improve the procedure for consideration of court cases” from January 15 2020, № 460-IX]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-20#n232> [in Ukrainian].

4. Poiasniuvna zapyska do proiektu Zakonu «Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy shchodo udoskonalennia perehliadu sudovykh rishen v apeliatsiinomu ta kasatsiinomu poriadku» : vid 25.10.2019, № 2314 [Explanatory note to the draft Law “On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine to improve the review of court decisions on appeal and cassation” from October 25 2019, № 2314]. *rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2314&skl=10 [in Ukrainian].5. Bernaziuk, Ya.O. (2020). Spivvidnoshennia neobkhidnosti zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky ta vidstupu vid pravovykh pozytsii Verkhovnoho Sudu (na prykladi vyrishennia publichno-pravovykh sporiv) [The ratio of the need to ensure the

unity of judicial practice and deviation from the legal positions of the Supreme Court (on the example of resolving public disputes)]. *supreme.court.gov.ua*. Retrieved from <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/986409/> [in Ukrainian].

6. Bernaziuk, Ya.O. (2020). Osoblyvosti zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky ta vidstupu vid pravovykh pozytsii Verkhovnoho Sudu (na prykladi vyrishennia publichno-pravovykh sporiv) [Peculiarities of ensuring the unity of judicial practice and deviation from the legal positions of the Supreme Court (on the example of resolving public law disputes)]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 2(90), 77-89 [in Ukrainian].

7. Bernaziuk, Ya.O. (2019). Vyrishennia vykliuchnoi pravovoi problemy yak sposib zabezpechennia odnakovoho zastosuvannia norm prava [Solving an exclusive legal problem as a way to ensure uniform application of law]. *sud.ua*. Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/blog/136144-virishennya-viklyuchnoyi-pravovoyi-problemi-yak-sposib-zabezpechennya-odnakovogo-zastosuvannya-norm-prava> [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy “Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy” : vid 03.10.2017, № 2147-VIII [Law of Ukraine “Code of Administrative Procedure of Ukraine” from 03.10.2017, № 2147-VIII]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> [in Ukrainian].

9. Luspenyk, D. (2018). Zavrannia Verkhovnoho Sudu yak sudu kasatsiinoi instantsii [Tasks of the Supreme Court as a court of cassation]. *sud.ua*. Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/sud-info/130875-zavrannya-verkhovnogo-sudu-yak-sudu-kasatsiynoyi-instantsiyi> [in Ukrainian].

10. Luspenyk, D. (2019). Systema perehliadu sudovykh rishen u tsyvilnomu sudochynstvi: vidpovidnist mizhnarodnym standartam ta efektyvnist [The system of review of court decisions in civil proceedings:

compliance with international standards and efficiency]. *sud.ua*. Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/blog/145015-sistema-pereglyadu-sudovykh-rishen-u-tsyvilnomu-sudochynstvi-vidpovidnist-mizhnarodnim-standartam-ta-efektyvnist-fd3c67> [in Ukrainian].

11. Luspenyk, D. (2020). Kasatsiini filtry u tsyvilnykh spravakh: problemni pytannia sudovoho pravotlumachennia ta pravozastosuvannia [Cassation filters in civil cases: problematic issues of judicial interpretation and enforcement]. *sud.ua*. Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/blog/171319-kasatsiyni-filtri-u-tsyvilnykh-spravakh-problemni-pitannya-sudovogo-pravotlumachennya-ta-pravozastosuvannya> [in Ukrainian].

12. Adamska-Gallant, A. (2017). *Apeliatsii ta vidbir sprav Verkhovnymy Sudamy – yevropeyskyi pidkhid. Prohrama iz zastosuvannia pretsedentu [Appeals and selection of cases by the Supreme Courts – a European approach. A program for the application of precedent]*. Kyiv [in Ukrainian].

13. Chernohorenko, I. (2020). Era transformatsii Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: pohliad z seredyny [The era of transformation of the European Court of Human Rights: a view from the inside]. *sud.ua*. Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/blog/155735-era-transformatsiyi-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-poglyad-z-serediny> [in Ukrainian].

14. Tkachenko, O. (2020). Bezmezhna maloznachnist [Boundless insignificance]. *Zakon i biznes – Law and business*, 38(1492). Retrieved from https://zib.com.ua/ua/print/144554-kcs_umozhlyviv_formalni_vidmovi_v_oskarzhenni_dlya_zmenschenn.html [in Ukrainian].

15. Hvozdetyskyi, A. (2020). U novii protsesualnii realnosti mozhe ne zalyshytysia mistsia dlia kasatsiinoho perehliadu spravy u zvychnomu rozuminni [In the new procedural reality there may be no room for cassation review of the case in the usual sense]. *Zakon i biznes – Law and business*, 7(11461). Retrieved from https://zib.com.ua/ua/141571-u_noviy_

procesualniy_realnosti_mozhe_ne_zalishiti-sya_miscya_.html [in Ukrainian].

16. Borysevych, M.O. (2019). «Protsesualni filtry» u tselerantnykh spravakh v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy [“Procedural filters” in tolerant cases in the administrative proceedings of Ukraine]. *Young Scientist*, 1(65), 157-160 [in Ukrainian].

17. Kniaziev, V. (2020). Velyka Palata Verkhovnoho Sudu: likviduvaty ne mozha zalyshyty [Grand Chamber of the Supreme Court: it cannot be liquidated]. *sud.ua*. Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/blog/181907-velika-palata-verkhovnogo-sudu-likviduvati-ne-mozhna-zalishiti> [in Ukrainian].

18. Norkus, R., Brazdeikis, A. (2016). *Zabezpechennia bilshoi yednosti praktyky v Ukraini : Zvit 30 travnia 2016 r. u mezhakh realizatsii proiektu Yevropeiskoi Komisii «Pidtrymka reform u sferi yustytсии v Ukraini [Ensuring greater uniformity of practice in Ukraine: Report from May 30, 2016 in the framework of the European Commission’s project Ukraine]*. Vilnius [in Ukrainian].

19. Demenchuk, M.O. (2018). Rol Verkhovnoho Sudu u zabezpechenni yednosti sudovoi praktyky v Ukraini [The role of the Supreme Court in ensuring the unity of judicial practice in Ukraine]. *Extended abstract of candidate’s thesis*. Odesa [in Ukrainian].

20. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy : vid 8 kvitnia 2015 roku, № 3-rp/2015 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of April 8 2015, № 3-rp/2015]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15#Text> [in Ukrainian].

21. Ponzel, M.H. (2018). Verkhovnyi Sud yak sud prava perehliadaie rishennia, shcho maiut naivazhlyvishe (pryntsyrove) znachennia dlia suspilstva ta derzhavy [The Supreme Court as a court of law reviews decisions that are most important (fundamental) for society and the state]. *protocol.ua*. Retrieved from [https://protocol.ua/ua/verhovniy_sud_yak_sud_prava_pereglyadae_rishennya_shcho_mayut_nayvaglivishe_\(printsipove\)_znachennya_dlya_suspilstva_ta_derzavi/](https://protocol.ua/ua/verhovniy_sud_yak_sud_prava_pereglyadae_rishennya_shcho_mayut_nayvaglivishe_(printsipove)_znachennya_dlya_suspilstva_ta_derzavi/) [in Ukrainian].

Чехівський Ярослав Олегович, студент факультету адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, вулиця Пушкінська, 77, Харків, Харківська область, тел.: +38068789934, email: chehovskyyaroslav@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9591-0469>

Починок Олександр Вікторович, студент факультету адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, вулиця Пушкінська, 77, Харків, Харківська область, тел.: +380637362904, email: poginokalexandr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5000-219X>

АДВОКАТСЬКА МОНОПОЛІЯ В УКРАЇНІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ, А ТАКОЖ ЗАКОНОДАВСТВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Анотація. Адвокатська монополія від часів внесення змін у національне законодавство – це новела незалежної України. Змістом статті охоплюється глибокий аналіз конституційної реформи в Україні, що стосується адвокатської монополії та визначення основних переваг та недоліків монополії адвокатури в Україні через призму практики Європейського суду з прав людини, а також досвіду зарубіжних країн. Відтак, у статті аналізуються такі рішення як «Загородній проти України», а також «Молдавська проти України», які є основними, оскільки є правовстановлюючими стандартами щодо питання межі втручання у право на суд особи. У цій статті також проаналізовано досвід різних передових країн світу щодо вирішення місця адвокатської монополії, зокрема Німеччини, Австрії, Сполучених Штатів Америки, Італії, Туреччини тощо. Також у даній статті аналізу піддана практика Конституційного суду України, у тому числі у справі Солдатова, яка є первинною справою, що встановила певний стандарт на здійснення захисту і представництва осіб у суді в Україні, а також нещадного висновку Конституційного суду у справі щодо скасування адвокатської монополії в Україні. Окремо наголошено на неузгодженості національної судової практики органу конституційної юрисдикції з тими міжнародними стандартами, які пропонує європейське співтовариство, а також тим досвідом, який вже запровадили у своєму внутрішньому законодавстві передові демократичні країни світу. У висновках обрано позицію, що все ж таки Україна, обравши євроінтеграційний, демократичний напрям, безумовно потребує існування адвокатської монополії під час представництва інтересів осіб чи наданні захисту. Це зумовлено тим, що навіть сьогодні ми вже є спостерігачами того, наскільки змінилось правосуддя в Україні: від ведення змагального і насиченого процесу у судовому засіданні до належної аргументації і обґрунтування судових рішень. Надаючи такі широкі можливості інституту адвокатури на здійснення представництва, держава створює додаткові гарантії для осіб щодо належного і ефективного захисту ймовірно порушеного права. Запровадження адвокатської монополії є дієвим механізмом, який зумовлює надання кваліфікованої правової допомоги у вирішенні тих чи інших

юридичних питань, а відтак є безумовно правильним напрямком до розвитку правозахисних можливостей.

Ключові слова: адвокатська монополія, адвокатура, адвокатська діяльність, адвокати, захист прав, представництво.

***Chekovsky Yaroslav Olegovich**, th year student of the Faculty of Advocacy of the National Law University named after Yaroslav the Wise, street Pushkinska, 77, Kharkiv, 61024, tel.: +38068789934, email: chehovskyyaroslav@gmail.com, <https://0000-or00095.-0469>*

***Pochinok Oleksandr Viktorovich**, 5th year student of the Faculty of Advocacy of the National Law University of the Name of Yaroslav the Wise, vulytsia Pushkinska 77, Kharkiv, 61024, tel. +380637362904, email: poginokalexandr@gormail.com, <https://poginokalexandr@gormail.com-219X>*

LAWYER MONOPOLIYA IN UKRAINE THROUGH THE PRISM OF THE PRACTISE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND THE LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES

Annotation. The lawyer's monopoly since the amendment of national legislation is a novella of independent Ukraine. The content of the article covers an in-depth analysis of the constitutional reform in Ukraine concerning the legal monopoly and identifying the main advantages and disadvantages of the legal monopoly in Ukraine through the prism of the case law of the European Court of Human Rights and foreign experience. Therefore, the article analyzes such decisions as «Zagorodnaya v. Ukraine» and «Moldavska v. Ukraine», which are the main ones, as they are the legal standards on the issue of the extent of interference with the right to trial. This article also analyzes the experience of various advanced countries in resolving the place of the lawyer's monopoly, in particular Germany, Austria, the United States, Italy, Turkey and others. This article also analyzes the practice of the Constitutional Court of Ukraine, including in the case of Soldatov, which is the primary case that set a standard for the protection and representation of persons in court in Ukraine, as well as the ruthless conclusion of the Constitutional Court in the case of abolition in Ukraine. The inconsistency of the national jurisprudence of the body of constitutional jurisdiction with the international standards proposed by the European community, as well as the experience already introduced in its domestic legislation by the advanced democracies of the world. The conclusions take the position that Ukraine, having chosen the European integration, democratic direction, definitely needs the existence of a lawyer's monopoly in representing the interests of individuals or providing protection. This is due to the fact that even today we are already observers of how much justice has changed in Ukraine: from a competitive and intense trial in court to the proper argumentation and justification of court decisions. By providing such ample opportunities for the bar to provide representation, the state creates additional guarantees for individuals to properly and effectively protect the allegedly violated right. The introduction of a lawyer's monopoly is an effective mechanism that presupposes the provision of qualified legal assistance in resolving certain legal issues, and therefore is certainly the right direction for the development of human rights opportunities.

Key words: advocacy monopoly, advocacy, lawyer, representation

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сьогоднішній день, одним з найбільш актуальних та дискусійних питань концепції реформування адвокатури в Україні є введення «адвокатської монополії» на представництво сторін в суді. Така актуальність зумовлена тим, що наразі адвокатура є визначальним інститутом у здійсненні правосуддя, формуванні судової практики, а найголовніше у питанні наданні належної правової допомоги пересічним громадянам, які потребують захисту у своїх правах та інтересах. Адвокатська монополія від часів внесення змін у національне законодавство – це новела незалежної України, яка потребує належного наукового аналізу не тільки у контексті правового регулювання, але й у контексті стандартів, що висуває європейська спільнота, наприклад Європейський суд з прав людини під час дослідження цього явища на предмет порушення права на суд, права на захист особи, а також внутрішніх стандартів провідних розвинутих країн світу, де адвокатура є важливим інститутом правотворчості і правоформування. Така необхідність аналізу обумовлена тим, що наразі як серед науковців і провідних вчених, так і практикуючих юристів, представників різноманітних органів публічної влади точаться дискусії щодо необхідності і доцільності запровадження інституту адвокатської монополії в Україні. Хоча це питання вже було предметом розгляду у деяких наукових публікаціях та на чималій кількості семінарах, конференціях, проте все одно залишилась

значна кількість кутів, зі сторони яких ця проблема так і не була розглянута.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Окреслене питання у різні часи досліджували такі науковці, як Є.В. Васьковський, М.М. Вінавер, Л.Є. Владиміров, О.Н. Стоянов, І.Я. Фойницький, а також сучасні вчені: М.Р. Аракелян, О.А. Банчук, Є.Ю. Бова, А.В. Богма, О.Н. Бондар, Т.В. Варфоломеева, Т.Б. Вільчик, С.В. Гончаренко, І.Ю. Гловацький, Ю.М. Грошевий, М.С. Демкова, О.Л. Жуковська, Я.П. Зейкан, М.А. Маркуш, О.Р. Михайленко, А.В. Іванцова, В.М. Ісакова, К.П. Коваль, Т.С. Коваленко, А.В. Кузьмінних, В.С. Лічко, С.М. Логінова, В.Т. Нор, М.В. Руденко, С.Ф. Сафулько, О.Д. Святоцький, В.О. Святоцька, В.В. Сердюк, М.І. Сірий, З.Д. Смітєнко, М.В. Стоматіна, Н.М. Таварткіладзе, Л.В. Тацій, Р.С. Титикало, Д.П. Фіолевський, С.Я. Фурса, Н.В. Хмелевська, П.В. Хотенець, В.П. Шибіко, Ю.Т. Шрамко, О.Г. Яновська та ін.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою даного дослідження є аналіз конституційної реформи в Україні, що стосується адвокатської монополії та визначення основних переваг та недоліків монополії адвокатури в Україні через призму практики Європейського суду з прав людини, а також досвіду зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На сьогоднішній день нормативне

регулювання адвокатської монополії визначене перш за все Конституцією України. Відтак, відповідно до ч. 4 ст. 131-2 Основного Закону (в редакції, що набрала чинності 30.09.2016 р.), виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Згідно із внесеними змінами до Конституції України від 30 вересня 2016 року, зазначається, що: 1) представництво відповідно до пункту 3 частини першої статті 131-1 та статті 131-2 цієї Конституції виключно прокурорами або адвокатами у Верховному Суді та судах касаційної інстанції здійснюється з 1 січня 2017 року; у судах апеляційної інстанції – з 1 січня 2018 року; у судах першої інстанції – з 1 січня 2019 року. 2) представництво органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах виключно прокурорами або адвокатами здійснюється з 1 січня 2020 року [1]. Слід зауважити, що саме Україна стала єдиною країною у світі, де монополія адвокатів на представництво інших осіб у суді закріплена на рівні Конституції.

Більшість сучасних науковців надаючи оцінку такій законодавчій новелі вказують, що адвокатська монополія – це безперечно позитивне явище, яке сприятиме розвитку і покращенню здійснення правосуддя, відновленню класичного змагального процесу у судових засіданнях, а також наданню належної і якісної правової допомоги.

Зокрема, на думку Т.Б. Вільчик, адвокатура – це необхідний засіб порятунку держави від природних процесів внутрішнього розпаду. Основний Закон містить безліч положень, що підтверджують зацікавленість держа-

ви у її існуванні. Як зазначає С.Є. Лібанов, адвокат захищає громадян не від закону, а від порушень закону щодо них, тобто своїми діями він сприяє зміцненню законності, підвищенню рівня довіри населення до закону, законності та держави загалом [2, с. 113].

Необхідно звернути увагу й на міжнародні стандарти, які пропонує європейська спільнота, при розгляді цього питання. Відтак, варто розглянути більш детально практику Європейського суду з прав людини, який шляхом тлумачення положень Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини, встановлює ті мінімальні стандарти забезпечення непорушності прав людини, до яких має прагнути держава. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод гарантує право на захист і доступ до правової допомоги як невід'ємну складову частину права на справедливий суд (ст. 6).

При вирішенні питання порушення права на справедливий суд особи, щодо якої здійснювалось кримінальне переслідування і яка була обмежена у вільному виборі захисника, у справі «Загородній проти України» Європейський суд наголосив, що дійсно право заявника на вільний вибір свого захисника було обмежене, оскільки захисник за його вибором був юристом, але не мав свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю. Однак на думку Суду, таке обмеження права на вільний вибір захисника само по собі не порушує питання за підпунктом «с» пункту 3 статті 6 Конвенції, оскільки певна юридична кваліфікація може вимагатись для забезпечення ефективного захисту особи [3].

Водночас, у вказаній справі було визнано порушення права на справедливий суд з іншої причини. На момент розгляду справи національними судами Конституційним судом України було постановлено Рішення у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 року, яким було наголошено, що обмеження права підозрюваного, обвинуваченого і підсудного та особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, на вільний вибір захисниками інших юристів, які мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, суперечить положенням частини першої статті 59 та статті 64 Конституції України, за якими конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Зокрема, не можуть бути обмежені у будь-який спосіб права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 55, 59, 63 Конституції України [4]. Проте на момент обмеження права особи у вільному виборі захисника національне законодавство так і не було приведене у відповідність до зазначеного Рішення Конституційного суду України, що стало причиною порушення принципу юридичної визначеності, а отже й порушення права на справедливий суд.

Інша, не менш цікава справа, де Стразбузький суд висловився з приво-

ду адвокатської монополії в Україні – «Молдавська проти України». Заявниця звернулася до Суду, стверджуючи про порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції. Вона скаржилася, що її представнику не було дозволено подавати касаційну скаргу з питань права і що таке обмеження не можна було передбачити під час спроби подати таку скаргу. Вона також стверджувала, що існує виняток з правила щодо представництва адвокатом, якщо справа була малозначною, але законодавство на момент оскарження не вказало, які справи слід вважати малозначними.

Суд у Страсбурзі нагадав, що право доступу до суду не є абсолютним, і може підлягати обмеженням, які дозволяються опосередковано, оскільки право на доступ до суду за своєю природою потребує державного регулювання, яке може змінюватися в часі та місці відповідно до потреб і ресурсів суспільства та окремих осіб.

Вимога про те, щоб сторона була представлена кваліфікованим адвокатом перед судом касаційної інстанції, як, наприклад, вимога, що застосовується в даній справі, не може розглядатися як така, що суперечить статті 6. Ця вимога чітко сумісна з особливостями статусу Верховного Суду як вищого суду, що розглядає скарги, і це загальна риса правових систем у ряді держав-членів Ради Європи. Навіть більш широке обмеження вільного вибору захисника, що звужує його до адвоката перед усіма судами, само по собі не може стосуватися статті 6 Конвенції, оскільки для забезпечення ефективного захисту особи можуть вимагатися конкретні юридичні кваліфікації. Однак таке обмеження права заявника повинно мати достатню під-

ставу у внутрішньому законодавстві, щоб уникнути свавілля [5].

За обставин даної справи заявник і її представник повинні були знати про однозначні перехідні положення Конституції, що стосуються потреби в представництві у Верховному Суді, яке повинно проводитися виключно адвокатами з 1 січня 2017 року.

Своєю чергою Комітет Міністрів Ради Європи, маючи на меті забезпечити права всіх верств європейського населення, в тому числі соціально незахищених, прийняв ряд рекомендацій, спрямованих на створення системи правової допомоги та полегшення доступу до правосуддя в країнах-учасниках. Наприклад, Рекомендація № R (2000) 21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів стосується осіб, які «відповідно до національного законодавства кваліфіковані та уповноважені захищати та діяти від імені своїх клієнтів, займатися юридичною практикою, з'являтися в офіційній якості в суді й консультувати та представляти своїх клієнтів у питаннях права» [6]. Водночас у Рекомендації № R (93) 1 КМРЕ державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення запропоновано урядам держав-членів розглянути питання «про створення можливостей для недержавних організацій або добровільних організацій, які опікуються найбільш вразливими верствами населення, надавати допомогу в доступі до суду особам, котрі перебувають у такому залежному і нужденному становищі, що не можуть самі захистити себе; така допомога має стосуватися як провадження в національних судах, такі провадження в Європейських Ко-

місії та Суді з прав людини та інших міжнародних судових інстанціях» [7].

Що ж до європейської практики в питанні монополії адвокатів, то розрізняють три типи країн, а отже, три системи монополій:

1) країни, в яких адвокати володіють монополією на всі види юридичних послуг, у тому числі на надання юридичних консультацій (повна монополія). Такими, зокрема, є Іспанія, Франція, Німеччина, Австрія, Чехія, Угорщина;

2) країни, в яких адвокати володіють монополією лише на захист і представництво в судах (часткова монополія). До них відносяться Бельгія, Італія, Нідерланди, Об'єднане Королівство, Ірландія, Литва, Норвегія, Португалія;

3) країни, де відсутні будь-які прояви монополії на ринку юридичних послуг (демонополія). Така ситуація має місце у Фінляндії та Швеції.

Як зазначають експерти, більшість європейських країн належить до перших двох груп у різних варіаціях їхніх моделей. У будь-якому разі всі вони передбачають, що захист у кримінальних справах може здійснюватися виключно адвокатами. І лише декілька країн належить до третьої групи, що зумовлено силою національної правової традиції та є досить рідким явищем [8].

Слід звернути увагу й на досвід зарубіжних країн у вирішенні питання визначення місця адвокатури і надання можливості монополії у представництві інтересів осіб і наданні захисту. Виключне представництво адвокатами інтересів клієнтів у судах діє у переважній більшості європейських країн та США. В таких країнах, як Туреччина, Іспанія, Італія та Німеч-

чина діє виключно адвокатура на всіх рівнях судового представництва. З 48-ми країн Європи в 33-х адвокатська монополія діє для захисту обвинуваченого, а в 22-х - також і для представництва інтересів потерпілого. Щодо цивільних справ, то адвокати мають монополію в 18-ти країнах.

У багатьох європейських країнах виключне право адвокатів на представництво у судах реалізується вже не один десяток років. Наприклад, в Німеччині та Австрії, де рівень професіоналізму адвокатів є одним з найвищих, державна політика запровадження адвокатської монополії була розпочата 50 років тому.

Таким чином, вітчизняна практика регулювання адвокатської монополії на ринку юридичних послуг та її масштаб є проявом узгодженого розвитку інституту адвокатури та правового статусу адвоката в руслі євроінтеграційних процесів. Ключовим питанням і завданням у такому випадку стає якість правової допомоги, фундамент якої має скласти діалектичний закон взаємного переходу кількісних і якісних змін.

Інше питання, наскільки такі сучасні тенденції розвитку адвокатської монополії у світі, європейській спільноті, а також у світлі стандартів, що висвітлює Європейський суд з прав людини, відповідають заявленим висновкам Конституційного суду України у справі щодо скасування адвокатської монополії. Власне, Конституційний суд України висловився, що «надання професійної правничої допомоги» не тотожне поняттю «представництво особи в суді». Надання професійної правничої допомоги здійснюють адвокати, натомість пред-

ставництво особи у суді може бути здійснене *за вибором особи адвокатом або іншим суб'єктом*. З аналізу частини першої статті 131² Конституції України у системному зв'язку з її статтею 59 випливає позитивний обов'язок держави, який полягає в гарантуванні участі адвоката у наданні професійної правничої допомоги особі з метою забезпечення її ефективного доступу до правосуддя за рахунок коштів держави у випадках, передбачених законом.

Як бачимо, національний орган конституційної юрисдикції не підлаштовується під ті стандарти, що пропонує європейське співтовариство, а також сучасні розвинуті країни світу, курс яких спрямований на розвиток демократії. Саме така неузгодженість між світовими стандартами розвинутих демократичних країн та внутрішньою судовою практикою породжує правові дискусії не тільки на науковому рівні, а й у практиці під час судового розгляду.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Виходячи зі всього вищенаведеного, можна наголосити на тому, що на сьогоднішній день Україна, обравши євроінтеграційний, демократичний напрям, безумовно потребує існування адвокатської монополії під час представництва інтересів осіб чи наданні захисту. Це зумовлено тим, що навіть сьогодні ми вже є спостерігачами того, наскільки змінилось правосуддя в Україні: від ведення змагального і насиченого процесу у судовому засіданні до належної аргументації і обґрунтування судових рішень. Вважаємо, що надаючи такі широкі можливості інституту адвокатури на здійснення представ-

ництва, держава створює додаткові гарантії для осіб щодо належного і ефективного захисту ймовірно порушеного права. Запровадження адвокатської монополії є дієвим механізмом, який зумовлює надання кваліфікованої правової допомоги у вирішенні тих чи інших юридичних питань, а відтак є безумовно правильним напрямком до розвитку правозахисних можливостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року // Розділ XV. Перехідні положення.

2. Вільчик Т.Б. Конституційно-правовий статус адвокатури України / Т.Б. Вільчик // Теорія і практика правознавства. – 2015. – Вип. 2(8) [Електронний ресурс].

3. Рішення Європейського суду з прав людини «Загородній проти України». – Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_739#n93

4. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника). – Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text>

5. Рішення Європейського суду з прав людини «Молдавська проти України». – HUDOC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-193900>

6. Рекомендація № R (2000) 21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 727 засіданні заступників міністрів 25 жовтня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/rekomendaciji_komitetu_ministriv_radi_jevropi.html.

7. Рекомендація № R (93) 1 КМРЕ державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбідніших верств, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 484 засіданні заступників міністрів 8 січня 1993 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/rek-93.doc>.

8. Профессия адвоката. Доклад рабочей группы «Профессиональные судебные системы». Восточное партнерство – Содействии правовой реформе в странах Восточного партнерства. – Страсбург. – Май 2012 г. – 318 с., с. 21

REFERENCES:

1. Konstitutsiya Ukrainy pryinyata na 5 sessii VRU vid 28 chervnya 1996 roku [The Constitution of Ukraine was adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628> [In Ukrainian].

2. Vilchik T.B. (2015). *Konstytutsiino-pravovyi status advokatury Ukrainy* [Constitutional and legal status of the Bar of Ukraine]. *Teoriya i praktika pravoznavstva – Theory and practice of jurisprudence*, 2(8) [In Ukrainian].

3. Rishenya Yevropeiskogo sudu z prav liudyny «Zagorodniy proty Ukrainy» [Judgment of the European Court of Human Rights «Zagorodnaya v. Ukraine»]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_739#n93 [In Ukrainian].

4. Rishennya Konstytutsiynoho sudu Ukrayiny u spravi za konstytutsiynym zvernennym hromadyanyyna Soldatova Hennadiya Ivanovycha [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional appeal of the citizen Soldatov Hennadiy Ivanovich] *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text> [In Ukrainian].

5. Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny «Moldavs'ka proty Ukrayiny» [Judgment of the European Court of Human Rights «Moldavian v. Ukraine»] *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-193900> [In Ukrainian].

6. Rekomendatsiya № R (2000) 21 Komitetu Ministriv derzhavam-chlenam pro svobodu profesiynoyi diyal'nosti advokativ, ukhvalena Komitetom Ministriv Rady Yevropy na 727 zasidanni zastupnykiv ministriv 25 zhovtnya 2000 roku [Recommendation № R (2000) 21 of the Committee of Ministers to member states on the freedom of practice of lawyers, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe at the 727th meeting of the Ministers' Deputies on 25 Oc-

tober 2000] *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://sc.gov.ua/ua/rekomendaciji_komitetu_ministriv_radi_jevropi.html. [In Ukrainian].

7. Rekomendatsiya № R (93) 1 KMRYE derzhavam-chlenam pro efektyvnyy dostup do zakonu i pravosuddy dlya naybidnishykh verstv, ukhvalena Komitetom Ministriv Rady Yevropy na 484 zasidanni zastupnykiv ministriv 8 sichnya 1993 roku [Recommendation № R (93) 1 of the EUMC to the Member States on effective access to law and justice for the poorest, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe at the 484th meeting of the Ministers' Deputies on 8 January 1993] *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/pereklik-dokumentiv/rek-93.doc>. [In Ukrainian].

8. Profesiya advokata. Doklad rabochey gruppy «Professional'nyye sudebnyye sistemy». Vostochnoye partnerstvo [The profession of a lawyer. Report of the Working Group "Professional Judicial Systems". Eastern partnership] – *Sodeystviye pravovoy reforme v stranakh Vostochnogo partnerstva [Promoting legal reform in the Eastern Partnership countries]*. – Strasbourg. – May 2012

УДК 341.171

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6\(12\)-125-131](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6(12)-125-131)

Іванченко Елла Ігорівна, студентка 5 курсу Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, 61001, м. Харків, вул. Дмитрівська, б.28, кв. 86, тел.: +380505745059, e-mail: ella.ivanchenko2016@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2354-2091>

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ВІЛЬНЕ ПЕРЕСУВАННЯ ГРОМАДЯН ЄС У ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ

Анотація. Епідемія Covid-19 існує на сьогоднішній день практично у всіх країнах світу. У зв'язку із процесами глобалізації та інтеграції кожного дня відбуваються міграції великої кількості осіб як в межах певної держави, так і поза її межами. Мета пересування громадян може бути доволі різною: туризм, виїзд на лікування, навчання, працевлаштування, реєстрація шлюбу, тощо. Проте, поширення інфекційної хвороби Covid-19 запровадило свої корективи у звичайний спосіб життя майже всього населення світу. Передусім це пов'язується із застосування карантинних заходів, що полягають в обмеженні пересування осіб, роботі заходів харчування, кількості осіб, що можуть одночасно перебувати у певному місці, тощо. Всі ці заходи передусім пов'язані із обмеженням прав громадян, які гарантовані конституціями більшості держав. Стаття присвячується дослідженню особливостей обмеження прав громадян ЄС на вільне пересування на території Європейського союзу в період пандемії Covid-19 та механізм застосування обмеження такого права. По-перше, визначаємо коло суб'єктів, що мають право на вільне пересування у межах ЄС: громадяни ЄС, особи, які мають право на постійне проживання в тій чи іншій державі-члені ЄС та утриманці громадян ЄС. По-друге, визначаємо нормативно-правові акти, що регулюють право на вільне пересування. По-третє, аналізуємо підстави для обмеження права на вільне пересування ЄС на підставах захисту публічного порядку, державної безпеки та громадського здоров'я. По-четверте, розглянуто дії органів влади ЄС, щодо обмеження права на вільне пересування та виключне право осіб, яким необхідно перетнути кордон. У висновку надано оцінку діям органів влади ЄС з точки зору доцільності та законності.

Ключові слова: право Європейського Союзу, пандемія, Covid-19, обмеження прав, право на вільне пересування.

RESTRICTIONS ON THE RIGHT TO FREE MOVEMENT EU CITIZENS DURING THE PANDEMIC PERIOD

Abstract. The Covid-19 epidemic exists today in almost every country in the world. Due to the processes of globalization and integration, a large number of people migrate every day, both within a country and abroad. The purpose of movement of citizens can be quite different: tourism, medical treatment, education, employment, marriage registration, etc. However, the spread of the infectious disease Covid-19 has introduced its adjustments to the normal way of life of almost the entire population of the world. This is due to the application of quarantine measures, which include restricting the movement of persons, the operation of food measures, the number of persons who can be in a certain place at the same time, and so on. All these measures are primarily related to the restriction of citizens' rights, which are guaranteed by the constitutions of most states. The article is devoted to the study of the peculiarities of the restriction of the rights of EU citizens to free movement within the European Union during the Covid-19 pandemic and the mechanism of application of the restriction of such a right. First, we define the range of entities that have the right to move freely within the EU: EU citizens, persons entitled to permanent residence in an EU Member State and dependents of EU citizens. Secondly, we define the regulations governing the right to free movement. Third, we analyze the grounds for restricting the EU's right to free movement on the grounds of protection of public order, public security and public health. Fourth, the actions of the EU authorities regarding the restriction of the right to free movement and the exclusive right of persons who need to cross the border are considered. The conclusion provides an assessment of the actions of the EU authorities in terms of expediency and legality.

Key words: European Union law, pandemic, Covid-19, restriction of rights, right to free movement.

Постановка проблеми. «Кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, має право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах цієї території» саме так проголошується статтею 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Але в зв'язку з епідеміологічною ситуацією – це право було обмежено. Чи законно це, на підставі яких актів було прийнято таке рішення? Який механізм та як все таки ж переміщуються люди в межах ЄС у період пандемії?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській науці європейського права не достатньо висвітлені питання правового регулювання пересування фізичних осіб у Європейському Союзі (далі, за текстом ЄС). Певні аспекти особливостей правового регулювання осіб можна знайти у працях М. Аракеяна, О. Вишнякова, Л. Грицаєнко, І. Грицяка, А. Дмитрієва, О. Київець, З. Макарухи, М. Микієвича, В. Муравйова, О. Святун, К. Смирної, А. Федорової, Л. Фалалаєвої та ін. Питання щодо правового механізму регулювання пересування осіб у період пандемії окреслюється у працях С. Закірова, Л. Грицаєнко тощо.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є дослідження нормативно-правової регламентації обмеження прав громадян ЄС на вільне пересування на території ЄС в період пандемії. Процедура в'їзду на виїзду на території ЄС та наявні виключення для певної групи осіб під час повного «локдауну» усіх країн.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, пропоную визначитись з суб'єктами, що мають право на віль-

не пересування в межах території країн-учасниць ЄС. Перш за все, таким правом користуються громадяни ЄС. Вперше, інститут громадянства Європейського Союзу було запроваджено Маастрихтським договором 1992 р. [1]. Зміст цього інституту розкривається в Договорі про Європейське співтовариство(статті 17-21), відповідно до норм якого, **громадянином Союзу є кожна особа, що має громадянство будь-якої держави-учасниці ЄС.** Громадянство держави-учасниці вирішується згідно із законодавством відповідної держави.

Нормами Договору про діяльність ЄС [2] та положеннями Регламенту (ЄС) № 562/2006 Європейського Парламенту та Ради, що встановлює Кодекс Співтовариства про режим перетину людьми кордонів (Шенгенський кодекс про кордони) [3] визначається коло громадян ЄС, які користуються вільним пересуванням з метою проживання на території іншої держави-члена та здійснення економічної діяльності на території ЄС як:

- працівник. Так, право на вільне пересування працівників в межах Європейського Союзу включає в себе наступні елементи:
 - право приймати реально запропоновану роботу;
 - право вільного пересування з цією метою територією держав-членів;
 - право проживати на території будь-якої з держав-членів для здійснення там трудової діяльності у відповідності до законодавчих, адміністративних положень, що регулюють трудову діяльність національних працівників, за додержання умов, встановлених регламентами Комісії, право залишатися на території держави-члена після завершення там трудової ді-

яльності. Право на свободу пересування працівників віднесене Судом ЄС до фундаментальних прав людини (справа 7/75 Mr. and Mrs. F. v. Belgian State [1975]) [4].

- підприємець; особа, яка надає чи отримує послуги.

Директивою 2004/58 було запроваджено свободу вільного пересування і для членів сімей громадян ЄС. Стаття 2 Директиви 2004/58 передбачає можливість родині приєднатися до громадянина ЄС, який, знаходиться в іншій державі-члені. Членами родини громадянина ЄС, які мають право приєднатися до нього, вважаються інший з подружжя включаючи зареєстроване партнерство, якщо воно визнається державою-членом перебування громадянина ЄС, родичі громадянина ЄС та іншого з подружжя за низхідною лінією (тобто діти, онуки тощо) молодші 21 року або якщо вони є утриманцями, і родичі громадянина ЄС та іншого з подружжя за висхідною лінією (тобто батьки, дід, баба тощо), які є утриманцями. Згідно з ч. 2 ст. 3 Директиви 2004/58 до кола родичів, яких перелічено вище можна додати: утриманців громадянина ЄС або осіб, що мешкали разом з громадянином ЄС у країні, де родина мешкала до переїзду, або тяжко хворі особи, які потребують опіки громадянина ЄС та зареєстровані партнери. При цьому національність (громадянство) членів родини громадянина ЄС, на відміну від національності самого громадянина ЄС, не має значення [5]. Свобода пересування осіб в Євросоюзі в широкому змісті складається із декількох блоків правових норм. Це:

1) норми, що регулюють свободу пересування громадян Євросоюзу (статті 18-25 ДФЄС, Директива

2004/38/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 року щодо права громадян Союзу та членів їх сімей пересуватися та проживати вільно на території держав-членів Євросоюзу);

2) норми, що регулюють свободу пересування робітників, а також членів їх сімей (статті 45 – 48ДФЄС, статті 28 – 30 Договору про ЄЕП, Регламент ЄС 492/2011 щодо свободи пересування робітників; Регламент 1251/70 щодо права залишатися в країні після завершення трудової діяльності, Директива Ради 2003/86/ЄС щодо права на возз'єднання сімей і т. д.);

3) норми, що регулюють пересування осіб з третіх держав на території Євросоюзу (статті 67-76, 77-80, 81-89 ДФЄС, Директива Ради 2003/86/ЄС щодо права на возз'єднання сімей, Директива Ради 2003/109/ЄС щодо статусу громадян третіх країн, які є довгостроковими резидентами, Директива Ради 2005/71/ЄС про сприяння в'їзду науковців на територію Євросоюзу, Регламент Ради (ЄС) № 859/2003, що розширює межі Регламенту ЄЕС № 1408/71 та Регламенту ЄЕС № 574/72 щодо громадян третіх держав, які ще не охоплені положеннями відповідних актів на підставі їх національності, Регламент Ради № 1030/2002 щодо формату доступу проживання громадян третіх держав в Євросоюзі, Директива щодо умов в'їзду та проживання громадян третіх держав з метою працевлаштування на посади, що потребують високої кваліфікації і т.д.);

4) Шенгенські договори, інкорпоровані Лісабонським договором у ДФЄС, та їх право (статті 67-76 ДФЄС).

З огляду на те, що право пересування на території Європейського Союзу не є абсолютним, виникає необхідність у чіткому регулюванні підстав такого обмеження. У ст. 45 Договору про діяльність ЄС, яка була запроваджена Директивою 2004/58, йдеться про можливість встановлення обмежень вільного пересування громадян ЄС на підставах захисту публічного порядку, державної безпеки та громадського здоров'я. В якості захворювань, що дають підставу для застосування заходів, що обмежують вільне пересування, виступають лише ті потенційно епідемічні захворювання, які визначені в доречних документах Всесвітньої Організації Охорони здоров'я, а також інші заразні інфекційні або паразитарні захворювання – за умови, що в приймаючій державі-члені вони виступають предметом захисних заходів щодо його власних громадян. Тож, при пандемії Covid-19 йдеться про захист громадського здоров'я.

Які все ж таки рекомендації та заходи обмеження були встановлені для країн-учасниць ЄС? Під час, першої хвилі захворювання, країни-учасниці ЄС закривали свої кордони від іноземців, та одна від одної. Виключенням були невідкладна подорож у справах бізнесу, смерть одного із близьких родичів, поїздка до лікарні або транзит країною, що не перевищує 24 годин. Слід також пам'ятати, що особа, яка має невідкладні обставини, повинна була надати докази. Якщо ми говоримо про подорож у справах бізнесу, то це є: контракт з роботодавцем, який є резидентом країни до якої ми маємо намір в'їхати/або має законні підстави перебування, або це довідка з відповідного місця роботи з поясненням

цілей подорожі та неможливістю вирішення питань віддалено. У випадку смерті близького родича, необхідним є ксерокопія свідоцтва про смерть та у разі наявності, документи, що підтверджують родинні зв'язки. Поїздка до лікарні також супроводжується документами, що підтверджують необхідність госпіталізації та документ від клініки, в якому йдеться про згоду на прийняття такого пацієнта. Особам, що в'їжджають у країну або повертаються додому обов'язковим є карантин 14 днів та проходження тесту на коронавірус. На відміну від правил, що встановлені в Україні, особи не звітують про перебування у своїй оселі та проходження тесту є обов'язковим і не тягне за собою недотримання карантину у строк 2 тижні [6].

Наразі, країни-учасниці ЄС планують остаточний вихід з карантину. На виконання цього вони погодили, що кожного тижня надаватимуть Європейському центру з профілактики та контролю захворюваності (ECDC) дані на основі визначених критеріїв:

- кількість нових зареєстрованих випадків на 100 000 населення за минулі 14 днів (рейтинг реєстрації);
- кількість тестів на 100 000 населення, що здійснені протягом попереднього тижня (рейтинг тестування);
- відсоток позитивних тестів серед тих, що були зроблені протягом попереднього тижня (рейтинг позитивних тестів).

На основі таких даних ECDC щотижня оприлюднюватиме карту країн-членів ЄС, із розподілом на окремі регіони, для допомоги країнам-членам у прийнятті рішення щодо запобіжних заходів. Країни та регіони матимуть такі кольорові позначки:

«Зелені» – якщо рейтинг реєстрації за 14 днів є нижчим за 25 і рейтинг тестування є нижчим за 4%;

омаранчеві» – якщо рейтинг реєстрації за 14 днів є нижчим за 50, але рейтинг тестування дорівнює або перевищує 4 відсотки; або якщо рейтинг реєстрації за 14 днів знаходиться між показниками 25 і 50, але рейтинг тестування є меншим за 4%;

«Червоні» – якщо дорівнює 50 або є вищим, та рейтинг тестування є 4% або вищим; або якщо рейтинг реєстрації за 14 днів є вищим за 150.

«Сірі» – якщо від країни не надійшло належної інформації або рейтинг тестування є нижчим за 300.

Такі кольорові позначки матимуть вплив на обмеження вільного руху людей. Країни-члени не будуть обмежувати вільний рух людей, які подорожують в «зелені» зони або повертаються звідти.

Країни-члени не мають відмовляти у в'їзді особам, що подорожують з інших країн-членів. Ті країни-члени, які вважають за необхідне ввести обмеження, можуть вимагати від осіб, які подорожують не з «зелених» зон проходити через карантин та тест після прибуття [7].

Висновки. Аналізуючи усе вищезазначене, можна зробити висновок про гармонійну та узгоджену роботу країн-учасниць ЄС та уповноважених органів ЄС. По-перше, повної заборони в'їзду та виїзду жодною країною ЄС не було встановлено, адже ми всі розуміємо, що це негативно вплинуло б на економічну та зовнішню торгівлю кожної країни. По-друге, у нормативно-правових актах, проаналізованих у даній статті, ми говоримо саме про обмежувальні заходи свободи віль-

ного пересування у випадку загрози громадському здоров'ю, а не про повне скасування такого права. По-третє, при правильному застосуванні та встановленні плану, епідеміологічна обстановка повинна покращуватися та обмежувальні заходи щодо вільного пересування послаблюватися. Як ми бачимо, велика кількість країн ЄС входить до «зеленої» зони, що свідчить про відповідальне ставлення громадян до свого здоров'я та здоров'я оточуючих, сумлінного виконання встановлених рекомендацій з протидії поширенню інфекції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Маастрихтський договір 1992 р. Електронний доступ: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11992M%2FTXT>.
2. Договір про заснування Європейської Спільноти, Електронний ресурс: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text
3. Регламент (ЄС) № 562/2006 Європейського Парламенту та Ради від 15 березня 2006 року, що встановлює Кодекс Співтовариства про режим перетину людьми кордонів (Шенгенський кодекс про кордони) // Московська Державна Юридична Академія: [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/schengen/schengen_code.htm
4. Справа 7/75 Mr. and Mrs. F. v. Belgian State, 1975, Електронний ресурс: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ri=CELEX%3A61975CJ0007>
5. DIRECTIVE 2004/58/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 29 April 2004 on the right of citizens of the Union and their family members to move and reside freely within the territory of the Member States amending Regulation (EEC) No 1612/68 and repeal-

ing Directives 64/221/EEC, 68/360/EEC, 72/194/EEC, 73/148/EEC, 75/34/EEC, 75/35/EEC, 90/364/EEC, 90/365/EEC and 93/96/EEC. Электронний ресурс: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:229:0035:0048:en:PDF>

6. Rapid risk assessment: Coronavirus disease 2019 (COVID-19) pandemic: increased transmission in the EU/EEA and the UK – seventh update. Электронний ресурс: <https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/documents/RRA-seventh-update-Outbreak-of-coronavirus-disease-COVID-19.pdf>

7. The website of European Council of the European Union. Электронний ресурс: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/10/13/covid-19-council-adopts-a-recommendation-to-coordinate-measures-affecting-freemovement/?utm_source=dmsauto&utm_medium=email&utm_campaign=COVID19%3a+Council+adopts+a+recommendation+to+coordinate+measures+affecting+free+movement

REFERENCES:

1. Treaty on European Union Official (Journal C 191 , 29/07/1992 P. 0001 – 0110) Retrieved from: <http://data.europa.eu/eli/treaty/teu/sign>

2. Dohovir pro zasnuvannya Yevropeiskohoi Spilnoty, Dokument 994_017 Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text

3. Reglament (YeS) № 562/2006 Yevropeiskoho Parlaamentu ta Rady vid 15 bereznia 2006 roku, shcho vstanovliuie Kodeks Spivtovarystva pro rezhym peretynu liudmy kor-

doniv (Shenhenskyi kodeks pro kordony) // Moskovska Derzhavna Yurydychna Akademiya: Retrieved from http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/schengen/schengen_code.htm

4. Case 7/75 and Mrs. F. v. Belgian State, 1975, Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61975CJ0007>

5. DIRECTIVE 2004/58 / EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 29 April 2004 on the right of citizens of the Union and their family members to move and reside freely within the territory of the Member States amending Regulation (EEC) No 1612/68 and repealing Directives 64/221 / EEC, 68/360 / EEC, 72/194 / EEC, 73/148 / EEC, 75/34 / EEC, 75/35 / EEC, 90/364 / EEC, 90 / 365 / EEC and 93/96 / EEC Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.0035:0048:en:PDF>

6. Rapid risk assessment: Coronavirus disease 2019 (COVID-19) pandemic: increased transmission in the EU / EEA and the UK – seventh update, Retrieved from: <https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/documents/RRA-seventh-update-Outbreak-of-coronavirus-disease-COVID-19.pdf>

7. The website of the European Council of the European Union. Retrieved from: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/10/13/covid-19-council-adopts-a-recommendation-to-coordinate-measures-affecting-free-movement/?utm_source=dmsauto&utm_medium=email&utm_campaign=COVID19%3a+Council+adopts+a+recommendation+to+coordinate+measures+affecting+free+movement

Кравцова Тетяна Миколаївна, докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри правосуддя, Сумський національний аграрний університет, 40021, м. Суми, вул. Герасима Кондрат'єва, 160, тел.: (067) 974-18-85, e-mail: tatiana_kr@meta.ua, <https://orcid.org/0000-0003-3697-9794>.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ НАДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. У статті досліджено характерні особливості адміністративно-правових відносин, які виникають у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання, надано визначення поняття та проаналізовано структуру такого виду адміністративно-правових відносин.

Визначені основні ознаки адміністративно-правових відносин у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання, до яких віднесено: 1) виникнення таких відносин здійснюється на підставі і основі адміністративно-правових норм; 2) адміністративно-правові відносини у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання за своєю сутністю є різновидом публічних відносин, які відображають публічно-правовий інтерес у сфері економічної конкуренції; 3) права та обов'язки сторін відносин пов'язані з реалізацією політичних рішень та впровадженням у життя законів України суб'єктами публічної адміністрації у сфері конкурентної політики; 4) однією з сторін відносин завжди є суб'єкт публічної адміністрації, наділений повноваженнями у сфері конкурентної політики; 5) відносини, які досліджуємо, є владними відношеннями, побудованими на засадах “влада–підпорядкування”; 6) можливість державного примусу в умовах необхідності його застосування до учасників адміністративно-правових відносин, а саме: при виконанні обов'язків та здійсненні суб'єктивних прав, наприклад, повернення незаконної державної допомоги у разі визнання її недопустимою для конкуренції; 7) порушення адміністративно-правової норми у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання спричиняє відповідальність порушника перед державою; 8) спори, що виникають при порушенні адміністративно-правових відносин у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання вирішуються в адміністративному та судовому порядку.

Узагальнюючи, зазначено, що адміністративно-правові відносини у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання – це врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, які складаються у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання, коли один з учасників або всі учасники є носіями владних повноважень, які пов'язані з передачею ресурсів держави чи місцевих ресурсів окремим суб'єктам господарювання.

Зроблено висновок, що адміністративно-правові відносини у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання повною мірою впливають на ефективне функціонування механізму адміністративно-правового регулювання у цій сфері.

Ключові слова: адміністративно-правові відносини, адміністративно-правові відносини у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання, ознаки адміністративно-правових відносин у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання, структура адміністративно-правових відносин у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання.

Kravtsova Tetiana Mykolayivna, Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Justice, Sumy National Agrarian University, 40021, Sumy, Herasym Kondratiev Str., 160, tel.: (067) 974-18-85, e-mail: tatiana_kr@meta.ua, <https://orcid.org/0000-0003-3697-9794>.

CONCEPTS AND FEATURES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF PROVIDING STATE AID TO BUSINESS ENTITIES

Abstract. The article researches the characteristics of administrative and legal relations that arise in the field of state aid to economic (business) entities, provides a definition and analyzes the structure of this type of administrative and legal relations.

The main features of administrative and legal relations in the field of state aid to business entities are identified, which include: 1) the emergence of such relations is carried out on the basis of administrative and legal norms; 2) administrative and legal relations in the field of state aid to economic entities are essentially a kind of public relations that reflect the public interest in the field of economic competition; 3) the rights and obligations of the parties of the relationship that is related with the realization of political decisions in the life and implementation of the laws of Ukraine by subjects of public administration in the field of competition policy; 4) one of the parties of the relationship is always a subject of public administration, that is endowed with powers in the field of competition policy; 5) the relations we research are power relations that is built on the principles of “power-subordination”; 6) the possibility of state coercion in conditions of the necessity to apply it to participants in administrative and legal relations, namely: during the execute of duties and realization of subjective rights, for example, the return of illegal state aid if it is declared inadmissible for competition; 7) violation of the administrative and legal norm in the field of state aid to business entities causes the responsibility of the violator to the state; 8) disputes arising from the violation of administrative and legal relations in the field of state aid to business entities are resolved in administrative and judicial proceedings.

In summary, it is noted that administrative and legal relations in the field of state aid to economic entities are regulated by the rules of administrative law public relations, which are formed in the field of state aid to economic entities, when one or all participants are all participants are holders of power, which are related to the transfer of state or local resources to individual entities.

Key words: administrative and legal relations, administrative and legal relations in the field of state aid to economic entities, features of administrative and legal relations in the field of state aid to economic entities, structure of administrative-legal relations in the sphere of state aid to business entities .

Актуальність теми. Державна допомога суб'єктам господарювання є ефективним інструментом розвитку економіки держави. Задля впорядкування відносин, пов'язаних із наданням державної допомоги, в інтересах всього суспільства й держави, а не окремого суб'єкта господарювання, застосовується правове регулювання як основний засіб державного впливу на суспільні відносини.

Систему адміністративно-правового регулювання у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання становлять такі елементи, як: адміністративно-правові норми, акти застосування норм адміністративного права суб'єктами права, адміністративно-правові відносини. Відтак ефективне функціонування системи адміністративно-правового регулювання у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання повною мірою залежить від реалізації адміністративно-правових відносин у цій сфері.

Особливості адміністративних правовідносин з надання державної допомоги суб'єктам господарювання відображають ті унікальні, неповторні ознаки, властиві лише цій категорії. Саме тому варто розкрити їх зміст і значення, показати зв'язок, дослідити вплив на ці правовідносини загалом.

Необхідно розпочати з правового аналізу особливостей адміністративних правовідносин з надання державної допомоги суб'єктам господарювання. Проведений аналіз цієї проблематики дасть вагомий результат, що зможуть бути використані в подальшій юридичній розробці суміжних питань

Стан дослідження. Питання адміністративно-правових відносин, враховуючи їх важливість, свого часу були

предметом досліджень В. Б. Авер'янова, Ю. П. Битяка, І. Л. Бородіна, І. П. Голосніченка, Є. В. Додіна, Р. А. Калюжного, Л. В. Ковалюка, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко, О. І. Остапенка, І. М. Пахомова, В. О. Шамрая, Ю. С. Шемшученка та інших. Проте проблеми адміністративно-правових відносин, які виникають у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання, спеціально не вивчались, а в існуючих працях вони досліджувались фрагментарно.

Тому **метою статті** є визначення поняття та з'ясування характерних особливостей адміністративно-правових відносин, які виникають у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання.

Виклад основних положень. Адміністративно-правові відносини є класичним інститутом адміністративного права. Разом з тим, у науковців-адміністративістів відсутнє єдине розуміння поняття адміністративно-правових відносин.

Так, Ю. П. Битяк вважає адміністративно-правові відносини – суспільні відносини у сфері державного управління, учасники яких є носіями прав і обов'язків, урегульованих нормами адміністративного права [1, с. 57].

На думку І. П. Голосніченка адміністративно-правові відносини є системою прав та обов'язків органів державної виконавчої влади, посадових осіб і службовців, громадян та інших суб'єктів [2, с. 9].

Л. В. Коваль свого часу писав, що предметом адміністративного права є суспільні відносини, які виникають при здійсненні державного управління [3, с. 6].

Т. О. Коломієць зазначає, що адміністративно-правові відносини суспільні

відносини, врегульовані нормами адміністративного права, суб'єкти яких наділені правами і обов'язками у сфері забезпечення органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб [4, с. 43, 44].

А. В. Макаренко розглядає адміністративно-правові відносини як урегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, в яких їхні сторони (суб'єкти) взаємопов'язані й взаємодіють внаслідок здійснення суб'єктивних прав і обов'язків, встановлених і гарантованих відповідними адміністративно-правовими нормами [5, с. 44].

О. А. Харитонova вказує, що адміністративно-правові відносини – це урегульовані адміністративно-правовою нормою суспільні відносини, що складаються у галузі державного управління та адміністративної охорони публічного правопорядку, один з учасників або всі учасники яких є носіями владних повноважень, а також суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, які перебувають під охороною держави [6, с. 161].

Як ми бачимо з наведеного переліку визначень, у науці адміністративного права відсутній єдиний погляд на поняття адміністративно-правових відносин. Більшість науковців розуміє під ними суспільні відносини, які урегульовані адміністративно-правовими нормами. При цьому дослідники значне місце у визначенні адміністративно-правових відносин відводять саме сфері правового регулювання адміністративно-правових відносин. Але саме у цьому моменті відсутній єдиний погляд. Частина вчених вважають сферою правового регулювання адміністративно-правових відносин

державне управління; інші – діяльність органів виконавчої влади.

З цього приводу, ми підтримуємо думку В. К. Колпакова, який зазначає, що поняття адміністративно-правових відносин стає все ширшим і виходить за межі державного управління [7, с. 101]. Підтвердженням цього є внутрішньо-організаційна діяльність інших органів, які не входять до виконавчої влади, а також публічно-управлінська діяльність органів місцевого самоврядування, громадських організацій тощо. Тому, на нашу думку, сфера адміністративно-правових відносин пов'язана не лише з державним управлінням або діяльністю органів виконавчої влади. Ця сфера пов'язана з функціонуванням усієї публічної адміністрації, яка задіяна у реалізації публічних функцій та забезпечує реалізацію політичних рішень та Конституції і законів України.

Отже, адміністративно-правові відносини – це суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права, пов'язані з реалізацією політичних рішень та впровадження у життя Конституції і законів України та завжди мають однією із сторін суб'єкта публічної адміністрації.

З приводу ознак адміністративно-правових відносин в науці адміністративного права можливо спостерігати приблизно єдину позицію науковців. Так, науковці виокремлюють такі ознаки адміністративно-правових відносин:

- виникають, змінюються та припиняються в сфері публічного адміністрування;
- формуються у рамках і на основі адміністративно-правових норм, які містять у собі абстрактну конструкцію відносин;

- відносини об'єктивуються з виникненням юридичних фактів, передбачених адміністративно-правовими нормами;

- обов'язковим суб'єктом виступає відповідний орган публічної адміністрації;

- складаються у специфічній сфері здійснення владно-організаційної діяльності суб'єктів публічної адміністрації;

- можуть виникати за ініціативою будь-якої із сторін. При цьому згода або бажання другої сторони не є обов'язковою умовою їх виникнення, так само, як і наявність або відсутність у неї владних повноважень;

- спори, які можуть виникати між учасниками адміністративно-правових відносин переважно вирішуються в адміністративному (позасудовому) порядку [8, с. 47].

На основі вищезазначеного, до основних ознак адміністративно-правових відносин у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання належать:

- виникнення таких відносин здійснюється на підставі і основі адміністративно-правових норм;

- адміністративно-правові відносини у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання за своєю сутністю є різновидом публічних відносин, які відображають публічно-правовий інтерес у сфері економічної конкуренції;

- права та обов'язки сторін відносин пов'язані з реалізацією політичних рішень та впровадженням у життя законів України суб'єктами публічної адміністрації у сфері конкурентної політики;

- однією з сторін відносин завжди є суб'єкт публічної адміністрації,

наділений повноваженнями у сфері конкурентної політики;

- відносини, які досліджуємо, є владними відношеннями, побудованими на засадах "влада-підпорядкування";

- можливість державного примусу в умовах необхідності його застосування до учасників адміністративно-правових відносин, а саме: при виконанні обов'язків та здійсненні суб'єктивних прав, наприклад, повернення незаконної державної допомоги у разі визнання її недопустимою для конкуренції;

- порушення адміністративно-правової норми у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання спричиняє відповідальність порушника перед державою;

- спори, що виникають при порушенні адміністративно-правових відносин у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання вирішуються в адміністративному та судовому порядку.

Адміністративно-правові відносини мають певну структуру, складовими елементами якої є суб'єкти, об'єкти, зміст правовідносин та юридичні факти [1, с.57; 9, с.50]. Суб'єктами адміністративно-правових відносин є сторони адміністративно-правових відносин, що мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Об'єктами адміністративно-правових відносин є матеріальні та нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини. Зміст адміністративно-правових відносин включає в себе суб'єктивні права та юридичні обов'язки (юридичний зміст) та дії суб'єктів адміністративно-правових відносин (фактичний зміст). Юридичні факти — це конкретні життєві обставини, з наявністю та/або відсут-

ністю яких норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правових відносин.

Слід зазначити, що до структури адміністративно-правових відносин у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання входять суб'єкти, об'єкти правовідносин, їх зміст та юридичні факти. Вважаємо включення юридичних фактів як одного елемента адміністративно-правових відносин у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання правильним, оскільки вони є не лише підставою для виникнення, зміни або припинення цих відносин, а й є життєвими обставинами, що прямо або опосередковано визначені гіпотезою норми адміністративного права.

Доцільно, суб'єктів адміністративно-правових відносин, що виникають при наданні державної допомоги суб'єктам господарювання розділити на три групи: 1) які беруть безпосередню участь у наданні державної допомоги; 2) які мають повноваження у сфері адміністративно-правового регулювання; 3) які здійснюють адміністрування даної сфери діяльності.

До суб'єктів, які беруть безпосередню участь у наданні державної допомоги належать:

- надавачі державної допомоги – органи влади, органи місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління та контролю, а також юридичні особи, що діють від їх імені, уповноважені розпоряджатися ресурсами держави чи місцевими ресурсами і ініціюють та/або надають державну допомогу;

- отримувачі державної допомоги – суб'єкти господарювання, які отримують державну допомогу;

- заінтересовані особи – суб'єкти господарювання, інші юридичні і фізичні особи, їх об'єднання, інтереси яких можуть зазнати впливу від надання державної допомоги.

Суб'єктом, який має повноваження у сфері адміністративно-правового регулювання сфери надання державної допомоги суб'єктам господарювання, є уповноважений орган – Антимонопольний комітет України. До основних повноважень уповноваженого органу належить: отримання та розгляд повідомлень про нову державну допомогу; визначення належності до державної допомоги заходів з підтримки суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів, оцінювання допустимості державної допомоги для конкуренції; збирання та проведення аналізу інформації про заходи з підтримки суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів та інші.

До суб'єктів, які здійснюють адміністрування сфери державної допомоги суб'єктам господарювання, відносяться ті суб'єкти, які не є учасниками надання державної допомоги, а здійснюють адміністративно-правове регулювання даної сфери. Сюди можна віднести Кабінет Міністрів України. Кабінет Міністрів України є вищим органом виконавчої влади. Він втілює прийняті закони в дію, є основним організатором виконання. Відповідно до Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [10] Кабінет Міністрів України визначає критерії оцінки допустимості окремих категорій державної допомоги; встановлює порядок повернення незаконної державної допомоги, недопустимої для конкуренції тощо.

Об'єктом адміністративних правовідносин у більшості випадків ви-

ступають дії, діяльність, поведінка людей, здійснення яких є реалізацію адміністративно-правових відносин. У деяких випадках адміністративно-правових відносин (як правило, організаційно-майнового характеру) об'єкт складний: поведінка людей і майно – «предмет» [11, с. 33]. На нашу думку, об'єктом адміністративних правовідносин з надання державної допомоги суб'єктам господарювання виступає адміністративна діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, яка пов'язана з передачею ресурсів держави чи місцевих ресурсів окремим суб'єктам господарювання. Особливість цього об'єкта відображає виняткову сферу, на яку поширюють свою дію такі адміністративні правовідносини, – це сфера надання державної допомоги суб'єктам господарювання. Також об'єктні характеристики чітко ілюструють предметне навантаження групи цих правовідносин.

Останній елемент структури – це зміст правовідносин, який складають юридичні права і обов'язки суб'єктів цих відносин. Дослідники ділять зміст правовідносин на частини, серед яких виділяють: юридична та матеріальна. На думку, С. С. Алексєєва юридичний зміст – це суб'єктивні юридичні права та суб'єктивні юридичні обов'язки, що відображають специфіку суспільних правовідносин, що врегульовані нормами права. Матеріальний зміст науковець розглядає як фактичну поведінку: уповноважений може, а зобов'язаний змушений здійснювати (дозволена поведінка уповноваженого та необхідна поведінка зобов'язаного) [12, с. 112-113].

Особливістю змісту адміністративних правовідносин у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання є сукупність встановлених

та гарантованих нормами адміністративного права юридичних властивостей суб'єктів правовідносин, які забезпечують їм можливість реалізувати свої повноваження, пов'язані з передачею ресурсів держави чи місцевих ресурсів окремим суб'єктам господарювання. Отже суб'єктивний склад цих правовідносин складають особи, наділені правами та відповідними обов'язками у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання, проте слід зазначити, що зміст цих прав повинен бути в межах норм, визначених законодавством України.

Висновки. Узагальнюючи, слід зазначити, що адміністративно-правові відносини у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання – це врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, які складаються у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання, коли один з учасників або всі учасники є носіями владних повноважень, які пов'язані з передачею ресурсів держави чи місцевих ресурсів окремим суб'єктам господарювання.

Адміністративно-правові відносини у сфері надання державної допомоги суб'єктам господарювання повною мірою впливають на ефективне функціонування механізму адміністративно-правового регулювання у цій сфері. Аналіз цих відносин свідчить про те, що у них виражені як загальні риси, характерні для усіх адміністративно-правових відносин, так і особливості, притаманні лише їм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Битяк Ю. П., Гарашук В. М., Зуй В. В.. Адміністративне право: підручник. Харків: Право, 2013. 656 с.

2. Голосніченко І. П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття). Київ, 1998. 52 с.

3. Коваль Л. В. Адміністративне право України: Курс лекцій. Київ: Основи, 1994. 154 с.

4. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.

5. Макаренко А. В. Адміністративне право: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. Київ: КНЕУ, 2008. 264 с.

6. Харитоновна О. І. Адміністративно-правові відносини (проблеми теорії): монографія. Одеса: Юридична література, 2004. 328 с.

7. Колпаков В. К. Адміністративно-правові відносини: поняття і види. Юридичний науковий електронний журнал. 2013. № 1. С. 102–104. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2013/ukr/Kolpakov.pdf.

8. Колпаков В. К. Курс адміністративного права України : підруч. / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. Д. Сущенко та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 872 с.

9. Богущкий В. В., Богущка А. В. Адміністративне право України як галузь права: Навчальний посібник. Харків: ФІНН, 2010. 64 с.

10. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 1 липня 2014 року № 1555-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text> (дата звернення: 27.11.2020).

11. Алфьоров С.М. Адміністративне право України. Загальна частина Київ: Центр учбової літератури, 2011. 216 с.

12. Алексеев С. С. Общая теория права. Т.2 Москва: Юридическая литература, 1982. 360 с.

REFERENCES:

1. Bytyak Yu.P., Garashchuk V.M., Zuy V.V. (2013). Administratyvne pravo [Administrative law]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

2. Golosnichenko I.P. (1998). Administratyvne pravo Ukrainy (osnovni kategorii

i ponyattya) [Administrative law of Ukraine (basic categories and concepts)]. Kyiv [in Ukrainian].

3. Koval L.V. (1994). Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

4. Kolomoyets T.O. (2011). Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

5. Makarenko A.V. (2008)/ Administratyvne pravo [Administrative law]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

6. Kharitonova O.I. (2004). Administratyvno-pravovi vidnosyny (problemy teorii) [Administrative and legal relations (problems of theory)]. Odessa: Yurydychna literatura [in Ukrainian].

7. Kolpakov V.K. (2013). Administratyvno-pravovi vidnosyny: ponyattya i vydy [Administrative and legal relations: concepts and types]. Yurydychny naukovy elektronny jurnal – Юридичний науковий електронний журнал – Legal scientific electronic journal, 1, 102–104. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/1_2013/ukr/Kolpakov.pdf. [in Ukrainian].

8. Kolpakov V.K., Kuzmenko O.V., Pastukh I.D., Sushchenko V.D. (2013). Kurs administratyvno prava Ukrainy [Course of administrative law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

9. Bogutsky V.V., Bogutskaya A.V. (2010). Administratyvne pravo Ukrainy yak galuz prava [Administrative law of Ukraine as a branch of law]. Kharkiv: FINN [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy “Pro derjavnu dopomogu subektam gospodaryuvannya”: vid 1 lypnya 2014 r., № 1555-VII [Law of Ukraine “On state aid to business entities” from July 1, 2014, № 1555-VII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555->

11. Alfiorov S.M. (2011) Administratyvne pravo Ukrainy: zagalna chastyna [Administrative law of Ukraine. General part]. Kyiv: Center for Educational Literature [in Ukrainian].

12. Alekseev S.S. (1982). Obshaya teoriya prava. [General theory of law]. Moscow: Yuridicheskaya literatura [in Russian].

Шкляр Іванна Володимирівна, аспірант кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, пл. Солом'янська, 1, e-mail: shkliar05@gmail.com тел.: +380976048189 <https://orcid.org/0000-0001-6451-3727>

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВА НА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЯХ

Анотація. У статті проведено аналіз стану наукової розробки проблем реалізації права на медичну допомогу із застосуванням трансплантації, становлення та розвитку правового регулювання трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини в Україні. Розглянуто дослідження права на медичну допомогу із застосуванням трансплантації в зарубіжних та вітчизняних наукових працях.

У статті проаналізовано історію розвитку законодавства, що регулює відносини, які виникають у процесі реалізації конституційного права на медичну допомогу із застосуванням трансплантації, а також наукових праць, в яких досліджується становлення та розвиток трансплантації анатомічних матеріалів людини в Україні та за кордоном.

В умовах сьогодення першочергового значення набуває охорона життя та здоров'я людини, адже це є однією з найвищих соціальних цінностей та основоположним благом у суспільстві, а медичні послуги, а саме медична допомога із застосуванням трансплантації відіграє важливу роль та допомагає рятувати життя людей, які потребують такої допомоги. Все це свідчить про необхідність дослідження шляхів формування права на медичну допомогу із застосуванням трансплантації та становлення історії розвитку законодавчого регулювання відносин, що виникають у процесі надання медичних послуг із застосуванням трансплантації.

Результати наукових досліджень різних авторів становлять певний інтерес для науки та мають важливе практичне значення для розуміння права на медичну допомогу із застосуванням трансплантації. Водночас попри велику кількість праць щодо різних аспектів законодавчої регламентації трансплантації, комплексного дослідження історичних та правових аспектів державного регулювання суспільних відносин у галузі конституційного права України, в аспекті права на медичну допомогу із застосуванням трансплантації досі не проводилося, хоча не підлягає сумніву нагальна потреба в історико-теоретичному аналізі законодавчого регулювання суспільних відносин у галузі трансплантології.

Нормативна база дослідження представлена національним та зарубіжним законодавством, що стосується надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації анатомічних матеріалів людини та міжнародними правовими документами.

Матеріал викладений в статті, дасть змогу читачам більш глибоко дослідити питання, що висвітлені в темі.

Ключові слова: право на медичну допомогу, медична допомога із застосуванням трансплантації, право на медичну допомогу із застосуванням трансплантації, трансплантація, анатомічні матеріали людини, донорство, трансплантологія.

Shklyar Ivanna Volodymyrivna, Postgraduate Student of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Sq. Solomyanska, 1, e-mail: shklyar05@gmail.com tel.: +380976048189 <https://orcid.org/0000-0001-6451-3727>

EXPLORATION HUMAN OF THE RIGHT ON MEDICAL CARE USING TRANSPLANTATION IN DOMESTIC AND FOREIGN SCIENTIFIC RESEARCHES

Summary. The article analyzes the state of scientific development of the problems of realization of the right to medical care with the use of transplantation, formation and development of legal regulation of transplantation of organs and other anatomical materials to man in Ukraine. The research of the right to medical care with the use of transplantation in foreign and domestic scientific works is considered.

The article analyzes the history of legislation governing the relations that arise in the process of exercising the constitutional right to medical care with the use of transplantation, as well as scientific works that study the formation and development of transplantation of anatomical materials in Ukraine and abroad.

In today's conditions, the protection of human life and health is of paramount importance, as it is one of the highest social values and a fundamental good in society, and medical services, namely medical care through transplantation, play an important role and help save the lives of people who it needs such assistance. All this indicates the need to study ways to form the right to medical care with the use of transplantation and the formation of the history of legislative regulation of relations arising in the process of providing medical services with the use of transplantation.

The results of scientific research of various authors are of some interest to science and are important in practice for understanding the right to medical care using transplantation. At the same time, despite the large number of works on various aspects of transplantation legislation, a comprehensive study of historical and legal aspects of state regulation of public relations in the field of constitutional law of Ukraine, in the aspect of the right to medical care with transplantation has not been conducted. theoretical analysis of the legislative regulation of public relations in the field of transplantology.

The normative base of the research is presented by the national and foreign legislation concerning the provision of medical care with the use of transplantation of anatomical materials to humans and international legal documents.

The material presented in the article will allow readers to explore in more depth the issues covered in the topic.

Key words: the right to medical care, medical care with the use of transplantation, the right to medical care with the use of transplantation, transplantation, human anatomical materials, donation, transplantology.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Особливої актуальності набувають проблеми забезпечення, реалізації та захисту прав, свобод та законних інтересів людини, де особливо гостро відчуються складнощі реалізації прав у сфері медичної діяльності, зокрема застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині. Розвиток заміної терапії постійно відкриває перспективи рятування людства від багатьох виліковних захворювань. Пересадкою анатомічних матеріалів у світі користуються величезна кількість хворих людей, яким завдяки трансплантації вдалося врятувати життя або підвищити його якість.

Аналіз генезису правової регламентації трансплантації анатомічних матеріалів людині є необхідною умовою для удосконалення надання медичної допомоги людям, які це потребують. У розвинених країнах світу сучасна медична наука швидко розвивається, як наслідок того, що у суспільстві особливо гостро стоїть питання охорони здоров'я.

У той час, як у розвинених країнах світу трансплантація органів є стандартом лікування при багатьох захворюваннях нирок, серця, печінки, легенів, кишківника та інших органів, Україна відстає на 20-25 років у розвитку органної трансплантації[1]. Відповідно Україна потребує реформування правової бази для надання такого виду медичної допомоги як трансплантація. Адже кожна окремо взята операція із пересадки анатомічних матеріалів людині зачіпає права, свободи та законні інтереси великої кількості людей, та потребує детального вивчення та дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Стеценко С.Г., Горелик І.І., Гринчак С.В., Шумаков В.І., Антосян І.М., Хвистюк А.Н., Микулинський Ю.Е., Цимбалюк В.І., Пустовіт А.О., Маргацкая Н.А., Стефанчук Р.О., Анікіна Г.В., Булеца С.Б., Пташник І.Р., В.А. Глушков, І.В. Міщук та інші у своїх наукових працях приділяють значну увагу вивченню трансплантації анатомічних матеріалів людині, але необхідно зазначити, що у дослідженні проблем права на медичну допомогу ці наукові здобутки належать здебільшого фахівцям в різних галузях права, але не в конституційному праві.

В останні десятиріччя українські науковці акцентують увагу на проблематиці становлення та розвитку в Україні правового регулювання діяльності, пов'язаної із трансплантацією та звертають увагу на необхідності негайного реформування законодавства у сфері трансплантології, однак на сьогоднішній день Закон, який аналізувався в цих працях втратив чинність на підставі Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 01.01.2019.

Мета статті (постановка завдання). Мета та завдання статті полягають у дослідженні основних етапів розвитку правового регулювання медичної допомоги із застосуванням трансплантації анатомічних матеріалів людині, в аналізі та вивченні вітчизняних та зарубіжних наукових праць, які розкривають становлення правового регулювання трансплантації в Україні, її розвиток та перспективи.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день формування та становлення в Україні правового

регулювання діяльності, пов'язаної з трансплантацією відбувається за непростих політичних, соціально-економічних, культурних та інформаційних умов та вимагає впровадження успішних світових надбань та їх доведення до рівня інноваційності європейських країн. Ч.1 ст.49 Конституції України, передбачає, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування [2]. Відтак держава через органи влади повинна забезпечувати реалізацію конституційних прав і свобод людини, а відповідно право на медичну допомогу із застосуванням трансплантації.

Статистичні дані Міністерства охорони здоров'я України вказують, що наша держава посідає останнє місце серед країн Європи за показником посмертного донорства. Він в Україні становить лише 0,15 випадків на 1 млн населення, що у 100 разів менше, ніж у сусідній Польщі та у 230 разів менше, ніж в Іспанії. Через недосконалість медичного законодавства така важлива галузь медицини як трансплантологія не має можливостей для розвитку[3].

Для повноцінного дослідження права на медичну допомогу із застосуванням трансплантації анатомічних матеріалів людині необхідно проаналізувати історію розвитку законодавства, що регулює відносини, які виникають у процесі реалізації своїх конституційних прав та свобод у сфері медичної допомоги, а також наукових праць, в яких досліджується в різних аспектах становлення та розвиток трансплантації органів та тканин людини в Україні та за кордоном.

Першим нормативним актом радянського періоду, який визнав права, обов'язки та відповідальність медич-

них працівників, була Постанова ВЦВК та РНК РРФСР від 01.12.1924 р. «Про професійну роботу і права медичних працівників», яка закріпила обов'язок отримувати згоду пацієнта на будь-яке оперативне втручання в організм людини. У Правилах судово-медичного дослідження трупів, затверджених Народним комісаріатом охорони здоров'я РРФСР 19.12.1928 р. та Народним комісаріатом юстиції РРФСР 03.01.1928р., започатковано вирішення одного з найважливіших питань у трансплантації, зокрема моменту, з якого можливе вилучення органів і тканин людини після її смерті [4]. Згідно із додатком до ст.140 Правил в наукових і науково-практичних цілях допускається розтинання трупів не пізніше 12 годин, але не раніше півгодини після смерті людини в присутності трьох лікарів, які складають протокол із указівкою причин розтинання і доказів дійсності смерті. На вилучення анатомічних матеріалів від мертвого донора не вимагалася згода родичів померлого, тим самим закріплювався принцип презумпції згоди щодо вилучення органів у донора-трупа.

Як метод лікування трансплантація органів започаткувалася на теренах СРСР, коли перша у світі трансплантація нирки, здійснена на початку 30-х рр. ХХ століття, активізувала роботу зі створення нормативної бази трансплантології. Так, у 1933 р. Ю.Ю.Вороний (УРСР, м. Харків) здійснив першу трансплантацію нирки, а в 1947 р. В.П.Деміховим уперше започаткована технічна можливість пересадки легень[5]. Результати таких відкриттів перевершили усі сподівання, що зумовило виникненню якісно нових відносин, що потребували сво-

го правового регулювання. Постановою РНК СРСР від 45.09.1937 р. «Про порядок проведення медичних операцій» Народному комісаріату охорони здоров'я надано право видавати обов'язкові для всіх установ, організацій і осіб розпорядження про порядок здійснення лікувальних і хірургічних операцій, і тому числі операцій з пересаджування рогівки ока від померлих, переливання крові, пересаджування окремих органів тощо [6]. На важливість вищезазначеного нормативно-правового акта звертає увагу у своїй праці і вчений І.І.Горелік [7]. Наступні нормативні акти, які регулювали різноманітні спеціальні питання трансплантації(пересаджування шкіри від трупа, рогівки ока, реберних хрящів і інших тканин), базувалися на цій постанові [8].

Зокрема, в 1954 році законодавство регулювало лише вузьке питання трансплантації – пересадку рогівки, це було передбачено Наказом МОЗ СРСР від 16.02.1954 р. «Про широке запровадження в практику окулістів операції пересаджування рогівки» [9]. Також це було зазначено в Інструкції МОЗ СРСР від 16.02.1954 р. «Про використання ока померлих людей для операції пересадки рогівки сліпим» регулювали лише вузьке питання трансплантації – пересадку рогівки [10].

У 1977 р. Міністерством охорони здоров'я СРСР була прийнята Тимчасова інструкція для визначення біологічної смерті і умов, що дозволяють вилучати органи для трансплантації[11]. Інструкція майже на 10 років загальмувала розвиток трансплантації таких органів, як серце, печінка, підшлункова залоза, кишківник. Фактично трансплантація органів

зводилась до трансплантації нирок. Це було зумовлено тим, що в той час в Україні, як і в усьому СРСР, діагноз смерті не встановлювався на основі діагнозу смерті головного мозку. Відомий хірург-трансплантолог, академік В.І.Шумаков, піднімав дане питання та вказував, що розвиток клінічної трансплантології у нас пов'язаний зі значно більшими складнощами, ніж в інших державах. Офіційний дозвіл на постановку діагнозу смерті мозку в нашому законодавстві з'явився приблизно на двадцять років пізніше, ніж в більшості економічно розвинених країн. Це призвело до того, що ми істотно відстаємо за часом у сфері пересадки органів[12].

В період незалежності України правове регулювання трансплантації розвивається більш ефективно. Законодавчо закріплюється поняття трансплантації, створюється Координаційний центр трансплантації органів в 1994 році, затверджується Положення про Координаційний центр трансплантації органів, тканин і клітин в 2006 році [13]. З'являється Український науково-практичний центр ендокринної хірургії, трансплантації ендокринних органів і тканин у м.Київ [14]. В 2000 році засновано Асоціацію трансплантологів України та розроблено статут та програму її діяльності [15]. Одним із важливих кроків на шляху формування правової бази трансплантології стає прийняття Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16.07.1999 р. який визначив умови і порядок застосування трансплантації як спеціального методу лікування, покликаний забезпечувати додержання в Україні прав людини та захист люд-

ської гідності при застосуванні трансплантації та здійсненні іншої, пов'язаної з нею діяльності[16]. З метою забезпечення цього закону прийнято Постанову КМУ №695 від 24.04.2000 р, що затвердила заклади, які мали право здійснювати вилучення органів та інших анатомічних матеріалів у живих донорів, донорів-трупів та їх трансплантацію людині[17].

Однак з моменту вступу цього Закону в дію, даний Закон викликав гостру дискусію серед трансплантологів як з точки зору теоретичного трактування деяких положень, так і з практичного застосування. Так, зокрема, на думку деяких вчених у вищезазначеному Законі визначені нераціональні умови та порядок вилучення анатомічних матеріалів у померлих осіб. Окремі аспекти зазначеної проблеми досліджували З.Волож, В.Суховерхий, Н.Маргацька, Г.Красновський та інші [18].

З 01.01.2019 року вступив в дію Закон України від 17 травня 2018 року «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини», де розширено понятійний апарат, визначено основні засади, умови та порядок застосування трансплантації, умови та порядок вилучення анатомічних матеріалів при посмертному донорстві, права та соціальний захист живого донора, а також напрямки міжнародного співробітництва у сфері застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині [19].

Проблемами правового регулювання трансплантації та донорства присвячені роботи М.І. Авдеева, З.Л. Волод, А.П. Громова, М.І. Ковальова, Н.С.Малеїна, М.Н.Малеїної, Н.А.Маргацької, А.В.Тихомирова, С.С. Шевчук.

Науковий аналіз правових проблем трансплантології, стан її розвитку в Україні та дослідження юридичних моделей трансплантології здійснюється багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями, серед них В.К.Денисов, С.В. Гринчак, М.П.Комаров, О.С.Никоненко, Р.В.Салютін, С.С.Паляниця, К.В.Гребеннікова, Рафаель Матезанс, Беатріс Домінгуез-Гіл, Елізабет Сб, Глорія де ла Роса, Розаріо Марасуелла, Катяна Кабре та інші.

Значну увагу приділено вивченню донорства та трансплантації з боку кримінального права: Г.В. Чеботарьова «Кримінально-правові проблеми трансплантації органів і тканин людини та донорства крові» у 2003 р., С.В. Гринчак «Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини: підстави кримінальної відповідальності» у 2007 р., А.В. Мусієнко «Запобігання злочинам у сфері трансплантації органів та тканин людини» у 2010 р. Вчені звертають увагу на високу загрозу вчинення злочинів у сфері трансплантації органів та тканин, а також наголошують на необхідності негайного вдосконалення законодавства задля попередження протиправних діянь.

В адміністративному праві питань донорства та трансплантації розглядали у своїх наукових роботах: Е.Е. Комисаренко у дослідженні «Формування механізмів державного регулювання розвитком трансплантології в Україні», О.Г. Пелагеша «Адміністративно-правове забезпечення трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині в Україні» у 2012 р., І.В. Міщук «Удосконалення адміністративно-правового регулювання трансплантації

органів і тканин людини на основі зарубіжного досвіду».

У дослідженні правового регулювання вилучення органів у померлого донора за радянських часів з точки зору цивільного права відіграла важливу роль робота кандидата юридичних наук Н.А. Маргацької «Гражданско-правовые проблемы донорства и трансплантации» (1984 р.), де вчена вперше дала визначення поняття «донорство» та «трансплантація» [20].

Р.О. Стефанчук у дослідженні «Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві» доречно зазначає щодо донорства та трансплантації, зокрема, з приводу прав особи на використання фізичної недоторканості. Вчений розглядає таке право як здатність особи самостійно, вільно розпоряджатись своїм тілом та органами, вилученими після смерті [21].

Г.В. Анікіна у дисертаційному дослідженні на тему «Цивільно-правове регулювання відносин, пов'язаних зі смертю фізичної особи» (2014 р.) стверджує, що смерть особи спричиняє виникнення, зміну правовідносин. Одними з таких правовідносин є трансплантація органів від померлої особи [22].

С.Б. Булеца у дисертаційному дослідженні «Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми» (2016 р.) звертає увагу на необхідність врегулювання правовідносин між пацієнтами під час проведення трансплантації. Вчена стверджує, що в Україні діє презумпція згоди, а також зазначає, що існує проблема вчинення правопорушень у сфері пересадки органів [23].

Не менш ваговою є робота І.Р. Пташник «Цивільно-правове регулювання трансплантації в Україні» (2016 р.). Вчена дає авторське визначення поняття «донорство» (соціально корисна, заснована на вільному волевиявленні, діяльність громадянина (донора), яка полягає у безоплатному наданні крові, органів та тканин медичній установі для лікування реципієнта) та «трансплантація» (вид медичної послуги, що сприяє реалізації конституційного права громадян на охорону життя та здоров'я та полягає в проведенні хірургічної операції з пересадки органів та тканин та здійснюється медичним закладом за згодою реципієнта) (с 38.), також вказує, що право на трансплантацію можна віднести до права на охорону здоров'я, що значну увагу приділяє механізму регулювання трансплантації [24].

Висновки.

Наведений вище перелік авторів, що здійснювали наукові розробки в сфері застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині свідчить про те, що комплексні наукові розробки, присвячені конституційному праву людини на медичну допомогу із застосуванням трансплантації в Україні, відсутні.

В цілому огляд літератури показує, що дослідження трансплантації анатомічних матеріалів людині, як методу надання медичної допомоги, а відповідно забезпечення конституційного права людини в Україні не піддавалося системному аналізу та комплексному науковому дослідженню, а відповідно на даний час є актуальним як для науки так і для практики правового регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проблеми та перспективи розвитку системи трансплантації в Україні // Новини МОЗ України . – 27.03.2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://moz.gov.ua/article/news/problemi-ta-perspektivi-rozvitku-sistemi-transplantacii-v-ukraini-scho-zavazhae-rjativati-tisjachi-ukrainciv-za-dopomogoj-transportacii>

2. Конституція України від 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

3. Правові питання трансплантології в Україні: проблеми та перспективи від 21.04.2016р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naub.oa.edu.ua/2016/>

4. Правила судебно-медичного дослідження трупів / утв. Народним комісаріатом здравоохранення РСФСР 19 грудня 1928г. и народным комиссариатом юстиции РСФСР 3 января 1928г. // Сб. организац.-метод. Матеріалов по судеб.-мед. Експертизе / сост.В.П.Прозовский, Э.И.Контер. – 2-е изд. – М.: МЕДГИЗ, 1960. – С.109-157.]

5. Стеценко С.Г. Медичне право України : [підручник] / С.Г.Стеценко, В.Ю.Стеценко, І.А.Сенюта; за заг.ред.д.ю.н., проф.С.Г.Стеценка. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – с.507 (с.362)

6. Постановление Совнаркома СССР «О порядке проведения медицинских операций» : от 15.09.1937г. // Сб. организац.-метод. Матеріалов по судеб.-мед. Експертизе / сост.В.П.Прозовский, Э.И.Контер. – 2-е изд. – М.: МЕДГИЗ, 1960. – С.212.

7. Горелик И. И. Правовые аспекты пересадки органов и тканей / И. И. Горелик. – Минск : Вышейш. шк., 1971. – 92 с.с. 11].

8. Гринчак С.В. Генезис правового регулювання трансплантації органів і тканин людини / С. В. Гринчак // Форум права. – 2014. – № 2. – С. 81–88. – Режим

доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_2_15

9. Приказ Министра здравоохранения СССР «О широком внедрении в практику окулистов операции пересадки роговицы» от 16.02.1954г. // Сб. организац.-метод. Матеріалов по судеб.-мед. Експертизе / сост.В.П.Прозовский, Э.И.Контер. – 2-е изд. – М.: МЕДГИЗ, 1960. – С.213],

10. Инструкция Министерства здравоохранения СССР «Об использовании глаз умерших людей для операции пересадки роговицы слепым: от 16.02.1954г. // Сб. организац.-метод. Матеріалов по судеб.-мед. Експертизе / сост.В.П.Прозовский, Э.И.Контер. – 2-е изд. – М.: МЕДГИЗ, 1960. – С.214»]

11. Трансплантология: история и современность / И. М. Антонян, А. Н. Хвисьок, Ю. Е. Микулинский, М. И. Антонян // Проблеми медичної науки та освіти. – 2005. – № 2. – С. 67-69., с. 88]

12. Шумаков В.И. Предисловие / Шумаков В.И. //Трансплантология. Руководство / под ред.В.И.Шумакова. – М.: Медицина; Тула : Репроникс Лтд, 1995. – с.5-9]

13. Положення про Координаційний центр трансплантації органів, тканин і клітин / затв. наказом МОЗ України: від 11.12.2006р., №812 // Офіційний вісник України. – 2006. – №52. – ст.3550.

14. Указ Президента України «Про Український науково-практичний центр ендокринної хірургії, трансплантації ендокринних органів і тканин» від 19.11.1994р., №694 // Урядовий кур'єр. – 1994. – №183. – С.2.

15. Цимбалюк В.І. Проблеми та завдання координаційного центру трансплантації органів, тканин і клітин МОЗ України/ Цимбалюк В.І., Турчин І.С, Дроздович І.І., Боглепов В.М., Полозкова Ю.В. // Трансплантологія. – 2004. -№3. – Т.7. – С.4-7.

16. ЗУ Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16.07.1999р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1007-14>

17. Постанова КМУ «Деякі питання реалізації Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 24.04.2000р., №695 // Офіційний вісник України. – 2000. – №17. – Ст.711.

18. Пустовіт А. О. Трансплантологія в Україні: недоліки законодавства та рекомендації з його розвитку / А. О. Пустовіт // Юридична газета. – 2010. – № 35. – С. 7.

19. Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17 травня 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19>

20. Маргацкая Н.А. Гражданско-правовые проблемы донорства и трансплантации: дисс..канд.юрид.наук: 12.00.03.Москва, 1984.180с.

21. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: автореф.дис.на здобуття наук.ступеня д-ра юрид.наук:спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2007.41с.

22. Анікіна Г.В. Цивільно-правове регулювання відносин, пов'язаних зі смертю особи: автореф.дис. на здобуття наук. ступеня канд.юрид.наук: спец.12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2014. – 16с.

23. Булеца С.Б. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми: дис. ..д-ра юрид.наук: 12.00.03. Одеса,2016. 375с.

24. Пташник І.Р. Цивільно-правове регулювання трансплантації в Україні: дис...канд.юрид.наук: 12.00.03. Київ, 2016. 211с.

25. Проблеми та перспективи розвитку системи трансплантації в Україні // Новини МОЗ України . – 27.03.2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://moz.gov.ua/article/news/problemi-ta-perspektivi-rozvitku-sistemi-transplantacii>

v-ukraini-scho-zavazhae-rjativati-tisjachi-ukrainsiv-za-dopomogou-transplantacii

REFERENCES:

1. Problemy ta perspektivy rozvytku systemy transplantatsii v Ukraini [Problems and prospects of transplantation system development in Ukraine] (2017) (n.d.). moz.gov.ua. Retrieved from <https://moz.gov.ua/article/news/problemi-ta-perspektivi-rozvitku-sistemi-transplantacii-v-ukraini-scho-zavazhae-rjativati-tisjachi-ukrainsiv-za-dopomogou-transplantacii> [in Ukrainian].

2. Konstytutsia Ukrainy (1996) [«The Constitution of Ukraine, adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine June 28, 1996»], (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

3. Pravovi pytannia transplantologii v Ukraini: problemy ta perspektivy [Legal issues of transplantology in Ukraine: problems and prospects] (2016) Retrieved from <https://naub.oa.edu.ua/2016/> [in Ukrainian].

4. Pravila sudebno-medetsynskoho isledovania trupov [Rules of forensic medical examination of corpses approved. People's Commissariat of Health of the RSFSR December 19, 1928 and the People's Commissariat of Justice of the RSFSR on January 3, 1928] Prozovskiy V.P. & Konter E.I. (1960) Sb. Orh-anizats-metod materialov po sudebnoy med ekspertize [Sat. organizational method. Materials on the fate. – honey. Expertise]. Moskva : MEDHIZ, pp. 109-157 [in Russian].

5. Stetsenko,S.H. & Stetsenko,V.U. & Senuta I.Y. (2008). Medychne pravo Ukrayiny [Medical law of Ukraine]. Kyiv: Vseukrainska asotsiaysia vydavtsiv “Pravova Yednist” – All-Ukrainian Association of Publishers “Legal Unity”, 507 [in Ukrainian].

6. Postanovlenie Sovnarkoma SSSR O poriadke provedenia medetsynskikh operatsiy ot 15.09.1937 [Resolution of the Council of People's Commissars of the USSR “On the procedure for conducting medical opera-

tions”: from 15.09.1937]. Prozovskiy V.P. & Konter E.I. (1960) Sb. Orhanizats-metod materialov po sudebnoy med ekspertize [Sat. organizational method. Materials on the fate. – honey. Expertise]. Moskva : MEDHIZ, 212 [in Russian].

7. Horelyk I.I. (1971) Pravovye aspekty peresadky orhanov i tkaney [Legal aspects of organ and tissue transplantation]. Minsk: Hight scholl, 92 [in Russian].

8. Grinchak S.V. (2014) Henezys pravovogo reguluvannya transplantatsiyi orhaniv i tkanyn ludyny [Genesis of legal regulation of transplantation of human organs and tissues]. Forum prava, 2, 81-88, Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_2_15 [in Ukrainian].

9. Prikaz Ministerstva zdravookhranenia SSSR O shyrokom vnedrenie v praktiku okulistov operatsiyi peresadki rohovits ot 16.02.1954 [Order of the Minister of Health of the USSR On the widespread introduction of corneal transplant surgery into the practice of ophthalmologists” 02.16.1954]. Prozovskiy V.P. & Konter E.I. (1960) Sb. Orhanizats-metod materialov po sudebnoy med ekspertize [Sat. organizational method. Materials on the fate. – honey. Expertise]. Moskva : MEDHIZ, 213 [in Russian].

10. Instruktsiya Ministerstva zdravookhranenia SSSR Ob ispolzovanii hlaz umershykh ludey dlia operatsiyi peresadky rohovitsy slepym [Instructions of the USSR Ministry of Health On the use of the eyes of deceased people for the operation of corneal transplantation to the blind: from 16.02.1954] Prozovskiy V.P. & Konter E.I. (1960) Sb. Orhanizats-metod materialov po sudebnoy med ekspertize [Sat. organizational method. Materials on the fate. – honey. Expertise]. Moskva : MEDHIZ, 213 [in Russian].

11. Antonian I.M. & Khystuk A.N. & Mykulynskiy Y.E. & Antonian M.I. (2005) Transplantolohiya: istoriya i sovremennost [Transplantology: history and modernity]. Problemy medychnoyi nauky ta osvity, 2, 67-69, 88 [in Russian].

12. Shumakov V.I. (1995) Transplantolohiya. Rukovodstvo [Transplantology. Manual]. Moskva: Meditsyna, 5-9.

13. Polozhennya pro Koordynatsiynyi tsestr transplantatsiyi orhaniv, tkanyn i klityn vid 11 hrud. 2006 roku No 812 [Regulations on the Coordination Center for Organ, Tissue and Cell Transplantation from December 11 2006, No 812]. Ofitsiynyi visnyk Ukrainy, 52, pp.3550 [in Ukrainian].

14. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro Ukrainskiy naukovo-praktychniy tsestr endokrynnoi khirurhii, transplantatsii endokrynnykh orhaniv i tkanyn vid 19.11.1994 roku No 694 [Decree of the President of Ukraine “On the Ukrainian Scientific and Practical Center for Endocrine Surgery, Transplantation of Endocrine Organs and Tissues from November 19 1994, No 694]. Uryadovyi kurer, 183, 2 [in Ukrainian].

15. Tsymbaluk V.I. & Turchyn I.S. & Drosdovych I.I. & Bohlepov V.M. & Poloskova Y.V. (2004) Problemy ta zavdannia koordynatsiynoho tsestru transplantatsiyi orhaniv, tkanyn i klityn MOZ Ukrainy [Problems and tasks of the coordination center for transplantation of organs, tissues and cells of the Ministry of Health of Ukraine]. Transplantolohia, 3, t.7, pp.4-7 [in Ukrainian].

16. Zakon Ukrainy Pro transplantatsiu orhaniv ta inshykh anatomichnykh materialiv ludyny: pryiniaty 16 lyp. 1999 roku [Law of Ukraine on transplantation of organs and other anatomical materials of the person from July 16 1999]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1007-14>

17. Postanova KМУ “Deyaki pytannia realisatsii Zakonu Ukrainy Pro transplantatsiu orhaniv ta inshykh anatomichnykh materialiv ludyny vid 24.04.2000 roku No 695” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine Some issues of implementation of the Law of Ukraine On transplantation of organs and other human anatomical materials from April 24 2000, No 695]. Ofitsiynyi visnyk Ukrainy, 17, pp.711 [in Ukrainian].

18. Pustovit A.O. (2010) Transplantologia v Ukraini: nedoliky zakonodavstva ta rekomendatsii z yoho rozvytku [Transplantation in Ukraine: shortcomings of the legislation and recommendations for its development]. Yurydychna hazeta – Legal magazine, 35, 7 [in Ukrainian].
19. Zakon Ukrainy «Pro zastosuvannya transplantatsii anatomicznykh materialiv ludyni» (2018) [The Law of Ukraine « On the application of transplantation of anatomical materials to a person »]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19> [in Ukrainian].
20. Marhatskaia, N.A. (1984). Hrazhdansko-praovye problemy donorstva i transplantatsii [Civil issues of donation and transplantation]. Extended abstract of candidate`s thesis. Moscow [in Russian].
21. Stefanchuk R.O. (2007). Osobysti ne-maynovy prava fysychnykh osib u tsyvilnomu pravi [Personal intangible rights of individuals in civil law]. Extended abstract of Doctor`s thesis. Kyiv [in Ukrainian].
22. Anikina H.V. (2014). Tsyvilno-pravove rehuluvannya vidnosyn, poviasanykh zi smertu osoby [Civil law regulation of relations related to the death of a person]. Extended abstract of candidate`s thesis. Kyiv [in Ukrainian].
23. Buletsa S.B. (2016). Tsyvilni vidnosyny scho vynykaut u sferi zdiysnennia medychnoi diyalnosti: teoretychni ta praktychni problemy [Civil legal relations arising in the field of medical activities: theoretical and practical problems]. Extended abstract of Doctor`s thesis. Odessa [in Ukrainian].
24. Ptashnyk, I.R. (2016). Tsyvilno-pravove rehuluvannya transplantatsii v Ukraini [Civil law regulation of transplantation in Ukraine]. Extended abstract of candidate`s thesis. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 341.9

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6\(12\)-151-158](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6(12)-151-158)

Ткаченко Віта Віталіївна, кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адміністративного та інформаційного права Сумського національного аграрного університету, м. Суми, вул. Г. Кондратьєва, 160, e-mail: tkachenkovita85@gmail.com +38 (0542) 70-10-32, <https://orcid.org/0000-0001-5432-4981>

ПИТАННЯ КОЛІЗІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питань колізійного регулювання договірних зобов'язань. Актуальність проведеного дослідження викликана розвитком договірних відносин із іноземним елементом внаслідок розширення економічних та господарських зв'язків в рамках євроінтеграції України.

Авторка звертає увагу на наявність єдиного колізійного регулювання договірних зобов'язань, що склалася внаслідок уніфікації норм міжнародного приватного права та можливості застосування окремих колізійних прив'язок в ході правозастосовної практики. Акцентується увага на правовій природі договірних відносин, що підпадають під сферу дію колізійного регулювання, оскільки вони повинні відповідати ознакам приватноправового характеру, враховуючи наявність у міжнародному приватному праві принципу автономії волі, що є загальним при виборі права застосовуваного до відповідних правовідносин. Також надано характеристику принципу найбільш тісного зв'язку, який відіграє подвійну роль – і колізійної прив'язки, і, можливо не загальною, але спеціального принципу міжнародного приватного права.

Авторкою в ході аналізу чинного законодавства України вказано на наявність загального та спеціального колізійного регулювання договірних зобов'язань, а саме зміст статті 43 Закону України «Про міжнародне приватне право» визначає загальну модель колізійного регулювання, тоді як стаття 44 визначає спеціальну.

В ході проведеного дослідження зроблені наступні висновки. На думку авторки, підхід до колізійного регулювання договірних зобов'язань в законодавстві України на сьогоднішній є достатньо обґрунтованим, враховуючи досвід Європейського Союзу щодо напрацювання єдиного уніфікованого підходу до регулювання таких відносин. Надання сторонам договірних відносин права самостійно обирати право, що підлягає застосуванню, відповідає сучасним тенденціям розвитку міжнародного приватного права, а також дозволяє зробити висновок про наявність спеціального колізійного регулювання, що дотримується принципу автономії волі та дозволяє врахувати інтереси сторін договору.

Ключові слова: приватноправові відносини, принцип автономії волі, принцип найтіснішого зв'язку, іноземний елемент, колізійні прив'язки

Tkachenko Vita Vitaliyivna, Candidate of Law, Senior Vice-Chair of the Department of Administrative and Informational Law of Sumy National Agrarian University, m. Sumi, vul. G. Kondrat'va, 160, e-mail: tkachenkovita85@gmail.com +38 (0542) 70-10-32, <https://orcid.org/0000-0001-5432-4981>

THE CONFLICT-OF-LAWS ISSUES IN CONTRACTUAL OBLIGATIONS

Abstract. The article is devoted to the study of conflict-of-law regulation of contractual obligations. The urgency of the study is due to the development of contractual relations with foreign elements due to the expansion of economic ties in the framework of Ukraine's European integration.

The author pays attention to the existence of a single conflict-of-law regulation of contractual obligations, which has developed as a result of the unification of private international law and the possibility of applying certain conflict of laws in the course of law enforcement practice. Emphasis is placed on the legal nature of contractual relations that fall under the scope of conflict-of-law regulation, as they must meet the characteristics of private law, given the presence in private international law of the principle of autonomy of will, which is common in choosing the law applicable to the relationship. It also describes the principle of the closest connection, which plays a dual role – and conflict of interest, and perhaps not a general but a special principle of private international law.

The author during the analysis of the current legislation of Ukraine points to the existence of general and special conflict regulation of contractual obligations, namely the content of Article 43 of the Law of Ukraine «On Private International Law» defines the general model of conflict regulation, while Article 44 defines special.

In the course of the study the following conclusions were made. In authors opinion, the approach to the conflict-of-law regulation of contractual obligations in the legislation of Ukraine today is quite reasonable, given the experience of the European Union to develop a single unified approach to the regulation of such relations. Granting the parties to a contractual relationship the right to choose the applicable law is in line with current trends in private international law, and also allows us to conclude that there is a special conflict of laws that adheres to the principle of autonomy and allows to take into account the interests of the parties.

Keywords: private law relations, principle of autonomy of will, principle of closest connection, foreign element, connecting factor

Вступ. Євроінтеграційні процеси, що відбуваються в нашій державі, зумовлюють розвиток договірних відносин, що мають іноземну складову. Тому визначення права, що буде застосовуватись до регулювання зазначених відносин, набуває особливої актуальності. Доктрина міжнародного приватного права та правозастосовна практика обумовлюють наявність певних особливостей у регулюванні договірних зобов'язань, а саме можливості застосування угоди про право, обраного сторонами для регулювання договірних відносин; використання договірної колізійної прив'язки для визначення права, що підлягає застосуванню до договірних відносин; застосування інших колізійних прив'язок у випадку неможливості визначення права на підставі договірної колізійної прив'язки та ін.

Постановка завдання. Зазначене вище обумовлює мету нашого дослідження: проаналізувати законодавство України й визначити основні принципи колізійного регулювання договірних зобов'язань та юридичну літературу, а саме підходи до розуміння поняття колізійного регулювання договірних зобов'язань та його окремих особливостей.

Результати дослідження. Внаслідок регулятивного характеру договірні зобов'язання визначають правомірну поведінку суб'єктів цивільних право-відносин, забезпечують її дотримання усіма учасниками цивільного обігу, а у разі порушення правил цієї поведінки – створюють можливість для застосування відповідних заходів цивільно-правової відповідальності. Усі договори відрізняються спеціальними ознаками, обумовленими специфікою

регулюючої їх галузі. Оскільки право як систему галузей можна умовно розділити на приватну і публічно-правову підсистеми, найбільш загальним буде розмежування договорів на приватно-правові і публічно-правові [1, с. 30].

Власне і предмет регулювання міжнародного приватного права охоплює договірні відносини.

Розділ III Закону України «Про міжнародне приватне право» визначає колізійні норми щодо правочинів, довіреності, позовної давності, а Розділ VI колізійні норми щодо договірних зобов'язань.

Увага, яку приділяють у доктрині міжнародного приватного права положенням, що регулюють загальні питання міжнародного приватного права, пояснюється, передусім, тією роллю, яку вони відіграють в процесі вирішення справ, що виникають з приватних відносин, ускладнених іноземним елементом. По-перше, ці норми визначають порядок і умови екстериторіальної дії національного закону і застосування на території певної держави іноземного права (чи виконання іноземного судового рішення). По-друге, всі колізійні норми, незалежно від виду, підпорядковуються загальним правилам, що регулюють такі питання, як відсилання, необхідність правової кваліфікації, недопущення обходу закону, тощо. Ці питання неминуче виникають в умовах співіснування та взаємодії відокремлених правових систем, кожна з яких має свою специфіку, отже – вони потребують відповідного нормативного регулювання[2, с. 229].

Зазначене в тому числі відноситься і до договірних зобов'язань, оскільки

ки колізійні норми поширюють свою дію на них.

На думку Ю. Венгринюка, до основних засад колізійного права в сфері договірних зобов'язань можна віднести наступне:

- застосування колізійних норм виключно до договірних відносин, ускладнених іноземним елементом;

- визнання можливості та доцільності застосування іноземного права у зв'язку із об'єктивними вимогами міжнародного спілкування та справедливості;

- недоцільність відмови у застосуванні іноземного права через наявність відмінностей між правовими, економічними чи політичними системами іноземної країни чи країни суду;

- здійснення пошуку правового порядку, який має найбільш тісний зв'язок із договором, укладеним сторонами з різних країн. Отже, основу колізійного права в сфері договірних зобов'язань становлять насамперед колізійні норми та загальні положення міжнародного приватного права, які обумовлюють критерії і межі застосування колізійних норм. Відтак, зважаючи на характер та природу колізійних норм, можна сказати, що вони не належать ані до матеріальних норм, ані до процесуальних. Але, колізійне право в сфері договірних зобов'язань дає певні матеріальні і процесуальні можливості сторонам договору (обрати право, що підлягатиме застосуванню до договору, посилання на колізійні норми в судовому процесі, захист своїх прав, тощо) [3].

Питання побудови системи колізійних норм може бути вирішене відповідно до декількох конкуруючих концепцій. Перш за все, можливим, з теоретичної точки зору, є формулювання однієї, універсальної для всіх типів договірних зобов'язань, колі-

зійної прив'язки. Практичні спроби в цьому напрямку, проте, були з самого початку приречені на провал, оскільки договірні питання занадто об'ємні та різноманітні, наділені значною специфікою задля того, щоб зняти їх одним колізійним правилом. Тому, більш практичними є два інших теоретичних положення.

По-перше, формулювання окремих (специфічних) колізійних правил для різноманітних типів договірних відносин.

По-друге, розробка на підґрунті компромісу колізійних засад за винятками щодо тільки деяких видів договорів. З погляду на обмеженість кількості окремих колізійних правил, таке вирішення є найбільш прийнятним, оскільки сприяє створенню стрункої та зрозумілої системи колізійних приписів. Отже, визначення права, яке застосовується до договору (договірного статуту), відбувається з використанням вже відомих і в цілому надійних колізійних прив'язок, позбавлених зайвих, невинуватих новацій. Подібний підхід є затребуваним й при міжнародно-правовій уніфікації колізійного регулювання. Розробники уніфікованих норм, наприклад Конвенції про право, що застосовується щодо договірних зобов'язань, 1980 р., під час пошуку колізійного розв'язання договірних відносин виходили з порівняльно-правових засад, розуміючи, що надмірна оригінальність навряд чи сприятиме досягненню компромісу, що, однак, не означає вирішення всіх питань розробки уніфікованого колізійного регулювання[4, с. 92-93].

Для прикладу слід навести деякі аспекти уніфікації колізійних норм щодо договірних зобов'язань в ЄС,

розглянуті дослідниками в галузі міжнародного приватного права. Як зазначає К.Цірат, у ЄС питання форми угоди про вибір права було вирішено на початковому етапі уніфікації норм, що регулюють договірні зобов'язання, тобто ще в Римській конвенції, але в інший, аніж було запропоновано Гаазькою конференцією, спосіб. Такий підхід, на думку законотворців ЄС, показав себе як ефективний, тому його без змін було запозичено у Регламенті Рим I. У Римській конвенції та Регламенті Рим I форму угоди про вибір права визначає той же правопорядок, який визначає форму основного договору. У свою чергу, такий правопорядок визначається на основі кількох прив'язок, які застосовуються в альтернативному порядку. Така система була створена для зручності та визначеності (логічно, що право, яке регулює форму основного договору, регулюватиме й форму угоди про вибір права, що застосовуватиметься до основного договору) [5, с.102].

Ю. Венгринюк, керуючись положеннями Римської конвенції, зазначає, що Свободу вибору сторонами права було визнано в Європі ще з моменту прийняття Римської конвенції 1980 р., яку згодом було трансформовано в правовий інструмент Європейського Союзу Регламент «Рим I». Свобода вибору сторонами права є предметом певних обмежень у колізійному праві у сфері договірних зобов'язань, і ці обмеження охоплюють її ефективність та визначеність. Однак, незважаючи на ці обмеження, свобода вибору сторонами права залишається однією з найбільш важливих положень у боротьбі з правовою невизначеністю, з якою стикаються сто-

рони, укладаючи безліч міжнародних договорів із можливістю застосування різних національно-правових систем держав-членів Європейського Союзу. Автор вважає, що ст. 3 Регламенту «Рим I» дозволить краще зрозуміти, як ця концепція працює на практиці, та надасть можливість здійснити вдосконалення колізійного права України у сфері договорів відповідно до положень європейського міжнародного приватного права [6].

У наші дні доктриною та практикою підтверджено, що для великої кількості видів договорів неможливо існування якогось одного формалізованого колізійного правила. Проте справедливе вирішення колізійних питань у міжнародних договірних правовідносинах було запропоновано світові знову ж таки на основі двох засад: принципу автономії волі та принципу найтіснішого зв'язку права країни з певними правовідносинами, який (принцип) у договірній сфері означає, як правило, застосування *lex personalis* сторони, яка повинна виконати дію вирішального значення для змісту договору (принцип характерного виконання зобов'язання — *characteristic performance*). Український законодавець намагався найповніше відтворити в Законі як схему, так і зміст колізійного регулювання договірних відносин Римської конвенції. Статті Закону, що відносяться до колізійних правил для правочинів (розділ ст. 31–33) і договорів (розділ VI, ст. 43–47), цілком або частково запозичені з тексту Римської конвенції [7, с. 15].

Слід зазначити, що в Законі України «Про міжнародне приватне право», закріплено дві моделі колізійного регулювання – загальну та спеціальну.

Перша закріплена наступним положенням, що сторони договору, згідно із статтями 5 та 10 зазначеного Закону, можуть обрати право, що застосовується до договору, крім випадків, коли вибір права прямо заборонено законами України (стаття 43 Закону України «Про міжнародне приватне право»). Спеціальна ж модель визначена статтею 44 цього ж Закону, якою визначено порядок вибору права у разі відсутності згоди сторін, при цьому законодавець надає перелік осіб, що є стороною договірною зобов'язання, що повинна здійснити виконання, яке має вирішальне значення для змісту договору. Наприклад, за договором купівлі-продажу – продавець; за договорами про надання послуг – виконавець. Однак правом, з яким договір найбільш тісно пов'язаний, вважається:

1) щодо договору про нерухоме майно – право держави, у якій це майно знаходиться, а якщо таке майно підлягає реєстрації, – право держави, де здійснена реєстрація;

2) щодо договорів про спільну діяльність або виконання робіт – право держави, у якій провадиться така діяльність або створюються передбачені договором результати;

3) щодо договору, укладеного на аукціоні, за конкурсом або на біржі, – право держави, у якій проводяться аукціон, конкурс або знаходиться біржа.

Вбачається, що зазначені вище норми Закону «Про міжнародне приватне право» демонструють закріплення на законодавчому рівні наступних принципів міжнародного приватного права: принцип автономії волі та принципу найтіснішого зв'язку права країни з певними правовідносинами.

Щодо останнього, то деякі науковці звертають увагу на наступне. Норми, що містять формули прикріплення, подібні до «закону найбільш тісного зв'язку», називають гнучкими, оскільки саме розуміння цього поняття, або поняття «закон сутності правовідношення», має еластичний, безрозмірний характер, що передбачає різноманітне тлумачення і широку свободу правозастосовчого органу. У багатьох сучасних національних кодифікаціях міжнародного приватного права принцип найбільш тісного зв'язку відіграє подвійну роль – і колізійної прив'язки, і, можливо не загального, але спеціального принципу міжнародного приватного права. Якщо йдеться про колізійну прив'язку, доречнішим є вжиття терміна «закон найбільш тісного зв'язку» [8].

Принцип автономії волі у приватноправових відносинах, на думку А. Філіп'єва, вимагає створення цілої низки обмежень його здійснення, характер яких залежить від рівня впливу держави на ті чи інші приватноправові відносини, оскільки вони мають тісний зв'язок із публічно-правовими відносинами, а захист публічних інтересів є одним із першочергових інтересів держави. Внаслідок цього щодо окремих видів правовідносин перелік таких обмежень є ширшим, а щодо інших – навпаки. Більше того, по – дальший розвиток цього інституту залежатиме від того, яким буде вплив держави на суспільні відносини загалом: якщо він посилюватиметься, то кількість обмежень збільшуватиметься, а можливості учасників щодо здійснення вибору права – пропорційно зменшуватимуться [9, с.28].

Висновки. На нашу думку, підхід до колізійного регулювання договірних зобов'язань в законодавстві України на сьогоднішній є достатньо обґрунтованим, враховуючи досвід Європейського Союзу щодо напрацювання єдиного уніфікованого підходу до регулювання таких відносин. Надання сторонам договірних відносин права самостійно обирати право, що підлягає застосуванню, відповідає сучасним тенденціям розвитку міжнародного приватного права, а також дозволяє зробити висновок про наявність спеціального колізійного регулювання, що дотримується принципу автономії волі та дозволяє врахувати інтереси сторін договору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кізлова О. С. Використання дефініції договірні зобов'язання у сучасному законодавстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. №. 6-1 (2). 30-33
2. Кисіль В. І. Колізійне регулювання в сучасному міжнародному праві. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2000. №. 4. 225-244
3. Венгринюк Ю. В. Проблема дослідження колізійного права у сфері договірних зобов'язань. *Perspective innovations in science, education, production and transport*. 2013. URL: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/dec-2013>
4. Борт О. П. Статика та динаміка статусу договірної зобов'язання як фактор розвитку цивільного обігу. *Международное право развития: современные тенденции и перспективы : материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Одесса, 17 июня 2015 г.)*. Одесса. 2015. 91-97

5. Цірат К. Міжнародно-правова уніфікація форми угоди про вибір права у договірних відносинах. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка Юридичні науки*. 1(104).2017. 98-103

6. Венгринюк Ю. В. Допустимість вибору «недержавного права» як права, що застосовується до договору в Європейському Союзі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. 70. 105-111 URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2013_70_18

7. Довгерт А. С. Законодавство України з міжнародного приватного права: джерела запозичення. *Приватне право і підприємництво*. 2014. 13. 13-17

8. Чевичалова Ж. В. Щодо принципу найбільш тісного зв'язку в сучасному міжнародному приватному праві. *Теорія і практика правознавства*. 2016. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_2_7

9. Філіп'єв А. О. Вибір права та його обмеження в джерелах міжнародного приватного права ЄС та України: порівняльно-правовий аналіз. *Адвокат*. 2012. 9. 23-28

REFERENCES:

1. Kizlova O. S. (2013). Vykorystannia defynitsii dohovirni zoboviazannia u suchasnomu zakonodavstvi [The use of the definition of contractual obligations in modern law]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the International Humanities University. Jurisprudence*, 6-1 (2), 30-33 [in Ukrainian].
2. Kysil V. I. (2000). Conflict regulation in modern international law [Koliziine rehuliuвання v suchasnomu mizhnarodnomu pravi]. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy – Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine*, 4, 225-244 [in Ukrainian].
3. Vengrinyuk Y. V. (2013). Problema doslidzhennia koliziinoho prava u sferi dohovirnykh zoboviazan [The problem of conflict of law in the field of contractual obligations]. *Perspective innovations in science, education, production and transport*. Retrieved

from <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/dec-2013>

4. [in Ukrainian].

5. Bort O. P. (2015) Statyka ta dynamika statutu dohovirnoho zoboviazannia yak faktor rozvytku tsyvilnoho obihu [Statics and dynamics of the statute of the contractual obligation as a factor in the development of civil circulation]. *Mezhdunarodnoe pravo razvytyia: sovremennye tendentsyy y perspektyvy: materyaly mezhdunar. nauch.-prakt. Konf. – International development law: current trends and prospects: international materials. scientific-practical* (pp. 91-97). Odessa [in Ukrainian].

6. Tsirat K. (2017). Mizhnarodno-pravova unifikatsiia formy uhody pro vybir prava u dohovirnykh vidnosynakh [International legal unification of the form of the agreement on the choice of law in contractual relations]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka Yurydychni nauky – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv Legal Sciences, 1 (104)*, 98-103 [in Ukrainian].

7. Vengrinyuk Y. V. (2013). Dopustymist vyboru “nederzhavnogo prava” yak prava, shcho zastosovuietsia do dohovoru v Yevropeiskomu Soiuzi [Admissibility of the

choice of “non-state law” as a law applicable to the treaty in the European Union]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Current issues of state and law, 70*, 105-111. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2013_70_18 [in Ukrainian].

8. Dovgert A. S. (2014). Zakonodavstvo Ukrainy z mizhnarodnoho pryvatnoho prava: dzherela zapozychennia [Legislation of Ukraine on private international law: sources of borrowing]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo – Private law and entrepreneurship, 13*, 13-17 [in Ukrainian].

9. Chevychalova J. V. (2016). Shchodo pryntsyphu naibilsh tisnoho zviazku v suchasnomu mizhnarodnomu pryvatnomu pravi [On the principle of the closest connection in modern private international law]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva – Theory and practice of jurisprudence*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_2_7 [in Ukrainian].

10. Filipiev A. A. (2012). Vybir prava ta yoho obmezhenia v dzherelakh mizhnarodnoho pryvatnoho prava YeS ta Ukrainy: porivnialno-pravovyi analiz [The choice of law and its limitations in the sources of private international law of the EU and Ukraine: a comparative legal analysis]. *Advokat – Lawyer, 9*, 23-28 [in Ukrainian].

Бабійчук Валентина Сергіївна, бакалавр, студентка 5 курсу господарсько-правового факультету, Національний юридичний університет імені Я. Мудрого, 03186, м. Київ, Повітрофлотський пр-т, 34, тел.: 097 406 24 33, e-mail: valentynababiychuk99@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6536-9939>

Шуміло Інеса Анатоліївна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного приватного права та порівняльного правознавства, Національний юридичний університет імені Я. Мудрого, 61024, м. Харків, вул. Пушкінська 77, тел.: 038 704 89 10, e-mail: i.a.shumilo@nlu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-2123-7272>

ІНТЕРНЕТ РЕЧЕЙ: НОВІ НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. За умов глобальної експансії з боку інтернету речей дуже гостро постає проблема неналежного нормативно-правового регулювання даного питання. Відсутність єдиних стандартів та протоколів сертифікації для користувачів та розробників IP стає підґрунтям для здійснення правопорушень недобросовісними суб'єктами ринку інтернету речей.

У статті здійснюється аналіз правових прецедентів, досліджується зарубіжний досвід правового регулювання IP та наведені певні висновки та пропозиції щодо можливої модернізації законодавства відповідно до сучасних вимог. Зокрема досліджено проблематику конфіденційності персональних даних, балансу інтересів, обмеження правомочностей власника девайсів IP та проблеми відповідальності суб'єктів IP.

Авторами наголошено, що потенційний нормативно-правовий акт має носити міжнародний характер, спрямовувати свою дію на захист прав користувачів інтернету речей та при цьому враховувати колізійний характер норм міжнародного приватного права. Також підкреслено важливість та необхідність концентрації зусиль основних акторів ринку IP та законодавців задля створення акту, що закріплював би актуальні положення та відповідав вимогам сучасності та враховував інтереси усіх учасників ринку інтернету речей та визначав їхній правовий статус. Крім того зазначено, що владний вплив державних органів на суб'єктів IP не має бути спрямований на обмеження інновацій та гальмування розвитку технологій. Автори акцентують, що можливий нормативно-правовий акт має носити темпоральний характер і підлягати широкому тлумаченню в умовах неможливості прогнозування тенденцій розвитку технологій та оперативного реагування на них.

Зауважено, що навіть у випадку прийняття відповідного акту, все одно залишатиметься необхідним забезпечення своєчасного реагування на інноваційний елемент та постійні зрушення в галузі інформаційних технологій, які з кожним днем стають все більш масштабними. Зроблено висновок щодо сутності і форми потенційного нормативного акта.

Ключові слова. інтернет речей, права людини, персональні дані, правове регулювання, закон, прецедент, суб'єкти.

Babiichuk Valentyna Serhiivna, bachelor, student of the faculty of economic law, Yaroslav Mudryi National Law University, 03186, Kyiv, Povytoflotskyi Ave, 34, tel.: 097 406 24 33, e-mail: valentynababiychuk99@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6536-9939>

Shumilo Inesa Anatoliyivna, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Department of Internationa Private Law and Comparative Law, Yaroslav Mudryi National Law University, 61024, Kharkiv, Pushkinska Str. 77, tel.: 038 704 89 10, e-mail: i.a.shumilo@nlu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-2123-7272>

INTERNET OF THINGS: NEW DIRECTIONS OF LEGISLATION MODERNIZATION

Abstract. In the context of global expansion by the Internet of Things, the problem of improper legal regulation of this issue is very acute. The lack of unified standards and certification protocols for IP users and developers becomes the basis for the perpetration of offences by dishonest actors in the Internet of Things market.

The article analyzes legal precedents, examines foreign experience in the legal regulation of IP and presents certain conclusions and proposals for possible modernization of the legislature in accordance with modern requirements. In particular, the issues of confidentiality of personal data, balance between the interests, restriction of the rights of the owner of IP devices and liability issues of IP actors were studied.

The authors emphasize that a potential legal act should be of an international nature, direct its action to protect the rights of Internet of things users and take into account the conflicting nature of international private law at the same time. The importance and necessity of concentrating the efforts of the main actors of the IP market and legislators to create an act that would strengthen current situations, meet modern requirements and take into account the interests of Internet of Things users and determine their legal status. In addition, it is stated that the overbearing influence of public authorities on IP entities should not be aimed at limiting innovation and inhibiting the development of technology. The authors emphasize that a potential legal act should be temporal in nature and subject to broad interpretation under the impossibility of predicting trends in technological development and rapid response to them.

It is observed that even if the relevant act is adopted, it will still be necessary to ensure a timely response to the innovation feature and constant changes in the field of information technology, which are becoming more widespread every day. The conclusion on the nature and form of a potential legal act is made.

Keywords: Internet of Things, human rights, personal data, legal regulation, law, precedent, actors.

Постановка проблеми. Технології наразі розвиваються дуже стрімко, небачені раніше пристрої стають невід'ємною частиною нашого побуту. Одним з таких, відносно нових, явищ є впровадження технології інтернету речей або IoT (Internet of Things) мовою оригіналу. Єдиного підходу до тлумачення терміну немає, але, проаналізувавши наявні наукові праці, за допомогою порівняння, аналізу, синтезу та абстрагування, можемо детермінувати IoT наступним чином: це мережа пристроїв з доступом до інтернету, які комунікують між собою з метою збору, передання та обробки даних без зовнішнього безпосереднього втручання людини. Констатуємо, що система обміну інформацією трансформувалась з формули взаємодії людина – машина до – машина – машина (M2M) [1].

Глобальна експансія з боку IP пояснюється низькою собівартістю обчислювальних потужностей і безпосередньою передачею даних, гранично низьким показником енергозатратності, гнучкістю систем аналізу та збереження даних. Нові технології покликані спростити та урізноманітнити життя людини, проте з новими можливостями виникають і нові загрози. IoT трансформувал вже існуючі проблеми та спровокував виникнення нових. Найсуттєвішим з викликів є саме правовий. Оскільки право природно не встигає попереджувати виклики, продуктовані технологіями, нормативно-праве регулювання IP є не достатньо належним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правового регулювання інтернету речей в епоху стрімкого розвитку технологій є над-

звичайно актуальною, проте трансформація міжнародного приватного і національного права відповідно до викликів сучасності відбувається не так оперативно, як того потребує час. Дослідженню цієї тематики присвячені роботи Баранова О. А., Пазюк А. В., Шульги М. І., Брауна Й., Брижко В. М., Рослякова А. В., Бородіна В. А., Гамелінка К. Й. та ін. Але питання безпосередньої модернізації правових норм відповідно до вимог сучасності залишається недостатньо дослідженим та розробленим.

Мета статті. Проаналізувати наскільки правове регулювання IP є достатнім у сьогоденнішніх реаліях і запропонувати можливі шляхи вдосконалення та модернізації чинного законодавства. Дослідити зарубіжний досвід реагування на виклики, продуктовані швидкими змінами в сфері інформаційних технологій, й виокремити характерні прецеденти, які можуть стати зразковими і корисними в подальшому правозастосуванні.

Виклад основного матеріалу. Відсутність єдиних стандартів та протоколів сертифікації загалом для користувачів та розробників IoT залишає недобросовісним суб'єктам ринку інтернету речей широке поле для правопорушень. У розробників відсутнє опосередковане зобов'язання належним чином захищати виготовлений продукт, оскільки загальні нормативи з якісної оцінки безпеки відсутні. Складні та заплутані угоди користувача лише погіршують ситуацію. Певні виробники прямо зазначають, що власником інформації, яку генерує, збирає та аналізує той чи інший пристрій є не особа, яка придбала пристрій, а виробник. Так, напри-

клад, користувачі пристроїв Apple не наділені правомочністю власника, а є лише ліцензіатами копій програмного забезпечення. Більшість користувачів не читаючи приймають умови угоди та натомість не отримують ніяких гарантій щодо захисту персональних даних. Для деяких пристроїв не передбачено навіть ліцензії, що пояснюється маленьким розміром девайсу або відсутністю на ньому дисплею. Також споживачам надзвичайно складно перекласти положення угоди, яка зазвичай подається мовою виробника. Незрозумілість та складність юридичної мови на нашу думку прямо порушує право на обізнаність сторін щодо змісту угоди. Договір має бути зрозумілим для сторін.

Звуження обсягу правомочностей власника є дуже поширеною практикою серед великих транснаціональних компаній. Deere & Company випускає транспортні засоби — трактори John Deere, у котрі вбудовано програмне забезпечення та іншого роду системні компоненти, які не дозволяють користувачу ремонтувати машини, ліцензійним договором передбачено лише звернення до авторизованих сервісів або дилерів. Якщо особа наважиться власноруч модифікувати пристрій — подібні дії будуть кваліфіковані як несанкціоноване втручання та спровокують дистанційну деактивацію пристрою компанією-власником. Як і у випадку з Apple, трактори перебувають у власності John Deere, а користувачі мають лише ліцензію на експлуатацію [2]. Такі дії з боку компаній можна характеризувати як намагання самостійно заповнити правові прогалини у сфері IP та певною мірою забезпечити себе від позовів з боку споживачів.

Як вже зазначалось, основним призначенням IoT пристроїв є збір даних. Превалюючи більшість інформації, зібраної пристроєм Інтернету Речей (далі IP), схильна використовуватись не за призначенням. Користувачі опиняються у зоні ризику перед несанкціонованим доступом до персональних даних.

Інтернет речей вже є нашою буденністю, а тому необхідно встановити певні стандарти та гарантії щодо забезпечення схоронності персональних даних. Оскільки право не встигає вчасно трансформуватись до кожного технологічного виклику, в законодавчих актах нового покоління мають бути прописані такі вимоги та принципи, певні етичні норми, які б діяли незалежно від того, чи існує наразі технологія чи буде доступна лише через певний проміжок часу. Це можуть бути не якісь конкретні постулати, а щось загальне, здатне до широкого тлумачення та темпоральної дії. Даний акт має бути обов'язково міжнародного характеру, адже виробник і споживач зазвичай громадяни різних держав, враховувати колізійність міжнародного приватного права та повною мірою обумовлювати захист прав людини у сфері IT в умовах транснаціональної взаємодії. Та обов'язково не бути спрямованим на жорстке законодавче обмеження. Важливе також оперативне прийняття заходів і чітка взаємодія виробників, розробників та законодавців, адже недостатня врегульованість взаємодії між споживачами та виробниками пристроїв IoT може загальмувати подальший технологічний прогрес.

Суперечлива світова судова практика, невизначеність статусу споживача (власник чи ліцензіат) можуть

спричинити відтік чи призупинення інвестицій та як наслідок поставити ринок IoT у нестабільне становище. Оскільки повну безпеку пристроїв наразі забезпечити неможливо, необхідно ухвалити акт, який принаймні мінімізував ризики та зобов'язував зберігати приватну інформацію у рамках компанії чи іншого органу без передавання її невизначеним третім особам.

Певні зрушення простежуються у законодавчих актах зарубіжних країн, де питання врегулювання взаємодії IoT та людини виникло набагато раніше. Але зауважимо, більшість з них, хоч і регулюють приватність, головним чином є лише дотичними до IoT, і не спеціалізуються безпосередньо на пристроях інтернету речей. Такими законами є Закон про захист конфіденційності дітей в Інтернеті (Children's Online Privacy Protection Act), який забороняє збирати та зберігати інформацію про дітей, молодше 13 років без згоди їхніх батьків (опікунів). Відомий правовий прецедент з GOOGLE та YouTube, котрі звинувачені у зборі персональної інформації про дітей-користувачів відеохостингом, та мають виплатити великий штраф [3].

Також, приватність даних захищає галузеве законодавство: Закон про медичне страхування, доступність та підзвітність медичних послуг, про охорону та відповідальність за інформацію, отриману в результаті медичного страхування — Health Insurance Portability and Accountability Act of 1996 (HIPPA), що стосується захисту конфіденційної інформації про фізичне та психічне здоров'я пацієнтів на федеральному рівні та Закон про недоторканість приватного життя в засобах електронної комунікації Electronic Communication

Privacy Act of 1986 (ECPA), що покликає захистити телеграфні, усні і електронні повідомлення, що перебувають у процесі пересилання та безпосередньо тих, що вже зберігаються на ПК, закон також поширює свою дію на електронну пошту, телефонні розмови та інші електронні дані [4].

Так само рівновіддаленими від проблематики інтернету речей є національні акти: Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI, Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2657-XII, Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» від 17.01.2018 р. № 67-р. Акти містять загальні положення щодо конфіденційності та недоторканості інформації, приватного життя, але перелічені закони дуже важко застосувати до сучасних реалій інтернету речей.

Каліфорнія стала першим штатом із Законом, що прямо регулює кібербезпеку при використанні IoT пристроїв (№SB-327). Проект отримав шквал критики через загальність та розмитість, але прямо вказав, що відповідальність за недоторканість приватного життя користувачів пристроями лежить на виробниках, які і мають забезпечувати належний захист від зламу та попереджувати можливість несанкціонованого доступу до персональних даних. Також ним висунуто вимогу до розробників щодо наповнення пристрою функціоналом з безпеки задля попередження можливих зміни чи вилучення даних [5].

Доцільно приділити увагу Доповіді Федеральної торгової комісії США «Принципи добросовісної інформаційної практики» («Fair Information

Practice Principles»), адже висвітлені у ній концепції стусуються справедливо-го використання інформації та безпеки персональних даних в інтернеті, виголошені у Доповіді ідеї знайшли відображення у багатьох сучасних директивах: «Загальному положенні про захист даних» (General Data Protection Regulation) ЄС; Законі про захист персональних даних та електронних документів» (Personal Information Protection and Electronic Documents Act) Канади; Керівних принципах Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD Privacy Guidelines) [6].

Окремо варто зазначити про Новий Регламент з кібербезпеки ЄС. Даним положенням передбачено схему індивідуальної сертифікації продукції та послуг у сфері IoT та систему довіри щодо виробника для користувача. Наразі носить рекомендаційний характер [7]. Варто зазначити, що запропонована система гарантій є вкрай ефективною, адже зазвичай компанії дбають про власний гудвіл, тож запорукою їхнього ефективного функціонування буде довіра споживачів, яка будується на взаємних правах та обов'язках щодо безпеки та поваги до приватності.

Ера інформатизації привнесла зміни до традиційного розуміння природи конфіденційності та балансу між приватними інтересами та інтересами владних органів. У ході розгляду справи *Riley v. California* постало питання права поліції піддавати обшуку цифрові дані з телефону, вилученого (конфіскованого) під час затримання, які згодом були використані для висування обвинувачень. ВС США постановив, що інформація на засобі зв'язку підлягає захисту, проте поліцейський має право проводити обшук вилученого телефону після отримання на це відповідного ордеру [8].

Ще одним прецедентом стосовно балансу інтересів стала справа *Apple v. Federal Bureau of Investigations*. FBI висунув вимогу Apple надати доступ до телефону особи, котру звинувачують у вчиненні особливо тяжкого умисного злочину. Компанія відмовила, вважаючи такі дії надмірним розширенням повноважень органів влади. Адже отримавши доступ до одного девайсу, владні органи зможуть надалі використовувати ключ доступу та зламувати інші пристрої [9].

Черговим правовим викликом від IoT є розмиття інституту персональної відповідальності. Автоматизовані пристрої взаємодіють між собою без втручання людини, тож невідомо, хто у разі спричинення збитків девайсами IoT буде нести відповідальність, — власник чи виробник. У випадках ДТП за участі авто *Tesla Inc.* компанія наголошувала, що функція автопілоту має допоміжний характер та не передбачає повністю автономного руху. Проте, технології розвиваються, законодавством необхідно чітко передбачити можливі загрози для життя і здоров'я людини та виокремити, яка зі сторін буде нести відповідальність за ті чи інші випадки.

Окрім проблеми відсутності приватності у користувачів IoT, постає також питання можливої дискримінації. Немає гарантій, що інформація, зібрана IoT, не буде використовуватись страховиками, роботодавцями чи кредиторами у власних економіко-орієнтованих цілях, адже наразі трекери, смартфони зберігають та передають інформацію про фінансовий стан особи, залежності, негативні звички, стан здоров'я загалом тощо [2].

Конфіденційність персональних даних передбачає право споживача інтернет-послуг на повагу до його персональних даних та право визначати

спосіб використання таких даних іншими особами чи організаціями. За стрімкого розвитку системи IoT конфіденційність забезпечити вкрай важко або навіть неможливо, адже дані, згенеровані «розумними» передбачають включення до процесу обробки даних багатьох сторін: виробників, розробників додатків, соціальних платформ.

Висновки. У підсумку зазначимо, що нові технології завжди продукуватимуть виклики для світових правових систем. Поставатиме питання балансу між безпекою приватних даних конкретного індивіда та загальнодержавною безпекою. Нові законодавчі акти у сфері IoT мають забезпечувати дотримання такого балансу. Подальшого врегулювання потребує проблематика непрозорості угод користувача, суб'єкти мають розуміти взаємні права та обов'язки, тож доцільно виробити певні принципи етичного та функціонального характеру.

Окремою проблемою є невизначеність юрисдикції, що поширюється на учасників інтернету речей, зокрема у разі визначення застосованого права, дії закону в просторі та за колом осіб, визначення місця вирішення спору тощо. Тож необхідне подальше вдосконалення на доктринальному та практичному рівнях приватно-правових міжнародних законів. Зокрема, як вже зазначалось, доцільним було б прийняття законодавчого акту нового покоління, котрий закріплював загальні вимоги до суб'єктів та об'єктів IoT і принципи їхньої діяльності та вирішував можливі інтертемпоральні, інтерлокальні та інтерперсональні колізії та був прийнятий за безпосереднього співробітництва законотворчих органів та представників ринку послуг інтернету речей. Такий консенсус допоможе уникнути складності або не-

можливості правореалізації та доможе його підлаштувати під конкретні вимоги ринку та попередить можливі прогалини, які мають місце за недостатньої обізнаності правотворців у тій чи іншій проблематиці. Також необхідно чітко розмежувати рівні саморегулювання та окреслити можливі межі втручання державних органів у ринок IoT задля забезпечення подальшого безперебійного розвитку технологій, адже дуже жорсткі вимоги та регламенти з боку владних структур можуть неспівмірно здорожчувати виробництво чим знижувати якість пристрою і відповідно можливість захисту ними персональних даних споживача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баранов О. А. Інтернет речей і штучний інтелект: витоки проблеми правового регулювання. *IT-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів II-ї Міжнародної науково-практичної конференції*. Львів: НУ «Львівська політехніка». 2017. С. 18-42.
2. C. P. Chike. The Legal Challenges of Internet of Things. 2017. URL: <https://www.researchgate.net/publication/322628457>
3. The official website of the Federal Trade Commission. URL: <https://www.ftc.gov/news-events/press-releases/2019/09/google-youtube-will-pay-record-170-million-alleged-violations>
4. Justice Information Sharing. URL: <https://it.ojp.gov/PrivacyLiberty/authorities/statutes/1285>
5. A. Robertson. California just became the first state with an Internet of Things cybersecurity law. 2018. URL: <https://www.theverge.com/2018/9/28/17874768/california-iot-smart-device-cybersecurity-bill-sb-327-signed-law>
6. A. O'Driscoll. 5 core principles of fair information practices. *Comparitech blog*. 2017.

URL: <https://www.comparitech.com/blog/vpn-privacy/fair-information-practices/>

7. Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on ENISA, the «EU Cybersecurity Agency», and repealing Regulation (EU) 526/2013, and on Information and Communication Technology cybersecurity certification («Cybersecurity Act»). URL: <https://clck.ru/FEMLA>

8. Riley v. California, 134 S. Ct. 2473. 573 US (2014).

9. A. Kharpal. Apple vs FBI: All you need to know. 2016. URL: <https://www.cnb.com/2016/03/29/apple-vs-fbi-all-you-need-to-know.html>

10. Expanding the Internet of Things: Four Key Legal Issues October 2020. URL: <https://www.jdsupra.com/legalnews/expanding-the-internet-of-things-four-65062/>

11. Senate passes bipartisan DIGIT Act. *Press*. 2020. URL: <https://www.fischer.senate.gov/public/index.cfm/2020/1/senate-passes-bipartisan-digit-act>

REFERENCES:

1. Baranov, O. A. (2017). Internet rechey i shtuchniy intelekt: vitoki problemi pravovogo reguluyuvannya. [Internet of Things: behind the problems of legal regulation]. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference: *II Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «IT-pravo: problemi ta perspektivi rozvitku v Ukraini» – The Second International Scientific and Practical Conference «IT law: challenges and perspectives»*. (18-42). Lviv: NU «Lvivska politehnika» [in Ukrainian].

2. Chike, C. P. (2017). The Legal Challenges of Internet of Things. *www.researchgate.net*. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/322628457> [in English].

3. The official website of the Federal Trade Commission. *www.ftc.gov*. Retrieved

from <https://www.ftc.gov/news-events/press-releases/2019/09/google-youtube-will-pay-record-170-million-alleged-violations> [in English].

4. Justice Information Sharing. *it.ojp.gov*. Retrieved from <https://it.ojp.gov/PrivacyLiberty/authorities/statutes/1285> [in English].

5. Robertson, A. (2018). California just became the first state with an Internet of Things cybersecurity law. *www.theverge.com*. Retrieved from <https://www.theverge.com/2018/9/28/17874768/california-iot-smart-device-cybersecurity-bill-sb-327-signed-law> [in English].

6. O`Driscoll, A. (2017) 5 core principles of fair information practices. *www.comparitech.com*. Retrieved from <https://www.comparitech.com/blog/vpn-privacy/fair-information-practices/> [in English].

7. Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on ENISA, the «EU Cybersecurity Agency», and repealing Regulation (EU) 526/2013, and on Information and Communication Technology cybersecurity certification («Cybersecurity Act»). *clck.ru*. Retrieved from <https://clck.ru/FEMLA> [in English].

8. Riley v. California, 134 S. Ct. 2473. 573 US (2014). [in English].

9. Kharpal, A. (2016) Apple vs FBI: All you need to know. *www.cnb.com*. Retrieved from <https://www.cnb.com/2016/03/29/apple-vs-fbi-all-you-need-to-know.html> [in English].

10. Expanding the Internet of Things: Four Key Legal Issues (2020). *www.jdsupra.com*. Retrieved from <https://www.jdsupra.com/legalnews/expanding-the-internet-of-things-four-65062/> [in English].

11. Senate passes bipartisan DIGIT Act. (2020). *www.fisher.senate.gov*. Retrieved from <https://www.fischer.senate.gov/public/index.cfm/2020/1/senate-passes-bipartisan-digit-act> [in English].

УДК: 339.544+341.1/8

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6\(12\)-167-175](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6(12)-167-175)

Восканыан Патвакан Степанович, заступник директора з наукових питань Національного бюро експертиз Республіки Вірменія, старший науковий співробітник, кандидат хімічних наук; 0004, Республіка Вірменія, Єриван, пр. Адмірала Ісакова, 24; тел.: +37410 777710; e-mail: p.voskanyan@nbe.am, <https://orcid.org/0000-0003-3518-7015>

Титанян Емілія Левонівна, начальник юридичного відділу Національного бюро експертиз Республіки Вірменія, аспірант департаменту політології, криміналістики і права, відділ європейських досліджень Льєзького університету, 0004, Республіка Вірменія, Єриван, пр. Адмірала Ісакова, 24; тел.: +37410 777710; e-mail: emilia.titanyan@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6951-4956>

ЩОДО ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСКОРДОННОЇ НЕВЛОВИМОЇ ПЕРЕДАЧІ ЧУТЛИВИХ ТЕХНОЛОГІЙ*

Анотація. У багатьох галузях науки фундаментальні дослідження і дослідження військового призначення перетинаються. Разом із цим, відсутність розроблених і прийнятих до практичного виконання чітких критеріїв і розроблених засобів з контролю невловимої передачі технологій помножених на існуючу низьку ефективність контролю за трансфертом нематеріальних технологій на поточний момент створюють зримі проблеми при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності.

Відзначимо також неврегульованість процедур контролю отримання освіти в області наук, які стосуються створення зброї масового знищення. Делікатними є також питання – чи варто забороняти навчання іноземних студентів, і чи є необхідність в обмеженні видання підручників з чутливих спеціальностей? Розв'язання існуючих проблем контролю невловимої передачі технології має спонукати сучасні держави світу до співробітництва і об'єднання зусиль для запобігання незаконної передачі чутливої інформації.

На сьогоднішній день одним з найкращих способів вирішення деяких зі згаданих проблем є підвищення обізнаності серед цільових груп, а саме вчених, які займаються дослідницькою діяльністю, насамперед в інноваційних областях. На жаль, у вищезгаданій науковій спільноті дуже низький рівень обізнаності про специфіку чутливих технологій і про обмеження, які застосовуються до процесу їхньої передачі.

У статті приділяється значна увага аналізу загального стану справ, стосовно питання, що розглядається, в Республіці Вірменія. Відзначається, що експорт товарів подвійного призначення і передача контрольованих нематеріальних активів в Республіці Вірменія виконується на підставі одноразових індивідуальних дозволів загального характеру, які видані уповноваженими державними структурами. При цьо-

* Переклад на українську мову – О.В. Голікова та К. А. Мотузка

му підкреслюється, що під словосполученням “нематеріальні активи” мається на увазі інформація будь-якого роду, яка є результатом інтелектуальної діяльності.

Стаття підсумовує певні напрацювання, за виключенням вищезгаданих негативних явищ, у процесах трансферу чуттєвих технологій у Республіці Вірменія. Зокрема, відзначається позитивний досвід роботи Республіки Вірменія в програмах Міжнародного науково-технічного центру з розробки критеріїв, що забезпечують контроль за торгівлею стратегічними товарами в Центральній Азії і на Південному Кавказі.

Обґрунтовується думка про те, що одночасно з розробкою критеріїв контролю, одним з напрямків є просвітництво наукового товариства в галузі знань по боротьбі з хімічними, біологічними, радіологічними і ядерними ризиками та загрозами, що пов'язані з невлливою передачею технологій.

У висновках публікації відзначається, що в найближчій перспективі важливо зосередити головні зусилля на розробці просвітницьких лекційних циклів щодо правил поведінки під час роботи з невлливою передачею технологій подвійного призначення для провідних вчених науково-дослідних інститутів Національної академії наук Республіки Вірменія і викладацького складу, а також аспірантів і магістрів провідних вищих навчальних закладів Республіки Вірменія.

Ключові слова: зброя масового знищення, нематеріальні активи, чуттєві технології, експортний контроль, невллива передача технологій.

Voskanyan Patvakan Stepanovych, Deputy Director for Scientific Affairs of the National Bureau of Expertise of the Republic of Armenia, Senior Researcher, Candidate of Chemical Sciences; 0004, Republic of Armenia, Yerevan, 24 Admiral Isakov Ave. ; tel .: +37410 777710; e-mail: p.voskanyan@nbe.am, <https://orcid.org/0000-0003-3518-7015>

Titanyan Emilia Levonivna, Head of the Legal Department of the National Bureau of Expertise of the Republic of Armenia, Postgraduate Student, Department of Political Science, Criminology and Law, European Studies Department, University of Liege, 0004, Republic of Armenia, Yerevan, 24 Admiral Isakov Ave. ; tel .: +37410 777710: e-mail: emilia.titanyan@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6951-4956>

ON THE FEATURES OF CROSS-BORDER EARTHLY TRANSMISSION OF SENSITIVE TECHNOLOGIES

Abstract. In many fields of science, basic research and military research intersect. At the same time, the lack of clear criteria developed and adopted for practical implementation and developed means to control the elusive transfer of technologies multiplied by the existing low efficiency of control over the transfer of intangible technologies currently create visible problems in foreign economic activity.

Note also the unregulated control procedures for education in the field of science related to the creation of weapons of mass destruction. There are also delicate questions – should foreign students be banned from studying, and is there a need to limit the publication of textbooks in sensitive specialties? Addressing the challenges of elusive technology transfer should encourage modern nations to work together and work together to prevent the illicit transfer of sensitive information.

To date, one of the best ways to solve some of these problems is to raise awareness among the target groups, namely scientists engaged in research, especially in the field of innovation. Unfortunately, the above-mentioned scientific community has a very low level of awareness about the specifics of sensitive technologies and the limitations that apply to the process of their transfer.

The article pays considerable attention to the analysis of the general state of affairs in relation to the issue under consideration in the Republic of Armenia. It is noted that the export of dual-use goods and the transfer of controlled intangible assets in the Republic of Armenia is performed on the basis of one-time individual permits of a general nature, issued by authorized government agencies. It is emphasized that the phrase “intangible assets” means information of any kind that is the result of intellectual activity.

The article summarizes certain developments, with the exception of the above-mentioned negative phenomena, in the processes of transfer of sensory technologies in the Republic of Armenia. In particular, there is a positive experience of the Republic of Armenia in the programs of the International Scientific and Technical Center for the development of criteria for controlling trade in strategic goods in Central Asia and the South Caucasus.

It is argued that, along with the development of control criteria, one of the areas is the education of the scientific community in the field of knowledge to combat chemical, biological, radiological and nuclear risks and threats associated with subtle technology transfer.

The publication concludes that in the near future it is important to focus on the development of educational lecture cycles on the rules of conduct when working with elusive transfer of dual-use technologies for leading scientists of research institutes of the National Academy of Sciences of Armenia and faculty, and faculty, and masters of leading higher educational institutions of the Republic of Armenia.

Key words: weapons of mass destruction, intangible assets, sensory technologies, export control, elusive technology transfer.

Постановка питання в загальному вигляді. Не є таємницею, що національна безпека опосередковано залежить від множини міжнародних процесів, одним з яких є боротьба зі зброєю масового знищення, її розповсюдженням, а також імпорт і передача предметів подвійного призначення. В останні роки значення контролю над торговельними операціями значно зросло в аспекті боротьби зі зброєю масового знищення, його розповсюдженням, а також з іншими більш небезпечними видами зброї.

Як відомо, під експортним контролем розуміють комплекс заходів, які забезпечують нормативно-правову реалізацію порядку зовнішньоеко-

номічної діяльності, в тому числі і по відношенню до «чутливої» продукції та технології. Водночас, при експортному контролі так званої «невловимої передачі технологій», тобто знань, що відносяться до контрольованих товарів і технологій, виникають інші труднощі. Це зумовлено тим, що розвиток глобальних комп'ютерних мереж полегшив обмін товарами та інформацією, а повсюдне використання недорогих комп'ютерів і засобів зв'язку збільшило потік інформації, що передається. Контроль цієї інформації створює найбільш серйозні проблеми в області експортного контролю і, в першу чергу, щодо нематеріальних активів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика невловимої передачі технологій подвійного призначення є доволі новою для вірменської науки й, по-суті є запрошенням наукової спільноти до фахової дискусії задля її конструктивного розв'язання.

Загальна мета цього дослідження полягає в узагальненні та аналізі діючого міжнародного та національного нормативно-правового та інституційного контролю за невловимою передачею технологій подвійного призначення в Республіці Вірменія, США, державах-учасницях ЄС, Японії, Австралії та ін., а також в обґрунтуванні пропозицій щодо удосконалення механізмів експертного контролю на пострадянському просторі.

Викладення основного матеріалу. Відзначимо, що передача нематеріальних активів у наш час відбувається внаслідок і за результатами науково-технічного співробітництва, котре включає в себе:

- вільне розповсюдження науково-технічної інформації через наукову, технічну і навчальну літературу, довідники і огляди, технічні стандарти та інструкції, патентні описи, матеріали конференцій, окремі види технічної документації;
- спільне проведення фундаментальних досліджень і обмін їхніми результатами;
- навчання в зарубіжних вищих навчальних закладах, обмін студентами і стажування молодих вчених і спеціалістів;
- обмін інформацією в ході міжнародних наукових конференцій і симпозіумів;
- обмін інформацією в ході міжнародних спеціалізованих і фірмових виставок тощо.

На сьогодні в цьому сегменті експортного контролю, актуальним питанням є питання про те, що і як контролювати, а також як збалансувати публічність і безпеку обміну результатами наукових досліджень [1].

Разом з цим, слід звернути особливу увагу на наступні обставини. В епоху науково-технічної глобалізації, коли більш ніж актуальні такі проекти як «вчені без кордонів» і не лише вітаються, але й заохочуються і фінансуються міждержавні наукові проекти, проблема контролю «чуттєвої» продукції і технологій, на жаль, майже не регульована. У такій ситуації, через відсутність чітких критеріїв і для запобігання «несвідомої» передачі інформації, можливо, подвійного призначення, уряди значної більшості провідних держав в основному використовують практику тотального контролю, що викликає закономірне непорозуміння і невдоволення наукової спільноти, котра змушена обмежити свої наукові та особистісні комунікації [2].

На сьогодні накопичилось ряд очевидних проблем, які ускладнюють процес регулювання невловимого експорту технології. Перерахуємо деякі з них. У першу чергу, це проблема застарілих технологій та інформації. Природно, постають такі питання:

- наскільки застарілою має бути технологія чи інформація, аби її передача іншим державам не ставила під загрозу національну безпеку?
- якщо технологія та інформація швидко оновлюється, то який період часу достатній, щоб вважати їх застарілими?

По друге, це люди, котрі володіють чуттєвою інформацією. У розрізі цієї

проблематики виникають наступні питання:

- як їх класифікувати за ступенем “чутливості знань”?
- який час вони мають перебувати під контролем?
- коли інформація, якою вони володіють, стає застарілою?

Впевнені, що з усіх цих питань відсутні однозначні відповіді. Це пояснюється відсутністю розроблених і ухвалених до практичного виконання чітких критеріїв і заходів з контролю невловимої передачі технологій, помножених на існуючу низьку ефективність контролю за трансфертом нематеріальних технологій, що не дозволяє застосувати механізм санкцій щодо осіб, котрі здійснюють зовнішньоекономічні операції з контрольованими товарами і технологіями з порушенням встановленого порядку [3].

Заради справедливості, слід відзначити, що в наш час лише кілька держав-членів Групи ядерних постачальників розробили законодавство, яке спеціально застосовується до невловимої передачі технологій подвійного призначення, але воно стосується переважно експортного контролю в області ядерних технологій. Як відомо, «результати фундаментальних наукових досліджень» не підпадають під експортний контроль. Разом з цим, необхідно відзначити, що фундаментальні результати в області сучасної науки у багатьох випадках є інформацію подвійного застосування і є суттєвими при створенні зброї масового знищення.

Закономірно та добре відомо, що в багатьох галузях науки фундаментальні дослідження і дослідження військового призначення перетинаються. Певна інформація, котра розгляда-

ється як секретна в одній країні, видається у відкритих джерелах в іншій країні. В якості прикладу розглянемо вітчизняний досвід, котрий накопичено за останній десятирічний період за підходами до інтерпретації поняття «фундаментальні дослідження». Хоча словосполучення «фундаментальне дослідження» визначено в «Переліках контрольованих товарів подвійного призначення, що вивозяться з Республіки Вірменія і провозяться транзитом через територію Республіки Вірменія, а також передаваної інформації подвійного призначення і результатів інтелектуальної діяльності, а саме контрольованих нематеріальних цінностей», затверджених постановою Уряду Республіки Вірменія від 15 грудня 2011 року №1785-Н, достатньо однозначно. Разом із тим, мають місце спроби опублікувати відкриті статті з фундаментальних досліджень, в той час як ці дослідження не є такими. В одних випадках це робиться з метою уникнути стадії отримання ліцензії, а в других – через недостатнє усвідомлення того чи є конкретне дослідження «фундаментальним».

Необхідно також відзначити, що не відрегульовані також процедури контролю отримання освіти в галузях науки, котрі стосуються зброї масового знищення. Делікатними є також питання про те, чи слід забороняти навчання іноземних студентів, і чи є необхідність в обмеженні видання підручників з чутливих спеціальностей? Адже, якщо заборонити навчання іноземних студентів в деяких технічних університетах, то вони або навчатимуться незаконно, або професорсько-викладацький склад технічних університетів шукатиме «роботу на

стороні», створюючи безконтрольний «витік мізків».

Таким чином, низька ефективність контролю невлвовимої передачі технологій подвійного викликає у багатьох експертів і урядів провідних держав світу налаштованість спрямовану на вдосконалення цього виду експертного контролю. Однак, відсутність досконалої системи не передбачає, що юридичних та технічних обмежень на передачу чуттєвих технологій не повинно бути. Ми вважаємо, що існуючі проблеми контролю невлвовимої передачі технології скоріш за все мають спонукати країни до співробітництва і об'єднання зусиль для запобігання незаконних передач чуттєвої інформації.

Розуміючи важливість вищезазначеної проблеми, і з врахуванням того, що країни пострадянського простору за останні тридцять років повільно, але поступово інтегруються в світову економіку, гадаємо є необхідність у:

- створенні, з урахуванням законодавства про державні і службові таємниці, національних комп'ютеризованих баз даних вчених, котрі працюють в сфері фундаментальних досліджень;

- розробці ефективного національного законодавства з ліцензування невлвовимої передачі технологій, з метою наступного включення в експортне законодавство Республіки Вірменія;

- проведення досліджень з метою спрощення бюрократичних процедур контролю невлвовимої передачі технологій і оптимізації (простота, транспарентність і мінімальна кількість часу) експортно-контрольних процедур;

- розвиток форматів ефективного співробітництва і обміну інформацією і найкращими практиками

у справі контролю невлвовимої передачі технологій як на державному рівні, так і на рівні різноманітних відомств, із залученням урядових експертів, неурядових організацій і розвідувальних органів;

- забезпечення безперервності інформування і освіти у форматі семінарів, тренінгів, круглих столів тощо з метою запобігання передачі інформації не лише не зі «злого наміру», але й «через незнання», а саме нерозуміння необхідності контролю чи наслідків невлвовимої передачі технологій.

Відносно останнього з перелічених пунктів на сьогоднішній день одним з найкращих засобів вирішення деяких з перерахованих проблем є підвищення обізнаності серед цільових груп, а саме вчених пострадянського простору, котрі займаються дослідницькою діяльністю переважно в інноваційних галузях. На жаль, можемо констатувати, що у заданій науковій спільноті досить низький рівень обізнаності про специфіку чуттєвих технологій і про обмеження, які застосовуються до процесу їхньої передачі.

Цікавим є той факт, що в багатьох країнах щодо питання про невлвовиму передачу технологій існує значна різниця в підходах до розв'язання цієї проблематики. Так, у США передача технологій, не залежно від способу передачі, регулюється законом та підзаконними актами, а за їх виконанням слідкують Міністерство енергетики, Міністерство торгівлі, Державний Департамент, а також спеціальні наглядові органи та міграційні служби. Важливо зазначити, що в США приділяється значна увага навчанню, інформуванню, а також створенню ефективних тренінгових системи, в першу чергу, для вчених, котрі задіяні в технологіях, які визнані в США

чутливими для національної безпеки, оборони, розвідки та економічних інтересів.

Існують також спеціальні посібники, розділи та сторінки з питань і відповідей на офіційному веб-сайті Бюро Експертного Адміністрування, де експортерам пояснюється, в яких випадках необхідна ліцензія на експорт чутливих технологій. Варто відзначити, що в США існує програма з навчання спеціалістів, котрі відслідковують публікації з передачі інформації через інтернет і вибірково перевіряють інтернет-сторінки компаній. До інших можливих заходів, що пропонуються для контролю невлічимої передачі технологій в США варто віднести процедуру, що повсюдно використовується при контролі товарів подвійного призначення – «*catch all*».

Більшість країн Європи в цьому питанні довірилися позиції Європейського Союзу. Так в 2000-2002 роках було прийнято ряд нових нормативних документів, що заклали підвалини сучасної системи експортного контролю Європейського Союзу. Зокрема, 28 вересня 2000 року вступив в силу Регламент ЄС 1334/2000 про контроль над експортом продукції і технологій подвійного призначення. У подальшому, за необхідності, цей регламент доповнювався іншими положеннями.

У вищезгаданому документі визначено розподіл повноважень між Комісією та членами Європейського Союзу. На наднаціональному рівні Європейський Союз і його члени розробили зведений Контрольний перелік, в основу якого покладено міжнародні переліки багатосторонніх режимів експортного контролю. Об'єктами контролю з зведеному Контрольному переліку є товари, технології, а також програмне забезпечення, які можуть

бути віднесені до товарів і технологій подвійного застосування. Важливо зазначити, що деякі країни Європейського Союзу, наприклад Німеччина, відрізняються в своєму законодавстві стосовно цього питання. Так, у Німеччині в обов'язковому порядку контролюється діяльність експертів, усні звернення, лекції, комп'ютери з конфіденційною інформацією, інтернет, дозволи на використання файлів, записів і звітів. Також потрібне отримання ліцензії для усіх форм міжнародного трансферу технологій, включно з технічними даними і так званими «невловимими формами передачі технологій».

Необхідно відзначити, що є такі країни як Японія, де будь-які технології контролюються не залежно від способів передачі, оскільки уряд Японії вважає, що необхідне безперервне вдосконалення усіх можливих засобів з поліпшення якості контролю за експортом технологій. У протилежність Японії існують держави, наприклад Австралія, де лише тільки розглядається питання введення контролю за пересуванням товарів подвійного призначення, зокрема технологій, що вивозяться з Австралії.

Звичайно, для нас в контексті досліджуваної проблематики, більш цікавою є оцінка поточного стану справ, який склався в Республіці Вірменія з транскордонною передачею чутливих технологій. Нижче наведено короткий аналіз загального стану справ стосовно цього питання у Республіці Вірменія та шляхи підвищення рівня контролю за невлічимою передачею технологій.

Так, незважаючи на те, що з 2003 року в Республіці Вірменія діє Закон про експортний і транзитний контроль товарів, технологій подвійного при-

значення, а також про передачу об'єктів інтелектуальної власності, питання про невлومی передачу технологій на наш час детально не досліджено. Не розроблені процесуальні питання невлومی передачі технологій, до даного процесу застосовуються загальні механізми контролю. Зокрема, експорт товарів подвійного призначення і передача контрольованих нематеріальних активів в Республіці Вірменія виконується на основі разових індивідуальних дозволів загального характеру, що видаються уповноваженими державними структурами.

Необхідно також підкреслити, що під словосполученням «нематеріальні активи» мається на увазі інформація будь-якого роду, що є результатом інтелектуальної діяльності, зокрема, й комп'ютерні програми, які можуть застосовуватись як в цивільних цілях, так і в військових, включно зі створенням зброї масового знищення і засобів її транспортування. Важливо мати на увазі, що фізичні або юридичні особи несуть відповідальність за передачу нематеріальних активів, контрольованих з порушенням порядку, що встановлений Законом про експортний контроль Республіка Вірменія, лише в тому випадку, коли вони усвідомлювали або зобов'язані були усвідомлювати, що окрім цивільного застосування, чуттєва технологія може бути також використана в військових цілях, включаючи зброю масового знищення і засобів її доставки [4].

На перший погляд загальні правила з контролю за трансфертом товарів подвійного призначення можуть бути застосовані і до невлومی передачі технологій, але ця практика не виправдала себе ані в ЄС, ані в США. В Республіці Вірменія також з часом все частіше для вчених почали виникати

вищезгадані проблеми, такі як «витік мізків», «робота на стороні» тощо.

З метою виключення вищезгаданих негативних явищ в процесах трансферу чуттєвих технологій в Республіці Вірменія, важливо відзначити наш досвід роботи в ряді програм Міжнародного науково-технічного центру (м. Нур-Султан), який протягом останніх п'яти років реалізовував проекти з розробки критеріїв, що забезпечують контроль за торгівлею стратегічними товарами в Центральній Азії, на Південному Кавказі і в прилеглих регіонах, включно з Афганістаном, Монголією, Пакистаном. Разом з розробкою критеріїв контролю, одним з напрямків на нашу думку, як вже було зазначено, є просвіта наукової спільноти в галузі знань по боротьбі з хімічними, біологічними, радіологічними та ядерними ризиками і загрозами (ХБРЯ), пов'язаних з невлومیю передачею технологій [5].

Висновки та перспективи подальших розробок. Спираючись на вже виконані нами дослідження, в рамках згаданих проектів Міжнародного науково-технічного центру з зазначених і перелічених раніше підходів, котрі дозволяють зрушити з «мертвої точки» рішення проблеми, коректного контролю за невлومیю передачею технологій подвійного призначення також важливо відзначити створення програм з навчання спеціалістів, котрі відслідковують публікації по передачі інформації через інтернет і вибірково перевіряють інтернет-сторінки за прикладом подібної практики, що впроваджена в США.

Також необхідно відзначити, що в найближчій перспективі в рамках освітніх проектів Міжнародного науково-технічного центру передбачається зосередити основні зусилля на

розробці освітнього лекційного циклу щодо правил поведінки з невлвовимою передачею технологій подвійного застосування для провідних вчених науково-дослідних інститутів Національної академії наук Республіки Вірменія та викладацького складу, а також аспірантів і магістрів провідних вищих навчальних закладів Республіки Вірменія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Судаков О.В. Неосязаемая передача технологий – новые вызовы системе экспортного контроля в XXI веке. Научная сессия МИФИ-2004. Т.13 Экономика и управление. Международное научно-технологическое сотрудничество, 2004. С. 216-217.

2. Экспортный контроль: от противостояния к сотрудничеству. Москва: О-во сохранения лит. наследия, 2012. 508, [2] с.

3. Методическое руководство по созданию на предприятии внутренней программы экспортного контроля (ВПЭК), Утверждено Заместителем Руководителя Федеральной службы России по валютному и экспортному контролю 12 мая 1998 года. URL: <https://fstec.ru/eksportnyj-kontrol/vnutrifirmennye-programmy/292-metodicheskoe-rukovodstvo>

4. Об экспортном контроле товаров двойного назначения, транзита последних по территории Республики Армения, а так же результатов интеллектуальной деятельности и информации двойного назначения: Закон Республики Армения от 08 апреля 2010 г. URL: <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=107520>

5. Годовой отчет МНТЦ за 2017 год. URL: http://www.istc.int/upload/files/report_2017_ru.pdf

REFERENCES:

1. Sudakov, O.V. (2004). Neosyazae-maya peredacha tekhnologiy – novye vyzovy sisteme eksportnogo kontrolya v XXI veke

[Intangible Technology Transfer – New Challenges to Export Controls in the 21st Century]. *Nauchnaya sessiya MIFI-2004. Ekonomika i upravlenie. Mezhdunarodnoe nauchno-tekhnologicheskoe sotrudnichestvo – Scientific session MEPhI-2004. Economics and Management. International scientific and technological cooperation.* (Vols. 13). (pp. 216-217) [in Russian].

2. Eksportnyy kontrol: ot protivostoyaniya k sotrudnichestvu [Export control: from opposition to cooperation]. (2012). Moscow: O-vo sokhraneniya lit. naslediya [in Russian].

3. Metodicheskoe rukovodstvo po sozdaniyu na predpriyatii vnutrenney programmy eksportnogo kontrolya (VPEK), Uтверждено Zamestitelem Rukovoditelya Federalnoy sluzhby Rossii po valyutnomu i eksportnomu kontrolyu 12 maya 1998 goda [Methodological guidelines for the creation of an internal export control program (IPEC) at an enterprise, Approved by the Deputy Head of the Federal Service of Russia for Currency and Export Control on May 12, 1998]. *fstec.ru*. Retrieved from <https://fstec.ru/eksportnyj-kontrol/vnutrifirmennye-programmy/292-metodicheskoe-rukovodstvo> [in Russian].

4. Zakon Respubliki Armeniya “Ob eksportnom kontrole tovarov dvoynogo naznacheniya, tranzita poslednikh po territorii Respubliki Armeniya, a tak zhe rezul’tatov intellektual’noy deyatel’nosti i informatsii dvoynogo naznacheniya” : ot 08 aprelya 2010 g. [Law of the Republic of Armenia “On export control of dual-use goods, transit of the latter through the territory of the Republic of Armenia, as well as the results of intellectual activity and dual-use information” dated April 08, 2010]. *www.arlis.am*. Retrieved from <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=107520> [in Russian].

5. Godovoy otchet MNNTs za 2017 god – Dvigayas vpered [ISTC Annual Report 2017 – Moving forward]. (n.d.). *www.istc.int*. Retrieved from http://www.istc.int/upload/files/report_2017_ru.pdf [in Russian].

Серьогіна Наталія Олексіївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 03038, м. Київ, вул. Нововокзальна, 17, тел. 068-957-87-26, e-mail: natali_seryogina@ukr.netmailto:poboss1978@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-4491-4723

ЕФЕКТИВНА ПОЛІТИКА ЗАЙНЯТОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ «ЄВРОПА-2020»

Анотація. Досліджено політику зайнятості Європейського союзу як засобу реалізації стратегії «європа-2020»; охарактеризовано соціально-економічні, політичні та соціально-культурні умови формування ефективної політики зайнятості; обґрунтовано проблеми формування та реалізації продуктивної політики зайнятості в Україні; наголошено, що формування політики зайнятості в Європейському співтоваристві тісно пов'язане з процесами економічної інтеграції, яка передбачає вирішення питань зайнятості громадян ЄС не тільки на національному, але й міждержавному та наднаціональному рівні; досліджено механізм формування загального ринку праці, вільного переміщення робочої сили та соціального захисту мігрантів формувався в рамках ЄС; доведено, що забезпечення продуктивної зайнятості населення (віком від 20 років до 64 років) є однією з цілей, визначених у Стратегії «Європа-2020», а також пріоритетним напрямом політики ЄС та його країн-членів, відповідно до якого в 2020 р. рівень зайнятості передбачається підвищити не нижче 75 %; обґрунтовано, що демографічний стан у ЄС є на сьогодні складним і характеризується: низькими рівнями народжуваності та природного приросту населення; негативними для сфери зайнятості змінами у віковому складі населення у сторону зниження частки молоді на тлі підвищення частки людей старшого віку, внаслідок цього виразною є тенденція до постаріння населення та робочої сили на ринку праці. Зроблено висновок, що політика у сфері зайнятості населення має поєднати в собі пріоритети розвитку інноваційної зайнятості, забезпечення балансу роботи і вільного часу зайнятих людей, створення умов для запровадження освіти впродовж життя, реалізацію концепції активного довголіття як елемента «срібної економіки», досягнення адекватного співвідношення в рамках інноваційного процесу внесків працівника (мотивація до праці та професійного розвитку), держави (інноваційна політика) та роботодавця (продукування і впровадження інновацій). Зазначено, що головним завданням на найближчу перспективу є реалізація механізмів державного регулювання продуктивною зайнятістю населення на основі стратегічних орієнтирів, визначених стратегією «Європа-2020», його розвитку в Україні, використовуючи найкращий досвід і практики провідних країн світу, що потребує неперервних досліджень у цьому напрямі.

Ключові слова: державне управління, політика зайнятості ЄС, стратегія «Європа-2020», продуктивна зайнятість, економічна безпека.

Seryogina Natalia Oleksiivna, Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Administration, Ukrainian State Employment Service Training Institute, 03038, Kyiv, vul. Novovokzalna, 17, tel. 068-957-87-26, e-mail: natali_seryogina@ukr.net, https // orcid.org / 0000-0002-4491-4723

EFFECTIVE EMPLOYMENT POLICY OF THE EUROPEAN UNION AS A MEANS OF IMPLEMENTING THE EUROPE 2020 STRATEGY

Abstract. The employment policy of the European Union as a means of implementing the strategy «Europe 2020» is studied; characterized socio-economic, political and socio-cultural conditions for the formation of an effective employment policy; the problems of formation and implementation of productive employment policy in Ukraine are substantiated; It is emphasized that the formation of employment policy in the European Community is closely linked to the processes of economic integration, which involves addressing the employment of EU citizens not only at the national but also interstate and supranational levels; the mechanism of formation of the common labor market, free movement of labor and social protection of migrants was formed within the EU; It has been proved that ensuring productive employment of the population (aged 20 to 64) is one of the goals set in the Europe 2020 Strategy, as well as a priority policy of the EU and its member states, according to which in 2020 the level of employment is expected to increase by at least 75%; it is substantiated that the demographic situation in the EU is currently complex and is characterized by: low birth rates and natural population growth; negative for the sphere of employment changes in the age structure of the population in the direction of reducing the share of young people against the background of increasing the share of older people, as a result, there is a clear trend of aging population and labor force in the labor market. It is concluded that employment policy should combine priorities for innovative employment, work-life balance, employment for lifelong learning, implementation of the concept of active longevity as an element of the «silver economy», achieving an adequate ratio of within the innovation process of employee contributions (motivation for work and professional development), the state (innovation policy) and the employer (production and implementation of innovations). It is noted that the main task for the near future is to implement mechanisms for state regulation of productive employment based on strategic guidelines set by the strategy «Europe 2020», its development in Ukraine, using the best experiences and practices of leading countries, which requires continuous research in this area.

Key words: public administration, EU employment policy, Europe 2020 strategy, productive employment, economic security.

Постановка проблеми. Формування політики зайнятості в Європейському співтоваристві тісно пов'язане з процесами економічної інтеграції, яка передбачає вирішення питань зайнятості громадян ЄС не тільки на національному, але й міждержавному та наднаціональному рівні, адже для реалізації таких принципів європейської співдружності як вільний рух робочої сили, свобода підприємництва були потрібні відповідні регламенти, процедури щодо працевлаштування, соціального захисту у випадку безробіття, розвитку ринку праці, які б визнавалися усіма країнами Євросоюзу.

Дотримуючись основних принципів загальноєвропейської політики, країни ЄС формують власну національну політику зайнятості, що має специфічні риси. Значною мірою на цей процес впливає економічний стан та рівень розвитку, адже «Європа різних швидкостей» у сфері зайнятості яскраво демонструє процеси та проблеми внутрішньої трудової міграції в ЄС, різні підходи до залучення громадян до ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засади формування ефективної політики зайнятості як на національному, так і на міжнародному рівнях є предметом досліджень багатьох науковців – Н.Г. Діденко, К.В. Дубич, Л.М. Новак-Каляєвої, М. І. Долішнього, С. М. Злупка, Л. М. Ільч, Е. М. Лібанової, М. І. Пітюлича, І. Я. Садової, Л. К. Семів, С. Трубича, Л. Чвертко, Л. Т. Шевчук.

Однак на даний час при дослідженні методологічних та практичних аспектів продуктивної зайнятості постає потреба в посиленні уваги щодо проблем входження України до єв-

ропейського економічного простору, включаючи і ринок праці.

Мета статті – на основі аналізу процесів економічної інтеграції, формування політики зайнятості в Європейському союзі виокремити основні напрями формування ефективної політики зайнятості Європейського союзу як засобу реалізації стратегії «Європа-2020».

Виклад основного матеріалу. Механізм формування загального ринку праці, вільного переміщення робочої сили та соціального захисту мігрантів формувався в рамках ЄС, починаючи з Паризької угоди 1951 р., у якій були зафіксовані такі соціальні права робітників як часткове фінансування виплат при звільненні, при професійній перепідготовці, працевлаштуванні, створенні альтернативних робочих місць при закритті сталеливарних заводів або скороченні вугледобування; права профспілок, гарантії проти необґрунтованого зниження зарплати і соціальних виплат, права трудящих-мігрантів [1].

Забезпечення продуктивної зайнятості населення (віком від 20 років до 64 років) є однією з цілей, визначених у Стратегії «Європа-2020», а також пріоритетним напрямом політики ЄС та його країн-членів, відповідно до якого в 2020 р. рівень зайнятості передбачається підвищити не нижче 75 %. Ціллю Стратегії є також скорочення на 20 млн. громадян ЄС, що перебувають під загрозою потрапляння за межу бідності та соціального виключення.

У Стратегії підвищити продуктивну зайнятість і зменшити бідність в ЄС передбачається через *інклюзивне зростання* (inclusive growth), спрямоване на:

- збільшення кількості та підвищення якості робочих місць, особливо

для молодих людей, жінок та осіб старшого віку;

- створення громадянам ЄС усіх вікових груп можливостей для отримання нових знань, вмінь і навичок (професійне навчання, підвищення кваліфікації та перекваліфікація) та надання їм допомоги в цьому, що має підвищити їх шанси на працевлаштування на ринку праці;

- осучаснення ринку праці (збалансування попиту та пропозиції на ринку праці, трудова мобільність тощо) та системи соціального забезпечення;

- забезпечення економічної, соціальної та територіальної єдності в ЄС;

- поширення в межах ЄС кращого досвіду, практики зайнятості тощо.

Високий рівень зайнятості населення має сприяти зменшенню бідності, економічному зростанню та підвищенню конкурентоспроможної економіки країн-членів ЄС. А це, в свою чергу, повинно позитивно вплинути на продуктивну зайнятість. А відтак, інклюзивне або всеохоплююче зростання розглядається в Стратегії «Європа-2020» [2] наріжним каменем економічного зростання, підвищення зайнятості та зменшення бідності в ЄС та його країнах.

До факторів економічного зростання в ЄС також віднесено:

розумне зростання (smart growth) – розвиток економіки, основаної на знаннях та інноваціях, що передбачає:

- а) підвищення ефективності сфери науки та якості освіти (виділення коштів (до 3% ВВП ЄС) на проведення науково-прикладних досліджень, спрямованих на розроблення інновацій, сучасних технологій, на основі яких будуть створюватися нові товари, надаватися послуги, що, в свою чергу,

сприятиме генеруванню нових робочих місць, розв'язанню соціальних проблем, включаючи бідність);

- б) цифровізацію економіки, інформатизацію суспільства (забезпечення широкого доступу до мережі швидкісного Інтернету, сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій, повсюдне їх використання);

- стале зростання (sustainable growth)* – створення конкурентоспроможної економіки, основаної на раціональному, ефективному використанні ресурсів та захисті екології («зелена економіка») [2].

Важливими спільними гарантіями для працівників стали зафіксовані в Римській угоді 1957 р. зняття обмеження на доступ до кваліфікованої роботи за національним громадянством; права всіх робітників-мігрантів на рівну оплату за рівний труд чоловіків і жінок; прагнення гармонізувати національні системи страхування; розвиток діалогу між трудом і капіталом [1].

Як зазначає Лотар Вітте, «у 80-і роки в ЄС посилилася дискусія щодо політики зайнятості і політики в соціальній сфері. Важливу роль у цьому процесі відіграли два фактори. По-перше, економічна політика з 70-х рр. відмовилася від амбіцій забезпечити загальну зайнятість – «мета забезпечення зайнятості» поступово перетворилася на політику зайнятості і соціальну політику. По-друге, із прийняттям у ЄС більш бідних південно-європейських країн – Греції, Іспанії і Португалії – прийшли побоювання соціального демпінгу» [3. с. 29].

Для координації у вирішенні цих проблем до Маастрихтського договору 1992 р, було включено додатковий Протокол з соціальної політики, що

закріплює соціальні права трудящих та соціальний діалог на європейському рівні між соціальними партнерами: Європейською конфедерацією профспілок (ETUC), Союзом конфедерацій промисловців і роботодавців в Європі (UNICE), Європейським центром підприємств за участю громадськості (CEEP). Соціальні партнери можуть ініціювати європейські домовленості (European agreements) стосовно питань здоров'я, безпеки трудящих, рівності чоловіків і жінок, інтеграції осіб, які витіснені з ринку праці. Одногослосно мають ухвалюватися рішення щодо захисту прав трудящих у зв'язку з закінченням трудового контракту [1].

У 1996 р. в ЄС був ухвалений перший європейський закон в рамках соціального партнерства – Директива про відпустку по догляду за дитиною; у 1997 р. – Директива ЄС про неповний робочий день; у 1999 р. – Директива про термінові контракти та ін. Такі директиви не мають законної сили змінити національне законодавство, їх реалізація залежить від активності соціальних партнерів у кожній країні. Основний принцип цих документів – координація, взаємне визнання і зближення соціальної політики, але протидія «соціальному туризму».

У подальшому активний багатосторонній діалог у сфері зайнятості на загальноєвропейському рівні призвів до включення до Амстердамського договору 1997 р. (набув чинності в 1999 р.) розділу щодо політики зайнятості [1].

Базовим інструментом політики забезпечення продуктивної зайнятості в Євросоюзі, його країнах-членах є *Європейська стратегія зайнятості* (European Employment Strategy, далі – ЄСЗ), яку було прийнято в 1997 р. на

Люксембурзькому саміті. Метою ЄСЗ є створення нових та якісних робочих місць на території Євросоюзу. ЄСЗ – щорічний програмний документ, що містить елементи планування, дослідження, моніторингу, розробляється та реалізується країнами ЄС як інструмент зменшення безробіття, координації спільних зусиль у сфері зайнятості. Слід відмітити, що в 2005 р. пріоритети ЄСЗ було переглянуто та скоректовано під інклюзивне та стале економічне зростання, створення більшої кількості робочих місць та пропозицій на ринку праці. На сьогодні ЄСЗ складається з таких частин [4]:

1) Рекомендації у сфері зайнятості (Employment Guidelines – орієнтовні пріоритети, цілі зайнятості, розроблені Єврокомісією і затверджені Радою ЄС для країн ЄС);

2) Спільний Звіт про зайнятість (Joint Employment Report – загальні резюме Національних планів заходів, оцінка стану їх реалізації за показниками, на основі яких розробляються рекомендації на наступний рік);

3) Національні програми реформ зайнятості (National Reform Programmes) розробляються та подаються національними урядами до Єврокомісії, яка аналізує їх на відповідність Стратегії «Європа-2020»;

4) Рекомендації для країн ЄС (Country-Specific Recommendations), які базуються на оцінці Національних програм реформ зайнятості в кожній окремій країні, результати якої публікуються регулярно Єврокомісією в Звітах.

Значної уваги в Стратегії «Європа 2020» [2] приділяється зайнятості жінок і молоді, що є «ахіллесовою п'ятою» в цій сфері. Дійсно, якщо проана-

лізувати статистичні дані зайнятості в країнах ЄС в 2019 році, то можна виявити перекося – відсотки зайнятості чоловіків більші, ніж жінок. Разом з тим, протягом 2005-2019 років рівень зайнятості жінок на рівні ЄС зріс на 8,6%, власне як і в Європі в цілому. Така тенденція мала місце протягом вказаного періоду в усіх країнах ЄС, окрім Латвії (2010 р.) та Литви (2009 р. і 2010 р.). До характерних рис зайнятості чоловіків і жінок в ЄС необхідно віднести суттєві зміни, коливання та відмінності у відповідних показниках у розрізі країн-членів ЄС. Так, у 2019 р. найбільше зростання показника зайнятості серед жінок спостерігалось в Мальті (+31,9%), Болгарії та Польщі (+13,6%). Тоді як найвищим такий показник був в Швеції (79,7%), а найнижчі – зафіксовано в Італії (53,8%) та Греції (51,3%). Водночас, у ЄС протягом досліджуваного періоду темпи зростання зайнятості чоловіків уповільнилися (+3,9%) порівняно з відповідним показником для жінок. Більш того, рівень зайнятості чоловіків навіть знизився у 7 країнах-членах ЄС – найбільш помітні зміни спостерігалися в Греції (-8,0%, з 79,3% у 2005 до 71,3% у 2019 р.) та Іспанії (-5,8%, з 79,8% до 74,0%). Таким чином, відмінності в рівнях зайнятості чоловіків і жінок на рівні ЄС зменшилися на 4,7% – з 16,4% у 2005 р. до 11,7% у 2019 р. Подібна тенденція спостерігалась у всіх країнах-членах ЄС, за виключенням Угорщини, Польщі, Естонії та Румунії. Найбільший спад показника розриву в зайнятості (гендерний розрив) виявлено в Мальті, який склав -24,9%. Причиною цього стало зростання рівня зайнятості жінок. Гендерний розрив у рівнях зайнятості також значно скоро-

тився в Іспанії (-12,8%) та Люксембурзі (-11,9%), що було зумовлено одночасним зниженням рівня зайнятості серед чоловіків та збільшенням рівня зайнятості серед жінок.

Протягом 2005-2019 років на ринку праці ЄС помітною була тенденція до зростання показників зайнятості старших (осіб віком 55-64 років) на фоні зниження рівня зайнятості серед молоді (особи віком від 15 до 24 років). Попри те, що рівень зайнятості молоді на рівні ЄС у незначній мірі зріс (+0,2%), майже половина країн-членів ЄС (13 країн) демонструють зменшення національних показників. Найбільш виразним зниження показників зайнятості молоді є в Ірландії, Іспанії, Греції, Данії, Португалії, Італії та Кіпрі. Водночас, зайнятість старших зростає протягом досліджуваного періоду в Болгарії, Німеччині, Словаччині та Нідерландах, у яких зафіксовано найвищі рівні цього показника.

Демографічний стан у ЄС є на сьогодні складним і характеризується низькими рівнями народжуваності та природного приросту населення; негативними для сфери зайнятості змінами у віковому складі населення у сторону зниження частки молоді на тлі підвищення частки людей старшого віку. Внаслідок цього виразною є тенденція до постаріння населення та робочої сили на ринку праці. Так, якщо в 2018 р. в ЄС проживало 101,1 млн. осіб віком понад 65 років (19,7% від загальної чисельності його населення), то до 2050 р. чисельність осіб даної категорії буде зростати та може сягнути, згідно прогнозів, 149,2 млн (28,5%). В ЄС виразною є тенденція до постаріння населення у вікових групах 65-79 років та 80 років і старші. Тоді як, вікові групи економічно активного

населення (20-64 років) та до 19 років мають тенденції до скорочення.

За прогнозами співробітників Єврокомісії до 2050 р. вікові групи старше 50 років складатимуть понад половину населення ЄС. Тобто, відбувається постаріння населення ЄС на фоні зниження народжуваності. Протягом 2013-2020 рр. у країнах ЄС чисельність населення працездатного віку (15-64 років) скоротиться на 7,5 млн осіб (-2,2%), а без урахування міграції – на 11,7 млн осіб (-3,5%). Результати опитування, проведеного компанією Eurofound на ринку праці, свідчать, що в 40% компаній ЄС виникають труднощі з пошуком кваліфікованих працівників [5].

Процес демографічного постаріння населення, що відбувається в ЄС і пов'язаний зі зростання чисельності та часток осіб старшого віку в категоріях 65-79 років, 80 років та старше, вносить відповідні зміни та корективи на ринку праці ЄС. З одного боку, це призводить до таких економічних проблем, як підвищення пропозиції та конкуренції робочої сили на ринку праці, збільшення демографічного навантаження на економічно активне населення, соціальних витратків з державних, місцевих бюджетів, страхових фондів, приватних асигнувань тощо. З іншого боку, зайнятість осіб похилого віку в Європі має також і позитивні аспекти. Так, у період глобальної фінансово-економічної кризи і виходу з нього, ризик потрапити до павутини бідності та соціальної ізоляції для осіб, що зайняті та отримують додатково до пенсії доходи менший порівняно з зайнятою молоддю. До того ж, зайняті особи похилого віку, знаючи краще потреби своїх ровесників, можуть також генерувати інновації, виробництво нових товарів і по-

слуг, необхідних та адаптованих до потреб старшого покоління тощо.

Негативні демографічний стан і тенденції в ЄС, зумовлені тривалим спадом народжуваності на фоні зниження дитячої смертності та підвищення тривалості життя населення ЄС [6, с. 4], а також розвитком системи охорони здоров'я, медичними інноваційними технологіями, зростанням обізнаності та веденням здорового способу життя, покращення умов життя тощо [7, с. 8]. Підвищення тривалості життя населення ЄС є також результатом здійснюваної Європейською комісією політики «Активне та здорове старіння» (Active & Healthy Ageing), спрямованої на покращення здоров'я, соціального захисту та якості життя європейців старшого покоління [8, с. 45].

Характеризуючи вікову специфіку зайнятості в ЄС, слід відмітити, що в 2018 р. працювало 230,4 млн. осіб віком старше 15 років, із них [7, с. 76]:

45,3 млн. осіб (19,7%) віком 55 років та старше;

25,0 млн. осіб (10,9%) віком 55-59 років;

14,2 млн. осіб (6,2%) віком 60-64 роки;

6,0 млн. осіб (2,6%) віком 65 років та старше.

А відтак, зайняті особи у віковій групі 55 років та старше становили майже 20% від загальної чисельності робочої сили в ЄС. Чисельність зайнятих віком 60-64 років збільшилася вдвічі, що пояснюється підвищенням віку виходу на пенсію. Зростає зайнятість населення віком 65-74 років, хоча більша половина з них працювали неповний робочий день. Все більше людей цієї вікової категорії надають перевагу поетапному виходу на пенсію або стає фрілансерами, а 42,3% із

них є самозайнятими. В Італії, Бельгії, Ірландії, Іспанії, Фінляндії та Хорватії більша половина робочої сили у віці 65-74 років працювала не за наймом. Хоча рівень зайнятості людей похилого віку зростає протягом останніх років, але значна частка з них працювала неповний робочий день. Так, у 2018 р. найкоротший робочий час для людей похилого віку (менше 24 годин в тиждень) було зафіксовано в Нідерландах, Німеччині, Австрії, Фінляндії, Швеції та Люксембурзі. Певною мірою це пояснюється підвищеною схильністю людей похилого віку до травматизму на роботі внаслідок різних вікових порушень (зору, слуху, рухливості тощо). Хоча кількість виробничих нещасних випадків людей похилого віку невелика порівняно з іншими віковими категоріями, але такі випадки зачасти призводили до важких травм або смерті.

Узагальнюючи викладене вище, необхідно відмітити, що постаріння населення Євросоюзу суттєво змінює його суспільну структуру. Крім того, що громадяни ЄС живуть довше, ніж раніше, в окремих країнах ЄС фіксується чистий приплив мігрантів пенсійного віку [7, с. 80-91].

Аналізуючи зайнятість в ЄС, неможливо обминути увагою такий її важливий аспект і напрям політики, як *активне і легальне залучення трудових мігрантів*. Цей напрям політики ЄС прирівнюється до таких важливих завдань як підвищення зайнятості молоді та усунення гендерних перекосів у працевлаштуванні. Згідно з даними Євростату, зростання населення ЄС (446,8 млн. осіб за станом на 1 січня 2019 р.) [6, с. 4-5] відбувається значною мірою за рахунок іммігрантів. Починаючи з 2013 року, кількість іммігран-

тів щорічно коливається в межах від 1,5 млн. осіб до понад 2,5 млн. осіб, а кількість емігрантів зменшується щорічно майже вдвічі.

У Єврокомісії визнають, що в сучасних реаліях робочої сили, наявної в країнах ЄС, недостатньо, щоб задовольнити його потреби [5]. Необхідність у трудовій міграції в країни ЄС розглядається як беззастережна. Питання ставляться щодо ефективного використання мігрантів, розробки та реалізації відкритої, прозорої та реалістичної політики продуктивної зайнятості. В цьому контексті до пріоритетів діяльності Єврокомісії щодо вирішення сучасних проблем у сфері зайнятості та демографічних викликів віднесено збалансування попиту та пропозиції на європейському ринку праці через забезпечення зовнішньої трудової міграції (*громадян третіх країн*¹) і внутрішньої трудової мобільності, а також оптимізації кількості та якості робочої сили. Така політика є певною мірою суперечливою, оскільки в багатьох країнах ЄС рівні безробіття є високими, а невдоволення «напливу» мігрантів і протидія такій політиці з боку населення цих країн зростає в сучасних реаліях все більше.

Наприкінці 2011 р. Єврокомісія внесла на розгляд Європарламенту пропозицію «Глобальний підхід до міграції та мобільності» [9], в якій окреслено курс зовнішньої міграційної політики, спрямованої на «підвищення ефективності системи управління

¹ **Громадяни третіх країн** (англ. – third-country nationals) – особи, які не є громадянами Євросоюзу та особи, які не мають право ЄС на вільне (свободу) переміщення, визначеного ст. 2 (5) Регламенту ЄС 2016/399 (Кодекс кордонів Шенгену).

трудовою міграцією, що має відповідати реальним потребам, посилювати соціальну згуртованість і підвищувати конкурентоспроможність Європи». На практиці таку міграційно-економічну політику ЄС реалізують у двох напрямках шляхом:

- 1) залучення на європейський ринок праці легальних іммігрантів;
- 2) ефективної протидії випадкам нелегальної імміграції.

Європарламентом було прийнято Директиву ЄС 2011/98 від 13.11.2011 «Про Єдиний порядок подання заявки на отримання дозволу громадянам третіх країн на проживання і роботу на території країни-члена ЄС та про перелік прав для працівників третіх країн, що легально проживають у країні ЄС». Цим правовим актом передбачено зрівнювання в правах іммігрантів і громадян ЄС у трудовій, соціальній сферах (зарплата, охорона праці, порядок найму-звільнення, доступ до суспільних благ, соціального захисту, участь у профспілках). Втім, мігранти, молодь, некваліфіковані та тимчасово зайняті працівники, залишаються дотепер вразливими соціальними групами в ЄС.

Втім, реалії реалізації такої політики в ЄС, її результати та ефективність станом на сьогодні значною мірою різняться від прогнозованих, очікуваних. Якщо проаналізувати стан структури зайнятості в Євросоюзі за соціально-економічними групами та видами професій, то можна виявити, що найбільші частки зайнятих на ринку праці ЄС у 2019 р. дійсно припадають на висококваліфікованих фахівців і кваліфікованих спеціалістів – в сукупності це майже 40%. Тобто, еконо-

міка знань є пріоритетом розвитку в ЄС та його країн-членів.

Проте, слід відмітити, що, незважаючи на лібералізацію міграційних норм, рівень висококваліфікованих мігрантів з 3-х країн до ЄС, є низьким. Працівники-мігранти залучаються, як правило, до сезонних, будівельних, дорожніх робіт та автомобілебудування. У багатьох країнах ЄС навпаки ускладнюють міграційні процедури та системи офіційного працевлаштування, а роботодавці неохоче приймають на роботу зовнішніх трудових мігрантів.

Якщо ж зовнішніх трудових мігрантів (народжені за межами ЄС) і працевлаштовують, то, як правило, за тимчасовим трудовим контрактом – на тимчасову роботу. Так, у 2019 році 22% зайнятих працівників (кожен п'ятий) у країнах Євросоюзу складали зовнішні трудові мігранти та яких було працевлаштовано за тимчасовим контрактом. Для порівняння, частка осіб, працевлаштованих за тимчасовим контрактом, народжених в іншій державі-члені ЄС становила 15%. У розрізі країн-членів ЄС найбільша частка працівників, народжених за межами ЄС, зайнятих на тимчасових контрактах, зафіксована у Польщі (53%), Іспанії (38%), Кіпрі (33%), Португалії (29%), Швеції (26%) та Нідерландах (25%). І, навпаки, найнижча частка спостерігалася в Естонії (2%), Латвії (4%), Австрії (8%) та Ірландії (10%) [10].

Отже, в ЄС дійсно акцентується на політиці зайнятості, спрямованій на створення, наповнюваності робочих місць висококваліфікованими фахівцями, техніками, спеціалістами у високотехнологічних галузях. Але, ефективність здійснюваної в ЄС міграційно-економічної політики залу-

чення таких працівників із-з закордо-ну є низькою.

На сьогодні питання збалансування попиту кваліфікованої робочої сили і пропозицій роботодавців, удосконалення механізмів залучення та захисту прав кваліфікованих мігрантів-працівників на ринку праці ЄС потребують врегулювання. Статистичні дані також свідчать про низький рівень продуктивності запрошених на роботу з третіх країн мігрантів з вищою освітою – 52,6% із яких залишаються незайнятими. Причинами цього є невизнання сертифікатів про освіту та кваліфікацій, неефективні програми забезпечення доступу мігрантів до ринку праці, низький рівень мовної підготовки, відсутність у мігрантів-працівників необхідних професійних навичок тощо. Потребують подальшого правового врегулювання та усунення перешкод питання мобільності робочої сили всередині ЄС [5].

Єврокомісією, Європарламентом і Радою було також досягнуто спільної домовленості про створення *Європейського органу з питань праці* (European Labour Authority, ELA). Цей орган, повноваження якого поширюються на територію ЄС, сприятиме «справедливій мобільності» робочої сили, надаватиме допомогу громадянам, підприємцям у реалізації можливостей і переваг єдиного ринку праці та вживатиме заходів щодо запобігання випадкам шахрайства та зловживання в сфері зайнятості. Завданнями ELA є: забезпечення дотримання Правил ЄС щодо мобільності робочої сили та координації соціального захисту в справедливий, простий та ефективний спосіб; надання допомоги національним ор-

ганам у ефективному виконанні цих правил [11].

Дійсно, вільне переміщення (свобода) робочої сили є невід’ємним правом громадян ЄС. За даними ELA [12], створеного 31 липня 2019 р., на сьогодні понад 17 млн європейців живуть чи працюють в іншій державі-члені ЄС, що вдвічі більше, ніж у 2009 р. ELA – важливий орган законотворчості ЄС, до кола відання якого віднесено: врегулювання різних аспектів справедливої мобільності (*fair mobility*), включаючи *свободу пересування*¹ та призначення на роботу працівників; узгодження, координація питань соціального забезпечення.

Висновки. Підводячи підсумки нашого дослідження, слід зазначити, що політика зайнятості в ЄС є важливим пріоритетом Співтовариства і спрямована на розширення зайнятості за рахунок створення нових робочих місць, підтримки малих та середніх підприємств, інвестицій в розвиток людських ресурсів через удосконалення освіти і навчання, забезпечення їх доступності для всіх громадян Євросоюзу.

Але на даний час політика зайнятості потребує змін, модернізації відповідно до вимог інформаційного, постіндустріального етапу розвитку,

¹ **Вільне переміщення працівників-громадян ЄС** – основний принцип Римського Договору, який закріплено в ст. 45 Договору про функціонування Євросоюзу. Громадяни ЄС мають право: шукати роботу в іншій країні ЄС; працювати там без дозволу на роботу; проживати там з цією метою; залишатися там після закінчення роботи; користуватися рівним ставленням (на рівні з громадянами тієї країни) в доступі до зайнятості, умов праці, всіх інших соціальних і податкових пільг.

тому залишається у центрі уваги європейських реформ.

Політика у сфері зайнятості населення має поєднати в собі пріоритети розвитку інноваційної зайнятості, забезпечення балансу роботи і вільного часу зайнятих людей, створення умов для запровадження освіти впродовж життя, реалізацію концепції активного довголіття як елемента «срібної економіки», досягнення адекватного співвідношення в рамках інноваційного процесу внесків працівника (мотивація до праці та професійного розвитку), держави (інноваційна політика) та роботодавця (продукування і впровадження інновацій).

Головним завданням на найближчу перспективу є реалізація механізмів державного регулювання продуктивною зайнятістю населення на основі стратегічних орієнтирів, визначених стратегією «Європа-2020», його розвитку в Україні, використовуючи найкращий досвід і практики провідних країн світу, що потребує неперервних досліджень у цьому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Європейський Союз: консолідовані договори. URL: <https://eur-lex.europa.eu>

2. Europe 2020. A Strategy for Smart Sustainable and Inclusive Growth: [Electronic resource] // European Commission: web-site. – 2020. – Access Mode: <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>.

3. Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? / Фонд ім. Фрідріха Еберта, Регіональне представництво в Україні та Білорусі. Лотар Вітте. – К.: Заповіт, 2006. – 44 с.

4. European Employment Strategy: [Electronic Resource] // European Commission: official web-site. – 2019. – Access Mode: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=101>.

5. Employment: report shows worker mobility key to tackle EU demographic and skills challenges: [Electronic Resource] / European Commission: web-site. – 2014. – 18 Sept. – Access Mode: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_14_1016.

6. Demographic Change in Europe Country Factsheets: [Electronic Resource] // Eurostat datasets: website. – 2020. – May. – Access Mode: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/10186/10972461/Factsheets+EN.pdf>.

7. Ageing Europe. Looking at the lives of older people in the EU. 2019 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019. – 157 p.

8. Европейский Союз: факты и комментарии: Вып. 98 (сентябрь-ноябрь) / [Под ред. Ю.А. Борко (отв. ред.) и др.]. – М.: Ин-т Европы РАН, 2020. – 139 с.

9. The Global Approach to Migration and Mobility: [SEC(2011), 1353 (final), Brussels]. – 2011. – Nov. 18. – Access Mode: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/antitrafficking/files/communication_from_the_commission_1.pdf.

10. Employees born outside EU: 22% with temporary jobs: [Electronic Resource] // Eurostat: website. – 2020. – 18 June. – Access Mode: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/DDN-20200618-1>.

11. Fair labour mobility: Commission welcomes agreement on the European Labour Authority: European Commission Statement /19/844: European Commission website. – 2019. – 14Feb. – Access Mode: http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-19-844_en.htm.

12. European Labour Authority: [Electronic Resource] / website. – 2020. – Access Mode: <https://www.ela.europa.eu>.

REFERENCES:

1. Yevropeys'kyi Soyuz: konsolidovani dohovory. URL: <https://eur-lex.europa.eu> [in Ukrainian]

2. Europe 2020. A Strategy for Smart Sustainable and Inclusive Growth: [Electronic resource] // European Commission: web-site. – 2020. – Access Mode: <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>.

3. Yevropeys'ka sotsial'na model' i sotsial'na z-hurtovanist': yaku rol' vidihraye YES? / Fond im. Fridrikha Eberta, Rehional'ne predstavnytstvo v Ukrayini ta Bilorusi. Lotar Vitte. – K.: Zapovit, 2006. – 44 s. [in Ukrainian]

4. European Employment Strategy: [Electronic Resource] // European Commission: official web-site. – 2019. – Access Mode: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=101>.

5. Employment: report shows worker mobility key to tackle EU demographic and skills challenges: [Electronic Resource] / European Commission: web-site. – 2014. – 18 Sept. – Access Mode: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_14_1016.

6. Demographic Change in Europe Country Factsheets: [Electronic Resource] // Eurostat datasets: website. – 2020. – May. – Access Mode: <https://ec.europa.eu/eurostat/>

[documents/10186/10972461/Factsheets+EN.pdf](https://ec.europa.eu/eurostat/).

7. Ageing Europe. Looking at the lives of older people in the EU. 2019 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019. – 157 p.

8. Yevropeyskiy Soyuz: fakty i komentarii: Vyp. 98 (sentyabr'-noyabr') / [Pod red. YU.A. Borko (otv. red.) i dr.]. – M.: In-t Yevropy RAN, 2020. – 139 s. [in Ukrainian]

9. The Global Approach to Migration and Mobility: [SEC(2011), 1353 (final), Brussels]. – 2011. – Nov. 18. – Access Mode: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/antitrafficking/files/communication_from_the_commission_1.pdf.

10. Employees born outside EU: 22% with temporary jobs: [Electronic Resource] // Eurostat: website. – 2020. – 18 June. – Access Mode: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/DDN-20200618-1>.

11. Fair labour mobility: Commission welcomes agreement on the European Labour Authority: European Commission Statement /19/844: European Commission website. – 2019. – 14 Feb. – Access Mode: http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-19-844_en.htm.

12. European Labour Authority: [Electronic Resource] / website. – 2020. – Access Mode: <https://www.ela.europa.eu>.

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ В ДЕРЖАВІ

УДК 316.75

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6\(12\)-188-199](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6(12)-188-199)

Литвинова Лариса Володимирівна, кандидат психологічних наук, доцент, Україна, м. Київ. Пр-т Героїв Сталінграда 61, кв.128, тел.: (066) 526-55-95, e – mail: l.lytvynova@i.ua, <https://orcid.org/0000-0002-3528-4352>.

ІНТЕГРАТИВНА МОДЕЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню комунікативної культури публічного управління сучасної України. Проаналізовано сучасні теоретико-методологічні підходи до дослідження феномену комунікативної культури, обґрунтовано необхідність застосування міждисциплінарного підходу у дослідженні комунікативної культури. Запропоновано інтегральну модель формування комунікативної культури в публічному управлінні як комплікативний конструкт, систему організації та здійснення цілеспрямованих та опосередкованих впливів, що забезпечують ефективність функціонування системи комунікацій і взаємообмінів. У межах дослідження «конструкт» розуміється як спосіб організації людського досвіду у відповідності до систем і правил соціальної взаємодії. Конструкти утворюють своєрідні мости між особистим психологічним сприйняттям, суспільним світом і соціальними відносинами. Розроблена інтегральна модель уможливило досягнення результату у вигляді сформованої комунікативної культури метамодерну в публічному управлінні. Комунікативна культура у запропонованій моделі трактується як інтегральна єдність ціннісних орієнтацій, соціокультурного середовища, соціально-орієнтованих та рефлексивних компетентностей, афективних і мотиваційних установок публічних службовців. Модель реалізується на чотирьох рівнях, а саме: теоретико – методологічному, праксеологічно – змістовному, рефлексивно – результативному та публічно-комунікативному.

Обґрунтовано необхідність перебудови культури комунікацій у напрямку набуття соціально-орієнтованих і соціально-рефлексивних компетентностей, трансформації афективних та мотиваційних чинників в процесі управління. Перспективним вектором формування комунікативної культури в публічному управлінні є ціннісні, соціально-психологічні, та мотиваційні детермінанти, що забезпечують формування комунікативної культури нової доби.

Ключові слова: соціально – орієнтоване публічне управління, комунікативна культура, міждисциплінарний аналіз, інтегральна модель формування комунікативної культури в публічному управлінні, фактори впливу на формування комунікативної культури.

INTEGRATIVE MODEL OF COMMUNICATIVE CULTURE IN PUBLIC ADMINISTRATION OF MODERN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the study of the communicative culture in public administration of modern Ukraine. Modern theoretical and methodological approaches to the study of the phenomenon of communicative culture are analyzed, the necessity of applying an interdisciplinary approach in the study of communicative culture is substantiated. An integrated model of formation of communicative culture in public administration is proposed as a complicated construct, system of organization and realization of purposeful and indirect influences, which ensure the efficiency of functioning of the system of communications and mutual exchanges. Within the study, “construct” is understood as a way of organizing human experience in accordance with the systems and rules of social interaction. Constructs form a kind of bridge between personal psychological perception, social world and social relations. The developed integrated model allows to achieve the result in the form of the formed communicative culture of metamodernism in public administration. Communicative culture in the proposed model is interpreted as an integral unity of value orientations, socio-cultural environment, socially-oriented and reflective competencies, affective and motivational attitudes of public servants. The model is implemented on four levels, namely: theoretical – methodological, praxeological – substantive, reflexive – effective and public-communicative.

The necessity of restructuring the culture of communications in the direction of acquiring socially – oriented and socially – reflexive competencies, transformation of affective and motivational factors in the management process is substantiated. A promising vector for the formation of communicative culture in public administration are value, socio-psychological, and motivational determinants that ensure the formation of communicative culture of the new era in Ukraine.

Key words: socially – oriented public administration, communicative culture, interdisciplinary analysis, integral model of formation of communicative culture in public administration, factors of influence on formation of communicative culture

Постановка проблеми. Актуальна ситуація у політичному, соціально-економічному та духовному житті в епоху турбулентності викликає трансформацію системи цінностей і ціннісних установок сучасного суспільства. У зв'язку з актуалізацією необхідності трансформації смислів і функцій публічного управління в житті суспільства та окремих індивідів, усвідомлення морально-ціннісної та культурної переорієнтації публічного управління репрезентує собою методологічний поворот від класичної парадигми філософії свідомості до посткласичної парадигми філософії комунікації. Основні положення філософських доктрин змінюються у бік розвитку принципу справедливості та досягнення взаєморозуміння. Головним засобом забезпечення та розвитку суспільного буття є культура людських взаємин, цивілізаційні форми суспільної комунікації. Такий спосіб людських контактів визначається терміном «комунікативна культура». Важливість викладення основних положень такої філософської парадигми пояснюється тим, що її представники у пошуках відповідей на сучасні питання буття не відкидають досягнення класичної філософії, проте розвивають їх у напрямку новітніх сучасних трактувань класичних етичних категорій, а саме: «відповідальність», «справедливість», «рефлексія», «зрілість», «обов'язок і сумління», надаючи їм нового інтерсуб'єктивного забарвлення. Це стосується не тільки дослідження комунікативного підґрунтя вищезазначених категорій, а й виявлення соціально-інституціональних детермінант, які уможливають формування цих якостей у суспільній свідомості.

Комунікативна теорія прагне дати відповіді на головні питання сучасного буття, спрямовуючи свої зусилля на розв'язання як методологічних, так і практико-орієнтованих проблем. Це означає, що поряд із емпіричною прагматикою, «універсальна прагматика», за Ю. Габермасом, має на меті установити і реконструювати універсальні умови «можливого суспільного взаєморозуміння» [1]. Проте, вищезазначене «суспільне взаєморозуміння» має бути встановлено у координатах спільного конструювання суспільної комунікативної реальності, комунікативної культури, що базується не на принципах влади та сили, натомість на принципах відповідальності та компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна публічно-управлінська діяльність, побудована на принципах інтегрального і компетентнісного підходів, безпосередньо пов'язана з комунікацією, взаємообміном та спілкуванням, а, відтак, все частіше ідентифікується з поняттям «комунікативна культура». На думку таких визнаних світових авторитетів в галузі філософських і гуманітарних наук, як J. Habermas, M. Kastels, D. Osborne [1; 2; 3] та ін., культура комунікацій, що базується на принципах пріоритету соціальних, тобто суспільно-значущих інтересів, діалогічних, рівноправних стосунках, синтезі індивідуальних свобод та спільної відповідальності, перетворюється у XXI столітті на одну з домінант суспільного життя, на загальнолюдську норму мислення та поведінки. Концепція комунікативної культури виникла як логічний розвиток попередніх теоретичних форм рефлексії людського спілкування, про-

блеми, яка є постійним супутником соціальної філософської теорії протягом усієї історії її існування. В змістовно-термінологічному сенсі поняття «комунікація» перебуває в одному ряду з близькими за змістом поняттями «взаємодія» «людські взаємостосунки», «взаємовплив» тощо. В цьому розумінні різні аспекти людських взаємостосунків аналізувалися в творах класиків соціальної філософії [4]. Невипадковим чином склалася ситуація і навколо наукових розвідок, що містять дослідження поняття «комунікативна культура». Досить широке охоплення комунітарних проблем суспільства та проблем наукового осмислення його розвитку вказує на різноманітність підходів до інтерпретації поняття «комунікативна культура».

Проблематика комунікативної культури у сучасному науковому дискурсі представлено різними науковими підходами багатьох наук. Сучасними науковцями виокремлено методологічний, світоглядний, психологічний, соціологічний, лінгвістичний підходи до трактування поняття «комунікативна культура», що зумовлено взаємопроникненням наукових знань [5, с. 143]. У царині публічного управління комунікативні процеси вивчали Н. Драгомирецька, Ю. Малик, М. Єрьоміна, С. Хаджирадева та ін. Циклічний підхід до дослідження соціокультурних явищ, особливо тих, що стосуються сфери публічного управління, подано у дослідженнях Х. Бекмурзієвої. В. Дрешпака, А. Рачинського, та ін. [6; 7; 8]. Розгляд комунікативної культури публічного управління з позицій інтегрального та компетентнісного підходу дасть змогу оцінювати актуальний стан цієї куль-

тури у конкретному соціокультурному середовищі, прогнозувати тенденції її розвитку окреслити можливості впливу на її формування в умовах становлення соціально-орієнтованої культури публічного управління сучасної України.

Мета статті. На основі мультидисциплінарного підходу сформувати інтегративну багаторівневу модель комунікативної культури як комплікативний конструкт. З метою аналізу комунікативної культури як явища, з'ясувати особливості рівнів комунікативної культури та окреслити проблеми актуальної фази розвитку комунікативної культури в публічному управлінні сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Сучасна наука, розширюючи своє дослідницьке поле, неминуче стикається з необхідністю вдосконалення методологічного апарату. В арсеналі сучасних наукових досліджень міждисциплінарний аналіз займає вагоме місце, особливо в царині публічного управління, необхідність міждисциплінарного підходу у якому аргументується складністю інтерпретації суспільного життя. Міждисциплінарність трактується як запозичення взаємопов'язаними науками як методів, інструментарію, так і отриманих результатів дослідження, звернення до теоретичних схем, моделей, категорій, понять інших наук задля інтеграції, конструювання нових наукових парадигм, появи нових міждисциплінарних об'єктів і предметів дослідження. [9]. З метою розробки методології та нових методів дослідження наука публічного управління використовує окремі елементи міждисциплінарного аналізу. Надбанням науки стали ряд

дослідницьких методів, прийомів і понять, вироблених в суспільних і гуманітарних науках. Окремі аспекти суспільної дійсності починають описуватися і аналізуватися за допомогою запозичених з суспільних наук понять, таких як «культура», «спілкування», «комунікація», «комунікативна культура», «культура публічного службовця», «комунікативна культура організації» тощо.

Аналіз поняття комунікативної культури показує, що комунікативна культура є міждисциплінарним поняттям, широко представленим у філософії, соціології, публічному управлінні, політології, в теорії комунікації, теорії інформації, в загальній і соціальній психології, лінгвістиці, педагогіці та інших науках. Праці сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців (J. Habermas, M. Kastells, J. Bourgon, Л. Литвинова, А. Matei, О. Соколов, Ф. Шарков) [1; 2; 10; 11; 12; 13; 14] дає підставу стверджувати, що в сучасній науці домінуючою є тенденція до проведення дослідниками міждисциплінарного аналізу досліджуваного поняття. Тим самим підтверджується необхідна методологічна вимога – цілісне бачення поняття комунікативної культури. Цілісність може розглядатися не як механічне об'єднання накопичених знань, натомість як постійний взаємовплив, взаємопроникнення окремих компонентів наукового знання. Дослідження поняття «комунікативної культури» спонукає до застосування міждисциплінарного підходу та взаємодії всіх наук про людину і суспільство.

Отже, комунікативна культура – об'єкт комплексного дослідження, що вимагає особливої ретельності та все-

бічного вивчення. Застосування до аналізу комунікативної культури міждисциплінарного підходу передбачає кооперацію різних наукових галузей, циркуляцію загальних понять. Пізнавальний ідеал поняття комунікативної культури потребує створення принципово нової міждисциплінарної ситуації, центром уваги якої повинен стати не тільки діагностичний і технологічний інструментарій розвитку культури комунікації, але й розширення поля науково – теоретичних розвідок науки публічного управління. Проведення міждисциплінарного аналізу комунікативної культури на загальнонауковому теоретичному рівні потребує узагальнення і синтезу представлених в наукових дослідженнях моделей вивчення даного поняття. Мінливість норм, критеріїв та стратегій дослідницької діяльності обумовлена динамікою науки в історії розвитку людського суспільства і культури. Можливості міждисциплінарного аналізу мають бути реалізовані в рішенні його головного завдання – трансформації результатів дослідження в систему знання. Також у дослідженні необхідно дотримуватися методології комплексного дослідження комунікативної культури, оскільки сучасне наукове знання про поняття комунікативної культури інтегрує зміст природничо – наукового, гуманітарного, інформаційного та технологічного наукового пізнання даного поняття. В основу міждисциплінарного аналізу мають бути покладені ідеї цілісності і фундаменталізму. Водночас, міждисциплінарний аналіз поняття комунікативної культури дозволяє виділити умови, що сприяють формуванню наукових фундаменталь-

них знань про поняття комунікативної культури. Окрім цього, практична доцільність і цінність міждисциплінарного аналізу і моделювання у наукових дослідженнях, здійсненого на основі теоретичного аналізу, зумовлена її відповідністю цілям дослідження певного явища. Необхідність та правильність дотримання основних принципів моделювання визначає можливість створеної моделі, а також її функціональні вияви у площині конкретно здійснюваного наукового дослідження.

Виходячи з аналізу праць сучасних науковців, комунікативна культура охоплює два основні компоненти – ціннісний і технологічний [15], таке розуміння ґрунтується на ролі комунікативної культури публічного управління з позиції соціального управління. Так Ю. Малік пропонує модель, що ґрунтується на концептуальних засадах євроінтеграційних тенденцій, освітньо-кваліфікаційних вимог до професійної діяльності фахівців публічного управління та адміністрування, гуманізації навчання та культурологічного підходу [16]. Проте, під час методологічного обґрунтування моделі нами визнано необхідність врахування багаторівневості культури та динамічної складності її розвитку. Стратегічною перевагою багаторівневої інтегративної моделі є цілісне представлення досліджуваного феномену, що дозволить розширити бачення майбутніх трансформацій суспільного життя. Це властиво й для комунікативної культури публічного управління, яка може розглядатися як соціокультурне явище у актуальному моменті становлення людиноцентричної парадигми суспільного

розвитку, як складник певної управлінської та організаційної культури, субкультури певної соціальної групи, національної культури, сучасної технологічної культури глобального порядку тощо.

Керуючись актуальною потребою у пізнанні та розвитку комунікативної культури в публічному управлінні, нами запропоновано інтегральну модель формування комунікативної культури в публічному управлінні. Модель розглянуто як інтегрально-функціональну систему організації та здійснення цілеспрямованих та опосередкованих впливів, які забезпечують ефективність функціонування системи комунікацій і взаємообмінів, що уможливають досягнення результату у вигляді сформованої комунікативної культури метамодерну в публічному управлінні. Комунікативна культура у запропонованій моделі трактується як інтегральна єдність соціально-орієнтованих та рефлексивних компетентностей (що сприймаються як компетентності праксеологічно-змістовного та рефлексивно-результативного рівнів) і реалізується одночасно у теоретико-методологічному, праксеологічно-змістовному, рефлексивно-результативному та публічно-комунікативному вимірах.

Інтегральна модель формування комунікативної культури в публічному управлінні є узагальнене теоретичне представлення феномену комунікативної культури як багаторівневої відкритої системи, формування якої відбувається у взаємопроникненні рівнів та їх конструктивних компонент (конструктів та елементів цих конструктів), а саме:

1. Теоретико-методологічний рівень, який включає теоретичний і технологічний конструкт (методологічний конструкт, концептуальний конструкт, комунікативний конструкт);

2. Праксеологічно-змістовний рівень (змістовно-смысловий конструкт, інструментально-діяльнісний конструкт, комунітарно-діалогічний конструкт);

3. Рефлексивно-результативний рівень (діагностико-інструментальний конструкт, компетентісно-результативний конструкт);

4. Публічно-комунікативний рівень (аналітичний конструкт, імплементаційний конструкт).

Отже, в основу інтегральної моделі формування комунікативної культури в публічному управлінні покладено теоретико-методологічні засади (методологічний конструкт, концептуальний конструкт, комунікативний конструкт), які визначають особливості конструктів, що відповідають за процес формування комунітарно-діалогічних компетентностей акторів публічного простору. Теоретичний і технологічний конструкт проектують функціональний результат на рівні розгортання, поетапно забезпечуючи вищі рівні інтеграції як єдність соціально-орієнтованих та рефлексивних компетентностей, що реалізуються у публічно-комунікативному вимірі з діалогічним зворотним зв'язком (аналітичний конструкт, імплементаційний конструкт). До взаємозалежних процесуальних рівнів, у межах сформованої моделі, віднесені праксеологічно – змістовний рівень (змістовно-смысловий конструкт, інструментально-діяльнісний конструкт, комунітарно – діалогічний конструкт);

рефлексивно – результативний рівень (діагностико-інструментальний конструкт, компетентісно – результативний конструкт); публічно-комунікативний рівень (аналітичний конструкт, імплементаційний конструкт).

У межах поля дослідження під поняттям «конструкт» розуміється спосіб організації людського досвіду у відповідності до систем і правил соціальної взаємодії [17]. Конструкти утворюють своєрідні мости між особистим психологічним сприйняттям, суспільним світом і соціальними відносинами, що виявляються у вигляді патернів, шаблонів поведінки та їх інтерпретації. Конструкти слугують своєрідною матрицею-інструментом у ефективному комунікативному взаємообміні, від змісту та гнучкості яких залежить якісна складова професійної управлінської комунікації, що стосується відповідних систем, процесів і функцій публічного управління. Сполучення узгоджених між собою конструктів утворюють систему комунікативних взаємостосунків. Вона має бути орієнтована на формування взаємообміну і комунікації в публічному управлінні зі сформованою адаптивною функцією, що має ознаки гнучкості та динамічності пристосування до мінливих умов сьогодення. Саме комунікативна культура є «легенями управління», що презентує, розвиває і творить сама себе під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів суспільно-трансформаційних процесів в публічному просторі.

Феномен «комунікативної культури в публічному управлінні» є складною іманентною властивістю комунікативної природи соціальної реальності, що постійно присутній у зовнішньому, віддаленому комуніка-

тивному середовищі та у внутрішньому професійному комунікативному середовищі. Фактори, що впливають на систему взаємостосунків, на формування комунікативної культури в публічному управлінні, можна умовно поділити на фактори опосередкованого та прямого впливу.

До факторів опосередкованого впливу віднесені ціннісні орієнтації, соціокультурне середовище, політичний контекст, правове регулювання, інституційна спроможність, репутаційні можливості, людський капітал, фінансові ризики, технологічні ресурси. До факторів прямого впливу віднесені умови, що формують якість внутрішнього професійного комунікативного середовища, а саме:

1. реалізація положень комунікативної парадигми суспільного розвитку на засадах інтегрального та компетентнісного підходів;

2. комунікативна політика органів публічного управління;

3. комунікативна культура в публічному управлінні як комплікативний конструкт;

4. адаптивні та динамічні здібності публічного управління;

Встановлено, що у формуванні комунікативної культури в публічному управлінні у контексті парадигми соціально-орієнтованого публічного управління людський фактор є системотвірним. Визначено, що феномен дефініції «комунікативна культура в публічному управлінні» є іманентною властивістю комунікативної природи соціальної реальності, сучасних змін у соціально-комунікативній сфері в структурах публічного сектору як основи функціонально-рольових, соціально-психологічних та ціннісних аспектів управлінської взаємодії. На

рівні концептуально-методологічних засад провідною умовою формування комунікативної культури в публічному управлінні є реалізація положень компетентнісного та інтегрального методологічних підходів в організації процесу цілеспрямованого формування комунікативної культури в публічному управлінні як комплікативного конструкту. Комплікативний конструкт включає: праксеологічно-змістовний рівень (змістовно-смысловий конструкт, інструментально-діяльнісний конструкт, комунітарно-діалогічний конструкт) та рефлексивно-результативний рівень (єдність соціально-орієнтованих і соціально-рефлексивних компетентностей). Структурними компонентами комунікативної культури визначено цінності, діяльність, комунікацію, мотивацію і мораль. Даний комплікативний конструкт реалізується на публічно-комунікативному рівні у вигляді сформованої комунікативної культури в публічному управлінні (імплементаційний та аналітичний конструкти). Рівнями сформованості комунікативної культури в публічному управлінні визначено ціннісний, діяльнісний, комунікативний, управлінський, соціально-психологічний, особистісний. Таким чином, потреба у змінах стосується не тільки системи публічного управління, але й змісту діяльності та цінностей управлінського виміру.

Відповідно до наших наукових досліджень [18] маємо констатувати, що професійна комунікативна культура публічних службовців орієнтована на бюрократичні цінності, керівники використовують в процесі роботи авторитарний стиль управління, присутня жорстка субординація, яка компенсу-

ється імітацією демократичного стилю поведінки та визнанням необхідності особистої відповідальності. Це накладає певний відбиток на особистість службовця, на його поведінку та комунікації, які супроводжує емоційна ригідність та несприйняття ситуації змін. На присутність демократичних тенденцій і цінностей культури співробітництва вказали лише 15% опитаних, що свідчить про необхідність перебудови культури комунікацій у напрямку набуття соціально-орієнтованих і соціально-рефлексивних компетентностей та формування цінностей відкритості, співробітництва, згуртованості, демократизму. Неготовність працівників державного апарату України до формування і розвитку реальних демократичних практик виражається в декларації специфічних форм стосунків, у яких проявляються консервативні тенденції, активно відтворюються ідеї бюрократизму. Оскільки ситуація постійно діючого стресу не спонукає службовців до формування адаптивних комунікативних стратегій і не рефлексується, неузгодженість праксеологічного, рефлексійного і ціннісного конструктів проявляється у ворожості до співробітництва. Загроза символічному «статусу влади» породжує різноманітні форми комунікативних деформацій у вигляді маніпуляцій, авторитаризму, негативізму та зловживання владою тощо. Водночас, під тиском суспільних процесів, комунікативні взаємостосунки зазнали певної еволюції, проте за характером більше схожі на імітацію демократичних комунікативних взаємообмінів, ніж на глибинні ціннісні та структурні перебудови у бік демократизації взаємостосунків як всередині

структур, так і назовні, з громадськістю. Складається парадоксальна ситуація, яку можна характеризувати як мотиваційну та ціннісну амбівалентність, вона зумовлює культурну стагнацію та кризу управлінської ідентичності, що перешкоджає реалізації комунітарних запитів суспільства та гальмує суспільний розвиток у бік реалізації суспільної «волі до взаєморозуміння» (J. Habermas). Поступова ціннісна та культурна трансформація має ґрунтуватись на особистісних переконаннях публічних службовців, що співробітництво є вигідною адаптивною комунікативною стратегією, яка забезпечує стабільність перебування на посаді та створює підставу для довіри до влади та її представників.

Висновки.

1. У статті обґрунтована та сформована інтегративна модель комунікативної культури як комплікативний конструкт. На відміну від попередніх моделей, з метою аналізу комунікативної культури як явища, багаторівнева модель представлена у вигляді багаторівневої відкритої системи, що враховує динамічні складності розвитку комунікативної культури в публічному управлінні та може розглядатися як соціокультурне явище у актуальному моменті становлення людиноцентричної парадигми суспільного розвитку.

2. Встановлено, що у формуванні комунікативної культури в публічному управлінні людський фактор є системотвірним. На рівні концептуально-методологічних засад провідною умовою формування комунікативної культури в публічному управлінні є реалізація положень компетентнісного та інтегрального методологічних

підходів в організації процесу цілеспрямованого формування комунікативної культури в публічному управлінні як комплікативного конструкту.

3. Вивчення тенденцій розвитку комунікативної культури дає теоретичну основу для модернізації сучасних технологій, спрямованих на формування соціально – орієнтованих та соціально – рефлексивних компетентностей працівників органів публічного управління, які необхідно адаптувати до викликів сьогодення для оптимізації рівня комунікативної взаємодії суспільства і влади з метою реалізації комунітарно-діалогічних запитів суспільства.

Список використаних джерел:

1. Habermas J. (1995), "Theory of Communicative Action", Cambridge: Polity Press, vol. 1. 276 p.
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. М.: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
3. Osborne D. (1993), Reinventing Government. How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector / D. Osborne, G. Gaebler. – New York [et al.]: A Plume Book, 432 p.
4. Weber M. (1978), Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology / M. Weber. – Berkeley: University of California Press, 1469 p.
5. Єршоміна М.О. Комунікативна культура державного службовця. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2012. Вип. 55. С. 143-149.
6. Бекмурзієва Х.М. Мотивация деятельности государственных гражданских служащих как средство повышения эффективности государственной гражданской службы. *Управление*. 2018; 6 (4): 4-9. <https://doi.org/10.26425/2309-3633-2018-4-4-9>

7. Дрешпак В.М., Бондаренко Є.М. Комунікативна культура державного службовця у світлі циклічної парадигми. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. Том 30 (69). №6, 2019. С.1-6. Режим доступу: <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.6/01>

8. Рачинський А.П. Стратегічне управління персоналом в органах державної влади (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / А. П. Рачинський. К.: НАДУ, 2009. 316 с.

9. Колот А. М. Міждисциплінарний підхід як передумова розвитку економічної науки та освіти / А.М. Колот // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *Економіка / Київ*, 2014. №5 (158). С.18-22.

10. Bourgon J. (2007), Responsive, Responsible and Respected Government: Towards a New Public Administration Theory. *International Review of Administrative Sciences*, vol. 73, No. 1, pp. 7-26.

11. Литвинова Л. В. До питання наукового осмислення поняття комунікативного простору: сучасний стан та аналіз концепцій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 7. URL: <http://www.du.nayka.com.ua/?op=1&z=1460> (дата звернення: 15.11.2020). DOI: 10.32702/2307-2156-2019.7.20

12. Matei A. and Matei L. (2014), "Instructional design for administrative sciences. A case study for civil servants training", *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, pp. 1930–1933.

13. Соколов А.В. Общая теория социальной коммуникации: Учебное пособие / А.В. Соколов // СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2002 г. 461 с.

14. Шарков Ф.И. Коммуникология: основы теории коммуникации / Ф.И. Шарков // М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К.», 2010. С. 385-415.

15. Омельчук А.І. Комунікативна культура державного службовця: понятійно-категорійна сутність. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 8.

<http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=312>
(дата звернення: 15.11.2020)

16. Малик Ю. І. Модель формування комунікативної культури майбутніх фахівців публічного управління та адміністрування у процесі професійної підготовки / Ю. І. Малик // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. 2017. Вип. 277. С. 162-167. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnu_ped_2017_277_30.

17. Kelly G. (1963), A theory of personality. The psychology of personal constructs. New York: Norton, 249 p.

18. Литвинова Л.В. Проблемы формирования эффективных коммуникаций государственных служащих и общества в Украине: социально-психологический аспект / Л. В. Литвинова // *Legea si viata*. Moldova. 2018. № 1/2 (313). P. 72-76.

REFERENCES:

1. Habermas J. (1995), "Theory of Communicative Action", Cambridge: Polity Press, vol. 1. 276 p.

2. Kastel's M. (2000), *Ynformatsyonnaya epokha: ekonomyka, obschestvo y kul'tura* [Information Age: Economy, Society and Culture]. Moscow: HU-VShE [In Russian].

3. Osborne D. (1993), *Reinventing Government. How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector* / D. Osborne, G. Gaebler. – New York [et al.]: A Plume Book, 432 p.

4. Weber M. (1978), *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology* / M. Weber. – Berkeley: University of California Press, 1469 p.

5. Yeromina M.O. (2012), *Komunikatyvna kul'tura derzhavnoho sluzhbovtsya* [Communicative culture of a civil servant]. *Socialni texnologiyi: aktualni problemy teorii ta praktyky – Social technologies: current problems of theory and practice*, 55, 143-149. [in Ukrainian].

6. Bekmurzieva K.M. (2018), *Motivatsiya deyatelnosti gosudarstvennykh grazhdanskikh sluzhashchikh kak sredstvo povysheniya effektivnosti gosudarstvennoy grazhdanskoj sluzhby* [The motivation of activity of civil servants as a means to improve the efficiency of the public civil service]. *Upravlenie – Management*, 6(4):4-9. Retrieved from <https://doi.org/10.26425/2309-3633-2018-4-4-9> [In Russian].

7. Dreshpak V.M., Bondarenko Ye.M. (2019), *Komunikatyvna kultura derzhavnoho sluzhbovtsya u sviti tsykhlichnoyi paradyhmy* [Communicative culture of a civil servant in the light of a cyclical paradigm]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskogo. Seriya: Derzhavne upravlinnya – Scientific notes of TNU named after VI Vernadsky. Series: Public Administration*, 30 (69), 6, 1-6. Retrieved from <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.6/01> [in Ukrainian].

8. Rachynsky A.P. (2009), *Stratehichne upravlinnya personalom v orhanakh derzhavnoid vlady (teoretyko-metodolohichnyy analiz): monohrafiya* [Strategic management of personnel in public authorities (theoretical and methodological analysis): monograph]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

9. Kolot A.M. (2014), *Mizhdystyplinarnyi pidkhid yak peredumova rozvytku ekonomichnoyi nauky ta osvity* [Interdisciplinary approach as a prerequisite for the development of economics and education]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economy*, 5 (158), 18-22. [in Ukrainian].

10. Bourgon J. (2007), *Responsive, Responsible and Respected Government: Towards a New Public Administration Theory*. *International Review of Administrative Sciences*, vol. 73, No. 1, pp. 7-26.

11. Lytvynova, L. V. (2019), *Do pytannya naukovogo osmyslennya ponyattya komunikatyvnogo prostoru: suchasnyj stan ta analiz koncepcij* [To the question of scientific comprehension of the notion of communicative space: the present state and the

analysis of concepts]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok – Public administration: improvement and development*, 7. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1460> DOI: 10.32702/2307-2156-2019.7.20 [in Ukrainian].

12. Matei A. and Matei L. (2014), “Instructional design for administrative sciences. A case study for civil servants training”, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, pp. 1930–1933.

13. Sokolov A.V. (2002), *Obshhaja teoriya socialnoj kommunikacii: Uchebnoe posobie [General Theory of Social Communication: Study Guide]*. SPb.: Izd-vo Mihajlova V. A. [In Russian].

14. Sharkov F.I. (2010), *Kommunikologija: osnovy teorii kommunikacii [Communicationology: the basics of communication theory]*. Moscow: Izdatelsko-torgovaja korporacija «Dashkov i K.» [In Russian].

15. Omelchuk A.I. (2011), *Komunikativna kultura derzhavnogo sluzhbovcya: ponyatijno-kategorijna sutnist [Communicative culture of a civil servant: conceptual and categorical essence]*. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok – Public administration: improvement and development*, 8. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=312> [in Ukrainian].

16. Malyk Yu. I. (2017), *Model formuvannya komunikativnoyi kultury maybutnikh fakhivtsiv publichnoho upravlinnya ta administruvannya u protsesi profesiynoi pidhotovky [Model of formation of communicative culture of future specialists of public administration and administration in the process of professional training]*. *Naukovyj visnyk Nacionalnogo universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrayiny. Seriya: Pedagogika, psichologiya, filozofiya – Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Pedagogy, psychology, philosophy*, 277, 162-167. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_ped_2017_277_30 [in Ukrainian].

17. Kelly G. (1963), *A theory of personality. The psychology of personal constructs*. New York: Norton, 249 p.

18. Lytvynova L.V. (2018), *Problemy formirovaniya efektyvnykh kommunykatsiy hosudarstvennykh sluzhashchykh y obshchestva v Ukraine: sotsyalno-psykholohicheskyy aspekt [Problems of formation of effective communications of civil servants and society in Ukraine: socio-psychological aspect]*. *Legea si viata. Moldova*, 1/2 (313), 72–76. [In Russian].

Прокопенко Максим Ігорович, аспірант, кафедра публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (097)1623009, e-mail: maksimprokopenko94@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0875-7019>

РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У ГАЛУЗІ РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ: АНАЛІЗ ЗАГАЛЬНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Анотація. В статті розглянуто актуальні інновації у здійсненні державного регулювання діяльності закладів гостинності в Україні, наголошено на необхідності координації роботи органів виконавчої влади у царині створення умов для ефективного функціонування національного ресторанного господарства, окреслено їх роль у процесі побудови безпечного середовища для персоналу і споживача, визначено особливості державної підтримки та державного контролю на різних етапах становлення та розвитку господарств. Значна частина досліджуваного матеріалу присвячена аналізу шляхів реалізації галузевих бізнес-проектів в умовах національної економіки, зокрема, вивченню юридичних аспектів побудови конкурентноспроможних суб'єктів господарювання та особливостей їх подальшої діяльності в контексті загальної сучасної модернізації сфери гостинності. Підкреслено важливість державних механізмів та інструментів, покликаних створювати передумови для формування здорових конкурентних відносин у сфері ресторанного бізнесу.

Тут описано головні принципи державної політики щодо ресторанних господарств на шляху до реалізації «Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року»; особлива увага приділяється характеристиці офіційних відносин між кластерами «державна» і «підприємець», а також висновкам щодо реформування змісту цієї співпраці та оптимізації діяльності органів виконавчої влади, які виконують регуляторну функцію у царині гостинності. Автор статті підтримує актуальну нині тезу щодо відсутності галузевого етатизму в досліджуваній сфері та його заміні всебічною підтримкою та компетентним контролем, здатними сприяти виконанню соціально-економічного замовлення суспільства і держави – розширенню мережі закладів нового типу – носіїв якісних нових послуг, як, і при збереженні власного національного обличчя відповідають міжнародним стандартам.

Ключові слова: державне регулювання, заклади гостинності, ресторанний бізнес, міжнародні стандарти, сертифікація, імплементація, компетентісний контроль, ДСТУ, Держпродспоживслужба, реформи

REFORMATION OF THE STATE POLICY IN RESTAURANT BUSINESS: ANALYSIS OF GENERAL TRENDS

Abstract. The article examines current innovations in the implementation of state regulation of the activities of hospitality institutions in Ukraine, also notes the need to coordinate the work of executive authorities in the field of creating conditions for the effective functioning of the national restaurant industry, namely, their role in the process of building a safe environment for personnel and the consumer, the specifics of state support and state control at various stages of the establishment and development of enterprises have been determined. A significant part of the material under study is devoted to the analysis of ways to implement sectoral business projects in the conditions of the national economy, in particular, to the study of the legal aspects of building competitive business entities and the features of their further activities in the context of the general modernization of the hospitality sector. The importance of state mechanisms and instruments designed to create preconditions for the formation of healthy competitive relations in the restaurant business was emphasized. This article describes the main principles of state policy on restaurant enterprises on the way to the implementation of the project “Strategy for the development of tourism and resorts for the period to 2026”; special attention is paid to the characteristics of the official relations between the clusters “State” and “Entrepreneur”, as well as conclusions on reforming the content of this cooperation and optimizing the activities of executive authorities performing a regulatory function in the field of hospitality. A modern topical thesis, supported by the author of the article, about the absence of sectoral statism in the studied area and its replacement with comprehensive support and competent control that can contribute to the fulfillment of the socio-economic order of Society and the State – that is, the expansion of a network of new type institutions that are carriers of high-quality services, as well as while maintaining their own national identity, comply with International Standards.

Keywords: government regulation, hospitality institutions, restaurant business, international standards, certification, implementation, competent control, DSTU, State food Consumer Service, reforms

Постановка проблеми у тезовій формі та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Євроінтеграційний курс України посприяв активізації подій світового значення на її теренах, а також посиленню міжнародного туризму, – так, навіть після початку подій на Сході України кількість туристів у країні зросла на 26 відсотків у порівнянні з початком 2000-х років, а мережа закладів гостинності щороку зростає на 7 відсотків. Разом з тим, для цієї галузі характерні риси, які яскраво ілюструють недосконалість ресторанних господарств, і сучасний стан господарювання в них характеризується не лише нестійкими тенденціями розвитку, але й, насамперед, систематичним зростанням цін на послуги та недостатнім рівнем якості обслуговування та організації праці персоналу. Йдеться не лише про порушення вимог ДСТУ, діючих у галузі гостинності, – ситуація також ускладнюється нестабільністю зовнішнього середовища, неузгодженістю процесів, які відбуваються між структурами різних рівнів управління господарською діяльністю, супутніми непередбачуваними стихійними або епідеміологічними явищами (як-от, актуальною сьогодні потребою врахування карантинних умов в організації ресторанного господарювання, що спричинило справжню внутрішньогалузеву кризу).

Таким чином, серед пріоритетів щодо удосконалення національного будівництва є модернізація (або й цілковите реформування) системи державного управління на різних рівнях розвитку підприємства та приведення його у відповідність до європейських стандартів. І задля ефективного забез-

печення функціонування підприємств гостинності виникає необхідність більш компетентнісного втручання держави. Сьогодні у цій галузі уже є чимало досягнень, зокрема, у професійній освіті, яка стає дуальною та компетентістною, а також, звичайно, у модернізації змісту діяльності відповідних органів державної влади, і ці процеси потребують додаткового опрацювання, наукового аналізу та виділення проблемних тем для визначення перспектив подальшого розвитку сфери гостинності.

Аналіз досліджень і публікацій.

Досліджувана робота побудована переважно на аналізі нормативно-правових актів, положень, звітів, текстів національних та європейських програм у сфері гостинності, а також містить історичні матеріали, у яких викладена офіційна інформація щодо розвитку сфери гостинності у світі і в Україні [1] та оцінку українських економічних реформ вітчизняними аналітиками [2]. Широко використовуються розпорядження Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади [3, 4, 5]; багатою джерельною базою для висвітлення заявленої тематики є юридичні коментарі і роз'яснення у галузі інновацій в організації ресторанного бізнесу та реформування державної політики у сфері туризму [4]. У праці зроблено низку посилань на міжнародні галузеві стандарти [6,7] та на галузеві національні ініціативи [8].

Мета статті:

- розкрити суть державної політики у галузі регулювання діяльності підприємств ресторанного господарства; дослідити зміст, форми і методи здійснення державного контролю на різних етапах його становлення;

- описати основні проблеми втілення власних бізнес-проектів в національній економіці та юридичні аспекти побудови конкурентноспроможних суб'єктів господарювання;

- виділити шляхи, завдання та моделі-підходи до модернізації державного управління у сфері гостинності та механізми ефективної взаємодії усіх його учасників;

- описати роль і значення європейського досвіду у реалізації державної політики щодо розвитку сфери гостинності.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Державне регулювання однієї із найважливіших сфер людського життя сягає своїм корінням у глибоке минуле, – достатньо пригадати, що перші офіційні античні заклади гостинності народилися завдяки імператорським указам і задля задоволення чиновницьких потреб. Варто відзначити, що у перших в історії ресторанах – грецьких та римських тавернах державні службовці були наділені особливими привілеями. Таким чином, виникнувши в стародавні часи (одночасно на Заході і на Сході), усупільнення процесу приготування їжі набуло масового поширення в сучасну інформаційну епоху. Суспільне спілкування породило і суспільні заклади, таким чином, виділяється галузь діяльності, основним завданням якої є організація якісного харчування людей за межами своєї оселі. Фізична небезпека, пов'язана з низькою якістю цих послуг, породила і каральну функцію держави: наприклад, за недотримання правил і норм у багатьох східних деспотіях винуватці зазнавали смертної кари. Саме так зароджува-

лися основи майбутнього державного управління галуззю гостинності [1].

Сучасний ресторан давно перестав бути місцем для прийняття їжі, адже він – особлива культура світосприймання, спілкування, дозвілля. Сьогодні до ресторанів різних класів та типів в усіх країнах світу висуваються загальні вимоги: тут повинні забезпечуватися безпека життя і здоров'я споживачів та збереження їх речей, виконання санітарних вимог та технічних норм і правил, чинних ДСТУ, ГОСТів, ТУ, збірників рецептур наказів про порядок розробки та затвердження технологій приготування їжі. Скрізь у закладах харчування рекомендується передбачити умови для перебування людей з обмеженими фізичними можливостями; виробничі, торгівельні та побутові приміщення мають бути оформлені відповідно до існуючих у країні стандартів; устаткування для приготування та продажу їжі повинно відповідати екологічним та санітарно-гігієнічним нормам, правилам техніки безпеки та протипожежним вимогам. Окрім цього, існує ряд необов'язкових принципів організації ресторанного бізнесу, – тобто, принципів, яких варто дотримуватися задля конкурентоздатності, і які, практично, не є сферою втручання державних органів. Наприклад, архітектурно-планувальні рішення та матеріально-технічне оснащення приміщень мають базуватися на принципах раціональної організації виробничо-торговельних процесів; має бути забезпечена відповідно до типу і класу гармонія зовнішнього та внутрішнього оформлення; заклад повинен надавати додаткові послуги тощо.

Головна мета в індустрії ресторанної діяльності визначається концепцією технології гостинності, детермінантом якої є задоволення найвибагливіших потреб споживача. Оскільки сфера обслуговування виникає на стику двох основних площин сучасного соціального світу – культури й технології, духовності та техніки, то сервіс, на думку фахівців, зазнає стрімкого розвитку і є найприбутковішою галуззю у світі[2].

Відповідно, вона є і багатим джерелом наповнення бюджету країни, а це, вкупі із захистом споживача, і є основним завданням відповідних контролюючих державних органів.

Зазвичай, державний нагляд у кожній країні здійснюється не лише відомчим виконавчим органом, але й фіскальною службою, технічними інспекціями, санітарними інспекціями, міграційною службою, екологічним наглядом, пожежною інспекцією тощо (частина цих функцій покладається не на профільні міністерства безпосередньо, а на органи місцевого самоврядування та громадські структури і ради, чия виникнення є необхідною умовою діяльності галузі,

Для виконання національної Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року та її оновленої стратегії, для економічної реалізації проєктів інших пов'язаних зі сферою гостинності міністерств, Національних служб, агентств, інспекцій необхідною є співпраця Державного агентства України з туризму та курортів з Міністерством культури та інформаційної політики, Міністерством розвитку громад та територій, з Державною службою з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Міністерством освіти та науки, Мініс-

терством інфраструктури, фіскальними службами тощо[3].

До цих численних організацій (зокрема, в особливих умовах) можуть долучатися Національна поліція, окремі підрозділи Національної служби охорони здоров'я) як-от: санітарна та епідеміологічна служби, Антимонопольний комітет тощо. Ефективний взаємозв'язок і співпраця між цими контрольними службами може бути налагоджена лише у разі сприяння Міністерства цифрової інформації, яке покликане оновити існуючі інформаційні поля господарської діяльності підприємств, унеможливаючи тим самим проведення аналогічних за змістом заходів контролю та полегшуючи роботу і контрольних служб, і самих підприємств.

Разом з тим, й досі існує і певна недосконалість державних механізмів та інструментів, покликаних створювати передумови для формування здорових конкурентних умов у сфері ресторанного бізнесу. Як відомо, вплив держави на розвиток цієї галузі має здійснюватися на основі використання комплексного підходу щодо регламентації певних напрямків діяльності підприємств ресторанної індустрії, і основними аспектами цього регулювання повинно б стати, насамперед, дотримання принципів технократії при формуванні органів виконавчої влади, які регулюють індустрію гостинності, а також удосконалення (оновлення) законодавчої нормативно-правової бази, що регламентує діяльність підприємств готельно-ресторанної індустрії, професійні компетентності працівників.

В усьому світі втручання держави розпочинається ще навіть не на етапі сертифікації підприємства (загальновідомо, що незалежно від форми власності, суб'єкт господарювання зобов'я-

заний дотримуватись установлених в державних стандартах, санітарних, протипожежних правилах, технічних документах, інших правилах і нормативних документах обов'язкових вимог до якості послуг, їх безпеки для життя, здоров'я людей, оточуючого середовища і майна). Державний нагляд здійснюється, починаючи з етапів будівництва (або ж укладання договорів земельної та майнової оренди), і продовжується на етапі складання технологічного, архітектурного та інженерного проектів, які вимагають узгодження з відповідними інстанціями. Обов'язковими є галузеві ліцензії, наприклад, на право виробництва та реалізацію продуктів харчування, на роздрібну торгівлю алкоголем та тютюновими виробами, на надання додаткових послуг тощо. Згідно з вимогами законодавства, ресторан повинен бути оснащений інженерними системами, які забезпечать відповідний рівень комфорту: каналізацією, опаленням, вентиляцією тощо (якість цих робіт теж контролюють відповідні державні органи).

Проте найпершим кроком є вибір організаційно-правової форми, в якій буде здійснюватися діяльність закладу. Досі найбільш поширеними формами ведення цього бізнесу в Україні є ФОП та ТзОВ. Обираючи форму, яка передбачає утворення юридичної особи (Товариство з обмеженою відповідальністю) слід брати до уваги не лише її переваги та недоліки, а також урегульованість законодавством «внутрішніх питань» діяльності (порядок формування статутного фонду, його збільшення чи зменшення, передача частки, розподіл прибутку, права і відповідальність засновника)[4].

Наступні дозвільні документи: погодження та експертиза проекту бу-

дівництва, реконструкції і перепланування приміщення, погодження щодо введення об'єкту в експлуатацію, висновок про відповідність наявних приміщень і матеріально-технічної бази санітарним нормам і правилам (якщо вид господарської діяльності підпадає під ліцензування), експлуатаційний дозвіл для потужностей, дозвіл пожежного нагляду та інші (щоправда, контрольний внесок держави у майбутнє виробництво є мінімальним, якщо власник орендуватиме приміщення, яке раніше використовувалось для здійснення послуг громадського харчування. Необхідними документами є і дозвіл Державної Служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів; дозвіл МНС (пожежного нагляду), декларація відповідності).

Важливою бюджетною та захисною функціями наділений і Департамент контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів – орган, який видає ліцензію на здійснення вказаної діяльності [5]. Цей дозвільний крок супроводжується і паралельним оформленням РРО (реєстратора розрахункових операцій (касового апарату). (відповідно до чинного законодавства, реєстрація касового апарату є обов'язковою, крім випадків визначених ст. 9 ЗУ «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг»). Статистика стверджує, що орієнтовно 70 відсотків порушень у досліджуваній сфері стосувалися цих двох умов організації ресторанного господарювання.

Про важливість іншої контрольної функції – державного санітарно-гігієнічного нагляду, свідчить і той факт, що обов'язки нині реорганізованої Державної санітарно-епідеміологіч-

ної служби не змінюються уже практично протягом століття: працівники санітарно-епідемічної служби перевіряють наявність особистих медичних книжок і регулярність проходження медичних оглядів працівниками підприємства, складають акти перевірки і порушення санітарних правил, а також дають пропозиції щодо їх усунення. При необхідності Головним державним санітарним лікарем виноситься постанова про застосування адміністративно-запобіжних заходів щодо порушення санітарного законодавства. Він же має право складати гігієнічний висновок державної санітарно-гігієнічної експертизи на імпортовану продукцію. При необхідності здійснюється відбір продуктів для лабораторного аналізу, – у ряді країн це здійснюється виключно у державних лабораторіях [6].

Ще одним доказом того, що будь-яке приватне підприємство сфери гостинності формується і діє під пильним наглядом держави, є і ті факти, що навіть здійснення зовнішньої реклами – інформації про назву, розклад роботи та послуги закладу, – відбувається лише з дозволу органів місцевого самоврядування. Саме така політика і є запорукою безпеки інфраструктури (окрім того, що, звичайно, це впливає й на конкурентноздатність підприємства).

Отже, після оформлення установчих документів і початку діяльності підприємства основні функції контролю належать фіскальним службам, а також головному ревізору-Держпродспоживслужбі України [7].

Таким чином, після оформлення установчих документів і обов'язкової сертифікації закладу основні функції контролю належатимуть фіскальним службам, а також одному із головних ревізорів – Держпродспоживслужбі,

яка реалізує державну політику у сфері державного контролю за дотриманням законодавства про захист прав споживачів і є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері державного контролю за господарюванням закладів гостинності. Правила здійснення цього контролю і досі співзвучні з радянськими нормами: зазвичай підприємство ознайомлюється з планом перевірок протягом поточного кварталу, проте існує ряд умов, коли призначаються заходи з позапланового контролю, – як правило, таке відбувається у разі подання суб'єктом господарювання письмової заяви до відповідного органу з питань захисту прав споживачів про здійснення перевірки за його бажанням, у випадку виявлення та підтвердження недостовірності інформації, заявленої у документах обов'язкової звітності, поданих суб'єктом господарювання або ж необхідності додаткової перевірки виконання суб'єктом господарювання попередніх приписів, розпоряджень щодо усунення порушень вимог законодавства, виданих за результатами проведення планових перевірок органом з питань захисту прав споживачів. До функцій цього державного органу належить і перевірка звернень фізичних та юридичних осіб про порушення суб'єктом господарювання вимог законодавства, у випадку неподання в установлений термін суб'єктом господарювання документів обов'язкової звітності без поважних причин, а також відсутності письмових пояснень про причини, які перешкоджали поданню таких документів.

Варто наголосити, що самі національні ДСТУ завжди були доволі високими і офіційно відповідали практично усім міжнародним вимогам. Проте нові економічні реалії та нові способи

господарювання, поява інноваційних додаткових послуг у закладах гостинності, відсутність належного контролю за їх дотриманням, корупційна політика влади посприяли нівелюванню цих стандартів.

Висновки. Ресторанне господарство України – це галузь економічної діяльності, яка найпершою всотує і відчуває актуальні ринкові тенденції. Після всеосяжної приватизації підприємств змінилася організаційно-правова основа цієї системи: почала діяти велика кількість приватних підприємств, і ці риси характерні для національної економіки і донині. Для досягнення поставлених цілей в умовах конкуренції підприємство має враховувати не тільки усі технічні, адміністративні і людські чинники, які впливають на якість продукції та її безпеку і у сукупності творять систему якості, але й відчувати підтримку держави. З огляду на це, уряд схвалив Стратегію розвитку туризму та курортів на період до 2026 року [8]. Документ розроблено, в тому числі, і з метою створення умов для забезпечення прискореного розвитку сфери гостинності, перетворення її у високоєфективну, інтегровану у світовий ринок галузь.

Проте імплементація законодавства ЄС у сфері ресторанної справи, створення сприятливих умов для залучення інвестицій у розбудову цієї інфраструктури, удосконалення системи професійної підготовки фахівців сфери гостинності, формування та просування позитивного іміджу України, як країни привабливої для туризму видається неможливим без всеосяжної співпраці влади і бізнесу. Величезне значення тут має і реформування та модернізація державних органів, здійснення ними функцій, продиктованих, сучасними потребами. І,

у першу чергу, це не каральні функції, – це, насамперед, створення умов для безпечного ефективного росту і розвитку ресторанних господарств, оскільки, як описано вище, сфера гостинності є одним із головних конструктів державного бюджету та носієм життєво необхідних благ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мальська М. П. Ресторанна справа: технологія та організація обслуговування туристів (теорія та практика) [текст] підручник // М. П. Мальська, О. М. Гаталяк, Н. М. Ганич – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – С.7-27
2. Макарець К.О. Міжнародні стандарти у ресторанному господарстві. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Інновації в управлінні асортиментом, якістю та безпекою товарів і послуг» (м. Львів, 6 грудня 2018 р.). – Львів: Растр-7, 2018. – 316 с. – С.251-253
3. Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року – [Електронний ресурс]. URL: <http://www.tourism.gov.ua/ua/25020/26439/> (дата звернення: 15.08.2020).
4. Етапи створення ресторанного господарства: консультації юриста. – [Електронний ресурс]. URL: <http://prajus.com/news/> (дата звернення: 17.08.2020).
5. Наказ Міністерства фінансів України від 13.10.2011 № 1289 «Про затвердження Положення про Департамент контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів Державної податкової служби України». – [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 18.08.2020).
6. ISIC Rev.3 code 5520 Restaurants, bars and canteens (Міжнародний стандарт галузевої класифікації видів економічної діяльності (ISIC) ООН. – [Електронний

ресурс].URL: <https://www.me.gov.ua/> дата звернення: 18.08.2020).

7. Постанова (ЄС) № 178/2012 Європейського Парламенту та Ради від 28 січня 2002 року щодо встановлення загальних принципів та вимог продовольчого законодавства, щодо створення Європейського відомство з питань безпечності продуктів харчування та встановлення процедур для забезпечення безпечності продуктів харчування (ABL. L 31 від 1.2.2002, Стор. 1).Електронний ресурс].URL: <http://eur-lex.europa.eu>.(дата звернення: 16.07.2020).

8. РОЗПОРЯДЖЕННЯ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ від 16 березня 2017 р. № 168-р «Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р»– [Електронний ресурс].URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 18.08.2020).

REFERENCES:

1. Malska, M.P. Hataliak, O.M., Hanych, N.M. (2013). Restoranna sprava: tekhnolohiia ta orhanizatsiia obsluhovu- vannia turystiv (teoriia ta praktyka) [Restaurant business: technology and organization of tourist services (theory and practice)]. Kyiv: «Tsentr uchbovoi literatury» [in Ukrainian].

2. Makarets, K.O. (2018). Mizhnarodni standarty u restorannomu hospodarstvi [International standards in the restaurant industry]. Innovatsii v upravlinni asortymentom, yakistiu ta bezpekoiu tovariv i posluh – Innovations in the management of the range, quality and safety of goods and services : Proceedings of the VI International Scientific and Practical Conference. (pp. 251-253). Lviv: Rastr-7 [in Ukrainian].

3. Kontsepsiia Derzhavnoi tsilovoi prohramy rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2022 roku [The concept of the State target program for the development of tourism and resorts for the period up to 2022]. (n.d.). www.tourism.gov.ua. Retrieved from <http://www.tourism.gov.ua/ua/25020/26439/> [in Ukrainian].

4. Etapy stvorennia restoranno ho gospodarstva: konsultatsii yurysta [Stages of creating a restaurant business: legal advice]. (n.d.). prajus.com. Retrieved from <http://prajus.com/news/> [in Ukrainian].

5. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Departament kontroliu za vyrobnytstvom ta obihom spyrту, alkoholnykh napoiv i tiutiunovykh vyrobiv Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy» : vid 13.10.2011 № 1289 [Order of the Ministry of Finance of Ukraine “On approval of the Regulations on the Department of control over the production and circulation of alcohol, alcoholic beverages and tobacco products of the State Tax Service of Ukraine” from 13.10.2011 № 1289]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1271-11#Text> [in Ukrainian].

6. ISIC Rev.3 code 5520 Restaurants, bars and canteens (Міжнародний стандарт галузевої класифікації видів економічної діяльності (ISIC) ООН. –[Електронний ресурс].URL: <https://www.me.gov.ua/> дата звернення: 18.08.2020).

7. Regulation (EC) No 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety. (2002). eur-lex.europa.eu. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32002R0178&from=EN> [in English].

8. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Stratehii rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 r» : vid 16 bereznia 2017, № 168-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Strategy for the development of tourism and resorts for the period up to 2026» from March 16 2017, № 168-r]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian]

ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТОК МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 351.9:342.841(477)

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6\(12\)-209-217](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6(12)-209-217)

Олійник Володимир Вікторович, доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного управління та менеджменту інноваційної діяльності Навчально-наукового інституту неперервної освіти і туризму Національного університету біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 11, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-86-35, e-mail: oliynyk-v-v@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-4647-2658>

ФОРМИ ТА МЕТОДИКИ РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЙ БОРотьБИ З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ

Анотація. В статті досліджено форми та методи розробки стратегій боротьби з корупцією в Україні. Виявлено, що корупція в державному секторі має різні форми і є наслідком неефективного управління на державному рівні. Виокремлено та узагальнено такі форми корупції як: мала адміністративна або бюрократична корупція, при якій корупція представлена ізольованими угодами окремих посадових осіб, що зловживають своїми повноваженнями; велика корупція, коли відбувається неналежне використання великих обсягів державних ресурсів публічними службовцями; узурпація влади, коли відбувається таємна змова представників приватного сектора з публічними службовцями або політиками з метою отримання взаємної особистої вигоди. Досліджено прояви корупції в різних країнах та з'ясовано, що вона має характерні особливості залежно від країн, тому підходи до розробки стратегій повинні бути розроблені з урахуванням особливостей цих країн. В статті наголошується, що необхідно розуміти місцеві умови, які спонукають до корупції або дозволяють учасникам державного та приватного секторів бути корумпованими. Доведено, що для успіху зусиль і стійкості результатів боротьби з корупцією необхідно сильне керівництво і зацікавленість керівництва країни. Хоча корупція має різні прояви і причини виникнення в різних країнах, в статті виявлено ряд спільних факторів, до яких віднесено: спірний характер повноважень держави як вартового «державних інтересів», слабо вкорінені принципи верховенства закону, неефективність інститутів, покликаних забезпечувати підзвітність, слабка прихильність національних лідерів справі боротьби з корупцією. На основі проведеного дослідження зроблено висновок, що коли громадяни поінформовані про діяльність уряду, у них більше можливостей для того, щоб змушувати державних чиновників виконувати свої обов'язки в державних інтересах.

Ключові слова: корупція, протидія корупції, форми корупції, антикорупційні стратегії.

Oliinyk Volodymyr Viktorovych, Doctor of Science in Public Administration, Professor of the Department of Public Administration and Innovation Management Educational and Scientific Institute of Continuing Education and Tourism National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Heroiv Oborony str., 11, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-86-35, e-mail: oliinyk-v-v@ukr.net <https://orcid.org/0000-0002-4647-2658>

FORMS AND METHODS OF DEVELOPING STRATEGIES FOR COMBATING CORRUPTION IN UKRAINE

Annotation. The article is devoted to the study of forms and methods of developing strategies to combat corruption. The article notes that corruption in the public sector is a symptom of poor governance at the country level. Corruption does not manifest itself in any one form. In fact, it can take at least three General forms. The article highlights such forms as minor administrative or bureaucratic corruption, when many acts of corruption are isolated agreements of individual state officials who abuse their powers; large-scale corruption, when large amounts of public resources are misused by public officials; usurpation of the state, when representatives of the private sector collude with public officials or politicians in order to obtain mutual personal benefits. Corruption also has its own characteristics in different countries, so approaches to developing strategies should be developed taking into account the characteristics of these countries. The article notes that it is necessary to understand local conditions that encourage corruption or allow participants in the public and private sectors to be corrupt. If corruption is directly related to governance and governance to the exercise of public power, then strong leadership and country ownership are necessary for the success of efforts and the sustainability of the results of the fight against corruption. Although corruption varies by country, the article identifies a number of its key factors. The main factors in the article include the following: the controversial nature of the state's powers as a guardian of state interests, weakly entrenched principles of the rule of law, the inefficiency of institutions designed to ensure accountability, and the weak commitment of national leaders to the fight against corruption. Based on the study, it is concluded that when citizens are informed about the activities of the government, they have more opportunities to force officials to perform their duties in the public interest.

Key words: corruption, anti-corruption, corruption violations, forms of corruption, anti-corruption strategies.

Постановка проблеми. Статистика корупції часто викликає сумніви, але наявні дані дозволяють припустити, що вона значно впливає на економічну, соціальну, політичну сфери діяльності в Україні. Останнім часом багато інституцій спрямовують значні ресурси і енергію на боротьбу з корупцією, при цьому, допоки, видимих результатів протидії поширенню корупційних проявів і зменшення їх числа непомітно. Рівень корупції залишається високим, терпимість населення до проявів корупції низькою.

Серед науковців та фахівців неформоване спільне бачення швидкого та ефективного подолання корупції в Україні, проте, політичний курс, визначений Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, яка підтримана та схвалена в жовні 2019 р. Верховною Радою України як всеохоплюючий дороговказ життєдіяльності України до 2025 р., що передбачає пріоритетні цілі уряду та критерії їх досягнення для того, щоб громадяни України «жили довше, безпечніше, заможніше та щасливіше» [1, с. 35] є цілком прийнятним, зокрема, для боротьби з проявами корупції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження корупції як соціально-політичного явища зробили: І. Грищенко,

О. Кальман, М. Камлик, Г. Кохан, О. Михальченко, А. Сафоненко, В. Соловйов, В. Цитряк, А. Чаркіна. У пострадянських країнах, в яких соціальна база та чинники корупції аналогічні українським, проблему корупції та владних зловживань досліджували: В. Андріанов, Б. Арутюнян, П. Кабанов,

О. Філімонов, М. Шакірьонов та ін. Позиція західних авторів щодо явища

корупції, в тому числі у суспільствах перехідного типу, а також взаємодії інститутів громадянського суспільства з державою представлена в роботах Х. Арендт, М. Джонстона, Р. Клітгарда, Г. Куріса, Д. Марінової, Дж. Ная, С. Роуз-Екерман, Ч. Тейлора, А. Хайден-Хаймера, А. Шайо та ін.

Формулювання цілей (мети) статті. Метою статті є дослідження форм та методики розробки стратегій боротьби з корупційними проявами.

Виклад основного матеріалу. Корупція в державному секторі є симптомом неефективного управління на рівні країни. Грищенко І. у своїх дослідженнях вказує, «що успіх та сталий розвиток держави залежить від підтримання балансу між цілями економічного зростання, зменшення соціальної нерівності, конкурентоспроможністю бізнесу, збереженням навколишнього середовища і відношенням населення країни до проявів корупції. Це пояснюється тим, що передумовами досягнення всіх без виключення цілей сталого розвитку є якісне управління, викорінення корупції та суспільна підтримка» [2, с. 21].

Управління визначається тут як традиції та інститути, за допомогою яких реалізуються владні повноваження в конкретній країні, включаючи процес відбору, моніторингу та заміни урядів, здатність уряду ефективно формулювати і проводити розумну політику, а також ступінь поваги громадян і держави до тих інститутів, які регулюють економічні і соціальні взаємодії між ними. Корупція не проявляється в якійсь одній формі; насправді вона може приймати принаймні три загальні форми [3]:

Мала адміністративна або бюрократична корупція. Багато актів корупції являють собою ізольовані угоди окремих державних посадових осіб, які зловживають своїми повноваженнями, наприклад, вимагаючи хабара, відволікаючи державні кошти або отримуючи винагороди у відповідь на особисту прихильність. Подібні дії часто називаються малою корупцією, навіть якщо в них задіяний в цілому значний обсяг державних ресурсів.

Велика корупція. Злодійство або неналежне використання великих обсягів державних ресурсів державними чиновниками (як правило, представниками політичної або адміністративної еліти або пов'язаними з нею особами) становлять велику корупцію.

Узурпація влади / «торгівля впливом». Таємна змова представників приватного сектора з публічними службовцями або політиками з метою отримання взаємної особистої вигоди називається узурпацією влади. Це означає, що приватний сектор «узурпує» законодавчий, виконавчий і судовий апарат у своїх інтересах. Узурпація влади співіснує з традиційним (і протилежним) поглядом на корупцію, згідно з яким державні чиновники вимагають кошти у приватного сектора або іншим чином використовують його в своїх особистих цілях.

Корупція також має характерні особливості в різних країнах; тому підходи, що передбачають використання загальних заходів політики та інструментів (тобто універсальні підходи) щодо країн, в яких акти корупції і якість управління істотно розрізняються, ймовірно, приречені на невдачу. Необхідно розуміти місцеві умови, які спонукають до корупції або дозволя-

ють учасникам державного та приватного секторів бути корумпованими [4].

Якщо корупція має безпосереднє відношення до управління, а управління – до здійснення державної влади, то для успіху зусиль і стійкості результатів боротьби з корупцією необхідно сильне керівництво і зацікавленість країн.

Хоча корупція різниться по країнах, можливо виявити ряд її ключових факторів шляхом проведення ґрунтовних досліджень. До числа основних факторів відносяться наступні [5]:

Спірний характер повноважень держави як вартового «державних інтересів». У країнах з високим рівнем корупції населення практично не визнає поняття про те, що завдання держави – піднятися вище приватних інтересів для захисту більш широких суспільних інтересів. «Клієнтелізм» – тобто орієнтація державних посадових осіб на обслуговування певних груп клієнтів, пов'язаних з ними етнічними, географічними та іншими відносинами, – формує суспільний ландшафт і створює умови, сприятливі для корупції. Межа між державним і приватним розмита, тому зловживання на посадах в органах публічної влади з метою особистої вигоди є звичайним явищем.

Проведений І.М. Грищенко аналіз особистісних потреб, які формують поведінку лідера і впливають на його діяльність, довів, що для належної роботи системи місцевого самоврядування громадянам доцільно аналізувати поведінку потенційних кандидатів для роботи в системі місцевого самоврядування, звертаючи особливу увагу на орієнтацію цих людей на три основні потреби: на досягнення,

відношення до влади і потребу бути з людьми [6, с. 154].

Наступним фактором, який сприяє корупції і водночас виступає її наслідком є слабо вкорінені принципи верховенства закону. Корупція в державному секторі процвітає там, де закони існують для деяких, але не для всіх, і де механізм правозастосування часто використовується як засіб переслідування приватних інтересів, а не захисту державних. Одна з поширених ознак порушення принципу верховенства закону в країнах з високим рівнем корупції – поліція, яка порушує закони, а не забезпечує їх дотримання. Незалежність правосуддя – основа верховенства закону – як правило, також істотно обмежена в країнах з високим рівнем корупції.

Неефективність інститутів, покликаних забезпечувати підзвітність. У країнах з відносно низьким рівнем корупції в державному секторі зазвичай існують сильні інститути підзвітності, які контролюють зловживання владою з боку державних чиновників. Ці інститути або створені самою державою (наприклад, генеральні аудитори, органи правосуддя, законодавча влада), або формуються поза офіційними державними структурами (наприклад, засоби масової інформації та організовані цивільні групи). У країнах з високим рівнем корупції інститути підзвітності мають кричущі недоліки.

Слабка прихильність національних лідерів справі боротьби з корупцією. Широко поширена корупція зберігається в державному секторі, якщо влада країни не бажає або не здатна рішуче протидіяти їй. У країнах, де корупція в державному секторі поширена надзвичайно широко, є підстави

підозрювати, що вона зачіпає вищі рівні влади, і багато посадових осіб не мають стимулів боротися з нею.

Рішення проблеми полягає у виборі непрямого підходу і пошуку першопричин. Щоб зрозуміти, чому це так, варто подивитися на модель, в якій країни, що розвиваються, діляться на три великі категорії за масштабами поширення корупції: країни з «високим», «середнім» і «низьким» рівнем корупції. У моделі також передбачається, що країни з «високим» рівнем корупції характеризуються «низькою» якістю управління, країни з «середнім» рівнем корупції – «задовільною» якістю управління, а країни з «низьким» рівнем корупції – «хорошою» якістю управління [5].

Модель дозволяє виявити, що, оскільки корупція сама по собі є симптомом фундаментальних дефектів публічного управління, чим більший масштаб поширення корупції, тим меншою мірою антикорупційна стратегія повинна включати тактичні заходи, націлені виключно на корумповану поведінку, і тим більшою мірою вона повинна бути орієнтована на загальні основоположні риси середовища управління.

Наприклад, підтримка антикорупційних агентств і кампаній з інформування громадськості, ймовірно, матиме обмежений успіх в умовах нестримної корупції і серйозних дефектів управління. Дійсно, в умовах слабого управління антикорупційні агентства, як правило, використовуються неналежним чином – як інструменти політичного переслідування. Такі види втручання більше підходять країнам з «низьким» рівнем корупції, де можна прийняти більш-менш як

належне, що основи управління досить надійні, а корупція – відносно рідкісне явище.

У країнах з високим рівнем корупції (і, відповідно, низькою якістю управління) доцільніше зосередити увагу на основоположних факторах неправомірних дій у публічному секторі, зокрема, шляхом створення системи верховенства закону і зміцнення інститутів підзвітності. Дійсно, відсутність демократичних інститутів (ключового компонента підзвітності), як було показано, є одним з найбільш важливих визначальних факторів корупції [7].

У суспільствах, де рівень корупції знаходиться між вищою і нижчою відміткою, може бути доцільно спробувати провести реформи, які передбачають використання невеликого державного потенціалу, – наприклад, можна спробувати підвищити підзвітність державних службовців за результати їх роботи, привести процес прийняття державних рішень в більшу відповідність з потребами громадян за допомогою децентралізації, спростити адміністративні процедури і зменшити можливості для свавілля при вирішенні простих завдань державного управління, таких як видача ліцензій і дозволів.

Беручи до уваги цю модель, неважко зрозуміти, чому настільки багато антикорупційних ініціатив завершилися з таким незначним успіхом. Розглянемо, наприклад, майже повсюдну невдачу широкомасштабних кампаній з інформування громадськості, а також семінарів і робочих груп з проблем корупції, призначених для парламентаріїв і журналістів. Як показує модель, такі низькі результати могли

б очікуватися в країнах зі слабким управлінням, в яких корупція відкрито практикується, але ні широка громадськість, ні чесні державні посадові особи не відчують себе уповноваженими виступати проти неї і навіть бояться стати її жертвами. І навпаки, можна очікувати, що кампанії з інформування громадськості матимуть позитивний вплив у країнах із задовільною або гарною якістю управління та низьким рівнем корупції.

Децентралізація представляє ще один наочний приклад, який свідчить про важливість розуміння обставин, за яких виникає корупція. З одного боку, дійсно очевидно, що децентралізація може бути ефективним протиотрутою від корупції, тому що вона підвищує підзвітність державних органів перед громадянами. З іншого боку, децентралізація призводить до створення сотень нових державних органів, кожен з яких має повноваження в частині податків, витрат і регулювання, і ці органи можуть стати об'єктами зловживань в умовах слабого управління.

Що стосується підвищення заробітної плати державних службовців і зменшення стислості шкали заробітної плати-відносини ставок заробітної плати найбільш високо і низькооплачуваних державних службовців в даній країні, – модель дозволяє зробити певні висновки. Факти показують, що в країнах зі слабким управлінням стратегії, засновані на заробітній платі, ймовірно, не матимуть істотного впливу на корупцію серед публічних службовців. Більше того, розширення шкали заробітної плати може навіть сприяти корупції, якщо посади в державному секторі розглядаються як вигідний варіант для кар'єри. Наприклад,

у корумпованих суспільствах державні посади часто купуються на гроші, або отримуються через кумівство. Підвищення заробітної плати в державному секторі просто призведе до збільшення подальших корупційних дій з метою повернення боргів.

Проста модель містить у собі дилему: країни, які найбільше потребують антикорупційної підтримки з боку таких організацій, як Світовий банк, – це також країни, які з найменшою ймовірністю звернуться за сприянням у боротьбі з корупцією. Тому в країнах зі слабким управлінням і глибоко вкоріненою корупцією зовнішнім сторонам, таким як Світовий банк, може знадобитися прийняти непрямий підхід. Зрештою проблему «корупції» можна вирішувати, навіть не вимовляючи цього слова. Головне завдання полягає в знаходженні «вхідних пунктів», які неминуче приведуть до основоположних факторів корупції, пов'язаних з управлінням.

Наприклад міжнародний досвід [8] свідчить, що ефективним є комплексне запровадження таких механізмів та інструментів:

1. Результати діяльності з надання послуг. Будь-яке серйозне зусилля донорів, спрямоване на те, щоб уряди дотримувалися стандартів надання послуг, в кінцевому підсумку змусить уряди займатися причинами і наслідками корупції. Крім того, враховуючи складність виявлення корупції за допомогою фінансового аудиту, можливо, що її легше виявити шляхом оцінки результатів діяльності з надання державних послуг.

2. Наділення повноваженнями громадян. Це можна було б здійснити шляхом підтримки реформ, спрямо-

ваних знизу вгору. У багатьох країнах, в яких корупція глибоко вкорінена, урядам бракує бажання або можливості реалізовувати ефективні антикорупційні програми. Зовнішні партнери з розвитку можуть зробити вибір на користь розширення участі громадян і зміцнення механізмів «виходу» з метою поліпшення прозорості та підзвітності та зміцнення верховенства закону.

3. Поширення інформації. Розкриття даних про операції уряду-сильний засіб проти корупції. Чим більше донори можуть сприяти розширенню прав громадян на отримання інформації та опублікуванню урядами своєчасної, повної і точної інформації про їх операції, тим краще перспективи зниження корупції. Інформація про те, як уряди витрачають гроші і керують програмами, а також про надання послуг населенню в рамках цих програм є однією з ключових складових підзвітності, яка, в свою чергу, може бути одним з важливих перешкод для корупції.

4. Реформа економічної політики. Лібералізація торгівлі і фінансів може скоротити можливості для корупції завдяки обмеженню числа ситуацій, при яких офіційні особи можуть використовувати непідзвітні дискреційні повноваження, введенню прозорості та обмеження монопольних повноважень державного сектора.

5. Участь інших зацікавлених сторін. Коли прихильність уряду справі боротьби з корупцією викликає сумніви, важливо залучити в цю боротьбу інші національні зацікавлені сторони. Процеси участі зацікавлених сторін, в яких Світовий банк вже виступає на державному рівні, – такі як стра-

тегія сприяння країні (КАС) і підхід, заснований на підготовці документів щодо стратегії скорочення бідності (ПРСП), – в яких пріоритет відданий системним недолікам управління, таким як корупція, забезпечують важливий «вхідний пункт» для неурядових зацікавлених сторін

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження, проведені в статті, вказують, що в Україні, яка, згідно моделі умовного поділу країн та три великі категорії за масштабами поширення корупції відноситься до країн з «високим» рівнем корупції та «низькою» якістю управління доцільно застосовувати узагальнений позитивний міжнародний досвід протидії корупційним явищам. До механізмів та інструментів протидії та боротьби з корупцією віднесено: залучення громадян до управління; запровадження стандартів надання послуг; забезпечення точної та повної інформації про діяльність органів публічної влади; лібералізація торгівлі і фінансів; залучення до заходів з протидії корупції всіх зацікавлених сторін.

В подальшому доцільно досліджувати та запроваджувати нову соціальну поведінку громадян, спрямовану на високу нетерпимість до корупції та формувати ідеологію успішної держави без корупціонерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грищенко І.М. Програма діяльності Кабінету Міністрів України в аспекті консолідації та розвитку української нації. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. 2020. Вип. 1. С. 33-40. URL: <http://zbirnyk-nadu.academy.gov.ua/article/>

[view/208994/](http://zbirnyk-nadu.academy.gov.ua/article/view/208994/) 209142. DOI 10.36.030/2664-3618-2020-1-33-40

2. Грищенко І. М. Протидія корупції для забезпечення сталого розвитку України. Україна 2030: публічне управління для сталого розвитку : матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26-30 жовт. 2020 р.) : у 3 т. / за заг. ред. А. П. Савкова, М. М. Білинської, О. М. Петрос. Київ : НАДУ, 2020. Т. 2. 252 с. С. 21-23. URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/198/files/0f63145a-898a-4a57-98b5-12ce8bb0d852.pdf>

3. Gurgur, Tugrul, and Anwar Shah, 2002, "Localization and Corruption: Panacea or Pandora's Box?" in *Managing Fiscal Decentralization*, ed. by Ehtisham Ahmad and Vito Tanzi, (London and New York: Routledge Press), pp. 46–67.

4. Huther, Jeff, and Anwar Shah, 1998, "Applying a Simple Measure of Good Governance to the Debate on Fiscal Decentralization," *Policy Research Working Paper 1894* (Washington: World Bank)., 2000, "Anti-Corruption Policies and Programs: A Framework for Evaluation," *Policy Research Working Paper 2501* (Washington: World Bank).

5. Жаровська Г. П. Міжнародно-правові засади боротьби з транснаціональною злочинністю: проблеми й перспективи. Альманах міжнародного права. 2018. № 6. С. 90-100.

6. Gryshchenko I. M. The impact of personal needs on the formation of leadership. *Scientific Bulletin of National Mining University (SciVerse Scopus)*, 2016, vol. 4, pp. 154–160. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvngu_2016_4_22.

7. National Anti-Corruption Strategies. A Practical Guide for Development and Implementation. URL: https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2015/National_Anti-Corruption_Strategies_-_A_Practical_Guide_for_Development_and_Implementation_E.pdf

8. Міжнародний досвід боротьби з корупцією в секторі безпеки: висновки

для України». Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/1702>

REFERENCES:

1. Gryshchenko, I.M. (2020). Prohrama diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy v aspekti konsolidatsii ta rozvytku ukrainiskoi natsii [Program of activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the aspect of consolidation and development of the Ukrainian nation]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy – Collection of scientific works of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, 1, 33-40 [in Ukrainian].

2. Gryshchenko, I.M. (2020). Protydiia koruptsii dlia zabezpechennia staloho rozvytku Ukrainy [Anti-corruption to ensure sustainable development of Ukraine]. A.P. Savkova, M.M. Bilynskoi, O.M. Petroie (Eds.). *Ukraina 2030: publichne upravlinnia dlia staloho rozvytku – Ukraine 2030: public administration for sustainable development: Proceedings of annual international scientific-practical conference.* (Vols. 2). (pp. 21-23). Kyiv: NADU [in Ukrainian].

3. Gurgur, T., & Anwar, S. (2002). Localization and Corruption: Panacea or Pandora's Box? E. Ahmad, V. Tanzi (Eds.). *Managing Fiscal Decentralization.* (pp. 46-67). London and New York: Routledge Press [in English].

4. Huther, J., & Anwar, Sh. (1998). Applying a Simple Measure of Good Governance to the Debate on Fiscal

Decentralization. Policy Research Working Paper, 1894. Washington: World Bank [in English].

5. Zharovska, H.P. (2018). Mizhnarodno-pravovi zasady borotby z transnatsionalnoiu zlochynnistiu: problemy y perspektyvy [International legal principles of combating transnational crime: problems and prospects]. *Almanakh mizhnarodnoho prava – Almanac of International Law*, 6, 90-100 [in Ukrainian].

6. Gryshchenko, I.M. (2016). The impact of personal needs on the formation of leadership. *Scientific Bulletin of National Mining University*, 4, 154-160. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvngu_2016_4_22 [in English].

7. National Anti-Corruption Strategies. A Practical Guide for Development and Implementation. (2015). New York: United Nations. Retrieved from https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2015/National_Anti-Corruption_Strategies_-_A_Practical_Guide_for_Development_and_Implementation_E.pdf [in English].

8. Somin, S.V., Dromov, S.V. (2015). Mizhnarodnyi dosvid borotby z koruptsiieiu v sektori bezpeky: vysnovky dlia Ukrainy". *Analitychna zapyska* ["International Experience in Combating Corruption in the Security Sector: Conclusions for Ukraine". Analytical note]. Seriiia «Natsionalna bezpeka» – Series "National Security", 21. Retrieved from <https://niss.gov.ua/en/node/1702> [in Ukrainian].

УДК 35

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6\(12\)-218-232](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6(12)-218-232)

Мірошниченко Олексій Валентинович, кандидат економічних наук, Заслужений економіст України, виконавчий Віце-президент Конфедерації роботодавців України, Президент Інституту професійних кваліфікацій, 04080, м.Київ, вул. Турівська, 31, тел.: (044) 428-75-21, e-mail: oleksiivm@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7184-9560>

Притоманов Сергій Олексійович, кандидат фізико-математичних наук, доцент, Віце-Президент Інституту професійних кваліфікацій, 04080, м. Київ, вул. Турівська, 31, тел.: (044) 428-75-21, <https://orcid.org/0000-0003-2628-4788>

Щокін Ростислав Георгійович, доктор юридичних наук, доцент, Заслужений працівник фізкультури та спорту України, Президент Міжрегіональної академії управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (044) 264-52-54, e-mail: rgtaup@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0836-8315>

Романенко Євген Олександрович, доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, Президент Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління, Проректор Міжрегіональної Академії управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (044) 264-52-54, e-mail: poboss1978@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0543>

Дацій Олександр Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (044) 264-52-54, e-mail: rvps@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-7436-3264>

УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ЯК ПРОЕКТНО ОРІЄНТОВАНОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ

Анотація. *Актуальність.* Ефективна діяльність закладу професійної освіти в ринкових умовах потребує реалізації нової моделі управління, яка базується на проектному менеджменті організацій. Використання керівництвом та управлінським персоналом технології проектного менеджменту надає можливості закладу професійної освіти зайняти успішне місце на ринку освітніх послуг і задовольнити запити споживачів. Все зазначене потребує удосконалення системи управління закладом професійної освіти як проектно орієнтованою організацією.

Мета: здійснити наукове обґрунтування нової моделі управління закладом професійної освіти як проектно орієнтованою організацією в контексті розвитку управлінського персоналу.

Методи: Обґрунтованість отриманих висновків і результатів спирається на використання загальних методів пізнання: діалектичний і порівняльний аналіз. Діалектичний метод використовувався при вивченні теоретико-методологічних підходів до управління закладом професійної освіти в ринкових умовах. Абстрактно-теоретичний метод використовувався для теоретичних узагальнень і формулювання висновків. Системний аналіз дозволив сформулювати модель управління закладом професійної освіти як проектно орієнтованою організацією.

Інформаційною основою роботи є наукові монографії та статті вітчизняних і закордонних дослідників з питань управління закладами професійної освіти та менеджменту організацій, нормативно-правові документи в сфері професійної освіти.

Результати: розкрито істотні характеристики моделі управління закладом професійної освіти як проектно орієнтованою організацією, визначено її характерні риси, основні форми, стадії, методи та умови, що забезпечує можливість не тільки та не стільки пропозиції максимально можливого для закладу професійної освіти спектра освітніх послуг, скільки можливість маневру, швидкого реагування на запити споживачів.

Висновки: за допомогою нової моделі управління закладом професійної освіти відбувається організаційне проектування, яке має стати інструментом розвитку управлінського персоналу.

Ключові слова: заклад професійної освіти, модель, освітні послуги, персонал, проектно орієнтована організація, управління.

Miroshnychenko Oleksii Valentynovych, PhD in Economics, Honored Economist of Ukraine, Executive Vice President of the Confederation of employers of Ukraine, President of Institute of Professional Qualifications, 04080, Kyiv, str. Turivska, 31, tel. : (044) 428-75-21, e-mail: oleksiivm@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7184-9560>

Prytomanov Sergii Oleksiyovych, PhD in Physics and Mathematics on specialty “Theoretical and Mathematical Physics”, Associate Professor, Vice-President of Institute of Professional Qualifications 04080, Kyiv, str. Turivska, 31, tel (044) 428-75-21, <https://orcid.org/0000-0003-2628-4788>

Schokin Rostislav Heorhiyovych, Doctor of Law, Associate Professor, Honored worker of physical culture and sports of Ukraine, President of the Interregional Academy of Personnel Management 03039, Kyiv, str. Frometivska, 2, tel. : (044) 264-52-54, e-mail: rgmaup@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0836-8315>

Romanenko Yevhen Oleksandrovych, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, President of the Ukrainian Assembly of Doctors of Science in public administration, vice-rector, Interregional Academy of Personnel Management, 03039, Kyiv, str. Frometivska, 2, tel.: (044) 264-52-54, e-mail: poboss1978@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0543>

Datsii Oleksandr Ivanovych, Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Finance, Banking and Insurance, Interregional Academy of Personnel Management, , 03039, Kyiv, str. Frometivska, 2, tel. : (044) 264-52-54, e-mail: rvps@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-7436-3264>

MANAGEMENT OF VOCATIONAL EDUCATION INSTITUTION AS A PROJECT-ORIENTED ORGANIZATION

Abstract. *Relevance:* The effective operation of a vocational education institution in market conditions requires the implementation of a new management model based on project management of organizations. The use of project management technology by management and management staff provides an opportunity for a vocational education institution to take a successful place in the market of educational services and meet consumer demands. All this requires the improvement of the management system of the vocational education institution as a project-oriented organization.

Purpose: to carry out scientific substantiation of a new model of management of an institution of vocational education as a project-oriented organization in the context of management staff development.

Methods: The validity of the obtained conclusions and results is based on the use of general methods of cognition: dialectical and comparative analysis. The dialectical method was used in the study of theoretical and methodological approaches to the management of vocational education in market conditions. The abstract-theoretical method was used for theoretical generalizations and formulation of conclusions. System analysis allowed to formulate a model of management of a vocational education institution as a project-oriented organization.

The information basis of the work is scientific monographs and articles of domestic and foreign researchers on the management of vocational education institutions and management of organizations, legal documents in the field of vocational education.

Results: the essential characteristics of the model of management of a vocational education institution as a project-oriented organization are revealed, its characteristics, main forms, stages, methods and conditions are determined, which provides an opportunity not only and not so much to offer the maximum possible range of educational services for a vocational education institution. quick response to consumer inquiries.

Conclusions: with the help of a new model of management of a vocational education institution there is an organizational design, which should become a tool for the development of management staff.

Keywords: vocational education institution, model, educational services, staff, project-oriented organization, management.

Постановка проблеми. Заклади професійної освіти повинні адаптуватися, як до нових потреб слухачів, так і до роботи на вже виниклому ринку освітніх послуг. Що стосується першої проблеми, то її успішне рішення пов'язане з необхідністю творчого підходу до вивчення і освоєння того, що є у світовій практиці в сфері освіти, а саме:

- зміст освітніх програм, організація навчального процесу на базі самих передових і ефективних методів. При цьому однак не можна забувати, що сліпе копіювання західних методів навчання без урахування власних традицій і, що особливо важливо, економічних реалій, часто призводить до негативних результатів.

Досвід показує, що досягти гарних результатів у здійсненні міжнародного співробітництва можна лише на основі спільної роботи українських та зарубіжних фахівців з підготовки навчальних програм.

Суть другої проблеми полягає в тому, що в Україні виник і розвивається ринок освітніх послуг. Особливо динамічно він розвивається в сфері професійної освіти. Поряд з державними на ринку функціонують також недержавні освітні структури. Є група організацій, які також займаються короткостроковими формами навчання, в основному, з тих економічних спеціальностей, де найбільш гостро відчувається нестача фахівців (наприклад, бухгалтери). Такого роду організації не в змозі забезпечити комплексне методичне забезпечення своїх програм і, як правило, паразитують, запрошуючи для роботи фахівців великих навчальних центрів.

Все це актуалізує необхідність розроблення ефективної моделі управ-

ління закладом професійної освіти як проектно орієнтованою організацією.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Засади менеджменту закладені у наукових працях відомих закордонних та вітчизняних учених: М. Альберта, М. Мескона, Р. Скібіцького, Ф. Хедоурі та інших. Проблеми менеджменту закладів освіти розглянуті у працях Г. Єльнікової, Н. Клокара, О. Мармази, В. Олійника, З. Рябової, В. Федорова та інших. Проектним менеджментом у закладах освіти займалися А. Єрмоленко, Т. Махinya, Л. Оліфіра, Ф. Фрейх та інші. Сутність та застосування технологій менеджменту в професійній освіті відображені у працях Н. Ничкало, В. Радкевич, Л. Пуховської, О. Бородієнко та інших.

Водночас залишаються малодослідженими питання впровадження ефективних моделей управління закладом професійної освіти як проектно орієнтованою організацією.

Методи: Обґрунтованість отриманих висновків і результатів спирається на використання загальних методів пізнання: діалектичний і порівняльний аналіз. Діалектичний метод використовувався при вивченні теоретико-методологічних підходів до управління закладом професійної освіти в ринкових умовах. Абстрактно-теоретичний метод використовувався для теоретичних узагальнень і формулювання висновків. Системний аналіз дозволив сформулювати модель управління закладом професійної освіти як проектно орієнтованою організацією.

Інформаційною основою роботи є наукові монографії та статті вітчизняних і закордонних дослідників з питань управління закладами про-

фесійної освіти та менеджменту організацій, нормативно-правові документи в сфері професійної освіти.

Мета статті – здійснити наукове обґрунтування нової моделі управління закладом професійної освіти як проектно орієнтованою організацією в контексті розвитку управлінського персоналу.

Виклад основного матеріалу. Положеннями закону України «Про освіту» [1-9] та проекту закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» [4] визначені стратегічні завдання розвитку системи професійної освіти. Однак їх реалізація залежить від ефективності налаштування системи управління на рівні закладів професійної освіти. На жаль обсяг державної фінансової підтримки закладів професійної освіти з кожним роком зменшується, але в той же час багато навчальних закладів вже освоїлися в ринкових умовах, проявляють новаторський підхід, намагаючись завоювати споживачів. В даний час необхідно докладати зусилля саме ринкового характеру, підприємницького типу для забезпечення конкурентоспроможності.

Підприємництво характеризується як тип господарювання, суть якого становить новаторство, комерційна реалізація науково-технічних і організаційних проектів [3].

Сучасний погляд на розуміння сутності підприємництва на перший план висуває роль підприємця як новатора, що здійснює, пошук і реалізацію нових проектів, використовуючи виробничі можливості, знаходить нові сфери застосування капіталу, нові способи обслуговування споживачів (Скібіцький, О., М., 2006).

Ще одним важливим аспектом є, ознаки підприємництва як особливого виду діяльності: свобода підприємця у виборі напрямів діяльності методів господарювання, самостійність і незалежність в ухваленні рішень; особиста економічна зацікавленість в досягненні комерційного успіху; економічна відповідальність за прийняті рішення та пов'язаний з ними економічний ризик [9].

Проаналізуємо діяльність закладів професійної освіти на предмет відповідності цим ознакам. Ознака перша. Держава зафіксувала розуміння діяльності таких установ як підприємницької, надавши їм самостійність, обмежену лише рамками чинних нормативно-правових актів.

Ознака друга. Що стосується особистої економічної зацікавленості, то освітня установа в сфері професійної освіти в межах, наявних у неї коштів на оплату праці самостійно визначає форму та систему оплати праці, розміри доплат, надбавок, премій та інших виплат стимулюючого характеру. Цим ще раз підкреслюється не тільки господарська самостійність, але і можливість для реалізації особистої економічної зацікавленості підприємця – керівника закладу професійної освіти та його колективу в результатах діяльності. А з огляду на ту обставину, що діяльність закладів професійної освіти здійснюється на ринку освітніх послуг в умовах постійно зростаючої конкуренції, їм необхідний комерційний успіх, який розуміється не як одноразовий акт вилучення максимального прибутку, але як процес постійного зростання та розвитку. Це пов'язано з тим, що заклади професійної освіти в сучасних умовах самостійно шу-

кають клієнтів на ринку, включаючи конкуренцію за державні замовлення. Тому досягнення комерційного успіху є життєвою необхідністю для закладів професійної освіти, оскільки визначає їх розвиток і, отже, особисту економічну зацікавленість підприємця.

Третя ознака є виключно важливою для виявлення підприємницького характеру діяльності закладів професійної освіти. Це пов'язано з тим, що, якщо говорити про державну установу професійної освіти, цілком очевидно, що власником цього закладу є держава, яке закріплює за освітнім закладом об'єкти права власності та інше майно, необхідне для здійснення статутної діяльності. Керівник виступає повноважним представником власника, він самостійно приймає рішення та несе за них відповідальність, в тому числі й економічну.

Керівник закладу професійної освіти, як менеджер, зобов'язаний приймати стратегічні рішення, виходячи з однієї з двох моделей поведінки в ринкових умовах. Він може діяти за класичною моделлю поведінки, забезпечуючи максимально ефективне використання ресурсів, наявних у розпорядженні закладу. Використання проектної моделі поведінки в професійній освіті на нашу думку передбачає створення маркетингового інноваційного комплексу навчальних програм і додаткових сервісних послуг (наприклад, консультування).

Іншою характерною рисою проектної моделі є розвиток змісту, а також форм і методів навчання. У порівнянні з класичною моделлю, коли процес вдосконалення може полягати в поліпшенні традиційних форм і методів навчання, при використанні проек-

тної моделі заклад професійної освіти веде пошук нових форм і методів таких, як case study, action research, комп'ютеризація навчального процесу, рольові ділові ігри та інше.

Для того, щоб здійснити проектну модель поведінки в професійній освіті навчальний заклад має ретельно вивчати зовнішнє середовище, вести маркетингові дослідження на ринку освітніх послуг. Відзначимо, що модель поведінки багато в чому визначає і контингент, на який орієнтується заклад професійної освіти.

Однією з найважливіших форм управління закладом професійної освіти є проектування, спрямоване на створення нових організаційних відносин і зв'язків і включає опрацювання питань організації праці, виробництва та управління. Іншими словами – це проектування організаційних відносин і організації закладів професійної освіти або їх підрозділів (підсистем), що часто докорінно відрізняються від старих.

Тільки в рамках організаційного проекту можливо визначити специфічні завдання того чи іншого виду роботи, трудові функції, методи та умови праці й відповідальність за результати праці в конкретних умовах [7]. З цієї точки зору проектування можна віднести як до сфери стратегії, так і до тактики діяльності в сфері менеджменту. Однак слід підкреслити, що ближче воно все ж до тактики, оскільки покликане реагувати на мінливі умови.

Саме в сфері організації праці заклад професійної освіти знайде базу для виконання таких важливих вимог управління персоналом, як: набір здіб-

них людей; ефективне використання потенційних можливостей людей [5].

Адже для того, щоб набрати здатних людей, необхідно досить чітко визначити їх функціональні обов'язки. Щоб ефективно використовувати здібності людей, важливо постійно думати про організаційні можливості для їх прояву, створення відповідних умов праці, які забезпечують максимально можливий ступінь задоволення своєю працею.

Таким чином, організаційне проектування та підтримка високого рівня організації праці, стає першорядним завданням у справі ефективного управління персоналом.

В аспекті пошуку організаційних резервів заклад професійної освіти маємо звернутися до питання раціональної організації праці персоналу, а отже, і до організації його робочих місць. Необхідно визначити зміст і послідовність виконання елементів праці стосовно кожного робочого місця і на цій основі визначити необхідну та достатню кількість засобів технологічного та організаційного оснащення цих робочих місць.

Потім проектується планування робочих місць, яке має забезпечувати високу ефективність праці, а також комфорт і безпеку персоналу. Організація робочих місць, заснована на дослідженні процесу праці, спрямована на те, щоб персоналом використовувалися найбільш раціональні методи та прийоми праці, що природно буде сприяти зменшенню чисельності персоналу в умовах використання даної технології.

І, нарешті, проектування сприятливих умов праці. В рамках цього напрямку організаційного проектування

мають бути розроблені заходи по досягненню нормативних санітарно-гігієнічних параметрів стану освітнього середовища. Об'єктами проектування виступають індивідуальна та колективна праця (її зміст і організація) на рівні служб, підрозділів і робочих місць закладів професійної освіти. В якості суб'єктів проектування виступають фахівці з організації праці та управління, техніки безпеки, економісти, соціологи, психологи, юристи.

Стадія аналізу передбачає обстеження обраного об'єкта з метою визначення рівня організації, управління та визначення напрямків подальшого проектування. Для цього формується група проєктантів, яка і проводить узагальнене та детальне обстеження. Стадія розробки передбачає створення проекту управлінської праці в підрозділі, що доповнює проєктні рішення з організації освіти та управління. При розробці проєкту організації управлінської праці вирішуються питання розподілу функцій і відповідальності між персоналом. Стадія функціонування передбачає вирішення питань впровадження та забезпечення функціонування проєктних рішень і виявлення причин, що перешкоджають цьому.

Впровадження організаційного проєкту проводиться за планом організаційних заходів, який передбачає підготовку до впровадження, дослідне впровадження та контроль дотримання проєкту, аналіз результатів впровадження та коригування проєкту.

Необхідно довести переваги нової організації з соціальної та економічної сторони, можливість запропонованої перебудови. Велике значення тут мають не тільки теоретичні та практичні

заняття, а й допомога з боку як формальних лідерів, так і неформальних – з числа авторитетного персоналу даного колективу. Необхідно запропонувати систему заходів морального впливу на персонал, що забезпечує облік активності персоналу щодо впровадження проектних розробок, мотивування.

Отже, ефективне управління персоналом закладу професійної освіти не може бути здійснене у відриві від організаційного проектування. В ідеальному варіанті в закладі професійної освіти має самостійно діяти спеціальний підрозділ, в завдання якого входили б розробка організаційних проектів і постійне вдосконалення чинного освітнього процесу. Не вдаючись в деталі стратегії і тактики роботи такого підрозділу в системі управління закладу професійної освіти, спробуємо визначити основні результати його діяльності, що мають безпосереднє значення для управління персоналом. Можна виділити, принаймні, шість основних моментів.

По-перше, тільки в результаті організаційного проектування можуть бути сформовані професійно-кваліфіковані і психофізіологічні вимоги до персоналу, який необхідно залучити. Таким чином, в результаті проектування виявляється безпосередній вплив на ефективність діяльності служби, що відповідає за набір персоналу. По-друге, результати проектування мають важливе значення для служби підготовки та перепідготовки кадрів, забезпечуючи основу для формування програм і методів перепідготовки кадрів, складання поточних і перспективних внутрішніх планів цієї роботи і, отже, розвитку персоналу. По-третє, результати організацій-

ного проектування можуть використовуватися кадровою службою з метою залучення всього персоналу до пошуку найбільш ефективних організаційних рішень, які не знижують задоволеності працею. По-четверте, результати організаційного проектування є основою виміру праці, а отже, його оплати. По-п'яте, взаємозв'язок організації праці та управління персоналом полягає в дисципліні праці, контроль за якою покладено на службу управління персоналом. І, нарешті, по-шосте, результати проектування можуть використовуватися службою охорони праці та техніки безпеки.

Організаційне проектування, як і інші напрямки комплексного проектування розвитку закладу професійної освіти, має бути направлено на одночасне вирішення двох взаємопов'язаних завдань:

- економічне, полягає в забезпеченні підвищення ефективності організації в результаті більш раціонального використання сучасних технологій освіти;
- соціальне, яке передбачає широке використання соціально-психологічних методів в управлінні, підвищенні соціальної ролі персоналу як в розвитку своєї організації так і в цілому системи професійної освіти.

Це означає, що впровадження кожного проекту, в тому числі організаційного, має приносити відчутний не лише економічний, а й соціальний ефект. Тому планувати і впроваджувати організаційні проекти необхідно в тісному взаємозв'язку з соціальними заходами, спрямованими на зміну професійно-кваліфікаційної та соціально-демографічної структури кадрів, підвищення рівня добробуту персоналу, поліпшення їх праці та побуту.

Слід завжди пам'ятати, що будь-які управлінські рішення, в кінцевому рахунку, втілюються в життя конкретними людьми та персоналом закладу професійної освіти в цілому. Це означає, що успіхи або невдачі в сфері організаційного проектування, а, отже, і в забезпеченні конкурентоспроможності закладів професійної освіти багато в чому пов'язані з поведінковими аспектами організації та управління.

Найважливішим завданням керівника закладу професійної освіти стає не тільки «перевірка» якості пропонуваного організаційних проектів, але і розробка найбільш привабливих рішень, що відповідають ринковій стратегії установи [2]. Це і вдосконалення формальної структури установи, і поліпшення координації в прийнятті рішень, і підвищення знань і досвіду персоналу в питаннях міжособистісних і міжгрупових відносин, і планування переміщень співробітників, і їх можливе зростання в умовах майбутніх змін. Організаційне проектування пов'язане з новим видом управлінської діяльності та досягненням довгострокових цілей закладу, в тому числі тих, які стосуються культури організації та соціальних процесів.

Важливо мати на увазі, що організаційне проектування є плановою програмою робіт, яка пов'язана з діяльністю всієї організації, а не тільки окремих її частин. Найвище керівництво повинне не тільки схвалити проект, але і взяти на себе обов'язок і відповідальність за управління ним. Проект передбачає зміну існуючих процесів, процедур, способів праці тощо. При цьому головне завдання полягає в тому, щоб досягти змін у відносинах, поведінці та в результатах праці

персоналу. Робота з організаційного проектування ведеться з використанням переважно форм навчання, що спираються на практику. Практично неможливо змінити стиль управління, давши керуючому тільки нові знання. Потрібно визначити характер його поведінки в існуючих умовах, перевірити альтернативні варіанти та почати на практиці застосовувати нове, щоб забезпечити необхідні зміни в організації. Ця робота пов'язана не тільки та не стільки з окремим персоналом, а головним чином з групами, від діяльності яких в першу чергу залежить ефективність організації.

Винятково важливим є та обставина, що організаційне проектування завжди пов'язане та спирається на необхідність вдосконалення персоналу. У цьому сенсі його концепція спирається на дві різні галузі управлінської теорії і практики. Одна з них пов'язана з розвитком методів навчання управлінського персоналу та їхнього застосування не тільки до окремого працівника, але і до групи, і до закладу в цілому. Мета такого навчання має змінити поведінку учасників в потрібному напрямку, поліпшити якості керуючого як керівника та як члена робочої групи, навчити його виявляти причини поганого взаємозв'язку, прихованої напруги та емоцій на різних рівнях управління. Інша сфера стосується підходу до вирішення проблем з використанням методу «дослідження дією» та його різновиду – «дослідження зі зворотним зв'язком». Вони стосуються певної процедури активного групового обговорення виявлених проблем, що стоять перед організацією та послідовності в проведенні

досліджень і впроваджень отриманих результатів в практику.

В організаційному проектуванні зусилля насамперед спрямовуються на те, щоб інтегрувати особисті потреби зростання та розвитку персоналу з цілями й завданнями організації для підвищення ефективності її роботи. У розглянутому підході проявляється прагнення до комплексного охоплення різних сторін діяльності освітнього закладу – формальних і неформальних, соціально-психологічних і технічних, до розробки механізму «включення» персоналу (і перш за все управлінських кадрів) в процес планованих змін для підвищення ефективності та життєздатності установи на основі свідомого підпорядкування інтересів персоналу цілям закладу.

Потрібно довгострокова, скоординована стратегія щодо розвитку організаційної культури, створення «соціального клімату» в освітній установі, методів і способів роботи, взаємовідносин, системи комунікацій та інформації з тим, щоб основні елементи організації могли відповідати передбачуваним і швидко реагувати на непередбачувані вимоги в майбутньому. Організаційне проектування розглядає комплекс проблем і в тому числі є необхідним процесом, мета якого виробити та впорядкувати взаємодію між цими складовими.

Управління організаційним проектуванням направлене в першу чергу на визначення цілей на різних рівнях управління, комунікації, прийняття рішень, процедури розгляду проблем. Увага, яка приділяється персоналу, пов'язана з тим, що основний бар'єр на шляху нововведень в освітній установі – це опір змінам з боку людей. При цьому

важливо підкреслити, що, концентруючи увагу на розробці методів впливу на людину, ми зобов'язані розглядати його в якості одного з елементів системи управління, залежного від інших.

Це означає, що організаційне проектування покликане стимулювати підприємницьке управління спонукати персонал до відвертості, ініціативи, співпраці та прийняття на себе більшої відповідальності за результати діяльності закладу. Таким чином через організаційне проектування необхідно досягти інноваційного підходу в діяльності керівників всіх рівнів для досягнення загальних цілей закладу. У певному сенсі це спроба здійснити управління поведінкою найманого персоналу та всього управлінського персоналу установи.

Слід завжди мати на увазі, що коли ми піддаємо регулюванню структуру організації та процеси, що в ній відбувається, ми формуємо організаційний клімат, атмосферу, середовище, в якому працюють люди та в якому ми впливаємо на ефективність цієї роботи. Іншими словами, організаційний клімат – це те, що забезпечує ефективність діяльності організації на основі задоволення запитів її членів, персоналу.

Очевидно, що вимоги організації та запити персоналу не завжди збігаються. Спочатку існує конфлікт між організацією, формальною бюрократією, яку отримує персонал в положенні пасивної залежності та особистістю, яка прагне до незалежності. Якщо організаційний клімат не орієнтований на потреби особистості, то конфлікт в організації буде неминучий, а його наслідками, як правило, стануть: збитки, низький рівень особистої ділової активності, плинність кадрів та інше.

Однак, більш важливим є те, що блокується розвиток організації та її можливості, які вона надає для розвитку особистості. Відповідальність за це лежить на керівництві освітніх установ. Невміння створити гнучку, не пов'язану догматичними бюрократичними нормами організацію призводить до того, що вона не в змозі дати персоналу досить широкий набір умов, які стимулюють інноваційний характер діяльності.

Будь-яка організація змінюється, оскільки всі ми живемо в досить швидко змінюваному світі. Зміни ці є невідворотними, оскільки визначаються процесом в технології освіти, підвищенні кваліфікації персоналу, рівні професіоналізму в управлінні та навпаки. Тому дуже важливо не втратити момент, коли слід зробити черговий крок у процесі організаційного проектування.

Це означає, що освітні установи для того щоб нормально функціонувати повинні бути максимально гнучкими та сприйнятливими до змін. Таким чином, організаційний клімат, що існує в організації, стає критичним фактором, від якого в основному залежить ступінь гнучкості організації.

Важливо мати на увазі, що організаційне проектування не є виключною прерогативою вищого керівництва. Створення адекватного організаційного клімату та культури в організації має здійснюватися за участю персоналу організації. Необхідно намагатися поєднати дії вищого керівництва з делегуванням підлеглим відповідних повноважень для підготовки рекомендацій, пов'язаних з організаційним проектуванням закладу професійної освіти.

Практика показує, що головним об'єктом діяльності з організаційного проектування є формальні робочі групи, що складаються з керівника та його підлеглих [6]. Традиційно вище керівництво пов'язувало надії на організаційне проектування з керівником робочої групи, проте сучасні концепції організаційного проектування та практика свідчать про те, що необхідно прагнути залучити в процес всю групу. Це пов'язано з тим, що лідер групи не може виконати всі завдання та функції без ефективної взаємодії й допомоги членів групи.

Особливо важливо підкреслити, що для організаційного проектування необхідний каталізатор, або так званий «агент змін», який використовується для того, щоб змусити людей звернути увагу на різні аспекти організації та управління, визначити те, що допоможе виконувати роботу більш ефективно. Як правило, таким каталізатором, «агентом» виступає або зовнішній консультант, або представник служби управління персоналом.

У методологічному плані в концепції організаційного проектування використовуються системний, поведінковий і ситуаційний підходи. Перший виходить з необхідності вивчати організацію і процеси, що в ній відбуваються, як систему, що складається з взаємозв'язаних частин, що утворюють певну єдність. Другий визначає поведінку людей як результат взаємодії організації та людини. Основою третього є те, що те, що працює в одній ситуації, може не працювати в іншій.

Заклад професійної освіти розглядається як система скоординованих видів людської діяльності, як складне ціле, що складається з ряду елементів

або підсистем, які взаємодіють між собою та є взаємопов'язаним. Можна виділити три основні підсистеми. Технічна включає в себе певну послідовність робіт, прийняту технологію освітнього процесу, ряд інших змінних технологічного характеру. Управлінська, адміністративна системи включають організаційну структуру, політику, процедури та правила, систему винагороди й покарання, способи прийняття рішень і велику кількість інших елементів, спеціально розроблених для того, щоб сприяти процесу управління. Людська або особистісно – культурна система пов'язана головним чином з культурою, цінностями та нормами, що діють в освітньому закладі, і задовольняють потреби особистості. У людську систему також включаються неформальна структура, рівень мотивованості персоналу. Взаємодія саме цих трьох підсистем породжує відповідну поведінку персоналу, яка впливає на кінцеві результати діяльності закладу. Зміна в одній частині впливає на інші її частини.

Це означає, що в організаційному проектуванні також необхідно реалізувати системний підхід за всім набором функціональних, міжособистісних і міжгрупових відносин. Таким чином, організаційне проектування спрямоване на те, щоб опанувати та постійно вдосконалювати складну систему взаємодії різних підсистем закладу.

Найбільш досконалим методом організаційного розвитку є метод дослідження дією, який включає в себе наступні основні етапи:

- діагностування стану організації або її підрозділів на основі вивчення документів, анкетування та інтерв'ювання;

- передача цих даних для вивчення членам організації;
- розробка рекомендацій і рішень, пов'язаних з конкретними планами та програмами дій, на основі отриманих даних;
- організація реалізації планів і програм дій;
- оцінка результатів на основі зібраних даних про функціонування організації;
- повторення при необхідності всього циклу.

Необхідність залучення членів організації до процесу організаційних змін пов'язана з тим, що, як показує практика, більшість людей можуть і готові внести набагато більший внесок у досягнення цілей організації, ніж їм дозволяють умови. Конструктивна енергія персоналу потребує вивільнення та, якщо організація в змозі усвідомити цю обставину, звернутися до підлеглих за пропозиціями допомогти в реалізації цих пропозицій, вона виявляється в змозі ефективно змінюватися та просуватися вперед відповідно до мінливих умов зовнішнього середовища, тобто культивувати підприємницьке управління.

Прийнято вважати, що участь в організаційному проектуванні в широкому сенсі означає розробку та здійснення планових заходів, в яких беруть участь вся організація, включаючи її підрозділи, групи й окремих індивідуумів, саме таким шляхом можна досягти уявлення членами організації поліпшити управління не тільки своєю групою, але й організації в цілому. У зв'язку з цим, слід уникати ситуації, коли заходи з організаційного проектування пропонуються виключно консультантам або представником служби управління персоналом. Ідеальна

ситуація – це ситуація, коли члени організації пройшли певну підготовку та достатньо обізнані про цілі й завдання, які потрібно виконати в межах проекту.

Основні види участі персоналу в процесі організаційного розвитку можуть бути зведені до наступних:

- участь в діагностиці стану організації, підрозділі або групі, що засноване на зборі інформації, проведенні нарад, спостережень;
- участь в використанні результатів обстеження, що полягає в розробці планів заходів та методів їх реалізації;
- участь в процесі навчання та підвищенні кваліфікації, необхідність яких випливає з процесу організаційних змін і вимагає від членів організації усвідомлення потреби в цьому;
- участь в консультаціях по груповим процесам з метою більш точного сприйняття та оцінки подій, що відбуваються в організації, співпраці й здорової конкуренції, підвищенні якості прийнятих рішень;
- участь у формуванні груп і розробці заходів по міжгруповій взаємодії з метою підвищення ефективності їх діяльності, особливо, між взаємозалежними групами;
- участь в реалізації розроблених заходів та оцінка їх результатів.

Досягнення цілей організаційного проектування передбачає такі умови. По-перше, слід залучити до роботи з організаційного проектування консультантів і, перш за все, консультанта з організаційної поведінки. По-друге, виключно важливим є участь в діагностуванні організації осіб, які займають посади в ній і усвідомлення ними значення наукового підходу до вирішення проблем. По-третє, учасникам процесу організаційних змін

необхідно досягти взаєморозуміння щодо цілей і завдань організаційного проектування. По-четверте, працівники, члени групи повинні взяти участь в проекті нарівні з керівником групи.

Тільки в цьому випадку може бути використаний метод «дослідження дією», що дозволяє спільно діагностувати та розробляти заходи щодо поліпшення організаційного клімату й функціонування закладу професійної освіти.

По-п'яте, в організаційному проектуванні повинні брати участь представники служби управління персоналом, які мають на основі цих змін вносити корективи в кадрову політику, (підбір, просування, регулювання оплати праці та його оцінка й інше).

І, нарешті, по-шосте, необхідно ефективно управляти процесом організаційного проектування й оперативно оцінювати його результати.

Висновки. Отже, запропонована модель повинна бути співвіднесена з потребами споживача, тому однією з найважливіших функцій закладу професійної освіти стає маркетинг, який, перш за все, забезпечує взаємодію через систему комунікації з організаціями, які визначають тенденції розвитку ринку освітніх послуг. У той же час важливе значення мають прямі комунікації з фірмами, організаціями та їх асоціаціями, постачальниками потенційних абітурієнтів.

Надання освітніх послуг є складним процесом, що вимагає постійного організаційного розвитку закладів професійної освіти. У цьому сенсі велике значення набуває не тільки матеріально-технічне забезпечення навчального процесу, але організація роботи на двох типах ринків: навчаль-

них та інформаційно – технологічних і організаційно – технічних засобів, що використовуються в процесі розробки і здійснення навчальних програм (у тому числі комп'ютерних класи, аудіо-візуальні засоби, засоби дистанційного навчання тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Верховна Рада України. Законодавство України, 2017. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. [online] (Останнє оновлення 02 квітня 2020) Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>> [Дата звернення 10 Квітень 2020].

2. Мармаза, О., І., 2017. *Менеджмент освітньої організації*. Харків: ТОВ «Щедра садиба».

3. Мескон, М., Х., Альберт, М., Хедоури, Ф., 1992. *Основи менеджмента*. Пер. с англ. Москва: Дело.

4. Міністерство освіти і науки України, 2018. *Проект Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту»*. [online] (Останнє оновлення 10 лютого 2020) Доступно: <<https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-proekt-zakonu-ukrayini-pro-profesijnu-profesijno-tehnicnu-osvitu>> [Дата звернення 16 квітень 2020].

5. Ничкало, Н.Г., 2018. *Перспективи розвитку освіти дорослих в Україні (післямова). Концептуальні засади розвитку освіти дорослих: світовий досвід, українські реалії і перспективи*. Зб. наук. статей [кол. авторів]. Київ: Знання України, с. 602-606.

6. Радкевич, В. О., Пуховська, Л. П., Бородієнко, О. В. та ін., 2018. *Сучасні моделі професійної освіти і навчання в країнах Європейського Союзу: порівняльний досвід*. Житомир: Полісся.

7. Рябова, З., В., Єрмоленко, А., Б., Махиня, Т., А., та ін., 2017. *Проектний менеджмент для інноваційного розвитку*

освітніх організацій України. Київ: НАПН України, ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти», КультурКонтакт Австрія.

8. Скібіцький, О., М., 2006. *Стратегічний менеджмент*. К.: Центр навчальної літератури.

9. Федоров, В., Д., 2004. *Менеджмент закладу освіти, менеджер закладу освіти: психологічні засади*. Кам'янець-Подільський: АбеткаНОВА.

REFERENCES:

Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine], 2017. *Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 5 veresnia 2017 roku № 2145-VIII [Law of Ukraine “On Education” of September 5, 2017 No. 2145-VIII]*. [online] (Ostannie onovlennia 02 kvitnia 2020) Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>> [Data zvernennia 10 Kvitennia 2020], [in Ukrainian].

Marmaza, O., I., 2017. *Menedzhment osvitynoi orhanizatsiyi [Management of the educational organization]*, Kharkiv, TOV «Shchedra sadyba».

Meskon, M., KH., Al'bert, M., Khedouri, F., 1992. *Osnovy menedzhmenta [Fundamentals of Management]*, Per. s angl. Moskva, Delo.

Ministerstvo osvity i nauky [Ministry of Education and Science of Ukraine], 2018. *Proekt Zakonu Ukrainy «Pro profesiinu (profesiino-tehnicnu) osvitu» [Draft Law of Ukraine «On Vocational (Vocational) Education»]*. [online] (Ostannie onovlennia 10 liutoho 2020) Dostupno: <<https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-proekt-zakonu-ukrayini-pro-profesijnu-profesijno-tehnicnu-osvitu>> [Data zvernennia 16 Kvitennia 2020], [in Ukrainian].

Nichkalo, N.G., 2018. *Perspektyvy rozvytku osvity doroslykh v Ukraini (pisliamova). Kontseptualni zasady rozvytku osvity doroslykh: svitovy dosvid, ukraïnski realii i perspektyvy. [Prospects for the development of adult education in Ukraine*

(afterword). *Conceptual principles of adult education development: world experience, Ukrainian realities and perspectives*. Zb. nauk. statei [kol. avtoriv]. Kyiv: Znannia Ukrainy, s. 602-606.

Radkevych, V. O., Pukhovska, L. P., Borodiienko, O. V. ta in., 2018. *Suchasni modeli profesiinoi osvity i navchannia v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: porivnialnyi dosvid* [Current Models of Vocational Education and Training in the European Union: A Comparative Experience], Zhytomyr, Polissya.

Ryabova, Z., V., Yermolenko, A., B., Makhynya, T., A., ta in., 2017. *Proektnyy menedzhment dlya innovatsynoho rozvytku*

osvitnikh orhanizatsiy Ukrainy [Project management for innovative development of educational organizations of Ukraine], Kyiv, NAPN Ukrainy, DVNZ «Un-t menedzh. osvity», Kul'turKontakt Avstriya.

Skibits'kyi, O., M., 2006. *Stratehichnyy menedzhment* [Strategic management], Kyiv, Tsentri navchal'noyi literatury.

Fedorov, V., D., 2004. *Menedzhment zakladu osvity, menedzher zakladu osvity: psykholohichni zasady* [Management of an educational institution, manager of an educational institution: psychological principles], Kam"yanets'-Podil's'kyi, AbetkaNOVA.

Федоренко Владислав Леонідович, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133, fedorenko_2008@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

Fedorenko Vladyslav Leonidovych, DrHb, professor, Director of the Scientific and Research Center of Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, 26, L. Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133; fedorenko_2008@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

РЕЦЕНЗІЯ

колективну монографію Р. О. Стефанчука, О. В. Совгіри та Ю. Ю. Ремінської
«Вплив конституційного судочинства на формування інституту народовладдя
в умовах глобалізації»

REVIEW

of a collective monograph by R. O. Stefanchuk, O. V. Sovhyria and
Yu. Yu. Reminska «Influence of constitutional legal proceedings on the formation
of the institution of democracy in the context of globalization»

Масштаби проведених реформ правової системи України передбачають необхідність залучення до таких трансформацій і самого суспільства. Важлива роль у процесі формування сучасної державності відведена інститутам безпосереднього народовладдя. У цих умовах дослідження їх форм є однією з актуальних проблем української науки конституційного права. Вивчення і більш широке застосування різних форм народовладдя, у тому числі й референдуму, відіграє значну роль у підвищенні ефективності управління сучасною Українською державою. У пропонованій монографії, авторами якої є Р. О. Стефанчук, О. В. Совгіря та Ю. Ю. Ремінська, висвітлюється вплив конституційного судочинства на формування інституту народовладдя в умовах глобалізації. Дане наукове дослідження включає

в себе анотацію, передмову, вступ, три розділи та висновки. Монографія є результатом плідної колективної роботи авторів та присвячена проблематиці формування референдумного права в сучасних умовах, а також значенню органів конституційної юрисдикції, що відіграють вагомий роль у формуванні інституту народовладдя.

Актуальність пропонованої до уваги монографії не викликає сумнівів з декількох причин. По-перше, останнім часом усе частіше спостерігається тенденція до компаративного дослідження окремих конституційно-правових інститутів. У цьому плані, не став винятком й інститут референдуму, який і дотепер не має єдиної концепції, яка уніфіковано визначала б напрями вдосконалення наявних у теорії конституційного права його доктринальних положень. По-друге,

закріплена у праві більшості європейських країн вимога належного дотримання принципів народовладдя передбачає необхідність створення у їхніх правових системах механізмів його реалізації, що передбачає удосконалення національної законодавчої бази за допомогою правових стандартів, вироблених міжнародною практикою. По-третє, в умовах невпинних обговорень, у межах правничої спільноти й дотепер тривають дискусії щодо підвищення ефективності впровадження вироблених європейським суспільством стандартів розуміння права громадянина здійснювати своє волевиявлення шляхом голосування на референдумі. Тому, наявний стан наукового дослідження та практичної реалізації конституційних положень у сфері інституту референдуму не може не впливати на єдність у підходах як самого законодавця, так і практики правозастосування загалом. Саме із цієї причини, запропонований у поточному дослідженні матеріал набуває сьогодні особливої актуальності.

Необхідно наголосити, що авторами логічно і переконливо вибудована сукупність факторів, що впливають на посилення актуальності обраної ними теми монографічного дослідження. Кожен із трьох розділів монографії вирішує свої завдання, об'єднані однією метою – комплексно та системно дослідити референдумні правовідносини як комплексу взаємопов'язаних між собою прав, що можуть змістовно розвиватися у процесі здійснення органами конституційної юрисдикції відповідного контролю.

Звертається увага на те, що в сучасних умовах референдумні правовідносини потребують нового погля-

ду законодавця на їх нормативізацію. Також автори зауважують, що європейський курс нашої держави, безперечно, торкається всіх питань політичного життя нашої держави, а тому ними приділяється особлива увага аналізу міжнародного досвіду, в тому числі і відповідній практиці країн Європи. Важливим здобутком даної монографії є те, що вона досліджує досить новий для наукового поля аспект в теорії референдумних правовідносин – поняття референдумного спору, методологію його вирішення органами конституційної юрисдикції як необхідної умови розвитку самого референдумного права.

У Вступі обґрунтовано актуальність обраної тематики, визначено мету, завдання, відображено поточний стан наукових пошуків, розкрито наукову новизну та практичне значення результатів роботи.

Розділ 1 «Конституційне судочинство як форма вирішення референдумних спорів: теоретико-правові аспекти» складається з двох підрозділів, у яких розкриваються такі аспекти, як конституційно-правовий механізм забезпечення захисту референдумних прав громадян: деякі теоретико-методологічні положення, а також спори, що виникають із референдумних правовідносин: конституційно-правова характеристика та основні типи. Слід погодитися з підходом, запропонованим авторами, щодо визначення сутності референдумних прав, адже це явище є комплексним, а тому, переконані, що воно складається з: 1) прав, пов'язаних із висуненням ініціативи про проведення референдуму; 2) прав щодо участі у референдумі; 3) права на

захист порушених прав, пов'язаних із участю у референдумі та ін.

Розділ 2 «Роль Конституційного Суду України у формуванні інституту референдуму шляхом вирішення відповідних спорів» включає два підрозділи, у першому досліджується правова охорона та застосування конституційних принципів проведення та організації референдумів у юридичних позиціях Конституційного Суду України. У другому – авторами аналізуються перспективи використання Конституційним Судом України міжнародно-правових стандартів у сфері референдумного права при мотивуванні своїх рішень.

Розділ 3 «Зарубіжний досвід формування судової практики у справах про референдуми» складається з двох підрозділів і присвячений реалізації права вимоги референдумів в судових рішеннях конституційних судів європейських країн та практиці Європейського суду з прав людини у справах, що стосуються різноманітних аспектів реалізації права на референдум.

У Висновках містяться обґрунтовані пропозиції та рекомендації щодо удосконалення як теоретико-правового масиву осягнення сутності впливу органів конституційного контролю на функціонування та удосконалення інституту референдуму, так і самої практики аргументації судових рішень у вказаній сфері. Тому, висновки, викладені авторами у монографії свідчать про завершеність роботи і, водночас, окреслюють перспективи подальшого дослідження та впровадження отриманих результатів.

Варто звернути особливу увагу на ті аспекти, які принципово характеризують дане дослідження.

По-перше, це джерельна база, яка використовувалась авторами в процесі написання монографії, адже значну частину становила англomовна література (наприклад, знаменита праця А. Конте і Р. Бьорчілла), досліджувалось законодавство країн Європи (до прикладу, Закон Польщі «Про загальнодержавний референдум», Закон Португалії «Про правовий режим, що регулює проведення референдумів») та Балтійського регіону (Закон Латвійської Республіки «Про національні референдуми, ініціювання законів та європейську громадянську ініціативу»), а також праці українських вчених-конституціоналістів: О. Лотюк, А. Олійника, В. Нестеровича тощо.

По-друге, варта уваги частина монографії, що присвячена перспективам використання Конституційним Судом України міжнародно-правових стандартів у сфері референдумного права при мотивуванні своїх рішень. Вказаний аспект, без сумнівів, є новим для української науки конституційного права, а тому дослідження проведені авторами у цій перспективі не тільки є новаторським, але й закладає нові напрями для дослідження вітчизняними конституціоналістами проблемних питань сучасної практики здійснення конституційного контролю.

По-третє, особливу увагу слід звернути на те, що авторами було якісно досліджено основні тенденції у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини, адже вказане повинно знаходити своє відображення і на етапі дослідження фактів та матеріалів Конституційного Суду України.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження авторами була вирішена важлива наукова проблема,

що має як доктринальне, так і практичне значення. Зроблені в процесі дослідження висновки, а також сформульовані на їх основі пропозиції безсумнівно можуть бути використані для вдосконалення існуючих в українській науці конституційного права підходів та позицій стосовно місця, ролі та значення контрольної функції конституційних судів у сучасних процесах державотворення. Напрацьований теоретичний матеріал та аналітичні розробки, що містяться у монографії, можуть бути використані у навчаль-

ному процесі, під час викладення як загального курсу з конституційного права, так і в рамках спеціальних навчальних програм (наприклад, курсу, присвяченому референдумному праву та процесу). Пропонована до уваги робота наділена також й значним практичним потенціалом, що виявляється у можливості застосування висновків, пропозицій та рекомендацій авторів для розробки стандартів нормотворчої діяльності та удосконалення існуючих моделей правозастосування в Україні.

III Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблеми, тенденції розвитку»

Продовжується набір матеріалів для участі в конференції

Дата проведення:
07 Листопада 2020

ДЕТАЛЬніше

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОБОТИ КОНФЕРЕНЦІЇ:

- Бухгалтерський облік, аналіз і аудит.
- Гроші, фінанси і кредит.
- Державне управління, самоврядування і державна служба.
- Економіка й управління підприємствам.
- Культура і мистецтво.
- Маркетинг.
- Математичні методи в економіці.
- Менеджмент.
- Міжнародна економіка.
- Оподаткування та бюджетна система.
- Право.
- Психологія, педагогіка, освіта, філософія та філологія.
- Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка.
- Соціологія.
- Туризм.
- Медицина.

Сертифікат конференції може свідатися документом, який підтверджує участь у роботі наукової конференції в країні, яка входить до ОЕСР та/або ЄС згідно Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 14.01.2016 № 13

ISSN (print) 2708-7530

DOI: 10.32689/2708-7530-2020-2(2)

Міністерство юстиції України
Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації

Серія: КВ № *44436-4/2019-Р*

«**Наукові перспективи**»
(повна назва засобу масової інформації)

Вид засобу масової інформації: **журнал** (повна назва засобу масової інформації)

Статус засобу масової інформації: **державний** (повна назва засобу масової інформації)

Мова (мови) видання: **українська мова** (повна назва засобу масової інформації)

Вид видання: **загальнонауковий** (повна назва засобу масової інформації)

Вид засобу масової інформації: **журнал** (повна назва засобу масової інформації)

Обсяг, періодичність: **25-30 стр. друку, двічі на місяць, №5, 12 разів на рік**

Сфера розповсюдження: **загальнонауковий**

Назва засобу масової інформації: **«Наукові перспективи»**

Продовження державної реєстрації засобу масової інформації здійснюється за умови виконання умов, встановлених Законом України «Про засоби масової інформації» та іншими законами України.

Засновник: **Державне управління науки, державне управління з питань науки та освіти**

Відомості про засновника: **Державне управління науки, державне управління з питань науки та освіти**

Міністр *09.06.2020* Денис МАЛЮСЬКА

НАУКОВІ ПЕРСПЕКТИВИ

Журнал виходить щомісячно

«Наукові перспективи» - це друкований журнал категорії «Б» в галузевій наук державне управління, право та економіка.

Видання присвоєний Міжнародний стандартний серійний номер [ISSN 2708-7530](https://doi.org/10.32689).

Всім статтям присвоєність унікальний номер DOI із префіксом 10.32689.

Наукове видання включено до міжнародної пошукової системи **Google Scholar** та до міжнародної наукометричної бази даних **Research Bible**

УВАГА!
ВАЖЛИВА
ІНФОРМАЦІЯ!

Встигніть прийняти участь

Лише до 7 числа

Шановні колеги!

Триває набір матеріалів для публікації у колективній монографії міждисциплінарного напрямку "Сучасні аспекти науки".

Для того, щоб прийняти участь необхідно надіслати матеріали на електронну адресу: naukovi.perspektivi@ukr.net

Майбутнє наукове видання стане результатом праці колективу авторитетних авторів, об'єднаних спільною ідеєю представити підсумки своїх досліджень на міжнародній та вітчизняній арені. До участі у написанні колективної монографії запрошуються науковці, викладачі, аспіранти та ін.

Запрошуємо до публікації Ваших наукових здобутків.

*З повагою,
редакція видавничої групи "Наукові Перспективи"*

Електронне наукове видання

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION

№ 6 (12) – грудень 2020

Формат 70x100¹/₁₆.
Ум. друк. арк. 19,25 Обл.-вид. арк. 18,35.

